

TARTU ÜLIKOOL
USUTEADUSKOND
KIRIKULOO ÕPPETOOL

ANDREI SÕTŠOV

**EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKONNA
HALDUSKORRALDUS JA VAIMULIKKOND
AASTAIL 1945–1953**

MAGISTRITÖÖ

JUHENDAJAD: *dr theol* RIHO ALTNURME
prof dr theol TARMO KULMAR

TARTU, 2004

SISSEJUHATUS	5
I. ÕIGEUSU KIRIKU EELLUGU EESTIS KUNI AASTANI 1945	14
1. Õigeusk Eestis kuni aastani 1917	15
2. Õigeusu kirik Eestis aastail 1917–1940	22
3. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik Eestis aastail 1940–1945	28
4. Õigeusu kiriku üldine olukord Eestis vahetult pärast II. maailmasõda. Nõukogude võimu kirikupoliitika aastail 1945–1947	30
5. Vene õigeusu kiriku üldine olukord Eestis aastail 1947–53. Kirikupoliitika karmistumise eeldused	32
II. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND EESTIS AASTAIL 1945–1946	36
1. Eesti õigeusu piiskopkond ülempiiskop Paveli ajal aastail 1945–1946	36
1. 1. Ülempiiskop Pavel Dmitrovski elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna piiskopiks	36
1. 2. Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia tegevuse lõpetamine ja Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkonna moodustamine	37
1. 3. Patukahetusaktile allkirjade kogumise kampaania	40
1. 4. Eesti piiskopkonna kirikuvaldusreform	41
1. 5. Vene õigeusu kiriku põhikirja kehtestamine Eesti piiskopkonnas	42
2. Suhted riigiga piiskop Paveli ajal aastail 1945–1946	45
2. 1. Piiskopkonna tegevuse seaduslik reguleerimine kuni piiskop Paveli surmani	45
2. 2. Piiskopkonna koguduste ja vaimulike registreerimine voliniku juures ning piiskopkonna suhted volinikuga	46
3. Peatüki kokkuvõte	47
III. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND LENINGRADI JA NOVGORODI METROPOLIIT GREGOORIUSE VALITSEMISE AJAL AASTAIL 1946–1947	49
1. Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklik olukord aastail 1946–1947	49
1. 1. Metropoliit Gregooriuse elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna piiskopiks ja Eesti piiskopkonna ülesehitamine aastail 1946–1947	59
1. 2. Uue piiskopikandidaadi otsimine	50
1. 3. Kiriku häälekandja „Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja“ ilmuma hakkamine	51
2. Suhted riigiga metropoliit Gregooriuse ajal	52
2. 1. Eesti piiskopkonna tegevuse seadusandlik reguleerimine aastail 1945–1947	52
2. 2. Maaküsimus ja kirikuvara natsionaliseerimise algus aastail 1946–1947	53
3. Peatüki kokkuvõte	54

IV. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND PIISKOP ISSIDORI VALITSEMISE AJAL	55
AASTAIL 1947–1949	
1. Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklik olukord	55
1.1. Piiskop Issidori elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna piiskopiks ja uue esikarjase valitsemiseaja üldiseloostus	55
2. Piiskop Issidori kiriklikud reformid	56
2. 1. Vana kalendri kohustusliku kehtestamise katse	56
2. 2. Vana kirikulõhe-temaatika esiletõstmine	58
2. 3. Tallinna Andrease eesti koguduse likvideerimine	59
2. 4. Moskva patriarhaadi rahaline toetus Eesti piiskopkonnale	60
3. Piiskopkonna suhted riigiga piiskop Issidori ajal	61
3. 1. Kaheküminke moodustamine ja tüüplepingute sõlmimine	61
3. 2. Kollektiviseerimise ja 1949. aasta märtsiküüditamise mõju Eesti õigeusu piiskopkonnale	63
4. Peatüki kokkuvõte	65
V. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND METROPOLIIT GREGOORIUSE AJUTISE JUHTIMISE ALL AASTAIL 1949–1950	67
1. Eesti piiskopkonna kiriklik olukord aastail 1949–1950	67
1. 1. Piiskop Issidori surm, sobiliku piiskopikandidaadi otsimine ja Roman Tangi pühitsemine Tallinna abipiiskopiks	67
1. 2. Praostkondade piiride reform aastal 1950 ning eeldused koguduste sulgemiseks	69
1. 3. Mõnnuste Kikevere ja Helme-Tõrva koguduste sulgemine aastal 1950	71
2. Suhted riigiga metropoliit Gregooriuse ajal	74
2. 1. Vaimulikkonna reaktsioon tüüplepingute sõlmimisele ja algavale kirikuvara võõrandamisele	74
2. 2. Praost Joann Randvere ja praost Joann Ümariku protestid kirikuvara võõrandamise vastu	76
2. 3. Teised konflikti-ilmingud omavalitsuste ja vaimulikkonna vahel kuni aastani 1950	81
3. Peatüki kokkuvõte	83
VI. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND TALLINNA JA EESTI PIISKOPI ROMANI VALITSEMISE ALL AASTAIL 1951–1953	85
1. Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklik olukord aastail 1951–1953	85
1. 1. Piiskop Romani elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna abipiiskopiks	85
1. 2. Piiskop Romani katse degradeerida piiskopkonda	85
1. 3. Koguduste likvideerimine piiskop Romani ajal	89

1. 4. Vändra, Aruküla, Angerja-Kohila, Vormsi ja Harju-Risti koguduste sulgemine aastal 1951	90
1. 5. Uhmardu-Saare, Rõngu–Tilga ja Tuhalaane koguduste sulgemine aastal 1952	94
1. 6. Kõpu, Pühalepa-Kuri, Kõrgessaare-Puski ja Tiirimetsa õigeusu koguduste sulgemine aastal 1952	96
1. 7. Kirikute ehitamine piiskop Romani ajal	101
2. Suhted riigiga piiskop Romani ajal	104
3. Peatüki kokkuvõte	108
VII. EESTI PIISKOPKONNA OIKUMEENILISED SUHTED, KOHUSTUSLIK OSALEMINE NÕUKOGUDE-PATRIOOTILISES TÖÖS NING KOOSTÖÖ JULGEOLEKUGA AASTAIL 1945–1953	110
1. Eesti õigeusu piiskopkonna uskkondadevahelised suhted aastail 1945–1953	110
2. Eesti õigeusu piiskopkonna patriootiline töö aastail 1945–1953	112
3. Eesti õigeusu piiskopkond Nõukogude julgeoleku haardes aastail 1945–1953	116
4. Peatüki kokkuvõte	123
VIII. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKONNA VAIMULIKKOND AASTAIL 1945–1953	124
1. Vaimulikkonna üldandmed	124
2. Vaimulikkonna päritolu, rahvus, sünnikoht ja keskmine vanus	126
3. Vaimulikkonna keskmine haridustase, vaimulik seisus ja eesti keele oskus	127
4. Vaimulikkonna represseerimine, siirdumine teistesse piiskopkondadesse ja ametist loobumine	129
5. Peatüki kokkuvõte.	131
KOKKUVÕTE	133
LISA I. ÕIGEUSU KIRIKU MÕISTETE SÕNASTIK	136
LISA II. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKONNAS AASTAIL 1945–1953 TEENINUD VAIMULIKE BIOGRAAFILINE LEKSIKON	142
LISA III. TABELID 1–8	179
LISA IV. EESTI PIISKOPKONNA EESTSEISJAD JA PIISKOPKONNA NÕUKOGU KOOSSEISUD AASTAIL 1945–1955	182
LISA V. AASTAIL 1945–1953 AMETLIKULT LIKVIDEERITUD ÕIGEUSU KOGUDUSTE NIMEKIRI	183
TEKSTIS JA LISADES KASUTATUD LÜHENDID	184
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	186
SUMMARY	197

SISSEJUHATUS

Teemavalik ja ülevaade teema senisest uurimisest. Käesoleva magistritöö „Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953“ teemavalikut põhjendan esmalt asjaoluga, et seni pole otseselt ja põhjalikult tegeldud Eestis õigeusu kiriku temaatikaga alates 1945. aastast, mil Nõukogude väed okupeerisid taas Eesti territooriumi ja toimus Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku (EAÕK) vägivaldne likvideerimine. Seetõttu on 1945. a EAÕKi asemele loodud Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna uurimine tervikuna käesoleval ajal alles algstaadiumis. Vastavateemalisi uurimusi on tänaseks suhteliselt vähe. Ka Eesti õigeusu piiskopkonda kui institutsiooni ei ole otseselt uuritud. Vaatluse all on olnud piiskopkonna mõni kitsam tegevusvaldkond, kuid mitte piiskopkond kui tervik.

Samuti pole Eesti kirikuloos kordagi põhjalikult uuritud Eesti õigeusu piiskopkonna ajalugu aastatel 1945–1953. Ometi on see ajavahemik otsekui võtmeks, et mõista õigeusu kiriku positsioonide järk-järgulist nõrgenemist pärast 1953. aastat kuni viimasel aastakümnel tekkinud probleemideni kahe õigeusu kiriku vahel Eestis.

Teiseks teemavaliku põhjuseks on sotsiaalne tellimus, so vajadus anda objektiivne ülevaade nimetatud ajavahemikust Eesti õigeusu kiriku ajaloos. Seni on see periood tekitanud mitmeid väärtõlgendusi ja arusaamatusi tänapäeva kahe õigeusukogukonna, autonoomse EAÕKi ja Eestis asuva Moskva patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku vahel. Väärtõlgenduste näitena võib tuua mitmeid brošüüre ja ajakirjanduses ilmunud artikleid, mis kirjutavad Eesti õigeusu kiriku ajaloost asjatundmatult ja ei esita põhjalikku analüüsi.¹

Uurimismetoodika. Magistritöö metodoloogiliseks lähtekohaks on vaadelda 1945. a loodud Moskva patriarhaadi piiskopkonna tegevust kõigis võimalikes aspektides. Kasutan ajaloolist meetodit ning toon välja Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkonda aastail 1945–1953 raputanud sündmuste ja nendega seotud tegurite omavahelised seosed. EAÕKi ajalugu aastatel 1940–1944 olen lähemalt käsitlenud oma bakalaureusetöös „Eesti Apostlik Õigeusu Kirik 1940–1945“.

Töö eesmärk. Käesoleva magistritöö eesmärgiks on anda ajalooline ülevaade Eesti õigeusu piiskopkonnast stalinliku totalitaarrežiimi ajal aastail 1945–1953, piiskopkonna suhetest ja kohanemisest riigiga, tema halduskorraldusest ja vaimulikkonnast. Käsitleva ajaperioodi 1945–1953 alguses hõivas Nõukogude Liit teistkordselt Eesti territooriumi, lõpetas EAÕKi tegevuse ja rajas uue organi – Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna. Käsitlen Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna tegevust kuni J. Stalini surmani.

¹ ПРЕКУП, Игорь. Православие в Эстонии. Краткий исторический очерк. Tallinn, Trükis, 1998.

Töös kasutatud allikad. Käesoleva magistritöö esmaseks ja peamiseks allikaks olid Eesti Riikliku Ajalooarhiivi ja Vene Föderatsiooni Riigiarhiivi dokumendid. Need annavad hea ülevaate Eesti õigeusu piiskopkonna usuelust ja arengus. Arhiivides leiduvate dokumentide usaldusväärsuses ei saa üldiselt kahelda.

Olen kasutanud Eesti ajalooarhiivi fondi 1655, mis sisaldab Riia Vaimuliku Konsistooriumi (1845–1918), Eesti piiskopkonna ajutise nõukogu (1918–1920), EAÕKi sinodi (1920–1945) ning Moskva patriarhaadi õigeusu piiskopkonna dokumente (alates 1945. aastast). Eeskätt käsitlen selles fondis leiduvat õigeusu koguduste ja Vene õigeusu kiriku nõukogu (VÕKN) Eesti NSV voliniku vahelist kirjavahetust.

Arhiiviallikate seas kahtlemata auväärsel kohal on Vene Föderatsiooni Riigiarhiivis leiduv NSVL Ministrite Nõukogu juures seisva Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu fond 6991, milles leidub palju väärtuslikku materjali Eesti piiskopkonna tegevusest aastail 1945–1953. Eesti NSV voliniku aruanded VÕKNi esimehele on sõltuvalt nende koostamisajast ja adressaadist erinevad informatiivsusest ja detailirohkusest. Dokumentide läbitöötamisel selgub, et sõjajärgsel perioodil koostati ettekandeid mõnevõrra sagedamini, põhjalikumalt ja detailirohkemalt võrreldes hilisema ajaga. Siis oli Eesti õigeusu piiskopkonnal võimude ees suur patriootiline ja ühiskondlik roll. Kesise mulje jätavad voliniku aruanded aastatest 1950–1953. Põhjuseks on ilmselt asjaolu, et siis oli voliniku ülesannete hulk tagasihoidlikum kui vahetult pärast sõda.

Aruandlusega tegeldes tekkis koheselt küsimus, kuivõrd nende andmeid võib usaldada. Kirjalike ettekannete ja aruannete puhul tuleb möönda, et valdavat enamikku neist kasutati ka praktilises operatiivtöös. Näiteks Eesti NSV voliniku salajased kvartaliaruanded VÕKNi esimehele, milles vale- või võltsandmete edastamist tõlgendati nõukogude korra saboteerimisega. VÕKN nõudis täpset ja korralikku teavet, mida võib välja lugeda VÕKNi esimehe alalõpmatutest märkustest Eesti volinikule tema vigadest aruandluse kohta.

Samal ajal võis ette tulla ka juhtumeid, kus andmetes esines objektiivseid puudusi. Voliniku dokumentatsiooni hulgas esineb ettekandeid, mille andmete puudulikkuse tingis piiskopkonna käsutuses oleva informatsiooni nappus. Näiteks polnud volinikud üldse kursis andmetega SARKi poolt vahistatud ja küüditatud vaimulike kohta.

Magistritöö allikana kasutasin samuti Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu fondis leiduvaid Moskva ja kogu Venemaa patriarhi ning Pühima Sinodi istungite protokolle vahemikust 1945–1953. Need pakuvad samuti huvitavat andmestikku Eesti õigeusu piiskopkonna kohta. Sain hea ülevaate keskvalitsuse rahalisest toetusest Eesti piiskopkonnale alates 1947. aastast, 1951. aastal piiskop Romani poolt püstitatud EP institutsionaalse degradeerimise küsimusest, metropoliit Gregooriuse reaktsioonist sellele ning palju muid otsuseid, mis iseloomustavad tolleaegse VÕKi juhtkonna poliitikat piiskopkondade tasemel.

Peale eelmainitud kahe arhiivi kasutasin veel Eesti Riigiarhiivi filiaali, Parteiarhiivi ja Siseministeeriumi arhiivi materjale. Need andsid võimaluse vaadelda lähemalt Nõukogude julgeolekuorganite tegevust tollases Eesti õigeusu piiskopkonnas. Eesti Riigiarhiivi filiaali fond 131, mis sisaldab ENSV Riikliku Julgeoleku Ministri 2. ja O-osakonna aruandeid NSVL Riikliku Julgeoleku Ministeeriumile, oli heaks abimaterjaliks magistritöö 7. peatüki kirjutamisele, mis käsitleb julgeolekutööd Eesti õigeusu piiskopkonnas.

EV Siseministeeriumi arhiivi allikad võimaldasid vaadelda Eesti piiskopkonda koguduste tasemel. Seal leiduvad 22 koguduse materjalid andisid suuremat selgust uuritaval ajavahemikul käivitunud õigeusu koguduste likvideerimise protsessi lahtimõtestmiseks.

Kõigis eelmainitud arhiivides hoitavad dokumendid lubasid anda ammendava ülevaate Eesti õigeusu piiskopkonna oludest, halduskorraldusest ja muudatustest vaimulikkonnas.

Kuna 20. sajandi 2. poole Eesti õigeusu kiriku ajalugu on seni vähe uuritud nii Eesti kui teiste maade kirikuloos, siis oli magistritöö kirjutamisel vähe võimalust tugineda kirjalikele allikatele. Trükimaterjal selle teema kohta praktiliselt puudub. Esineb vaid üksikuid kogudusi käsitlevaid brošüüre.²

Kasutatud otsesed või kaudsed kirjalikud allikad on järgmised: patriarh Aleksius II ning doktorite Mihhail Škarovski, Dimitri Pospelovski ja Tatjana Tšumatšenko tööd. Patriarh Aleksius II doktoritöö “Õigeusu ajalugu Eestis” käsitleb ajavahemikku 1945–1953 ja tugineb peamiselt Eesti õigeusu piiskopkonna esikarjaste ülempiiskop Pavel (Dmitrovski), piiskoppide Issidor (Bogojavlenski) ja Roman (Tang) eluloolistele andmetele.

M. Škarovski uurimus „Vene õigeusu kirik J. Stalini ja N Hruštšovi ajal“ („Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве“) annab ülevaate õigeusukiriku probleemidest nimetatud perioodil. D. Pospelovski raamat “Vene õigeusu kirik XX. sajandil” on kirikulooline uurimus. Mõlemad tööd annavad objektiivse ülevaate Moskva patriarhaadi üldolukorrast NSV Liidus ajavahemikul 1945–1953 ning loovad hea tausta riigi ja õigeusu kiriku suhete mõistmiseks üldtasandil, mis ilmekalt kajastusid ka Eesti õigeusu piiskopkonna tegevuses. Teosed on heaks täienduseks nõukogudeaegse riigi ja kiriku suhete käsitlemiseks.

T. Tšumatšenko käsitleb põhjalikult VÕKNi institutsionaalset arengut teoses “Riik, õigeusu kirik ja usklikud 1941.-1961. aastatel”. Tema üksikasjalik uurimus aitab paremini mõista VÕKNi Eesti NSV volinike Nefet Karsakovi (1944–1949), Aleksander Tarassovi (1950–1951) ja Pavel Kapitonovi (1952–1953) positsioone suhtlemises Eesti piiskopkonnaga. T. Tšumatšenko kirjeldab kiriku ja riigi suhteid, analüüsides VÕKNi positsiooni muutusi nõukogude nomenklatuuris aastatel 1944–1961.

² KOGER, Nikolai. Tartu Püha Georgi (Jüri) kiriku 100. a juubeliks. Trt, Noor- Eesti., 1945; ОСИПОВ, Александр. 225-летие Таллинской Казанской церкви. Таллин, Гиз Бланкоиздательство, 1946.

Teistes Balti riikides, Lätis ja Leedus, pole teada käsitusi, mis otseselt uuriksid nõukogudeaegset kohalikku õigeusu kirikut. Eesti piiskopkonnaga kaudselt haakuvaks võib lugeda 1993. aastal ilmunud I. Suvorova monograafiat Läti õigeusu piiskopkonnast aastatel 1950–1960. Kuigi see langeb käesoleva magistritöö raamidest otseselt välja, sisaldab ta tagasisivaateid stalinismiperioodile. Samas ei võimalda uurimus naaberpiiskopkondi lähemalt võrrelda.

Magistritöö kirjutamisel oli abiks ka Riho Altnurme doktoritöö Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirikust aastatel 1944–1949, mis haakub kaudselt stalinistliku Eesti õigeusu piiskopkonna temaatikaga. See uurimus annab hea võimaluse võrrelda Eesti õigeusu piiskopkonda ja Eesti luteri kirikut ning aitab mõista kirikute ja riigi suhteid laiemalt.³

Sõjajärgse eesti keeles ilmunud apostlik-õigeusu kirjanduse maht on suhteliselt väike. Sisuliselt jagunevad need publikatsioonid 4 ossa:

- 1) piiskopkonna nõukogu või piiskopi üleskutsed;
- 2) apostlik-õigeusu kalendrid;
- 3) Eesti piiskopkonna nõukogu häälekandja;
- 4) muud brošüürid või raamatud.

Ajavahemikus 1944–1947 ilmus Eesti piiskopkonnas 9 üleskutset, mille trükkimist soodustas volinik Nefet Karsakov. Ta edastas piiskopkonna üleskutsekavandid Eesti NSV valitsusele märkusega *kiire*, sest pidas neid kasulikuks patriootilis-propagandistlikus mõttes. Läkitused olid pühendatud järgmistele riiklikele sündmustele: Eesti NSV 5. juubel 21. juulil 1945, ENSV 6. aastapäev 21. juulil 1946, NSVL Ülemnõukogu valimised 10. veebruaril 1946, NSVL Võidupüha 9. mail 1946, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 29. aastapäev 7. novembril 1946, Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäev 1947 ja Eesti NSV Ülemnõukogu valimispäev 16. veebruaril 1947. Ülejäänud 2 üleskutset olid: ülempiiskop Paveli 1944. a üleskutse Moskva patriarhaadiga taasühinemiseks ning 1945. a Kristuse Sündimispühadeks.

Kalendreid ilmus vahemikus 1945–1953 kokku 7. Nende trükiarv aastatega vähenes. Näiteks 1947. aasta kalendri tiraaž oli 5000, 1948. aastal – 9100 (6100 eesti ja 3000 vene keeles), 1949. aastal – 2000, 1950. aastal – 1500, 1951. aastal – 1500 ja 1952. aastal – 1500.⁴

³ Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Лк. 430–437; ШКАРОВСКИЙ, М. В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). Москва, Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999; ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. Русская православная церковь в XX веке. Москва, Республика, 1995; ЧУМАЧЕНКО, Т. Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг. Москва, АИРО-XX, 1999. СУВОРОВА, И. Отношения между православной церковью Латвии и государством в 50-60-е годы XX столетия. Православие в Латвии I. Рига, Балто-славянское общество культурного развития и сотрудничества, 1993; ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli kirjastus, 2001.

⁴ ERA R-1961-1-6. Лк 2; Nendeks kalendriteks olid: 1) Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1947. aastaks. Tln, Eesti Piiskopkonna Valitsuse väljaanne, 1946; 2) Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1948. aastaks. Tln, Rakendustrükiste kirjastus, 1947 3) Православный календарь на 1948 год. Тln, Бланкоиздательство, 1948; 4) Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1949. aastaks. Tln, Rakendustrükiste kirjastus, 1949; 5) Apostlik-

Piiskopkonna häälekandjat “Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja” trükiarvuga 750 eksemplari trükiti uuritavas ajavahemikus 1946.–1953. a 46 numbrit.⁴

Piiskopkonna nõukogu eestvedamisel õnnestus vahemikus 1946–1953 anda välja ka 2 raamatut. 1946. aastal ilmunud Tallinna Kaasani kiriku 225. juubelile pühendatud boršüüri autoriks oli Eesti piiskopkonna nõukogu sekretär, preester Aleskander Ossipov. 1950. a ilmunud uue kiriku põhiviiside noodiraamatu koostajaks oli ülempreester Christofor Vink.⁵

Oluline osa magistritöö kirjutamisel oli uuritava ajavahemiku ja ka tänapäeva perioodikal. “Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja” hakkas ilmuma 1946. a. Peale piiskopkonna nõukogu otsuseid ning voliniku ametlikke korraldusi ja juhiseid leidub käesolevas häälekandjas teavet vaimulike pühitsemistest, autasustamisest, surmadest, koguduste juhtide ja töötajate kohalemääramistest, ümberpaigutamistest ja vabastamisest, koguduste likvideerimistest jpm.⁵

Teise tolleaegse olulise ajakirjandusallikana tuleb mainida Moskva patriarhaadi ajakirja “Журнал Московской Патриархии”. See teavitab näiteks Eesti õigeusu piiskopkonna ülempiiskop Paveli surmast ning piiskoppide Issidori ja Romani piiskopiks pühitsemisest.

Tolleaegsest perioodikast tulevad veel arvesse Eesti piiskopkonna valitsuse toimetatud apostlik-õigeusuliste eestlaste kalendrid aastatest 1947–1952. Neis leidub piiskoplikke otsuseid uue kalendri kasutamisest ja lisateavet piiskopkonna tegevteenistuses oleva õigeusu vaimulikkonna kohta.

Kasulikud käesoleva teema uurimisel olid ka “Stockholmi Eesti Ajaleht” ja “Stockholms Tidningen”. Nende teemakohased artiklid peegeldavad hästi Eesti apostlik-õigeusu pagulaskiriku seisukohta kiriklike muutuste suhtes kodumaal.

Lähiaegadel ilmunud perioodika puhul ei saa mainimata jätta Eesti apostlik-õigeusu häälekandjat “Usk ja Elu”, milles leidub palju teemakohaseid artikleid, nt ülempreester August Kaljukose 1999. a ilmunud kirjutis Tartu ja Petseri piiskop Peetrist. Samuti Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu kiriku kuulehte “Мир Православия”, kus esineb üksikuid teemakohaseid kirjutisi piiskop Romani ja metropoliit Gregooriuse elust.

Küllaltki olulised on ka teised A. Kaljukose entsüklopeedilised käsikirjalised uurimused. Need annavad hea ülevaate aastail 1945–1953 Eesti õigeusu piiskopkonnas teeninud vaimulikest ja selgitavad õigeusu kiriku terminoloogiat. A. Kaljukose vaimulikkonna ja kirikumõistete andmebaas on lisas leiduvate sõnastike aluseks. Tema andmestik erineb teistest allikatest täpsuselt. Kontrollimisel ei leidnud ma ühtegi fakti- ega sisuviga.

õigeusuliste eestlaste kalender 1950. aastaks. Tln, Eesti Riiklik Kirjastus, 1950; 6) Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1951. aastaks. Tln, Eesti Piiskopkonna Valitsus, 1950; 7) Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1952. aastaks. Tln, Eesti Piiskopkonna Valitsus, 1952.

⁵ 1946. a ilmuva “Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja” (ven *Известия Эстонского Епархиального Совета*) häälekanja muutis korduvalt oma pealkirja: 1948.a – “Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja”, 1950. a – “Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja” ja 1952. a – “Eesti Piiskopkonna Teataja”.

Üsna huvitava lähenemise Eesti piiskopkonna olukorra üldisemaks mõistmiseks annavad Petseri kloostrikuuletaja Jevgeni Pleševi mälestused. Kuigi J. Pleševi memuaarid ei paku Eesti piiskopkonna ajaloo uurimisele faktoloogilisi andmeid, sest seostuvad rohkem Pihkva piiskopkonna kloostrieluga, edastavad nad hästi seda hõngu, mis valitses tollal stalinliku diktatuuri haardes olevas Vene õigeusu kirikus.⁶

Suureks abiks magistritöö kirjutamisel olid samuti dokumendikogumikud “Акты Святейшего Патриарха Тихона” ja “The Autonomous Orthodox Church of Estonia”. Need aitasid kontrollida faktoloogilist andmestikku.

Mainimata ei saa jätta ka mahukat koguteost Vene õigeusu kiriku ajaloost, 20. sajandit käsitlevat 11-köitelist teost pealkirjaga “История Русской Церкви 1917–1997”. See tutvustab hästi Moskva patriarhaadi üldolukorda ajaloolisel ja seadusandlikul tasandil pärast II maailmasõda.⁷

Raskused töö koostamisel. Paraku tuleb möönda, et magistritöö kirjutamisel tuli ette mitmesuguseid objektiivseid takistusi. Väga raske oli esile tuua sündmuste kogu varjundirohket diapasooni seda, mis Eesti piiskopkonnas käsitletaval perioodil juhtus. Seetõttu juhatab töö pigem kätte pidepunkte ja tähiseid, mis aitavad paremini mõista tolleaegse piiskopkonna ja vaimulikkonna igapäevaprobleeme stalinliku totalitaarse režiimi tingimustes. Töö ei keskendu lähemalt volinike tegevusele ja suhetele õigeusu piiskopkonnaga. Kohaliku voliniku tegevuse uurimine peaks jääma sellise ajaloo uurija ülesandeks, kelle teemaks on just Vene õigeusu kiriku nõukogu vaatlemine. Volinike kohta leiab kohati lausa detailseid kirjeldusi Vene Föderatsiooni Riigiarhiivi VÕKNi aruandluses. Seetõttu jaab nimetatud valdkond eelkõige nende ajaloo uurijate pärusmaaks, kes pühenduvad volinike ja kiriku-riigi suhete temaatikale.

Töö ülesehitus. Magistritöö koosneb 8 peatükist, 5 lisast, sissejuhatusest, kokkuvõttest, kasutatud allikate nimekirjast ja inglisekeelsest kokkuvõttest.

Magistritöö I. peatükk annab ülevaate õigeusu kiriku ajaloost Eestis kuni 1945. a.⁸ I. peatüki 1. osas käsitlen eestlaste esimesi kokkupuuteid õigeusuga 11. saj, õigeusu kiriku tegevust Eestis Hansaliidu ajal 14.–15. saj, Liivi sõja ja Rootsi ülemvõimu ajal, 18. ja 19. saj alguses Liivi- ja Eestimaal, eestlaste usuvahetuse ajajärku aastatel 1845–1848, iseseisva Riia

⁶ KALJUKOSK, August. Õigeusu kogudustes teeninud vaimulikkude nimekiri. Tln, 1975. Käsikiri Eesti Ajaloo Arhiivis; KALJUKOSK, August. Oskussõnade teatmik. Tln, 1974. Käsikiri leidub August Kaljukoski isiklikus arhiivis; В Псково-Печерском монастыре. Москва, Отчий дом, 1998.

⁷ Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917–1943. Москва, Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт, 1994; SÕTŠOV, Andrei. Achievements of and Fight for Independence of the Orthodox Church of Estonia in 1940–1945. – The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L’Église autonome orthodoxe d’Estonie (Aproche historique et nomocanonique). Bibliothèque Nomocanonique No 11. Thessaloniki, Editisons Epektasis, 2002; ЦЫПИН, Владислав. История Русской Церкви 1917–1997. Москва, Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997.

⁸ SÕTŠOV, Andrei. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik 1940–1945. TÜ usuteaduskonna bakalaureusetöö. Trt, 2001.

piiskopkonna loomist ja selle olmeküsimusi 19. saj 2. poolel ning venestusajajärgul kuni Vene revolutsioonini.

I. peatüki 2. osa on pühendatud 1917. –1922. a sündmustele Eesti õigeusu kirikus, EAÕKi loomisele, iseseisvumisele ja tegevusele 1939. aastani, samuti vene rahvusest õigeusklike autonoomiapüüdlustele aastatel 1923–1937 ning *Petseri kloostritülile* aastatel 1930–1932.

I. peatüki 3. osas annan üksikasjaliku ülevaate EAÕKi olukorrast, muutustest esimese nõukogude okupatsiooni ajal 1940–1941 ja suhetest Moskva patriarhaadiga, Eesti õigeusu kiriku allutamisest Moskva Baltimaade eksarhaadile 1941. aasta kevadel, EAÕKi vabanemisest pealesunnitult suhtest Moskva patriarhaadiga Saksa okupatsiooni ajal, 1944.–1945. a sündmustest EAÕKis, taasallutamisest ja lõplikult likvideerimist Moskva patriarhaadi poolt ning uue organi – Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna moodustamist 1945. aastal.

I. peatüki 3. osas on juttu EAÕKi moodustamisest paguluses 1944.–1948. a. I. peatüki 4. ja 5. osa kujutavad endast ülevaadet II. maailmasõja järgsest nõukogude kirikupoliitikast ajavahemikkudel 1945–1947 ja 1947–1953. Osad on taustaks vastmoodustatud Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkonna käsitlemisele töö 2. peatükis.

II. peatükk keskendub Eesti piiskopkonnale ülempiiskop Paveli valitsemise ajal aastail 1945–1946. 2. peatüki 1. osa käsitleb Tallinna ja Eesti ülempiiskop Paveli elukäiku enne tema piiskopiks seadmist, Eesti piiskopkonna nõukogu moodustamist ning selle ülesannete teostamist, nagu patukahetsusakti allakirjutamise kampaania, kirikuvaldusreform ja Vene õigeusu kiriku põhikirja sisseviimine 1945. a.

II. peatüki 2. osa hõlmab Eesti piiskopkonna ja riigi suhete käsitlust aastatel 1945–1946, samuti õigeusu koguduste ja vaimulikkonna registreerimisprotsessi algust Eesti NSVs.

III. peatükk annab esmalt ülevaate ajavahemikust 1946–1947. Peatüki osad vaatlevad kohaliku piiskopkonna kiriklikku olukorda, metropoliit Gregooriuse elukäiku enne tema määramist piiskonna asemikuks ning teisi Eesti piiskopkonna ülesehitamise ja kujunemisega seotud sündmusi, nt uue piiskopikandidaadi otsimine ja kiriku uue häälekandja „Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja“ avaldamine alates 1946. a.

III. peatüki 2. osa käsitleb piiskopkonna suhteid riigiga metropoliit Gregooriuse ajal, Eesti piiskopkonna tegevuse seadusandlikku reguleerimist ja maaküsimust koos kirikuvara algava natsionaliseerimisega.

IV. peatükk keskendub Eesti õigeusu piiskopkonna olukorrale piiskop Issidori ajal. IV. peatüki 1. osa käsitleb lähemalt piiskop Issidori elu elukäiku enne tema piiskopiks seadmist ja annab üldiseloostust tema kahele valitsemisaastale.

IV. peatüki 2. osa peatub piiskop Issidori kirikureformidel, nagu vana kalendri kohustusliku kehtestamise katse ja vana kirikulõhe-temaatika esiletõstmine. Samuti on juttu Tallinna Andrease eesti õigeusu koguduse likvideerimisest ning Eesti piiskopkonna rahalise doteerimise algusest Moskva patriarhaadi poolt.

IV. peatüki 3. osa vaatlleb Eesti piiskopkonna suhteid riigiga aastail 1947–1949, keskendudes algavale tüüplepingute sõlmimise kampaaniale ning 1949. a kollektiviseerimise ja märtsiküüditamise mõjule kohalikule õigeusu kirikule.

V. peatüki ülesandeks on käsitleda Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklikku olukorda aastail 1949–1950, täpsemalt Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregorius II valitsemisajal. V. peatüki 1. osa alla mahuvad piiskop Issidori surmale järgnenud uue sobiliku piiskopikandidaadi otsimine, praostkonna piiride reformimine aastal 1950 vastavalt rajoneerimisplaanile ning Mõnnuste, Kikevere ja Helme-Tõrva koguduste likvideerimine.

V. peatüki 2. osa käsitleb piiskopkonna ja riigi suhteid, peatudes pikemalt vaimulikkonna protestil tüüplepingute sõlmimise kampaania vastu praostide Joann Randvere ja Joann Ümariku eestvedamisel ning teistel vaimulikkonna ja omavalitsusorganite vahelistel konfliktitilmingutel.

VI. peatükis on lähemalt juttu Eesti õigeusu piiskopkonna muutustest piiskop Romani valitsemise ajal kuni 1953. a. VI. peatüki 1. osa hõlmab piiskop Romani elulooandmeid kuni tema seadmiseni piiskopiks, Eesti piiskopkonna ebaõnnestunud degradeerimiskatset Romani poolt 1951. a ning peatub lähemalt 12 koguduse sulgemis- ning 3 õigeusu kiriku ehituslugudel.

VI. peatüki 2. osa on pühendatud piiskopkonna ja riigi suhetele vahemikus 1950–1953. Lisan ka tagasivaate riigimaksupoliitikale piiskopkonna tasandil kuni 1945. aastani ja riigimaksude kolmekordsele tõstmisele 1951. a. Käsitlen õigeusu vaimulike proteste survevahendite vastu.

VII. peatüki 3 osa käsitlevad Eesti piiskopkonna oikumeenilisi suhteid, patriootilist tööd ja koostööd julgeolekuga vahemikus 1945–1953.

VIII. peatükk sisaldab kokkuvõtet perioodil 1945–1953 Eesti piiskopkonnas teeninud vaimulikkonnast ja koosneb 4 osast.

Magistritöö I. lisa on õigeusu kiriku mõistete sõnastik. Lähema vaatluse all on maakeelsed õigeusumõisted tähestikulises järjekorras, mis on kasutusel ka käesolevas töös. Selle lisa koostamisel oli suureks abiks A. Kaljukose käsikirjaline oskussõnade teatmik.

II. lisa kujutab endast Eesti õigeusu piiskopkonnas aastail 1945–1953 teeninud vaimulike biograafiat. Selles leiduvad kõigi tollal piiskopkonna teenistuses olnud vaimulike eluloolised andmed koos viidetega kasutatud allikaile. Selle lisa koostamisel olid suureks abiks arhiivimaterjalid ning A. Kaljukose käsikiri „Õigeusu kogudustes teeninud vaimulikkude nimekiri“. Lisa on oluline, sest annab ülevaate ja võimaldab analüüsida õigeusu vaimulike tegevust, kes

aastail 1945–1953 olid vahetult seotud vastloodud Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkonnaga.

III. lisa sisaldab 8 tabelit uuritava ajavahemiku Eesti õigeusu piiskopkonna vaimulike päritolu, rahvuse, haridustaseme, kirikliku seisuse, karistatuse, ametist loobumise ja teistesse piiskopkondadesse siirdumise andmetega. Tabelid aitavad edastada tollal teeninud vaimulike isiklikku ning sotsiaalset tausta.

IV. lisa on esitatud uuritava ajavahemiku Eesti piiskopkonna eestseisjate ning Eesti piiskopkonna nõukogu koosseisude tabel, mis on abiks orienteerumisel tollaegse Eesti õigeusu piiskopkonna administratsioonis.

V. lisa esitab uuritaval ajavahemikul ametlikult likvideeritud õigeusu koguduste nimekirja koos ametliku registreerimise ning sulgemise aastatega.

Töö põhiküsimused. Minu käsutuses olevale allikmaterjalile tuginedes tõstatasin magistritööd kirjutades järgmised küsimused:

- 1) Miks Eesti õigeusu piiskopkonna roll ja postitsioonid uuritaval ajavahemikul aastatega nõrgenesid?
- 2) Miks Eesti NSVs tegutseva Eesti õigeusu piiskopkonna olukord erines Vene NFSV Vene õigeusu kiriku olukorrast, kus põhiliselt nõuti kirikute tagastamist, üleandmist ja taasavamist, mitte sulgemist, nagu see oli Eestis?
- 3) Millised olid Eesti õigeusu piiskopkonna põhiprobleemid ja asetleidnud muudatused kuni stalinliku diktatuuri lõpuni?

Loodetavasti äratav käesolev magistritöö suuremat huvi Eesti õigeusu piiskopkonna ajaloo hilisema uurimise vastu, mida on seni käsitletud üsna tagasihoidlikult.

I. ÕIGEUSU KIRIKU EELLUGU EESTIS KUNI AASTANI 1945

1. Õigeusk Eestis kuni aastani 1917

Eestlaste esimeste kokkupuudete kohta õigeusuga on allikaid ebapiisavalt. Kirjalikke allikaid leidub alles alates Venemaa ristiusustamisest Püha Vladimiri ajal aastal 988. Sellest ajast oli ristiusustatud venelastel eestlastega palju sõjalisi kokkupuuteid. Aastal 1030 vallutasid venelased praeguse Tartu ala, nimetasid selle Jurjeviks ja pidasid enda käes kuni aastani 1061. Tartu langes pärastpoolegi ajutiselt venelaste kätte, nt 1134. a. Et Jurjevi nimi anti vürst Jaroslavi ristinime järgi, võib oletada, et vürsti eesmärgid olid seotud nii poliitika kui usustamisega. On teada, et 1210. a ristasid venelased eestlasi Otepääl. Võib oletada, et juba enne sakslaste pealetungi oli Jurjevis mõni õigeusu kirik.⁹

Kokkupuuted ristiusustatud venelastega võisid anda juhust ja võimalust pealiskaudseks tutvumiseks venelaste usuliste kommete, esemete ja terminoloogiaga. Niisuguste tutvuste ja mõjutuste järgi leiame eesti keelest. Mõned usuliste toimingute ja riistade nimetused on laenatud vene keelest, nt *papp*, *rist*, *ristima* ja sellest tuletatud sõnad, nagu *ristsed*, *ristiinimine*, *ristiisa*, *ristiema*, *raamat* (eriti Pühakirja tähenduses); *pagan*, *nädal*; *sundima* ja *sundija* kohtumõistmise tähenduses.¹⁰

Peale Eesti vallutamist ristsõdijate poolt on teada kirjalikest allikaist Tartu, Tallinna ja Narva kaubandussuhetest Novgorodi ja Pihkvaga 13.–15. saj jooksul. Need linnad, eriti Tartu, olid hiljem seotud Hansaliiduga. Seepärast mainitigi Tartut keskaegsetes allikates alati teisel kohal Riia järel. Õigeusu kiriku edasine käekäik seostus otseselt Eesti linnade kuulumisega Hansaliitu ning selle kaubandusega.¹¹ Kaubanduslik läbikäimine Novgorodi ja Pihkvaga oli tihe. Tartut ja Tallinat külastasid vene suur- ja väikekaupmehed. Esialgu kasutati *suvekirikuid*, so suvekuudeks, mil kaupmehi rohkem kohal oli, Jumalateenistuse tarbeks kirikuks sisustatud ruumi, tavaliselt elumaja-, aida- või laoruumi.¹²

Novgorodi ja Pihkva ülikud, kes sõlmisid rahu Liivi Ordu ja piiskoppidega, taotlesid samuti kaubanduslikke õigusi Liivimaa linnades. Nendes tekkisid aja jooksul nn *vene otsad* (vene k. русские концы), s.o vene linnajaod eesotsas vanemaga. Iga linna vene elanikkonna ja

⁹ SALO, V., SILD, O. Lühike Eesti kirikulugu. Trt, 1995. Lk 18; KÖGER, N. Tartu Püha Georgi (Jüri) kiriku 100. a juubeliks. Trt, Noor-Eesti, 1945. Lk 3.

¹⁰ SILD, O. Kas hommiku poolt tuli ristiusulisi mõjusid paganausuliste eestlastele? – Usuteadusline Ajakiri. 1931/1932, nr 3/4. Trt, Tartu Ülikooli Usuteaduskonna Väljaanne. Lk 103–107, 110–111; TARVEL, E. Henrik ja tema aeg. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik III. Tln, Eesti Raamat, 1987. Lk 18–19.

¹¹ FREYMUTH, O. Tartu linn ordu ajal. Koguteos “Tartu”. Tartu, Postimees, 1927. Lk 25–28.

¹² KLAAS, U. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917. Halduskorraldus ja preesterkond. TÜ filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna Eesti ajaloo õppetooli magistritöö, Trt, 1998. Lk 21.

kaubandusega linnajao lahutamatu osa oli õigeusu kirik. Tartus oli kaupmeeste käsutuses kaks õigeusu kirikut, mis koos kõrvalruumidega olid ühtlasi ja eelkõige kasutusel kaubahoovidenä. Pihkvalastele kuulunud Nikolai kirik asus praeguste Rüütli ja Magasini tänavate vahelisel krundil. Novgorodlaste Georgi (Jüri) kirik paiknes väga tõenäoliselt ülikooli botaanikaalal alal vana Laia tänava juures.¹³ Aastail 1410–1422 rajati Tallinna praeguse Vene tänava piirkonda puust Püha Nikolai kirik, mis 1433. a küll maha põles, kuid neli aastat hiljem taas üles ehitati.¹⁴ Esimene kirjalik teade Tartu õigeusu kirikute kohta pärineb alles 1438. a, kui Tartut läbinud Kiievi metropoliidi Issidori saatja “Reis Firentse kirikukogule” kirjutas oma päevikus: “Õigeusu kirikuid oli neil 2: Püha Nikolai ja Püha Georgi, kristlasi aga vähe”.¹⁵

15.-16. saj poliitilised võitlused Liivimaa ja Vene linnade vahel ei toonud kindlust kohalikele õigeusu kogudustele. Kirikute seisukord oli kahetsusväärne. Nagu selgub 17. aprillil 1555 peetud Tartu rae koosoleku protokollist, kohendati Nikolai kirikut ning arutati uue preestrimaja ja endise Jüri kiriku platsi tagastamist vene kogukonnale.

Liivi sõja käigus vallutasid venelased 1558. aastaks Ida-Eesti alad, nt Narva, Tartu jm alad kuni Viljandini välja. Alistatud Liivimaa aladele rajati uus Jurjevi-Viljandi nimeline piiskopkond keskusega Tartus, et luua soodsamat pinda õigeusu levikule. Kui tugineda Novgorodi II. ajaraamatule ja paavsti saadikule Antonio Possevinole, siis võib Jurjevi-Viljandi piiskopkonna loomise aastaks pidada 1570. a. Piiskopitooli esikarjastena mainitakse Flavi, Savvat ja Korneliust.

Venemaa kaotuse järel Liivi sõjas ning 1582.–1583. a vaherahude tulemusena jäid Lõuna-Eesti alad Poola kätte ning Põhja-Eesti alad Rootsi võimu alla. 17. saj oli õigeusk Liivimaal levinud vaid nende väheste venelaste seas, kes olid peale Liivi sõda linnadesse jäänud. Nii on teada, et 17. sajandi 2. poolel tulitses Tallinna raad õigeusu kiriku remondi küsimuste üle. 1684. a võttis raad ära Nikolai kiriku võtmed. 1686. a alustati kirikuhoone ümberehitamisega ja 1. mail jõuti kiriku õnnistamiseni. Ülejäänud õigeusu kirikud Liivimaal, näiteks ka Tartus, muutusid kiiresti kasutuskõlbmatuks ja lagunesid, kuna kohalikel vene kogukondadel puudusid võimalused ja vahendid nende taastamiseks.¹⁶ Niisiis säilis Rootsi valitsemisaja lõpuks Liivimaal vaid üks õigeusu pühakoda – Tallinnas. Põhjasõjale läks Eesti vastu olukorras, kus õigeusu kirik

¹³ OTTO, R. Zur Ortsbeschreibung und Entstehungsgeschichte von Burg und Stadt Dorpat. Aus Dorpats Vergangenheit. Dorpat, Laakmann, 1918. Lk 12, 14–15.

¹⁴ Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 76.

¹⁵ Ко дню 150-летия Успенского Собора в г Тарту. Тарту, Издание Приходского Совета Успенского Собора в г Тарту, 1935. Lk 4; VAHTRE, S. Eesti ajalugu. Tallinn, Olion, 1994. Lk 43.

¹⁶ Ко дню 150-летия Успенского Собора в г Тарту. Тарту, Издание Приходского Совета Успенского Собора в г Тарту, 1935. Lk 5–6.

oli kaotanud sellegi positsiooni, mis tal oli õnnestunud võita Liivi sõja ajal ja sellele eelnenud perioodil. Eesti rahvale oli õigeusu kiriku mõju peaaegu olematu.¹⁷

Põhjasõja lõpus liideti Liivimaa ja Eestimaa Venemaaga. Rüütelkond ja linnad säilitasid oma valitsemisprivileegid ja luteri kiriku senine positsioon kinnitati, kuid ka õigeusu kirik sai täieliku vabaduse ning tegutsemisõiguse. Sõja lõpus võtsid vene võimud Baltimaades oma käsutusse endised Rootsi väeosade kirikud ning ehitasid need ümber õigeusu pühakodadeks. Nii toimusid 1710.–1716. a õigeusu teenistused Tallinnas Rüütli tänava Mihkli kirikus, mis peagi osutus liiga väikeseks kiiresti kasvava õigeusklike hulga tõttu, kellest enamiku moodustasid sõjaväelased, kuid kuhu kuulus ka kaupmehi, varustajaid ning ametnikke.¹⁸ 1716. a võeti õigeusu kirikuna kasutusele endine Rootsi väeosa Mihkli kirik, milles peeti esimene teenistus 19. veebruaril 1716 ja millele anti püha Teodoros Väeülema nimi. 1734. a pühitseti kirik ümberehitustööde käigus ümber Issanda Muutmise pühade auks. Varsti kerkisid Tallinnasse veel kaks sõjaväelaste tarbeks mõeldud õigeusu pühakoda: Jumalasünnitaja Sündimise (1721) ja Püha Teodoros Väeülema kirikud (1732–1734). Tartu linnas võeti ajutiselt õigeusu kirikuna kasutusele Jaani kirik, mis hiljem tagastati luteri kogudusele, sest 1704. a valmis kroonu kulul uus puukirik. Õigeusu kogudused tekkisid ka Pärnusse, Narva, Kuressaarde, Räpinasse, Paldiskisse ja Värskasse¹⁹.

Õigeusu kogudused allusid Eesti- ja Liivimaa kubermangus kuni 1721. a Venemaa kirikureformini ning veel mõned aastad hiljem Moskva patriarhi asemikule Rjazani metropoliidile Stefanile (Javorzki), kellest 14. veebruaril 1721 sai Pühima Sinodi esimees. Pühima Sinodi otsealluvuses oldi kuni 1725. a.²⁰ 12. märtsil 1725 liideti Liivi- ja Eestimaa õigeusu kogudused ametlikult Pihkva piiskopkonnaga, kelle esikarjaseks oli tollal Pihkva ja Narva ülempiiskop Feofan (Prokopovitš). 1727. a asutas Pihkva ja Narva ülempiiskop Rafael (Zaborovski) Liivimaa vaimuliku kontori Riias, mis aitas piiskopkonnal paremini juhtida äärealade õigeusu kogudusi. 1750. a nimetati Liivimaa vaimulik kontor ümber Pihkva piiskopkonna Liivimaa vaimulikuks valitsuseks endise asukohaga Riias, mis tegutses kuni 1836. aastani. 1764. a lahutati Eestimaa kubermangu õigeusu kogudused Pihkva piiskopkonnast ja

¹⁷ Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 106–107; KLAAS, U. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917. Halduskorraldus ja preesterkond. TÜ filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna Eesti ajaloo õppetooli magistritöö, Trt, 1998. Lk 23.

¹⁸ KAHLE, W. Die Orthodoxie im baltischen Raum. Kirche im Osten. Bd 21/22. Lk 78–79; KALJUNDI, J. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Tln, Sõnasepp. 2000. Lk 9.

¹⁹ WANT, K. Tallinna Issandamuutmise (Kloostri) kiriku ajalugu 200. a juubeli pühitsemise puhul. Tln, W. Ehrenpreis'i trükk, 1916. Lk 4; ОСИПОВ, А. 225-летие Таллинской Казанской церкви. Таллин, Бланкоиздательство, 1946. Lk 6; Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 106–107, 122, 147–149.

²⁰ КАРТАШЕВ, А. Очерки по истории Русской церкви II. Париж, YMCA-Press, 1959. Lk 358–359.

liideti Sankt-Peterburgi piiskopkonnaga. 1769. a oli Liivimaa vaimuliku valitsuse halduses 11 õigeusu kogudust. Neile lisandus veel 8 sõjaväekirikut.²¹

Aastail 1845–1848, mõnes kohas ka hiljem, siirdusid eestlased ja lätlased massiliselt õigeusku. Uuemas kirikuloos peetakse üldiselt 1840. a konversiooni (ld k *pöördumine*) puhtsotsiaalseks, sest eestlased soovisid parandada oma majanduslikku ja õiguslikku seisundit. Soodustavaks asjaoluks olid ühiskondlik-majanduslik olukord 1819. a talurahvaseaduse järel, 1840. a suured viljaikaldused ja kujunenud sotsiaalne kriis talurahva hulgas. 1845. a ühines õigeusuga 11 963 Liivimaa kubermangu elanikku, kellest 7854 olid eestlased. 1846. a kasvas õigeusku siirdumine veelgi ja usuvahetajate arv jõudis 32 803-ni põhiliselt Saaremaa, Viljandimaa ja Pärnumaa arvelt. 1847. a lõpuks usuvahetuse hoog rauges, kuigi veel 1848. a vahetas usku 9020 Liivimaa elanikku, neist 5314 eestlast. Kirikuajaloolane A. Gavrilin väidab Pühima Sinodi allikatele tuginedes, et ajavahemikul 1845–1848 siirdus õigeusku ühtekokku 110 222 Liivimaa kubermangu elanikku, neist 47 324 eestlast ja 62 898 lätlast, mis moodustas tollal 17% Liivimaa elanikkonnast.²²

11. märtsil 1850 andis keiser Nikolai nõusoleku Pühima Sinodi ettepanekule moodustada eraldi iseseisev Riia ja Miitavi piiskopkond. Piiskopkond moodustati 1. juulil 1850.²³ Uue piiskopkonna esikarjaseks sai Riia endise abipiiskopkonna vikaarpiiskop Platon, kes pühitseti ülempiiskopiks 21. aprillil 1850. 21. märtsil 1859 andis Pühim Sinod ukaasi, mille alusel avas Riia ja Miitavi peapiiskop Platon 1. juulil pidulikult Riia iseseisva piiskopkonna. Samal päeval suleti ka Liivimaa vaimulik valitsus ja tema asemele loodi vaimulik konsistoorium. Sellele järgnes Riia Vaimuliku Seminari avamine 1. oktoobril 1851, mis alustas tegevust piiskop Filaret I all, 11. veebruaril 1846 loodud Eesti-Läti vaimuliku kooli asemel.²⁴

19. saj 2. poolel tekkis Liivimaa õigeusklikke talupoegade seas soov pöörduda tagasi luteri usku. Seda nähtust nimetatakse ajaloos rekonversiooniks (ld k *tagasipöördumine*) ja endisesse usku tagasi pöördujaid rekonvertiitideks.²⁵

Õigeusu kirikuajaloolased loetlevad rekonversiooniliikumise järgmisi põhjusi:

1. Uued õigeusklikud ei olnud veel piisavalt omaks võtnud õigeusu vaimu, mida on näha rohketest säilinud luteriusu kommetest õigeusku siirdunute peredes.

²¹ ГАВРИЛИН, А. Очерки истории Рижской епархии. Рига, Filokalia, 1999. Lk 25–26; Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 150.

²² KRUUS, H. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis 19. saj 40. aastail. Trt, Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1930. Lk 402–403; ГАВРИЛИН, А. Политика царского самодержавия в прибалтийском крае и классовая борьба латышского и эстонского крестьянства в 1845–1848 гг. Latvijas PSR. Žinatnu Akademijas Vestis. 1988, No 4. Lk 60–72; Энциклопедический словарь. Томъ XXV, книга 49. Санкт-Петербургъ, Типо-Литография И. А. Ефрона, 1898. Lk 111.

²³ Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи. Собрание II, томъ XXV, отделение I. Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. Санкт Петербургъ, 1850. Lk 161.

²⁴ RAUDSEPP, A. Riia Vaimulik Seminar 1946–1918. Trt, Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 25; ГАВРИЛИН, А. Очерки истории Рижской епархии. Рига, Filokalia, 1999. Lk 183–188.

²⁵ KRUUS, H. Eesti ajaloost 19. saj 2. p. 60.–80. aastad. Tln, Eesti Riiklik Kirjastus. 1957. Lk 92, 103–104.

2. Laialipillatud õigeusklikud sõltusid endiselt majanduslikult ja ühiskondlikult luterlikest mõisnikest, pastoritest ja kooliõpetajatest, kelle luterlik kihutustöö püüdis kallutada neid vanasse usku, eirates seega valitsevat usku.
3. Luteriusu pastorid laulatasid segaabelupaare ja ristisid lapsi ebaseaduslikult.

Eesti ajaloolase Hans Kruusi käsitluse kohaselt olid rekonversiooniliikumisel järgmised põhjused:

1. Ei teostunud lootus parandada oma majanduslikku ja õiguslikku olukorda: saada juurde maad, vähendada makse, vabaneda mõisnike võimu alt. Sügav pettumus ajendas talupoegi endisesse usku tagasi pöörduma.
2. Liikumist õhutasid omalt poolt kõigiti mõisnikud, pastorid, koolmeistrid ja luteri kirikuga seotud talupojad.²⁶

Segaabelude küsimus ning eestlaste ja lätlaste kasvav soov naasta luteri kirikusse leidis suurt vastukaja Saksamaa ajakirjanduses. See tõstis esile Vene seadusandluse soosivat suhtumist Baltimaade õigeusu kirikusse ning sellest tulenevat kohaliku luteriusu kiriku õiguste eiramist ja tagakiusamist. Eestlasi nimetati *jõhkra pettuse ohvriks, kes vaevlevad rangete seaduste köidikus*. Preisi luteri kirikukogult nõuti riigi diplomaatilist sekkumist Vene riigi usuasjadesse ja Preisi keisri eestkostet kohaliku luteri kiriku kaitseks. Loodi mitmesuguseid “sunniviisiliselt kreeka-veneusu kirikusse pööratud eestlaste ja lätlaste sõprade seltse”.²⁷

1862. a suurenes surve veelgi, kui Liivimaa rüütelkonna tollase maamarssali asemele valiti vürst Paul Lieven, Liivimaa rüütelkonna maamarssal aastail 1862–1866, mõnda aega ka mõjuvõimas isik keisrikojas. Liivimaa rüütelkond ja luteri kirik soovisid aastail 1863–1865 lahendada pöördujate küsimust eestlastele ja lätlastele usuvabaduse andmisega, mis võimaldaks segapaaridel kasvatada oma lapsi seaduslikul alusel luteriusulistena. Maamarssal vürst Paul Lieven püüdis seda saavutada oma vastuvõttudel keisri juures.²⁸

Rekonversiooni küsimuse selgitamiseks ja lahendamiseks saatis keiser Aleksander II Liivimaale tiibadjutant Vladimir Bobrinski, kes külastas kõigepealt suurima rekonversiooni-sooviga Viljandi- ja Pärnumaad. Liivimaa õigeusu koguduste külastamise järel andis Bobrinski 18. aprillil 1864 oma aruandes keisrile väga kurva pildi kohalikust õigeusu kirikust. Bobrinski järeldas, et ametlikult hinge kirjas olevast 140 000 Liivimaa õigeusklikust võib ehk vaid 1/10 pidada tõeliselt õigeusku tunnistavaks. Õigeusk olevat jäänud rahvale täiesi võõraks ega pole “kuskil oma juuri ajanud, et rahva mõtetega, kommetega ja eluviisidega kokku ei ole kasvanud”. Bobrinski soovitas keisrile rekonversiooni probleemi lahendamiseks kuulutada Baltimaades välja

²⁶ Историко-статистическое описание церквей и приходов Рижской епархии. Выпускъ II. Часть I-я. Рига, Типо-литографія Л. Бланкенштейна, 1895. Lk 92, 149–152.

²⁷ Остзейский вопрос и православие. s.l.e.a. Lk 92–110. Leidub Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis.

²⁸ KRUUS, H. Eesti ajaloost 19. saj 2. p. 60.–80. aastad. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1957. Lk 101.

usuvabadus. Olukorra paremaks mõistmiseks palus ülipühitsetud piiskop Platon keisrilt luba külastada mitmeid kogudusi ja esitada keisrile oma aruanne. 1863–1864. a tegi piiskop Platon visiite mitmetesse kogudustesse Mandri-Eestis ja saartel. Ka piiskopi külastustel avaldasid mitmed õigeusklikud eestlased uuest usust lahkumise soovi.²⁹ Õigeusu kirikust väljaastumise soovi põhjendasid talupojad järgnevalt:

1. Õigeusklikel talupoegadel olevat raske üürida majapidamist mõisnikult, kes neid rõhub.
2. Õigeusk olevat loomu poolest neile võõras.
3. Luteriusu talupoegadega võrreldes kitsendavat nende õigusi.³⁰

Oma aruandes keisrile kirjutab esikarjane: “Siiski on õigeusu eestlaste ja lätlaste keskel ka niisuguseid, kes luteri usku tagasi soovivad minna, kuid nende arv ei pea mitte suur olema, mis sellest võib näha, et paljudes kihelkondades ei ilmunud niisuguseid mitte ühtegi minu juurde, mõnedes aga ilmus paar inimest; ainult Pärnu ja Wiljandi maakonna kihelkondades (kus krahv Bobrinski käis) ilmusid neid ligi 30 isikut.”

Seega 1860. aastate rekonversiooni suurus Liivimaa õigeusu kogudustes oli paiguti erinev ja ebaühtlane. Tavaliseks nähtuseks hakkas saama õigeusklike salajane käimine armulaual luteri kirikus. Neid hüüti kirikuvarasteks. Kirikuvarasteks (vene keeles церковный вор) hakati kutsuma neid õigeusklikke, kes hoidusid kõrvale õigeusu Jumalateenistustest ja käisid salaja luteri kirikus.³¹

See asjaolu mõjutaski keisrit andma 19. märtsil 1865 salajast ukaasi, mille järgi segaabelupaarid vabastati kohustusest anda töötust, et nad ristivad oma lapsi õigeusku ja kasvatavad neid õigeusu vaimus. Seega omandas alates 1865. a rekonversioon Baltimaades seadusliku aluse. Märkimist väärib, et ukaas oli salajane ning sellest teavitati ainult õigeusu preestreid. Sellepärast seda ei leiagi Vene keisririigi seaduste täielikust kogust.³²

See ukaas leidis ägedat vastupanu kohalike õigeusu preestrite seas. Veel 1866. a saatsid paljud õigeusu kogudused oma saadikuid ülempiiskopi ja kindralkuberner juurde palvekirjadega, et segaabelupaaridelt siiski nõutaks töötuse andmist. Kuid need palved lükati tagasi. Õigeusu vaimulikkonnas tekitas pingeid, et 1864. a ukaasi järel hakkasid luteri pastorid õigeusust pöördunuid üsna avalikult leeritama, armulauale võtma, nende lapsi ristima ja koguduse hingekirja võtma. Õigeusu vaimulikud nägid selles pealetungi ja kihutustööd õigeusu

²⁹ LEISMANN, N. Õigeusu ajalugu Baltimaal uuemal ajal. Riia, Schankenburgi trükikoda, 1907. Lk 77–79; KÕPP, J. Vene Õigeusk Läänemere maadel. Postimees, nr 140–144, 153–164, 169. 1905.

³⁰ ПАССИТЪ, Г. Из исторіи православія в прибалтійском крае. К 25-лѣтію Рижскаго Петропавловловскаго Православнаго Братства. Рига, типография М. Якобсона, 1892. Lk 72–74.

³¹ KÕPP, J. Vene Õigeusk Läänemere maadel. Postimees, nr 169, 171–181. 1905; KLAAS, U. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917. Halduskorraldus ja preesterkond. Trt, TÜ filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna Eesti ajaloo õppetooli magistratöö, 1998. Lk 86–87.

³² ПАССИТЪ, Г. Из исторіи православія в прибалтійском крае. К 25-лѣтію Рижскаго Петропавловловскаго Православнаго Братства. Рига, типография М. Якобсона, 1892. Lk 84; LEISMANN, N. Õigeusu ajalugu Baltimaal uuemal ajal. Riia, Schankenburgi trükikoda, 1907. Lk 82.

vastu. Seega 1870. a-il sattus kohalik õigeusu kirik keerulisse olukorda ja ei suutnud oma liikmeid kaitsta. Riia piiskop Platon, kes kirjutas rekonvertiitidest õigeusu eestlastele 7 erinevat manitsusringkirja ja üritas hoida neid “õiget usku eitamast”, sattus võimude põlu alla. Tema ringkirjade levitamine kogudustes keelati ja piiskop Platon viidi 1867. a üle Doni piiskopkonda.³³

Usuvahetus Eestimaa kubermangus algas Läänemaal 1883. a, mil õigeusku siirdus 2240 Lihulast ja Virtsust pärit eestlast. Nendele loodi aastatel 1883–1884 uued kogudused: Lihula, Uue-Virtsu, Väike-Lähtu, Emmaste, Paadrema ja Agusalu kogudused. 1885.–1886. a levis usuvahetus Hiiumaale ja Vormsile, kus õigeusuga liitus 2872 eestlast ja 514 rannarootslast. Aastail 1885-1886 loodi juurde uued kogudused: Kõrgessaare, Pühalepa, Vormsi, Mäemõisa, Märjamaa ja Harju-Risti. 1887. a usuvahetus Eestimaa kubermangus rauges, levides üksnes Harjumaal, näiteks Juurus, kus avati Juuru kogudus. Ühtekokku siirdus sinodi andmeil aastail 1883-1887 õigeusku 15 652 Liivi-, Eesti- ja Kuramaa elanikku, nii eestlasi, lätlasi, rannarootslasi kui liivlasi. Peale keiser Aleksander II tapmist 1. märtsil 1888 võimule tulnud poliitilised jõud asusid otsustavalt muutma senist üsna sallivat poliitikat. Venemaa riigivalitsuse üheks poliitiliseks eesmärgiks sai Balti kohalike rahvaste venelastega “üheks suureks pereks” liitmine. Valitsus kavatses eelkõige ümber korraldada kohtu- ja sisekaitse süsteemi. Eesmärgi saavutamise ühe vahendina nägi riigivalitsus kohalikku õigeusu kirikut. Ühendamispoliitika nägi luterluses ainsat siduvat asjaolu baltisakslaste ja eestlaste vahel, mida kohalik aadelkond võis kasutada relvana oma aadete saavutamiseks, mis on hoopis vastupidised riigi eesmärkidele. Luterlus oli juba loomu poolest venestamispoliitika rakendajate meelest võõras ja ei vastanud eestlaste vaimuelu nõudmistele. Seepärast võisid eestlased ja lätlased tõeliselt ühineda suure vene perega kõige paremini siis, kui nad said õigeusklikuks.

26. juunil 1885 tühistati keiser Aleksander III ukaasiga 1874. a nn ususallivuse edikt. Sisse seati uuesti laulatusel allkirja andmise kord, mis kohustas segaabielust sündinud lapsi ristima ja kasvatama õigeusus.³⁴

20. saj alguseks oli Põhja-Eestis õigeusulisi eestlasi juba 17 000 hinge. Usuvahetus tõstis päevakorrale vajaduse Põhja-Eesti piirkonna õigeusu piiskopi järele, kelle määramist Tallinna taotles 1887. a Eestimaa kuberner S. Šahhovskoi. Võimaliku kandidaadina nähti eestlasest ülempreestrit Dionissi Tamme. Tallinna abipiiskopkonna loomise idee siiski 20. saj alguses ei

³³ LEISMANN, N. Õigeusu ajalugu Baltimaal uuemal ajal. Riia, Schankenburgi trükikoda, 1907. Lk 83–86; БЕЛЯЕВ, И. Судьбы православия в Прибалтийскомъ краѣ. Историко-этнографический очеркъ. Прот. І. Бѣляева. Санкт-Петербургъ, П. С. Сойкин, 1901. Lk 149–154.

³⁴ Изъ архива князя С. В. Шаховскаго. Матеріалы для исторіи недавняго прошлаго Прибалтійской окраины (1885–1894 гг.). Томъ III. Санкт-Петербургъ, Типография В. М. Эриксъ, 1910. L XXXI – L IX; ГАВРИЛИН, А. Очерки истории Рижской епархии. Рига, Filokalia, 1999. Lk 273–275; ORLOV, N. Liturgika ehk õpetus jumalateenistusest. Kuressaare Nädalaleht. 1896. Lk 196.

teostunud. Piirduti Harjumaa ja Läänemaa praostkondade loomisega, kuna kuberner algatust ei toetanud sinodi ülemprokurör K. Pobedonostsev.

Usuvahetust Põhja-Eestis soodustasid kokkuvõtlikult mitmed asjaolud. Mõnikord näiteks konfliktid luteri pastorite ja baltisaksa mõisnikega, nt Lihulas. Teinekord aitas kaasa õigeusu vaimulike sõbralik suhtumine ja kaastunne konvertiitide vastu, nt Kalli preester Stefan Bežanitski ja Uruste preester D. Tamm. Soodsa pinna tekitasid samuti kuuldused rendimaade maksuvabastusest ning mõisamaa jagamisest õigeusklike talunike vahel.³⁵

17. aprillil 1905 andis keiser Nikolai II välja manifesti ususallivuse algete suurendamise kohta, millega kuulutati iga kodaniku valikuvabadust usuasjades. Selle manifestiga ei olnud õigeusust äralangemine ja üleminek teise usku enam seadusega karistatav. Teise usku pöördumise ainsaks tingimusteks olid täisealisus, s.o vanus vähemalt 14 aastast ning kohustus teavitada kohalikku õigeusu preestrit kas luteriusu pastori või vallaameti kaudu, et vaimulik saaks kustutada nime kirikukirjadest. Selle tulemusena naases Riia ja Miitavi ülempiiskop Agafangeli andmetel aastatel 1905–1909 luteriusku ühtekokku 13 226 õigeusulist eestlast. Rekonversioon oli 20. saj alguses kõige suurem Lõuna-Eestis Viljandi-, Tartu- ja Võrumaal. Pärnumaa jäi rekonversioonist peaaegu puutumata. Saare- ja Muhumaal aga eesti õigeusklikke hulk kuni 1917. a vastupidiiselt hoopis kasvas.³⁶

Riia ja Miitavi piiskopkonda juhatas kuni 1917. a 8 esikarjast:³⁷

1. Platon (Gorodetski)	06.11.1848 – 09.03.1867
2. Benjamin (Karelin)	02.03.1870 – 21.08.1874
3. Serafim (Protopopov)	02.10.1874 – 08.12.1877
4. Filaret II (Filaretov)	08.12.1877 – 23.02.1882
5. Donat (Babitski-Sokolov)	06.03.1882 – 28.03.1887
6. Arseni (Brjantsev)	28.03.1887 – 04.10.1897
7. Agafangel (Preobraženski)	04.10.1897 – 13.08.1910
8. Joann (Smirnov)	13.08.1910 – 20.11.1917

³⁵ HARJUMAA AP-ÕIGEUSU PRAOSTKONNA ALBUM ülestõusmise pühadeks 1933. Tallinn, B. Beilinsoni trükkikoda, 1933; Историко-статистическое описание церквей и приходов Рижской епархии. Выпуск II-й. Часть II-я. Рига, Типография Л. Бланкенштейна, 1898. Lk 89–90, 104–105, 110, 120–121; Изъ архива князя С. В. Шаховского. Материалы для истории недавняго прошлого Прибалтійской окраины (1885–1894 гг.). Томъ III. Санкт-Петербургъ, Типография В. М. Эриксъ, 1910. Lk 3–18; 26–31.

³⁶ SÕTŠOV, A. Eesti Apostlik Õigeusu Saare- ja Muhumaa praostkond 1847–1917: halduskorraldus ja preesterkond. Trt, Tartu Teoloogia Akadeemia diplomitöö. 1999. Lk 25–26; Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи. Собрание III, томъ XXV, отделение I. Санкт-Петербургъ, Государственная Типография, 1905. Lk 258–262; KÕPP, Johan. Vene Õigeusk Läänemeremaal. Postimees, nr. 182, 20. august 1905.

³⁷ KLAAS, U. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917. Halduskorraldus ja preesterkond. Trt, TÜ filosoofia-teaduskonna ajaloo osakonna Eesti ajaloo õppetooli magistratöö, 1998. Lk 45–46.

2. Õigeusu kirik Eestis aastail 1917–1940

20. novembril 1917 vabanes Riia piiskopitool, kuna Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann paigutai ümber Rjazani ja Zaraiski ülempiiskopi kohale. 8. augustil 1917 avaldasid Eesti koguduste esindajad Riia piiskopkonna täiskogueelsel nõupidamisel Tartus soovi taasavada 1880. a loodud Tallinna abipiiskopkond ning pakkusid abipiiskopi kandidaadiks eesti soost ülempreestrit Paul Kulbuschi, kes oli tollal Sankt Peterburgi eesti Püha Issidori koguduse karjane. Nõupidamise päevakorras oli ka saadikute valimine Vene Õigeusu Kiriku Üleriigilisele Kirikukogule. Tulevane Tallinna piiskop pidi ühendama kõik eesti õigeusu kogudused ühes Petseri eesti kogudustega ja looma uue kirikuvalitsuse. 1917. a detsembris kiitis Venemaa Pühim Sinod heaks P. Kulbuschi kandidatuuri Tallinna piiskopikohale ja määras pühitsemisskohaks Tallinna. Pühitsemine toimus 31. detsembril 1917 Tallinna Aleksandri katedraalis. Pühitsesid Sankt-Peterburgi metropoliit Benjamin ja Luuga piiskop Artemi.

10. (23). jaanuaril 1918 määras Pühim Patriarh Tihhon ajutiseks asemikuks vabale Riia ja Miitavi piiskopitoolile piiskop Platon. Esimene eestlastest õigeusu esikarjane piiskop Platon sai eesti kirikut teenida ainult ühe aasta, kuna 14. jaanuaril 1919 hukkasid punakaartlased ta koos Tartu ülempreestrite Nikolai Bežanitski ja Mihhail Bleivega.³⁸

Tallinna piiskopkonna täiskogu moodustas 21. märtsil 1919 keskvalitsuse *Eesti Piiskopkonna Nõukogu* nime all. Esimesed nõukogu liikmed olid: ülempreester Karp Tiisik, preestrid Nikolai Päts (esimees), Nikolai Skromnov, Joann Paavel ning ilmalikud liikmed Nikolai Kann ja Paul Sepp. Piiskopkonna Nõukogu töötas kuni 1920. a septembrini, kui järgmine Eesti piiskopkonna täiskogu nimetas nõukogu *EAÕKi Sinodiks*. 1919. a otsustas täiskogu koosolek, et EAÕK peab vastavalt Eesti riiklikule iseseisvusele olema sõltumatu ja iseseisev kirik. Piiskopiks valiti ülempreester Aleksander, kodanikunimega Paulus. Esimese sinodi koosseis oli järgmine: esimees – preester N. Päts, liikmed: preestrid Anton Laar ja N. Skromnov, ilmikliige A. Matvejev, diakon Joann Juhtund ja sekretär preester Dionissi Samon.³⁹

5. (18.) mail 1920 väljastasid Pühim Patriarh Tihhon ja Pühim Sinod määruse, mis andis piiskopkonna esikarjastele laialdase õiguse otsustada oma kiriklike asjade üle, juhul kui ühendus keskusega, st Pühima Patriarhi ja Sinodiga, peaks katkema. 10. mail 1920 arutasid Pühim Sinod ja Vene õigeusu kiriku kõrgeim nõukogu ühiskoosolekul endiste Pihkva piiskopkonna ja

³⁸ KALJUKOSK A. Piiskop Platon. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku 1994 Päevastik. Tln, 1993. Lk 36–42; КУМЫШ, В. Жизнеописание священномученика Платона, епископа Ревелького. Нева. Санкт-Петербург, 1999. Lk 25; POSKA, J. Piiskop Platoni martüürium. Tln, 1994. Lk 9; Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 370–371; КУМЫШ, В. Священномученики Эстонской Церкви в Юрьеве пострадавшие. Нева. Санкт-Петербург, 2000. Lk 59–63.

³⁹ KALJUKOSK, A. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Eesti Piiskopkonna Nõukogu ja Sinod (Kirikuvalitsus) ajavahemikul 1919–1982. a. Tln. 1998. Lk 2; Käsikiri leidub August Kaljukose isiklikus arhiivis.

Tallinna abipiiskopkonna alade küsimust, mis moodustasid osa Eesti Vabariigi territooriumist. Vastu võeti järgmine otsus:

1. Arvestades, et Eesti kirik asus iseseisvas riigis ja omas sisulist iseseisvust majanduse, halduse, hariduse jm valdkondades, tunnistati pühima sinodi ja kõrgeima nõukogu ühiskoosoleku otsusega nr 183 alates 17. aprillist 1920 Eesti Õigeusu Kirik autonoomseks kuni autokefaalia küsimuse lahendamiseni Vene õigeusu kiriku täiskogul.
2. Soome õigeusu kiriku näitel otsustas Pühim Sinod ja kõrgeim nõukogu anda Eesti kirikuvalitsusele õiguse pühitseda õigeusu kogudustes kiriklikke tähtpäevi uue (gregooriuse) ajaarvamise järele.⁴⁰

15. juunil 1920 võttis Vene õigeusu kiriku Pühim Sinod ja kõrgeim nõukogu Pühima Patriarhi Tihhoni õnnistusel vastu otsuse nr 1780 tunnistada Eesti õigeusu kirik autonoomseks.

1. septembril 1920 toimunud kirikukogul palus esimees preester N. Päts Tallinna Issanda Muutmise peakirikus piiskop Platoni haul preester Aleksander Paulusel vastu võtta kirikupea ametikoht. Preester A. Paulus valiti 110 häälega ühehäälselt EAÕKi ülempiiskopiks.

20. novembril 1920 andis patriarh Tihhon Poola, Soome ja Baltimaade jaoks välja ukaasi, millega sai iga piiskopkond õiguse luua ajutine autokefaalia, juhul kui ühendus Moskvaga peaks muutuma võimatuks. Juba enne ukaasi oli nt Vene Õigeusu kiriku Välismaa Sinod, nn Karlovatsi Sinod seda õigust kasutanud, tühistades patriarh Tihhoni varasemad ukaasid ja sekkudes Moskva Patriarhaadi Lääne-Euroopa Eksarhaadi siseasjadesse, määraes abipiiskoppe.⁴¹

Seega saavutas Eesti õigeusu kirik 1920. a autonoomia. Järgnes kiire tööaeg kirikuvalitsuse jaoks, sest ees ootas piiskopi pühitsemine. Kuna EAÕKil ei olnud piiskoppi, pöörduti Moskva ja kogu Venemaa patriarh Tihhoni poole. VNFSV Ülevenemaalise Rahvakomissaride Nõukogu salaosakonna kiri nr 15317 17. juunist 1920 keelas aga patriarhil Eestisse sõita. Selle tulemusena otsustas EAÕKi sinod kutsuda piiskoppi pühitsema Petrogradi ja Oudova metropoliidi Benjamini (Kazanski), kuid ka see ebaõnnestus. Patriarh Tihhoni otsuse kohaselt 25. oktoobrist 1920 õnnistas ülempiiskop Eusebi ülempreestri, hilisema metropoliidi, Aleksandri 3. detsembril Tallinna Siimeoni kirikus kuuletujavennaks, s.o mungarüü kandjaks. Ta nimetati 4. detsembril 1920 sinodi ruumes piiskopiks. Endine Pihkva ja Porhovi ülempiiskop Eusebi (Grozdov) ning Soome ja Viiburi piiskop Serafim (Lukjanov) pühitsesid Aleksandri (Pauluse) 5. detsembril 1920 Tallinna Aleksandri peakirikus Tallinna ja Eesti ülempiiskopiks.⁴²

⁴⁰ Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 376–377; ПРЕКУП, И. Православие в Эстонии. Тln, Trükis 1998. Lk 60.

⁴¹ ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. Русская православная церковь в 20. веке. Москва, Республика, 1995. Lk 121–125.

⁴² KALJUKOSK, August. Metropoliit Aleksander. – Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku 1995 Päevastik. Tln, 1994.

29. jaanuaril (11. veebruaril) 1921 andis Pühim Patriarh Tihhon ja patriarhaadi Pühim Sinod laialdase autonoomia endistele Pihkva ja Tallinna piiskopkondadele Eesti Vabariigi piirides.⁴³

Sisuliselt ei toonud Moskva patriarhaadi antud autonoomia kohalikku kirikuellu mingeid muutusi. Esiteks toimis kogu kiriku asjaajamine ja korraldamine Eesti õigeusu kirikus juba piiskop Platoni ajast Moskva patriarhaadi sekkumiseta. Teiseks jättis Moskva patriarh kirikuellu tähtsaima osa, piiskoppide pühitsemise, enda kontrolli alla. Kolmandaks nõuti Eesti ülempiiskopilt allumist Moskva patriarhile ja piiskoppide kogule, nii et kirikuõiguslikult ei erinenud Eesti Õigeusu Kirik teistest Vene piiskopkondadest. Kohalikul Eesti õigeusu kirikul, nagu ka teistel Venemaa piiskopkondadel, ei olnud õigust lühendada Jumalateenistuste korda, kasutada muidu laialt levinud salmimõõdulist laulu, kuuldavalt lugeda salapalveid ega teha teisi liturgilisi muudatusi.

Säärane Eesti õigeusu kiriku olukord ei rahuldanud loomulikult Eesti Kirikuvalitsust ning juba esimene Eesti Kiriku Täiskogu 18.–22. märtsil 1919 seadis ühel häälel üles nõudmise: Eesti õigeusu kirik olgu täiesti iseseisev ja sõltumatu. Seda pidi hakkama taotlema kirikuvalitsus ehk piiskopkonna nõukogu. 1920. aastal saadigi Moskva patriarhilt teade Eesti kiriku majanduslikust ja hariduslikust iseseisvusest. Kuid Eesti kiriku täieliku iseseisvuse ehk autokefaalia küsimuse lõplik lahendamine jäi tulevase Vene Õigeuskiriku Täiskogu hoolde. Nõukogude valitsus-ringkondade poolt seatud suhtlemistakistuste tõttu Moskva patriarhiga, patriarh Tihhoni vangistamise tõttu, Venemaa endise kirikuvalitsuse lõpetamine ning ka Vene õigeusu välismaa sinodi (nn Karlovatsi) sekkumise tõttu otsustati 14.–16. septembril 1922. a toimunud EAÕKi täiskogul otsida Eesti kiriku lõplikku kanoonilist tunnustamist mujalt ning siirduda Konstantinoopoli patriarhi alluvusse.⁴⁴

14.–16. septembril 1922 toimunud EAÕKi täiskogu volitusel pöördusid 17. aprillil 1923 piiskop Aleksander ja EAÕKi sinod Konstantinoopoli patriarh Meletios IV ja kõigi Hommikumaa õigeuspatriarhide poole palvega vaimulikuks kaitseks ja alaliseks kanooniliseks kirikukorras. 7. juulil 1923 kuulutas Konstantinoopoli – Uue Rooma peapiiskop ja Üleilmne Patriarh Meletios IV sealse sinodi pidulikul koosolekul välja otsuse anda EÕAKile iseseisvusakt (*Tomos* nr 3348, 7.7.1923) ning võtta ta Konstantinoopoli patriarhaadi õigusalluvusse. Samasuguse *tomose* sai ka Soome õigeusu kirik.⁴⁵

7. juulil 1923 ülendati ülempiiskop Aleksander Tallinna ja kogu Eesti metropoliidiks. Eesti kirikust saigi sõltumatu ja iseseisev Eesti metropoolia. Patriarh Meletios IV ajaloolise aktiga jõudis Eesti Õigeusu Kirik oma välises organiseerimises lõpusihile. *Tomose* järgi soovitas

⁴³ Акты Святейшего Патриарха Тихона. Москва, 1994. Лк 173; Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Православная Энциклопедия, Москва, 1999. Лк 377.

⁴⁴ KALJUKOSK August. Metropoliit Aleksander. – Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku 1995 Päevastik. Tln, 1994. Lk 29–32.

⁴⁵ PURMONEN, V. Arkkipiispa Hermanin elämä. Ortodoksisen kirkon vaiheita Viroissa ja Suomessa. Pieksämäki, Ortodoksisen Pappien Liito. 1986. Lk 33–39.

patriarh Meletios IV jagada EAÕK Tallinna, Narva ja Petseri piiskopkondadeks. Tallinna piiskopkond oli olemas juba 1920. aastast. Narva piiskopkond avati Narva ja Irboska (Vene) piiskopkonna nime all 24. septembril 1923. Selle esimeseks piiskopiks sai 1. detsembril 1925 endine Pihkva ülempiiskop Eusebi (Grozdo). Petseri piiskopkond avati Konstantinoopoli patriarhaadi tomose alusel 9. juulil 1923 (EAÕK Sinodi üldkoosoleku protokoll nr 12 (29.12.1924)). Petseri kloostri arhimandriiti Joanni (Bulin) ja ülempreestrit Eeli Verhoustinskit kohustati uue piiskopkonna avamiseks tutvuma olukorraga. Esimeseks Petseri piiskopiks pühitseti 25. aprillil 1926 Petseri kloostriülem J. Bulin.⁴⁶

EAÕKi loomine tabas küllaltki valusalt venelastest õigeusklikke. Töötati välja isegi kava kõigi Eestimaa vene õigeusu koguduste ühendamiseks Vene emigrantliku kirikuga. Vene pagulaskirik püüdis sekkuda Eesti õigeusu kiriku siseasjadesse. Juba 10. augustil 1923 sai EAÕKi metropoliit Aleksander Vene Õigeusu kiriku Välismaa Sinodi esimehelt metropoliit Antonilt (Hrapovitski) kirja (28. VII 1923), mis teatas, et Vene õigeusu kiriku välismaa piiskoppide kogu on otsustanud mitte lubada iseseisvust Eesti, Läti, Soome, Poola jt õigeusu kirikutele. 1923. a Konstantinoopoli patriarhaadi tomose nr 3348 alusel avati Petseri piiskopkond. Loodava piiskopkonna juhina nähti Petseri kloostriülemat arhimandriit J. Bulinit, kes pühitseti 15. aprillil 1926 piiskopiks. See kava siiski ei realiseerunud. 24. septembril 1923 avati EAÕKi Narva (Vene) piiskopkond, mille alluvusse läksid aastal 1938 kõik Petserimaa 5 vene kogudust (Lisje, Irboska Jumalaema, Senno, Petški ja Štšeremitsa). Seega koondus enamus venelasi ühte kiriklik-territoriaalsesse üksusesse. Narva ja Irboska ülempiiskopiks oli aastail 1925-1929 Eusebi (Grozdo), endine Pihkva ja Porhovi ülempiiskop.

Huvitav on siinjuures pikemalt peatuda tüüli EAÕKi sinodi ja vene rahvusest õigeusklike vahel, mis algas juba 1925. aastal, kui Riigikogu võttis vastu usuühingute ja nende liitude seaduse, mille järgi võis ametlikult registreerida kogudusi, aga mitte kloostreid. Petseri kloostri registreerimise ümber algasid pikad vaidlused. Petserlased ise olid arvamisel, et klooster on juriidiliselt EAÕKi sinodist sõltumatu. Sinod aga luges kloostrit enesele alluvaks. EAÕKi põhikiri registreeriti 3. juulil 1926 Eesti Vabariigi Siseministeeriumi usuühingute ja nende liitude registris. Kui mujal Eestis oli õigeusu koguduste kinnistamine juba lõppjärgus, siis Petserimaa kohta puudusid senini kinnistusregistrid ja -raamatud. Et protsessi kiirendada, loodi 15. septembril 1927 kohtuministeeriumile alluv Petseri- ja Narvataguste maade kinnistuskomisjon.⁴⁷

⁴⁶ Uus Elu. Eesti Apostliku-õigeusu koguduse häälekandja, Nr. 6, 1926. Lk 1–2; Nr. 7–8, 1926. Lk 1–5; Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999. Lk 377, 391–393; KALJUKOSK, A. Piiskop Joann. Piiskop Jüri. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku 1996 Päevastik (Kalender). Tln, Järvi, 1995. Lk 16–20.

⁴⁷ LÕUNA, K. Usuküsimus Petserimaal 1920.–30. a ja kloostriõda. Ajalooline Ajakiri 3/4 (106/107). Trt, Kleio, 1999. Lk 57–62.

Peale Narva ja Irboska ülempiiskop Eusebi surma 12. augustil 1929 muutusid asjad veelgi keerulisemaks. Kuna viimane EAÕKi täiskogu oli just toimunud (19.–21. juunil 1929), piiskopi valimise õigusega täiskogu käis aga koos kord 3 aasta jooksul ning eestlased ei pidanud erakorralise täiskogu kokkukutsumist vajalikuks, siis pidid vene õigeusklikud arvestama Narva ja Irboska vaba piiskopitooliga. Narva ja Irboska piiskopkonna nõukogu valis Narva ja Irboska piiskopi kohusetäitjaks metropoliit Aleksandri. Rahvuslastest mõjutatud piiskopkonna täiskogu nägi aga metropoliit Aleksandri tegevuses Narva ja Irboska kohusetäitjana vene rahva tähtsuse ja huvide piiramist ja kartis, et selle läbi tühistatakse EAÕKi vene koguduste sisemine autonoomia. Narva ja Irboska täiskogu valis 16. juunil 1932 Narva ja Irboska piiskopiks Petseri piiskop Joanni. Hinnati tema venemeelsust ja poliitilist aktiivsust. Piiskop Joann aga loobus Narva piiskopi kohast. Selline piiskopivalimine oli nii solvanguks metropoliit Aleksandri vastu kui ka EAÕKi täiskogu ainuõiguse rikkumine. Metropoliit Aleksander kuulutas toimunud valimise õigustühiseks.

Samal ajal muutus aktuaalseks Petseri kloostritüli, mida tuntakse ka kloostrisõja nime all. 1930. a juunis külastas Petseri kloostrit EAÕKi sinodi revisjonikomisjon ülempreester N. Pätsi juhtimisel. Komisjoni kuulusid sinodi liige Paul Peterson ja ülempreester Mihhail Pihlak. 1. septembril 1930. a määras EAÕKi sinod komisjoni Petseri kloostri majandusliku seisukorra selgitamiseks ja kloostri kinnitamiseks sinodi otsealluvusse. Komisjoni juhiks ja sinodi volinikuks Petseri kloostri majandusasjade korraldamisel nimetati Peeter Päts. Tema valimist võib pidada ebaõnnestunuks, sest ta pigem süvendas tüli ega olnud võimeline looma venelastega õigeid suhteid. P. Päts ei piirdunud oma ülesandega, kloostrivarade ülevaatamisega, vaid haaras enda kätte kogu kloostri valitsemise. Inventuuri käigus selgitati välja kloostri sissetulekud ja võlad. Võlgades süüdistati kloostriülemat piiskop Joanni, kes olevat kloostri kinnisvara oma suva järgi välja üürinud. See süvendas rahulolematust munkade seas, kes ei olnud nõus oma sõltumatuse piiramisega. 26. novembril 1930 kleebiti Petseri kloostri Miikaeli kiriku seinale venekeelne üleskutse, milles nõuti kloostri rahulejätmist ja loobumist sinodi alluvusest. Vastasrinde juhiks peeti monarhistlike vaadetega endist valgekaartlast peadiakon Benjamini, kes sunniti kohtu- ja siseministri Ado Anderkoppi otsusega 6. detsembril 1930 3 päeva jooksul lahkuma. 17. juunil 1931 keelati P. Pätsi initsiatiivil Petserimaal elada ka kloostri ilmalikul raamatupidajal Justin Lebedevil. Vaatamata Petserimaa venekeelse ajakirjanduse poolehoiule ja ilmalikule kohtule esitatud kaebustele suudeti venemeelne vastasrinne siiski maha suruda. 1. augustil 1932 vabastati piiskop Joann kloostritüli kohalt.⁴⁸

Piiskop Joanni ja EAÕKi sinodi vaheline kohtumenetlus Petseri kloostri varade suhtes lõppes kõigis kolmes küsimuses piiskop Joannile edutult. Seetõttu sõitis ta Konstantinoopolisse

⁴⁸ RISCH, H. Die estnische apostolisch-rechtgläubige Kirche. Bd 2. Kyros. 1937 Lk 127–130; LÕUNA, K. Usuküsimus Petserimaal 1920.–30. a ja kloostrisõda. Ajalooline Ajakiri 3/4 (106/107). Trt, Kleio, 1999. Lk 63–69.

end patriarhi juurde õigustama. Patriarh Fotios (Maniatis, † 27. XII 1935) soovitas tal kuuletuda ja asuda Narva vabale piiskopikohale. Piiskop Joann nõustus, kuid Eestisse naastes loobus ta taas piiskopikohast politikaanide (nn Karlovatsi sinodi voolu pooldajate ja oma Riigikogu-aegsete sõprade) soovitusel. 14.–17. juunil 1932 valis EAÕKi täiskogu Petseri piiskopiks ja kloostriülemaks 71-aastase Pärnumaa praosti Nikolai Leismani, kes pühitseti Petseri piiskopiks 2. aprillil 1933. Narva piiskopi ülesandeid täitis ajutiselt metropoliit Aleksander isiklikult, kuni piiskop Paveli (Dmitrovski) ametisseasumiseni 1937. a.⁴⁹

Vastavalt 24. detsembril 1934 vastu võetud kirikute ja usuühingute seaduse § 32-le pidid kõik kirikud esitama oma põhikirjad (Põhimäärused) 3 kuu jooksul Eesti Vabariigi valitsusele kinnitamiseks. EAÕKi parandatud ja täiendatud Põhimäärus kinnitati Eesti Vabariigi valitsuse otsusega ja registreeriti siseministeeriumis 22. mail 1935.⁵⁰ Seisuga 16. juuni 1940 kuulusid kõik õigeusklikud Eestis iseseisvasse Konstantinoopoli patriarhaadile alluvasse rahvakirikusse. Kirikul oli 1940. a kaks piiskopkonda ning Petseri abipiiskopkond:

1. Tallinna Eesti Piiskopkond – 9 praostkonda, 127 kogudust ja 4 kloostrit (Petseri mungaklooster, Narva ja Pühtitsa (Kuremäe) nunnaklooster, Tallinna Pühtitsa abiklooster);
2. Narva piiskopkond – 29 kogudust.

Seega oli EAÕKil kokku 156 kogudust, milles teenis 140 preestrit ja 30 diakonit. 1938. a oli ametis 3 piiskoppi, 1 oli erus. EAÕKi 1935. a Põhimääruse alusel aitas metropoliidil kirikut juhtida sinod, kuhu kuulusid kõik piiskopkondade piiskopid ning kirikukogu (täiskogu) valitud 5 vaimulikku ja 3 ilmekliiget.

Vaimulikke valmistasid ette Petseri Vaimulik Seminar, mis tegutses 1933.–1940. a Petseri kloostris ja mille rektoriks oli ülempiiskop Nikolai ning Tartu Ülikooli usuteaduskonna õigeusu õppetool, mida juhtisid 1919. aastast professor ülempreester K. Tiisik ja 1922. aastast professor ülempreester Vassili Martinson.

Aastail 1917–1940 ilmusid järgmised vaimulikud ajakirjad: “Uus Elu” (1918–1933), “Usk ja Elu” (1933–1940), “Laste Elu” (1933–1938), “Vaimulik Laul” (1936–1940), “Elutõde” (1936–1940) ja venekeelne “Православный Собеседник”(1931–1940).

Kokkuvõtteks perioodi kohta võib öelda, et Narva (Vene) piiskopkonna ja sinodi vahelised suhted aastatel 1929–1937 ning Petseri kloostritüli aastatel 1930–1932 on olulised, et mõista tulevast, aastatel 1941–1942 aset leidnud EAÕKi lõhenemist kaheks piiskopkonnaks. 1933. aastaks allutati Petseri klooster lõplikult EAÕKi sinodile ning venemeelne vastasrinne tõrjuti kõrvale.

⁴⁹ ИСАКОВ, С. Русские в Эстонии 1918–1940. Тарту, Компу, 1996. Lk 53; KALJUKOSK, A. Ülempiiskop Nikolai. Usk ja Elu. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku väljaanne. 27. aastakäik. nr. 2 (90), 1997. Tln. Lk 33–36.

⁵⁰ TOON, M. EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu. Kuressaare, Terbo, 1997. Lk 27.

3. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik Eestis aastail 1940–1945

1940. a nõukogude okupatsiooni ajal EAÕKis päevakorrale tõusnud ühinemise mõtte Moskva patriarhaadiga ei olnud vabatahtlik, vaid tingitud poliitilistest muutustest. EAÕKi ühinemist Moskva patriarhaadiga 1940. aastal taotles ainult 1 õigeusu kogudus, Petseri 40-ne Usukannataja Kogudus, ja üksikud vene vaimulikud. EAÕKi likvideerimisega jaanuaris 1941 ja eksarhaadi loomisega veebruaris 1941 eiras Moskva patriarhaat järjekindlalt kohalike Läti ja Eesti õigeusu kirikute õigusi.

Kohalikud piiskopid, metropoliit Aleksander ja ülempiiskop Nikolai, väljendasid koos vaimulikkonnaga rahulolematust kujunenud olukorra suhtes, mida ilmekalt tõestab 76 õigeusu vaimuliku, so üle 50% EAÕKi vaimulikkonnast, loobumine EAÕKi teenistusest ajavahemikul maist 1940 märtsini 1941.⁵¹ Kuigi Moskva patriarhaat likvideeris EAÕKi juba 1941. a märtsis, ei õnnestunudki Moskva patriarhaadi eksarh Sergeil esimese nõukogude okupatsiooni lõpuni 1941. a teostada selle reorganiseerimist Eesti piiskopkonnaks erinevalt Läti Õigeusu kirikust, kus allutamine viidi läbi kiiremini.

Peale nõukogude vägede taganemist Eestimaalt kuulutas EAÕK end 28. augustil 1941 sõltumatuks pealesunnitud sidemeist Moskvaga ja loobus tunnustamast Moskva eksarhivalitsust. Saksa Idaministeeriumi poolehoid eksarh Sergeile kadus ja tema püüd allutada aastail 1941–1942 EAÕK ebaõnnestus. Pingeline võitlus registreerimise pärast lõppes EAÕKi sõltumatuse tunnistamisega 20. oktoobril 1942 kindralkomissariaadi poolt.

Konflikt lõppes kirikulõhega EAÕKis, sest väljakujunenud olukorras läks Narva piiskop ühes 24 kogudusega üle Moskva patriarhaadi alluvusse ja registreerus 1942. a eksarhaadi piiskopkonnana. Võitluses registreerimise pärast Saksa okupatsiooni ajal õnnestus EAÕKil uue olukorraga kohaneda, taastada 1941. a likvideeritud autonoomia, öelda lahti pealesunnitud suhetest Moskva patriarhaadiga, jääda ühendusse Oikumeenilise patriarhaadiga. Vaatamata EAÕKi iseseisvusele ja kirikuelu taastamisele Saksa okupatsiooni ajal, segas EAÕKi sisemist ühtsust uue piiskopkonna loomine Moskva patriarhaadi alluvuses, mida asus juhtima Narva piiskop Pavel.⁵²

1944. a sügisel, kui sõjategevus taas Eestisse jõudis, tuli metropoliit Aleksandril koos 23 EAÕKi vaimulikuga siirduda eksiili Lääne-Saksamaale, kus ta jätkas EAÕKi juhtimist paguluses. Metropoliit Aleksander mõistis hästi, et EAÕKi ei ole võimalik säilitada iseseisva kirikuna nõukogude okupatsiooni tingimustes. Saksamaal korraldas kirikute tegevust metropoliit

⁵¹ KALJUKOSK, A. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Aleksandri "Otsuste raamatu" alusel Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku teenistusest omal soovil 1940–1941. a loobunud vaimulikud. Vahistatud vaimulikud. Tapetud vaimulikud. Tln, 1997. Lk 1–3. Käsikiri leidub August Kaljukose isiklikus arhiivis; NELSON, I. Vagaduse varjus. Tln, Eesti Raamat, 1965. Lk 77–78.

⁵² SÕTŠOV, A. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik 1940–1945. TÜ usuteaduskonna bakalaureusetöö. Trt, 2001. Lk 41–42

ise. 1947. a märtsis siirdus metropoliit Aleksander Rootsi, kus ta asus koos vastmoodustatud sinodiga EAÕ pagulaskirikut juhtima. Enamik Eestist põgenenud õigeusklikest ja õigeusu vaimulikest suundus 1950. a Saksamaalt ja Rootsist Ameerikasse, Kanadasse ja Austraaliasse, kus nad moodustasid uued õigeusu kogudused.

II maailmasõja järel tõusis päevakorrale õigeusu koguduste küsimus Eestis, Lätis ja Poolas, kus kirik sai autokefaalia Konstantinoopoli patriarhaadilt. Selleks ajaks liideti Moskva patriarhaadiga ka Ungari õigeusu kogudused. Mõne aja pärast viidi lõpule ka Tšehhoslovakkia vene õigeusu pagulaskiriku ühendamine Moskva patriarhaadiga. EAÕKi saatus oli otsustatud, samuti kui teiste Ida-Euroopa õigeusu kirikute saatus. Kuid EAÕKi liitumise tingimuseks, nagu ka Ameerika õigeusu kiriku ja Konstantinoopoli patriarhaadiga ühenduses oleva Lääne-Euroopa vene õigeusu eksarhaadi puhul, oli patukahetsus toimepandud skisma e kirikulõhe pärast.⁵³

10. detsembril 1944 otsustas Moskva patriarhaadi sinod peale tutvumist Eesti õigeusu kiriku olukorraga (otsus nr 2074):

- 1) lõpetada EAÕ Metropoolia Sinodi tegevus Tallinnas;
- 2) moodustada ajutine piiskopkonna nõukogu, mis koosnes 4 vaimulikust liikmest (2 vene ja 2 eesti rahvusest): preestritest A. Ossipov, Mihhail Ridiger, Joann Meltsaar, Nikolai Kokla ning esimehest, kelleks määrati ette ülempreester Joann Bogojavlenski;
- 3) luua tulevase piiskopkonna nõukogu juurde revisjonikomisjon.

Vastloodud ajutise piiskopkonna nõukogu peaülesandeks pidi saama kirikulõhes oleva EAÕKi vaimulikkonna ja koguduste vastuvõtt patukahetsuse ja registreerimise kaudu.

Märtsis 1945 lõpetas Moskva patriarh ametlikult Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia, selle sinodi ja Narva piiskopkonna õigusliku tegevuse ning moodustas Moskva patriarhaadile alluva Tallinna piiskopkonna. Selle juhiks nimetati märtsis 1945 endine Narva piiskopkonna ülempiiskop Pavel, kellele oli juba Saksa okupatsiooni ajal omistatud Eesti ja Tallinna ülempiiskopi tiitel. Ülempiiskop Pavel lasi trükkida hulga kihutuslakitusi, milles arvustas metropoliit Aleksandri tegevust ja kutsus Eesti õigeusklikke üles ühinema Moskva patriarhaadiga. Taas võeti kasutusele vanad survevahendid, mille ilmekaks näiteks oli sunduslik vana kalendri kehtestamine. Paveli ajal suleti 4 tegutsevat (Kuremäe, Pärnu Ristija Johannese, Satserinna Peeter-Pauli, Narva naisklooster) ja 11 sõja käigus laiali pillatud (Krivasoo e. Kriuša, Narva-Jõesuu, Narva katedraal, Narva Kolmainususe, Narva Nikolai, Narva Jaanalinna, Narva Znamenje, Venküla, Olga-Risti, Tallinna Aleksandri siselinna surnuaia, Torgu) kogudust.

Sõja lõpuks vahistati 12 vaimulikku ja pärast sõda veel 12, nende seas ka Tartu ja Petseri piiskop Peeter (Pähkel), kes vahistati 26. juunil 1945 ja mõisteti 10 aastaks asumisele (suri 20.

⁵³ LAATSI, T. Die Estnische Orthodoxe Kirche in der Heimat und im Exil. Acta Baltica Bd VI. Freiburg, 1966. Lk 66–71; ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. Русская православная церковь в 20. веке. Москва, Республика, 1995. Lk 256–161.

augustil 1948). Vaimulikele lisandus ka 2 pärast sõda vahistatud EAÕKi ilmalikku liiget: ülempreester J. Ümarik ja ilmalikud liikmed R. Koemets ja Andrei Punšun.

Sõjakeerises välismaale lahkunud EAÕKi metropoliit Aleksander moodustas koos 23 vaimulikuga EAÕKi paguluses.

Vaadeldes õigeusu kiriku ajalugu Eestis aastail, 1940-45 tuleb nentida, et poliitiliste muutustele ja sõjavapustustele vaatamata suutis EAÕK siiski kohaneda esimese nõukogude ja saksa okupatsiooniga ja säilitada oma autonoomia kuni 1945. aastani kodumaal ja hiljem paguluses.⁵⁴

4. Õigeusu kiriku üldine olukord Eestis vahetult pärast II maailmasõda.

Nõukogude võimu kirikupoliitika aastail 1945–1947

Pärast II maailmasõda tuli Vene õigeusu kirikul stalinliku diktatuuri tingimustes ellu jäämiseks kohaneda uue riigikorraga, mis püüdis sageli kirikut oma huvides kasutada. Juba Baltimaade sundliitmisega NSV Liiduga 1940. aastal hakkas õigeusu kirikute staatust reguleerima NSVL konstitutsioon ja Nõukogude seadusandlus usukultusest. Nende seaduste aluseks võeti 1918. aasta dekreet kiriku lahutamisest riigist. Üldiselt võib öelda, et Vene õigeusu kirikut salliti Nõukogude Liidus pärast II maailmasõda. Salliva kirikupoliitika alguseks võib pidada 1943. aasta 4. septembrit, mil J. Stalin võttis ametlikult vastu Vene õigeusu kiriku metropoliite Sergeid, Aleksiust ja Nikolaid. Sel pöördelisel kuupäeval lubas J. Stalin Moskva patriarhaadi esindajatel korraldada uue patriarhi valimised, kutsuda kokku kirikukogu, avada vaimulikke õppeasutusi, küünlatehaseid, omada oma pangaarvet riigipangas ning välja anda VÕKi uut kirikuhäälekandjat „Журнал Московской Патриархии“.

8. septembril 1943 kutsuti J. Stalini heakskiidul kokku 19 piiskopist koosnev Vene õigeusu kiriku täiskogu ja korraldati Moskva ja kogu Venemaa patriarhi valimised. Valituks osutus pikaajaline asemik metropoliit Sergei (Stragorodski), kes sai Moskva patriarhaati juhtida vaid 9 kuud, sest 15. mail 1944 ta suri. Patriarhi asemikuks sai Leningradi metropoliit Aleksiust (Simanski), keda valiti ametlikult Moskva patriarhaadi esivaimulikuks 31. jaan – 2. veeb 1945 toimunud Vene õigeusu kiriku täiskogul.⁵⁵

12. septembril 1943 ilmus Moskva patriarhaadi ajakirja 1. number.

⁵⁴ SÕTŠOV, A. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik 1940-1945. TÜ usuteaduskonna bakalaureusetöö. Trt, 2001. Lk 3–4. Нарвский Архиепископ. Материалы к биографии епископа Нарвского и Изборского Павла (Дмитровского), впоследствии Ахриепископа Таллиннского и Эстонского. Нарва, Infoket, 1997. Lk 52–60.

⁵⁵ CONQUEST, R. Religion in the USSR.. London, The Bodley Head, 1968. Lk 35–37; CORLEY, F. Religion in the Soviet Union. London, MacMillan Press, 1996. Lk 148-149; DAVIES, N. A Long Walk to Church. A Contemporary History of Russian Orthodoxy. Boulder-Oxford, Westview Press. 1995. Lk 18–21; SIMON, G. Church, State and Opposition in the U.S.S.R. London, C. Hurst and Co, 1974. Lk 67–68.

Nõukogude riigi ja Vene õigeusu kiriku suhete reguleerimiseks loodi 7. oktoobril 1943 Stalini ettekirjutusel ja NSVL Rahvakomissaride Nõukogu otsusega (nr 1095) Ministrite Nõukogu juurde Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu (VÕKN). Veidi hiljem asutati NSVL Rahvakomissaride Nõukogu juurde Usukultusasjade Nõukogu (määrus nr 572 –19. 05. 1944), mis hakkas tegelema teiste usuliitudega NSVLis. Neile hakkasid alluma Eesti NSVs jaanuaris 1945 ametisse seatud volinikud – Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) reservohvitserid N. Karsakov Eestis õigeusu piiskopkonna⁵⁶ ja J. Kivi kõikide muude usuühingute tegevuse jälgimiseks.

VÕKNi üldkohustused olid:

- 1) NSVL valitsuse Vene õigeusu kirikut puudutavate otsuste täpne ja õigeaegne ellurakendamine vabariikides;
- 2) kokkuvõtlikku aruandluse esitamine Vene õigeusu kiriku kohta Ministrite Nõukogule;
- 3) NSVL vabariikide valitsuste ja kohalike omavalitsuste õigeaegne teavitamine kohalike õigeusu kirikute olukorrast;
- 4) kohalikul tasandil tegutsevate õigeusu koguduste, palvemajade ja kloostrite üldine arvelpidamine ja nende statistiliste andmete esitamine VÕKi nõukogule.⁵⁷

Vene õigeusu kirikuajaloolaste D. Pospelovski ja M. Škarovski arvates kujutas aastate 1943-1946 kirikupoliitika Vene õigeusu kiriku jaoks nn “ajutise leppimise” ajavahemikku kiriku ja riigi vahel. Esmakordselt ajaloos tegi nõukogude võim kirikupoliitilisi järelandmisi ning tema kaasabil algas Moskva patriarhaadi institutsionaalne taassünd. Alates 1943. aastast demonstreeris nõukogude võim heatahtliku suhtumist Moskva patriarhaadi vastu. Aastatel 1943–1944 andis NSVL Rahvakomissaride Nõukogu välja enam kui 10 resolutsiooni, mis puudutasid usuühingute tegutsemise tingumusi ja korda, vaimulikkonna soodustusi ning riiklike institutsioonide õigused ja kohustusi, mille ülesandeks pidi saama vahetu läbikäimine kirikuga. Aastail 1943–1944 anti Vene õigeusu kirikule osalise juriidilise isiku õigused ja võeti vastu mitmeid seadusi, millega parandati nende koguduste olukorda, tagades neile seaduslik eksistents.

Säärase omapärase “konkordaadiga” tahtis nõukogude võim saavutada järgmiseid eesmärgi:

- 1) Välispoliitikas välismaale hea mulje jätmine.
- 2) Moskva patriarhaadi kirikupoliitilisele positsiooni tugevdamine. Näiteks aastail 1943–1944 nõukogude võim ei registreerinud vaid pigem lõpetas Vene õigeusu kiriku uuendajate ja gregooriuslaste liikumised. Liikumiste vaimulikkond ja kogudused seati valiku ette lõpetada

⁵⁶ Karsakov Nefet, Falalei p. Turkmeeniast pärit staažikas julgeolekuohvitser. 7-klassine põhiharidus. 1 aasta julgeolekukoolis Moskvast. Töötas a-il 1921–1940 raudteel Turkmeenia NSVs. 1944. a Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi 3. osakonna juhataja. A-il 1945–1949 NSVL MN VÕKNi Eesti NSV volinik.

⁵⁷ GARF R-6991-1-776, Lk 1; ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli kirjastus. 2001. Lk 23; ЧУМАЧЕНКО, Т. Государство, православная церковь, верующие. 1941–61 гг. Москва, АИРО-XX, 1999. Lk 23.

tegevus või liituda Moskva patriarhaadiga. Sarnast “kirikuõigusliku ühtlustamist” registratsiooni abil kasutati hiljem ka näiteks vastokupeeritud Baltimaades, kus aastail 1944–1945 likvideeriti kohalikud autonoomsed õigeusu kirikud. Moskva patriarhaat sai õiguse omada pangaarveid, vormistada töölepinguid ja võtta ametlikult tööle lepingulisi töötajaid. Huvitav on märkida, kui teiste konfessioonide kirikuvara peeti üldiselt kuni 1950. a-te 2. pooleni natsionaliseerituks, siis õigeusu kiriku vara oli osaliselt Moskva patriarhaadi omand.

3) Moskva patriarhaadi positsioone tugevdamine ka välismaal. 1946. a. likvideeriti nõukogude võimu kaasabil kreeka-katolik e uniaadikirik Lääne-Ukrainas ja Ida-Euroopas, nt Tšehhoslovakkias ja Rumeenias. Enamik neid kogudusi ühendati Moskva patriarhaadiga. Aastail 1944–1948 lõpetas Vene õigeusu kirik Oikumeenilise Konstantinoopoli Patriarhaadi Läti Õigeusu kiriku autonoomia, Poola Õigeusu kiriku autokefaalia ning üritatas tasulülitada ka autonoomset Soome Õigeusu kirikut. 1945. aastal taasühinesid Vene õigeusu kirikuga omal algatusel Oikumeenilise Patriarhaadi Lääne-Euroopa Eksarhaadi 75 vene kogudust. Ka Vene õigeusu pagulaskiriku koguduste arv Lääne-Euroopas pärast II maailmasõda vähenes tänu Moskva patriarhaadi aktiivsele välispoliitikale. Vene õigeusu kirikusse tuli tagasi kümnekond endist nn Karlovasti sinodi kogudust Saksamaalt, Austriast, Ungarist, Jugoslaaviast, Suurbritanniast jm. Ajavahemikus 1943-1946 liideti Vene õigeusu kirikuga välismaal ühtekokku 3 metropoliiti, 17 piiskoppi ja 285 kogudust. Taastati Vene õigeusu kiriku tsaariaegsed misjonikeskused Palestiinas, USAs, Hiinas, Jaapanis ja Koreas.⁵⁸

Kokkuvõttes tuleb nentida, et 1945. a toimunud EAÕKi likvideerimine ning uue organi, Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna loomine 9. märtsil 1945 tundub üldisel kirikupoliitilisel maastikul väikese seigana. Moskva patriarhaadi positsioonid nõukogude võimu ees pärast II maailmasõda olid äärmiselt soodsad. Esimesed sõjajärgsed aastad olid Vene õigeusu kirikule peamiselt ülesehitamise aastateks. Kuni 1947. aastani tegi nõukogude võim õigeusu kirikule mitmeid järeleandmisi ning kasutas osavalt Moskva patriarhaati välis- ja kirikupoliitikas, et tugevdada Nõukogude Liidu positsioone Ida-Euroopas.

5. Vene õigeusu kiriku üldine olukord Eestis aastail 1947–1953.

Kirikupoliitika karmistumise eeldused

1947. a hakkas Vene õigeusu kiriku osatähtsus nõukogude sise- ja välispoliitikas vähenema. Riigivõim kaotas huvi kiriku kui poliitikavahendi vastu, sest avastas selle võimaluste piiratuse. Kohalikul tasandil kajastus see näiteks Eesti piiskopkonna ühiskondliku ja patriootilise

⁵⁸ ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Москва, Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. Lk 288–294; ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. Русская православная церковь в XX веке. Москва, Республика, 1995. Lk 190–193.

aktiivsuse järsus vähenemises aastail 1947–1948, mida põhjustasid kirikupoliitilised muutused ja VÕKNi maine langemine.

Alates 1947. a sagesid mitmete riigiinstitutsioonide ja parteiorganite rünnakud ja süüdistused VÕKNi ja Usukultusasjade Nõukogu vastu. Neile heideti ette, et neil on usuühingute kaitsja, mitte kontrollija maine. Rünnakud algasid suvel 1947. Juulis 1947 kirjutas NSVL K(b)P Propaganda- ja Agitatsiooniosakonna asetäitja D. Šepilov KK sekretariaati: “Usuasjade Nõukogu juhindub oma töös ekslikest ja kahjulikest vaadetest religioonile rollile nõukogude ühiskonnas. /---/ Sm Poljakovi aruanne tunnistab ise seda kokkukasvamise ohtu kelrikaalidega. Nõukogu on jälgivast ja kontrollivast organist muutumas klerikaalide abiorganiks”.⁵⁹ Veidi hiljem kandus kriitika ka VÕKNile. Propaganda- ja agitatsioonitöötajate ärevus ei olnud alusetu, kuna religioossuse kasv NSV Liidus jätkus enamikes maakondades kuni 1948. a-te keskpaigani ja Vene õigeusu kirik laienes ühiskonnas endiselt.

Esimese vastusammuna kiriku mõju piiramiseks kärbiti VÕKNi õigusi. 1948. a vähendati VÕKNi volinike arvu 105 isikuni. 1948. a vähenes riikliku julgeoleku ohvitseri taustaga volinike osakaal kuni 20%, mis on oluline näitaja nõukogude riigi huvi vähenemisest kirikuasjade vastu. 1948. aastal lõpetati traditsiooniline VÕKNi ametkonna palkade tõstmine ja palgalisade väljamaksmine. Samal aastal jäi VÕKNi nomenklatuur ilma aastapreemiast. Tugevnesid omavalitsuste kriitika ja süüdistused VÕKNi volinike vastu, kes oma tegevusega “aitavad kaasa kiriku mõju kasvule” ja “reaktsioonilise klerikaalsuse tugevnemisele”. Mitmed omavalitsused nõudsid kohalike volinike koondamist, süüdistades neid ebakompetentsuses ja papimeelsuses. Teravalt arvustati ka VÕKNi esimeest Georgi Karpovit. Aimates järjekordset kaadripuhastuse- ja repressioonilainet, alustas VÕKNi esimees laheduse otsimist ja pöördus 5. novembril 1948 isiklikult J. Stalini poole ettekande ja palvega säilitada VÕKNi õigusi ja suurendada volinike privileege. Stalin G. Karpovi kirjale ei vastanud.⁶⁰

Kampaaniale VÕKNi vastu järgnes kiriku ja riigi suhete jähinemine. Tagasilanguse esimeseks näitajaks oli Moskva patriarhaadi tegevuse piiramine rahvusvahelisel areenil 1947. a. Samal aastal vähenes NSV Liidus kahekordselt taasavatud koguduste arv. Veebruaris 1947 keelati Ministrite Nõukogu ettekirjutusega Vene õigeusu kirikul igasugune avalik heategevus, nt korjandused Punasele Risti, sõjaorbude ja sõjaväeperede kasuks. Võim kartis, et heategevuslik praktika suurendab õigeusu kiriku autoriteeti. Säärase ostusega kaotatud summasid loodeti hüvitada kohustusliku riigilaenukampaaniaga aastal 1949.

⁵⁹ ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Москва, Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. Lk 388.

⁶⁰ CONQUEST, R. Religion in the USSR. London, The Bodley Head, 1968. Lk 40–42; ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Москва, Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. Lk 288–294; ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. Русская православная церковь в XX веке. Москва, Республика, 1995. Lk 288–294; ЧУМАЧЕНКО, Т. А. Государство, православная церковь, верующие. 1941–61 гг. Москва, АИРО-XX, 1999. Lk 108–116.

Kiriku ja riigi suhete jahenemise algus kajastus Eesti piiskopkonna tasandil aastail 1948–1949. Eesti piiskopkonnas keelati avalikud Jumalateenistused. 25. augustil 1948 keelas Pühim Sinod VÕKNi surve all ristikäigud külast külla, kontsertide korraldamise kirikutes ja läkituste trükkimise piiskopkonnas kiriku keskvalitsuse loata. Otsus hakkas kehtima 15. juunist 1949, mil Eesti piiskopkonna nõukogu ametlikult teatas, et Jumalateenistused avalikes kohtades, nt parkides, põllul jne on keelatud, kuna seda käsitletakse kiriku riigist lahutamise printsiibi rikkumisena. Samast kuupäevast hakati seadusevastasena käsitlema ka ristikäikude korraldamist ühest paigast teise.

Samal ajal piirati ka Eesti piiskopkonna patriootilist tegevust. Lõpetati piiskopi läkituste ilmumine ja levitamine, sest seda hakati vaatlama piiskopkonna ühiskondliku aktiivsuse vormina. Viimane piiskop Issidori läkitus trükiti riiklikus trükikojas 7. novembril 1947. Seejärel kadus õigeusu läkituste trükkimise traditsioon kuni 1960. a.⁶¹

Läkituste ja ristikäikude keelamisele järgnes avaliku lastele ja noortele mõeldud usuõpetuse keelamine Eestis. Kohalikul piiskopkonnal tuli siinjuures järgida VÕKi Pühima Sinodi 16. novembri 1948. a otsust, mis keelas jutlustamise kirikus ja mujal usuõpetuse andmise eesmärgil lastele ja noortele. 15. juunil 1949 teavitas Eesti piiskopkonna nõukogu vaimulikkonda ametlikult usuõpetuse- ja leeritundide korraldamise keelamisest. Käesolev otsus oli suur löök Eesti piiskopkonnale, mille ühes usuõpetuslikuks vormiks oligi leeriõpe, et suurendada aktiivsete koguduseliikmete arvu. Samuti oli leeriõpe õigeusu kiriku üheks tõhusaks misjonivahendiks Eesti tingimustes juba alates 19. saj.⁶² Näiteks läbis voliniku statistika põhjal aastatel 1945-1949 leeriõpetuse 930 inimest.⁶³ Märkusena võib siinjuures lisada, et vaatamata usuõpetuse keelustamisele 1949. a jätkus leeriõpe siiski n-ö eraviisiliselt. Iga usuõpetusehuviline omandas usutõdesid preestri juhendamisel personaalselt ja sai teiste leerinoortega kokku alles leeripühal. Säärasel kombel anti leeriõpetust näiteks Saare ja Muhu praostkonnas.⁶⁴

Kiriku ja riigi suhete jahenemine uuritaval ajavahemikul kajastub samuti riigi maksupoliitika karmistumises, uute koguduste avamise takistamises ja riigilaenuobligatsioonide kohustuses. Alates 1940. a lõpust tõusid peaaegu kõikjal Nõukogude Liidus usuühingutelt sissenõutavad riiklikud maksud. Eesti õigeusu piiskopkonnas viis see 3 õigeusu maakoguduse

⁶¹ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja, nr. 4, 15. juunil 1949.

⁶² Märkus: Eesti õigeusu kirikus kehtestas laste usuõpetuse ja noorte leeriõppe kohustatusliku ainena 1922. a Kirikuseaduse §99: kõikides kogudustes tuleb sisse seada usuõpetuse tunnid, milles osalevad kõik kooliealised lapsed. 16-17-aastastele noortele tuleb korraldada usuõpetuse kursused (peakool – leeriõpetus) /---/ Kes usuõpetuse tundides ega kursusel pole osalenud, ei saa täieõiguslikuks koguduseliikmeks. 1938. a EAÕKi määrus §7 kordab leeriõppe kohustuslikkust: kõigis kogudustes, kohalikke olusid arvestamata, on vaja korraldada kooliealistele lastele usuõpetuse tunde ja 15–20-aastastele noortele leeriõpetust. Sellest kohustusest juhendusid eesti õigeuspreestrid ka pärast II maailmasõda vaatamata usuõpetuse ja leeri keelustamisele 1949. a.

⁶³ ERA R-1961-1-21. Lk 27; ERA R-1961-1-33. Lk 79; Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 4, 15. juunil 1949; GARF R-6991-1-267. Lk 72.

⁶⁴ KADARIK, Felix. Suuline teade 23. XI. 2003.

likvideerimiseni.⁶⁵ Alates 1948. a vähenes kõikjal NSV Liidus õigeusu koguduste arv ja uute koguduste avamine peatati täielikult kuni Stalini surmani. Eesti piiskopkonnas takistati nt Vormsi ja Agusalu koguduse taasavamist.

Riigilaenuobligatsioonide kohustusliku tellimisega seoses teavitas Eesti piiskopkonna valitsus 26. aprillil 1949 kõiki kogudusi häälekandja kaudu, et koguduse eesnikel⁶⁶ tuleb viivitamatult läbi viia kirikuameti ja teenistujate seas ettevalmistustööd obligatsioonide tellimiseks. Obligatsioonide tellimine oli kõigile kohustuslik: “Kõik töötajad annavad Riigile laenuks vähemalt kuu töötasu.” Tellimus tuli esitada riigilaenu väljakuulutamise 1. päeval ja telegrafeerida piiskopkonna valitsusele summa. 20. maiks 1949 Eesti piiskopkonna valitsusele saabunud andmeil tellisid kirikuametid ja teenistujad 80 065 rubla eest NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise 4. riigilaenu. Riigilaenu võtmine jätkus ka 1950. a. Seisuga 10. mai 1950 tellis 5. riigilaenu Eesti piiskopkonna 44 kogudust.

Riigilaenukampaaniaga kaasnes riikliku kindlustamise aktsioon, milleks samuti kohustati kõike usuühinguid. Seisuga 1. dets 1949 kindlustati Eesti õigeusu piiskopkonnas 91,8% kõigist kogudustest. Riiklikult kindlustamata jäid 11 õigeusu koguduse kirikuvarad: Treimani, Vändra, Elva, Ilmjärve, Prangli-Maaritsa, Uhmardu-Saare, Arusaare, Karski-Nuia, Suislepa, Vasknarva ja Luhamaa koguduste varad.⁶⁷

Säärase kirikupoliitika karmistumine ning õigeusu kiriku ja riigi suhete jähnenemise põhjused aastatel 1948-1949 olid kirikuloolase M. Škarovski arvates järgmised:⁶⁸

- 1) Külma sõja algus ja NSV Liidu osatähtsuse muutumine rahvusvahelisel areenil.
- 2) J. Stalini sisepoliitilise rõhuasetuse muutumine, keskendumine uuele repressioonikampaaniale ja riigiparaadi järjekordsele puhastamisele, mis Eestis avaldus 1949. a märtsiküüditamise ja kollektiviseerimisena.
- 3) Nõukogude võimu vajadus piirata II maailmasõjale järgnenud rahvuslikku ärkamist ja usuvabadusepuhangut.

⁶⁵ ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Москва, Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. Lk 338–342; Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 2, 26. aprillil 1949; Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 3, 20. mail 1949. Lk 1; ERA R-1961-1-33. Lk 35.

⁶⁶ Sõna *eesnik* (kr k ó προϊστάμενος), mille asemel on varem eesti õigeusukirjanduses ekslikult kasutatud sõna *eestseisja* (kirikupea) mõistet, tähendab eesti õigeusutermnoloogias koguduse vanempreestrit ja 1. vaimulikku mitme vaimulikuga koguduses. Eesnik kirikuameti ülemana vastutas Jumalateenistuste järjestuste eest, jälgis, et kirikuameti liikmed oleksid omal kohal ning vaimulikud (preestrid ja diakonid) reastuksid pühitsuse vanuse kohaselt, täidaksid õigeaegselt oma karjasekohuseid; hoolitses korraliku lugemise ja kirikliku laulmise eest. Samuti ta hoolitses kiriku puhtuse ja korrashoiu eest, lisaks kandis hoolt pühaduste, pühakujude, kiriklike päraldiste, teenistusriiete ja Jumalateenistuse raamatute eest. Sõna *eesnik* sai eesti õigeusutermnoloogias kasutada ka munkla (kloostri) ülema sünonüümina. *Eestseisja* (kr k ó προκαθήμενος) eesti õigeusu mõistes – kohalik kirikupea, kes on 1. teiste seas ja kiriku kõrgem vaimulik juht (Vaata EAÕKi Põhimäärus, 1935 Lk 3, 2. ptk. §9. “Metropoliit on EAÕK kõrgem vaimulik juht ja eestseisja”).

⁶⁷ ERA R-1961-1-27. Lk 34–39; GARF R-6991-1-568. Lk 25.

⁶⁸ ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Москва, Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. Lk 342.

II. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND EESTIS AASTAIL 1945–1946

1. Eesti õigeusu piiskopkond ülempiiskop Paveli ajal aastail 1945–1946

1.1. Ülempiiskop Pavel Dmitrovski elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna piiskopiks

Enne Eesti piiskopkonna käekäigu käsitlemist ülempiiskop Paveli ajal on vajalik lähemalt peatuda ülempiiskop Pavel Dmitrovski elulool. P. Dmitrovski sündis 15. jaanuaril 1872 Krimmis, Hersoni lähisel Belozerka külas köstri perekonnas. Algkooli lõpetamise järel õppis ta Simferopoli vaimulikus koolis ja Tauria vaimuliku seminaris. Seminari lõpetas P. Dmitrovski esimese järguga 1893. a. Hiljem teenis köstrina Mihhailovka külakirikus. 1896. a alguses P. Dmitrovski abiellus. Sama aasta 5. mail pühitseti ta diakoniks, järgmisel päeval ka Astrahanka külakiriku preestriks. 1899. a viidi noor preester haiguse tõttu Krimmi, Simferopoli maakonna Zuja külla. 1901. a ta lekestus. Seejärel siirdus P. Dmitrovski Tauria, seejärel Peterburi piiskopkonda, kus ta asus hooldama kohalikke kogudusi.

Aastail 1908–1911 oli P. Dmitrovski vabakuulaja Peterburi vaimulikus akadeemias, kus ta lõpetas 4 kursust. I maailmasõja ajal teenis P. Dmitrovski aastail 1915–1918 mereväepreestrina Balti laevastiku õppelaeval “Народоволец”. Laeva Balti mere laevastiku koosseisust väljaarvamise järel järel Soome lahes lahkus P. Dmitrovski sõjaväelaevastikust ja saabus 1919. a Eestisse.

1919. aastast sai P. Dmitrovski Narva Issandamuutmise katedraali teiseks preestriks, hiljem sellesama pühakoja eesnikuks. Preestritöö kõrvalt andis P. Dmitrovski usuõpetust Narva vene gümnaasiumis. 1926. a ülendati P. Dmitrovski ülempreestriks ja 1937. a valiti Narva vene piiskopkonna täiskogul piiskopiks. Narva piiskopkond oli selleks ajaks juba pikka aega eestseisjata olnud.⁶⁹

3. oktoobril 1937 pühitseti P. Dimitovski Narva ja Irboska piiskopiks. Selles ametis püsis ta kuni tagandamiseni metropoliit Aleksandri poolt augustis 1942. P. Dimitovski lõi lahku EAÕKi Metropooliast ja läks üle Moskva patriarhaadi Baltimaade eksarhi Sergei õigusalluvusse. 21. detsembris 1942 ülendas Moskva eksarh Sergei Moskvale truudust vandunud piiskop Paveli suurte teenete eest kanoonilise korra säilitamisel ülempiiskopiks. Kuid juba sama aasta 12. septembril mõisteti ülempiiskop Pavel hukka Moskva patriarhi poolt Saksa-sõbralike avalduste

⁶⁹ Нарвский Архиепрей 1997, Lk 8; Патриарх Алексей II 1999, Lk 426; Õigeusu hingekarjased Eestimaal. Tallinn, Püha Issidori õigeusu kirjastuselt, 2002. Lk 45–47. Märkus: Piiskopkonna viimane esivaimulik ülempiiskop Eusebi (Grozdonov) suri 12. juulil 1929. Piiskopi kohale valitud kandidaat, piiskop Joann (Bulin) loobus kohast 1932. a.

eest Hitleri võimu aadressil. Hiljem kahetses ülempiiskop Pavel patriarh Sergei ees oma koostööd Hitleri võimuga.

Nõukogude vägede tulekuga Eesti territooriumile 1944. a esines ülempiiskop Pavel EÕAKi Metropoolia Sinodi esimehena üleskutsega ühineda Moskva patriarhaadiga.⁷⁰ 16. aprillil 1945 määras Moskva patriarh ülempiiskop Paveli vastmoodustatud Moskva patriarhaadi Eesti ja Tallinna piiskopkonna ülempiiskopiks.

Teistel EAÕKi endistel esivaimulikel nii hästi ei läinud. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Aleksander siirdus koos 23 õigeusu vaimulikuga septembris 1944 pagulusse. Tema poolt asemikuks määratud ülempiiskop Nikolai (Leismann) saadeti vanuse tõttu erru juba 1944. a lõpus. Tartu ja Petseri piiskop Peetri (Pähkel) vaimulik seisus tühistati ja ta vahistati Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) julgeolekuorganite poolt 26. juunil 1945 ning saadeti asumisele Siberisse, kus ta suri 20. augustil 1948.⁷¹

Seega jäi 1944. aasta lõpuks Eestisse ainult 1 tegevteenistuses olev piiskop, kelle kandidatuur Moskva patriarhaadi poolt vastmoodustatud Eesti piiskopkonna peaks oli väljaspool kahtlust. 12. aprillil 1945 määras Moskva patriarh ülempiiskop Paveli Tallinna ja Eesti piiskopi kohale, mida ta valitses alla aasta. 21.–23. novembril 1945 Moskvast toimunud kirikukogul halvenes järsult ülempiiskop Paveli tervislik seisund ja ta viidi raske infarktiga Sklifossovski kliinikusse. Esikarjane suri Tallinnas teise halvatus tagajärjel ööl vastu 2. veebruari 1946.

1.2. Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia tegevuse lõpetamine ja Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkonna moodustamine

Tähtsaim ülempiiskop Paveli ajal toimunud sündmus oli EAÕKi tegevuse lõpetamine. 5. märtsil 1945 likvideeriti EAÕKi Metropoolia Sinod ja Narva piiskopkonna nõukogu. Moskva patriarhi ettekirjutuse kohaselt moodustati Eesti piiskopkonna nõukogu. Nõukogu esimeheks määras patriarh Aleksius I Tallinna ülempreestri J. Bogojavlenski, sekretäriks Tallinna magistrikraadiga preestri A. Ossipovi ja nõukogu kandidaatideks ülempreestri Anton Angerja ja preester M. Ridigeri. Samal päeval pidas uus piiskopkonna nõukogu metropoliit Gregooriuse juhtimisel Tallinnas koosoleku. Võeti vastu järgmised otsused:

1) Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna nõukogu eesotsas ülempiiskop Paveliga pidi teostama sundliitmise praktilise osa. Selleks tuli nõuda kõigilt varem Tallinna ja kogu Eesti

⁷⁰ SÕTŠOV, Andrei. Achievements of and Fight for Independence of the Orthodox Church of Estonia in 1940–1945. – The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L'Église autonome orthodoxe d'Estonie (Approche historique et nomocanonique). Bibliothèque Nomocanonique No 11. Editisons Epektasis. Thessaloniki, 2002. Lk 175177.

⁷¹ Usk ja Elu 1997, nr 2 (90), Lk 35; 1999, nr, 2 (95), Lk 13–14.

metropoliit Aleksandri õigusalluvuses olnud kogudustelt kirjalikku patukahetsust “toimepandud kirikulõhe eest”. Sellised kirjad saadi EAÕKi 119 kogudusest vaid 21-lt.⁷²

2) Endistelt EAÕK Metropoolia Sinodi liikmetelt nõuti siirast patukahetsust kogu EAÕKi liikmeskonna nimel, mis pidi toimuma järgmisel päeval, 6. märtsil, Tallinna Nikolai kirikus. Nähtavasti tulenes säärane rõhuasetus ajaloolisest kogemusest. 1941. a toimunud sarnane “patukahetsus” Moskva patriarhaadi ees ei kandnud vilja, sest juba 1942. a õnnestus metropoliit Aleksandril ja EAÕKil vabastada end pealesunnituid sidemetest Vene õigeusu kirikuga. Gregoorius rõhutas koosolekul, et sarnane olukord enam korduda ei tohi ja et sinodiliikmete patukahetsus “pidi olema väljendatud sõnades, mis kinnitaks teadlikust oma suurest eksimusest Venemaa emakiriku suhtes”.⁷³ EAÕKi Patukahetsusakti vormistamine tehti ülesandeks ülempreester C. Vingile.

3) Metropoliit Gregoorius teatas ametlikult Moskva patriarhi otsusest EAÕKi Metropoolia laialisaatmisest vahetult pärast patukahetsus- ja taasühendamisteremooniat ning juhtimise üleandmisest vastmoodustatud piiskopkonna nõukogule ja selle esimehele, ülempiiskop Pavelile. Metropoliit tegi ka konkreetse ettekirjutuse ülempiiskop Pavelile - moodustada piiskopi alaline abiorgan ehk piiskopkonna nõukogu, milles oleks võrdsetel alustel esindatud eestikeelne ja venekeelne vaimulikkond. Ülempreester C. Vink esitas sellega seoses vastuväite. Ta tegi ettepaneku, et eesti vaimulike osakaal peaks olema suurem, kuna õigeusklikke eestlasi oli Eesti NSV-s rohkem kui venelasi. Vastuväide jäeti tähele panemata. Kehtima hakkas metroopliit Gregooriuse ettekirjutus.

4) Metropoliit Aleksandri poolt aastail 1942–1944, st ajal, mil eksarh Sergei Voskressenski oli talle määranud teenistuskeelu, pühitsetud vaimulike küsimusega seoses otsustati saata järelepärimine Moskva patriarhile, kas Moskva patriarhaat tunnistab nende vaimulike pühitsust või mitte.

5) Endiste sinodiliikmete ülempreester C. Vingi, aseesimehe A. Punšuni ja ilmaliku liikme K. Puu ettepanekul otsustati saata järelepärimine Moskva patriarhile, kas uut Eesti piiskopkonda kavatsetakse ühendada mõne suurema eksarhaadiga, nagu seda tehti aastail 1941–1944, kui Balti riikide kirikud liideti Moskva patriarhaadi Baltimaade eksarhaadiga eksarh Sergei juhtimise all.

6) Eesti piiskopkonna Jumalateenistuslikust praktikast otsustati välja juurida kõik endise EAÕKi liturgilised uuendused. Eriti kahjuliku uuendustena märgiti salmimõõduliste laulude kasutamist eestikeelsetes õigeusu kogudustes. Eesti õigeusu Jumalateenistusliku praktika ühtlustamiseks vene õigeusu kiriku praktikaga otsustati toimetada ja välja anda uus ja kakskeelne, kirikuslaavi- ja eestikeelne liturgiline kogumik.

⁷² ERA R-1961-1-12. Lk 1–8; Патриарх Сергей и его духовное наследство. Москва, Издание Московской Патриархии, 1947. Lk 341–342, 410.

⁷³ ERA R-1961-1-2. Lk 3–8.

7) Endised sinodiliikmed K. Puu, A. Punšun ja C. Vink pidid andma lubaduse täita metropoliit Gregooriuse kõiki EAÕKi Metropoolia likvideerimise ja Eesti piiskopkonna nõukogu moodustamisega seotud ettekirjutusi.⁷⁴

6. märtsil 1945 toimus Tallinna Nikolai kirikus piiskoplik Jumalateenistus, millel osales enamik Tallinna vene õigeusu koguduste vaimulikkonnast eesotsas ülempiiskop Gregooriusega. Piiskoplikul Jumalateenistusel esinesid kogu skismas oleva EAÕKi vaimulikkonna nimel patukahetsusega C. Vink, A. Punšun ja K. Puu, kes lugesid ette meelearandus- ja taasühendamisakti, mis väljendas kahetsust kirikulõhe ja Moskva patriarhaadist lahkulöömise pärast. Seejärel võeti vastu akt "Vene emakirikust omavoliliselt lahkulöönud Eesti Piiskopkonna vene-eesti vaimulikkonna ja ilmikkonna ühinemise kohta Moskva Patriarhaadiga". Tuleb märkida, et osa likvideeritud metropoolia liikmeid, nagu näiteks ülempreester J. Ümarik, eirasid demonstratiivselt seda patukahetsus- ja taasühendamisakti. Nad ei osalenud piiskoplikul Jumalateenistusel ja ei tunnustanud kirikulõhe tekitamise pealesunnitud pattu.⁷⁵ Siinjuures on huvitav märkida, et Eesti likvideeritud metropoolia käekäik sarnanes teistele Vene õigeusu kiriku skismaatikutele, nt kirikuuendajatele, katakombikiriku pooldajatele ja mittemeenutajatele osaks saanud saatusega.⁷⁶

Seega tõlgendas Moskva patriarhaat EAÕKi samasuguse isehakanud ja skismaatilise moodustisena nagu teisigi Venemaa piiridesse kuuluvaid ja Vene kirikust välja kasvanud õigeusu rahvakirikud, nt Soomes, Poolas, Lätis jm.

9. märtsil 1945 toimus Narva piiskopkonna nõukogu ja EAÕKi Metropoolia sinodi ühendatud koosolek, kus Novgorodi ja Porhovi ülempiiskop Gregoorius Tšukov luges ette otsuse EAÕKi sinodi liikmete laialisaatmise ja sinodi tegevuse lõpetamise kohta. Koosolekul nimetati ametisse 5-liikmeline Vene õigeusu kiriku Eesti ja Tallinna piiskopkonna nõukogu ja määrati kindlaks selle ülesanded. Samal päeval peeti ka nõukogu esimene koosolek, kus otsustati üle võtta likvideeritud EAÕKi asjaajamine ja varad. Piiskopkonna peaks ja nõukogu esimeheks määras metropoliit Gregoorius ülempiiskop Pavel Dimitrovski, kelle nimetamise pidi veel kinnitama Moskva patriarh ühes sinodiga.

12. märtsil 1945 esines Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregoorius Moskvast patriarhi ja sinodi koosolekul ettekandega nn Eesti skisma edukast lõpetamisest. Koosolek kinnitas EAÕKi sinodi laialisaatmise ja uue Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna nõukogu moodustamise. Uueks Tallinna ja Eesti esikarjaseks ning piiskopkonna nõukogu esimeheks määrati ülempiiskop Pavel (vt LISA IV).⁷⁷ Aprillis 1945 tagastas Tallinna TK Kommunaal-

⁷⁴ ERA R-1961-1-2. Lk 3–8.

⁷⁵ ERA R-1961-1-2. Lk 9–10; Õigeusu hingekarjased Eestimaal. Tallinn, Püha Issidori õigeusu kirjastuselts, 2002. Lk 73–79; ПРЕКУП, И. Православие в Эстонии. Tallinn, Trükis, 1998. Lk 93–94.

⁷⁶ ERA R-1961-1-2. Lk 5.

⁷⁷ GARF 6991-2-34a. Lk 5a.

elamuosakond korteri aadressil Pikk 64-4, mis sai vastmoodustatud Eesti piiskopkonna nõukogu tööruumiks ja ülempiiskop Paveli eluruumiks ning kus uus kirikuvalitsus võis nüüd tööd alustada.⁷⁸

Kokkuvõttes tuleb märkida, et Moskva patriarhaadi volitusel Eestit külastanud ja EAÕKi likvideerimisprotsessi teostanud Novgorodi ja Porhovi metropoliit Gregooriuse missiooniks polnud üksnes Eesti õigeusu kiriku taasallutamine 1941. a skeemi järgi. Veel enne II maailmasõja lõppu reintegreeris ta Balkanimaadel Bulgaaria õigeusu kiriku, aidates saavutada autokefaaliat, mida lõpuks tunnustas ka Konstantinoopoli patriarhaat. Samal aastal külastas ülempiiskop Gregorius Soomet, kus vastupidiselt edule Eestis ja Bulgaarias ei õnnestunud Moskvale taasallutada Konstantinoopoli patriarhaadiga kanoonilises ühenduses olevat autonoomset Soome õigeusu kirikut.⁷⁹

1. 3. Patukahetusaktile allkirjade kogumise kampaania

Esimeseks tööülesandeks ülempiiskop Pavelile pärast ametisse määramist oli korraldada märtsist juunini 1945 allkirjastamise kampaania 6. märtsi patukahetsusaktile ühes sooviavalduste sissenõudmisega Moskva patriarhaadiga ühinemiseks. Kuid koguduste avalduste kohalejõudmine keskusse hakkas venima. Alguses põhjendas preester N. Kokla seda ülempiiskop Pavelile halbade postioludega. Hiljem selgus ka teine ning mõjuvam põhjus – eesti õigeusu kogudused lihtsalt ei soovinud esitada „patukahetsust“ ja minna kaasa Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna nõukogu poliitikaga.

Kampaania kiirendamiseks saatis EPNi esimees ülempreester J. Bogojavlenski 20. märtsil 1945 viimase hoiatava ringkirja kõigile praostidele ja kohustas neid viibimata teavitama kõiki praostikonna kogudusi, mis ponud veel saatnud avaldusi taasühinemiseks Moskva patriarhaadiga, et viimane aeg selleks on 1. mai ning et hilinejad jäävad registreerimata. Säärane ähvardamine kandis vilja. Seega peapõhjus, miks sundliitumine vastupidiselt 1941. a kulges 1945. a kiiremini, seisnes survevahendites, mida nõukogude võim osavalt kasutas ka juba varasemate kirikulõhede ja kohalike kirikute likvideerimisel. Näiteks ka aastail 1943–1944 õnnestus likvideerida nõnda Vene õigeusu kirikuuuendajate ja gregooriuslaste liikumised.

Eesti õigeusu vaimulikkond põhjendas “patukahetsuskampaaniaga” nõustumist kartusega, et vastasel korral lõpetatakse koguduste tegevus sunniviisiliselt. Üleskutses 19. juulist 1945 kõigile Eesti piiskopkonna hingekarjastele ja õigeusklikele hingas ülempiiskop Pavel juba

⁷⁸ ERA R-1961-1-3. Lk 3.

⁷⁹ SALO, V. Riik ja kirikud 1940–1974. Rooma, Marjamaa, 1974. Lk 18–24; SÕTŠOV, A. Achievement of and Fight for the Independence of the Orthodox Church of Estonia in 1940–1945. The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L'Église autonome orthodoxe d'Estonie (Approche historique et nomocanonique). Bibliothèque Nomocanonique No 11. Editons Epektasis. Thessaloniki, 2002. Lk 285–305.

kergendustundega ja tunnistas EAÕKi taasallutamisprotsessi lõpuleviiduks: “Tänuliku rõõmutundega võeti vastu Armee Vabastaja. Eesti hingas vabalt. Kirikuelu kulgeb rahulikku rada. Kirikulõhe likvideeriti valuta”.⁸⁰

1. 4. Eesti piiskopkonna kirikuhaldusreform

Nagu selgub NSVL Ministrite Nõukogu juures seisva Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu Eesti NSV voliniku 1946. a aruandest, kahanes Eesti NSV õigeusu koguduste arv pärast II maailmasõda 138-ni.⁸¹ Selline koguduste arvu vähenemine 12,8% võrra tulenes peamiselt 15. ja 18. jaanuaril 1946 kehtestatud piirimuudatusest, mille järgi Eesti piiskopkond kaotas 20 kogudust: Irboska Jumalaema, Irboska Nikolai, Kolpino, Krivasoo (Kriuša), Kulje, Lisje, Mõla Kristuse Sündimise, Mõla Onufri, Nizõ, Olga-Risti, Pankjavitsa Nikolai, Pankjavitsa Kolmainsuse, Petseri Neitsi Maria, Petseri Neljakümne Usukannataja, Petški, Salesje, Senno, Skamaja, Venküla, Štšemeritsa, Saatse Paraskeva.⁸²

Ka II maailmasõjas täielikult hävinenud kirikuhoonete arv ei olnud väike – 18 pühakoda ehk 12% 1940. a Eesti koguduste arvust. Suurem osa kirikuist hävis Virumaal (5 kirikut) ja Narva linnas (3 kirikut). Neile järgnesid teised maakonnad (keskmiselt 1–3 kirikut igas maakonnas).⁸³

Paljud Eesti piiskopkonna kogudused jäid sõjas üldse pühakojata, sest mitmed kirikud koos kõrvalhoonetega põlesid täielikult maha, nt Uduvere, Kikevere, Sillamäe, Aruküla, Jaamaküla kirikud. Teised kirikud said nii rängalt kannatada, et neis oli võimatu Jumalateenistusi pidada, nt Kaarepere, Tiirimetsa, Torgu, Uue-Virtsu, Uhmardu-Saare, Vask-Narva, Kriivasoo, Nizõ, Mõnnuse, Pärnu Katariina, Helme-Tõrva kirikud. Üsna rängasti said kannatada ka Narva Kreenholmi, Kergu Vändra ja Jõhvi kirikuhooned.

Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna moodustamisega muutusid ka selle sisepiirid. Eesti piiskopkonna nõukogu esimesel koosolekul 9. märtsil 1945 liideti endised Tallinna ja Narva piiskopkonnad uueks ühtseks praostkondade süsteemiks, mille järgi Eesti piiskopkonna 138 koguduset jagunesid 11 praostkonna vahel: Tallinna, Harju-Järvamaa, Tartumaa, Pärnumaa, Virumaa, Valgamaa, Võrumaa, Saare- ja Muhumaa, Viljandimaa, Läänemaa ja Virumaa. Samal koosolekul määrati ka Kuremäe naisklooster ühes abikloostri Tallinnas Eesti piiskopkonna

⁸⁰ ERA R-1961-1-2. Lk 12–13; Eesti ja Tallinna ülepiiskop Paveli üleskutse Alandlik PAVEL Jumala armust Eesti ja Tallinna Ülempiiskop Hingekarjastele ja kõigile Eesti Piiskopkonna õigeusulistele usklitele. Tallinn, Kommunist, 1945.

⁸¹ GARF R-6991-1-109. Lk 4.

⁸² SALO, V. Riik ja kirikud 1940–1991. Brampton, Marjamaa Taskuraamat. 2000. Lk 12.

⁸³ GARF R-6991-1-717. Lk 144.

nõukogu alluvusse.⁸⁴ Eestis õigeusu kogudused jagati ümber ka rahvuse alusel: eesti-, vene- ja segakeelseteks.

Seoses piirimuudatusega eraldati 8. oktoobril 1946 Eesti piiskopkonnast ja hiljem liideti sellega taas 2 õigeusu kogudust: Saatse Paraskeva ja Meeksi kogudused, mis vahelduva eduga kuulusid Pihkva piiskopkonda. Saatse pühakoda jäi Eesti NSV piiridesse, samas aga enamik koguduseliikmeid hakkas kuuluma Vene NSVsse, seega Pihkva piiskopkonda. Saatse kogudus saatis avalduse oma probleemide lahendamiseks Eesti piiskopkonna valitsusele 30. septembril 1946. Osa Meeksi kogudusest avaldas soovi lahutada end Tailova kogudusest ja registreeruda Eesti piiskopkonna iseseisva kogudusena. Mõlemad kogudused registreeriti 1946. a taas Eesti õigeusu piiskopkonna koosseisu.

1. 5. Vene õigeusu kiriku põhikirja kehtestamine Eesti piiskopkonnas

Ülempiiskop Paveli valitsemise ajal tekitas poleemikat asjaolu, et Eesti õigeusu kiriku vanema põlvkonna vaimulikud järgisid ka pärast II maailmasõda EAÕKi 1935. a Põhimäärust. Eesti piiskopkonna nõukogu arvustas seda korduvalt ja teravalt, sest Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkonna moodustamisega kehtestati Vene õigeusu kiriku juhtimise määrus.

Uus VÕKi põhikiri võeti vastu 31. veebruarist 2. jaanuarini 1945 toimunud Vene õigeusu kiriku täiskogul. Siinkohal on sobiv vaadelda põgusalt põhikirja, mis nõukogude võimu ettekirjutusel pidi olema kooskõlas kogu nõukogude kirikualase seadusandlusega ning rangelt järgima kiriku ja riigi lahususe põhimõtet. EAÕKi Põhimäärus erines nendest põhimõtetest siiski oluliselt.

“VÕKi juhtimise määrus” (vene keeles „Положение об управлении Русской Православной Церкви“) jagunes 4. peatükiks. 1. peatükk “Patriarh” sisaldas 16 paragrahvi ja kehtestas VÕKi Pühima Eestseisja kanoonilised ja haldusjuhtimise õigused, patriarhi surmale järgneva olukorra, uue VÕKi eestseisja valimise korra kohalikul kirikukogul ning patriarhi asemiku valitsemise tingimused enne uue patriarhi valimist.

Määruse 2. peatükk “Pühim Sinod” määras kiriku keskvalitsuse juhtivkoosseisu: sinodi esimeheks seati patriarh ning sinodi alalisteks liikmeteks Kiievi, Leningradi ja Krutitsa metropoliidid (§17–21).

Määruse 3. peatükk “Piiskopkond” sisaldas 12 paragrahvi ja sätestas piiskoppide ja praostide õigused ja kohustused. Nt §26 kirjutas, et piiskop “valitseb piiskopkonda ainuisikuliselt”. Piiskopkonna nõukogu, mis pidi koosnema 3–5 vaimulikust, kujutas endast

⁸⁴ ERA R-1961-1-7. Lk 85; GARF R-6991-1-109. Lk 5; ; SÕTŠOV, Andrei. Achievements of and Fight for Independence of the Orthodox Church of Estonia in 1940–1945. – The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L’Église autonome orthodoxe d’Estonie (Aproche historique et nomocanonique). Bibliothèque Nomocanonique No 11. Editisons Epektasis. Thessaloniki, 2002. L 183–184.

eeskätt piiskopliku asjaajamise abiorganit, mille moodustamine polnud piiskopile kohustuslik ja sõltus piiskopi äranägemisest (§27).

4. peatükk “Kogudus” keskendus koguduse ülesehitusele. Koguduses pidi olema 3 organit. Koguduse juhtimisorganiks sai nn kahekümnik (vene keeles двадцатка) – rühm koguduseliikmeid, mis võtab vastu ilmaliku võimu poolt antud kirikuvara ning kasutab seda usulistel eesmärkidel (§ 39). Kahekümnik vastutas võimu ees kirikuvara terviklikkuse eest, pidi juhtima koguduse majapidamist ja hoolitsema valgustuse ja remondi eest (§41). Koguduse täidesaatev organ ehk koguduse juhatus ehk kirikunõukogu (vene keeles церковный совет) pidi koosnema 4 liikmest: eesnikust ehk esipreestrist, kirikuvanemast, selle abist ja kassahoidjast (§40). Koguduse kontrollorganiks oli 3-liikmeline revisjonikomisjon, mille üleandeks oli valvata “alaliselt kiriku varanduse seisukorra ja kiriku summade liikumise järele” (§ 42).⁸⁵

Seega Vene õigeusu kiriku juhtimise määrus, millega tuli pärast sõda kohaneda ka Eesti õigeusu kiriku vaimulikkonnal, oli nii hierarhilises kui kanoonilises mõttes palju rangem ja piiskopikesksem kui 1935. a EAÕKi Põhimäärus, milles torkab silma peamiselt selle demokraatlik, n-ö sinodaalne ja liberaalne iseloom. Kui näiteks VÕKi juhtimise määruse järgi kogu kirikuelu tegelikuks juhiks oli patriarh, piiskopkonna tasandil piiskop, siis EAÕKi Põhimääruse järgi juhtis kogu kirikuelu praktiliselt EAÕKi sinod. Sõjaeelse sinodi ülesandeks oli: kiriku huvide kaitsmine valitsus- ja kohtuasutustes ning eraisikute juures, praostide ja vaimulikkude koosolekute korraldamine, kirikuvaranduse, nt kloostrite, piiskoppide ametiajal kasutada antud ja teiste varanduste otsene valitsemine. Metropoliit ei kuulunud EAÕKi Põhimääruse kohaselt isegi sinodisse ja tal oli õigus osaleda selles üksnes sõnaõigusega. VÕKi määruks aga, vastupidi, oli piiskopkonna nõukogu võrreldes piiskopiga teisejärgulise iseloomuga ja kogu võim piiskopkonnas kuulus Tallinna ja Eesti esikarjasele. Koguduse tasandil EAÕKi Põhimääruse järgi sõltus vaimulik otseselt kogudusest, kuna kogudus valis vaimulikke. VÕKi juhtimises andis määrus vaimulikule piiramatud õigused koguduse tasandil, kuid tegi ta täielikult sõltuvaks piiskopist.⁸⁶

Eelneva põhjal muutub arusaadavaks, miks VÕKi juhtimise määrus oli Eesti piiskopkonna vanematele vaimulikele alguses täiesti harjumatu ja tekitas komplikatsioone Eesti piiskopkonna suhtlemisel keskvalitsusega. Näitena võib tuua Saare- ja Muhumaa praostkonna, kus 19. juunil 1946 toimus praostkonna täiskogu ja valiti uus praost järgnevas 5 aastaks vastavalt 1935. a EAÕKi Põhimääruse §70-le. Seda asjaolu arvustas teravalt Eesti piiskopkonna

⁸⁵ ЦЫПИН, В. История Русской Церкви 1917–1997. Москва, Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. Lk 323–325; Положение об управлении Русской Православной Церкви. Lk 3. Leidub Andrei Sõtšovi isiklikus arhiivis; BOCIURKIW, R. Church-State Relations in the USSR. Religion and the Soviet State: A Dilemma of Power. London, Pall Mall Press 1969. Lk 91–92.

⁸⁶ Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Põhimäärus. Kirikute ja usuühingute seadus, Riigi Teataja nr 107, 1934.

nõukogu. Kirjas Saare- ja Muhumaa praostile märkis piiskopkonna nõukogu, et “praosti enam ei valita praostkonna kogul, vaid määratakse piiskopkonna valitsuse poolt”.⁸⁷

Uus Vene õigeusu kiriku korraldus tekitas kogudustele muret ka teistes valdkondades. Näiteks vaimulike ülendamisest ei kuulunud enam kohaliku piiskopkonna, vaid Moskva ja kogu Venemaa patriarhi kompetentsi. Aupalkade jagamine läks üle Leningradi ja Novgorodi metropoliidi valdkonda. Need asjaolud märgiti ära piiskopkonna nõukogu protokollis 26. juulil 1946. Kohalik piiskopkonna valitsus oli ka ise selle põhimõtte vastu eksinud ja ülendanud alles hiljuti iseseisvalt ülempreestriks Vilemon Talomehe. Hiljem see viga parandati ja V. Talomees ülendati ülempreestriks juba patriarhi isikliku otsusega 1949. a.⁸⁸

Segase olukorra parandamiseks otsustas Eesti piiskopkonna nõukogu teha suuremat selgitustööd ja tutvustada uut kirikumäärust praostkondadele. Näiteks osales 9. juunil 1946 piiskopkonna nõukogu sekretär preester N. Kokla Pärnumaa praostkonna vaimulike ja ilmalike nõupidamisel. Ta tutvustas VÕKi põhimäärust. N. Kokla arvustas koguduse eesnikke, kes praosti ja piiskopkonna valitsusega nõu pidamata ja uut põhimäärust järgimata pöördusid oma küsimustega vahetult Pühima Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksiusse poole. Uus põhimäärus andis N. Kokla arvates hiilgavaid võimalusi kontaktiks usklikega, näiteks koguduse juhatuse igakuise koosoleku ja kahekümniku nõupidamiste kaudu. VÕKi juhtimise määrus andis N. Kokla sõnul samuti koguduse eesnikule tugevama seadusliku aluse kui vana 1935. a põhikiri.

Praostkonna koosolekuil püüdsid piiskopkonna nõukogu esindajad selgitada ka piiskopkonna maksu tähtsust. Maks pidi aitama piiskopkonna nõukogul katta küünalde, kirjanduse ostu- ja trükikulud jm väljaminekud.⁸⁹ Edasiste arusaamatuste vältimiseks avaldas Eesti piiskopkonna nõukogu oma teatajas väljavõttena Vene õigeusu kiriku juhtimise määruse 4. peatükki koguduse uuest korraldusest, sest just koguduse valitsemise tasandil tekkis kõige rohkem komplikatsioone.⁹⁰

Kokkuvõttena võib märkida, et 1934. a EAÕKi põhimääruse järgimise ja VÕKi määruse eiramisega seotud poleemika Eesti piiskopkonnas tulenes peamiselt vaimulike ja koguduste harjumusest ja teadmatusest, kuidas muutunud olukorras käituda. Ülempiiskop Paveli ajal oli poleemika kõige teravam ja jõudis isegi patriarhini. Hiljem, metropoliit Gregooriuse valitsemise ajal aastail 1946–1947 asus Eesti piiskopkonna nõukogu aktiivselt uut kirikumäärust propageerima nii praostkondadele kui kogudustele. Selleks suunati piiskopkonna nõukogu liikmed selgitustööle kogudustesse ja tõlgiti VÕKi määrus osaliselt “Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teatajas”.

⁸⁷ ERA R-1961-1-7. Lk 72.

⁸⁸ ERA R-1961-1-7, Lk 72; Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 2, 26. aprillil 1949.

⁸⁹ ERA R-1961-1-21. Lk 37.

⁹⁰ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja Nr 5, 15. juuli 1948. Lk 1–2.

2. Suhted riigiga piiskop Paveli ajal aastail 1945–1946

2. 1. Piiskopkonna tegevuse seaduslik reguleerimine kuni piiskop Paveli surmani

Eesti õigeusu piiskopkonna seadusliku reguleerimisega kaasnes algusaastail samuti suur segadus. 5. juulil 1945 kinnitas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu usuühingute tegevuse korraldamise ajutise juhendi. Juhend ilmus Eesti NSV Teatajas 13. augustil 1945. Juhendi ülesanne oli usuühingute seaduslik reguleerimine Eesti NSV-s.

Juhend koosnes 4 osast. Ta sisaldas ettekirjutusi usuühingute kohustuslikuks registreerimiseks ning usuühingu õigusi ja õiguste piiranguid. Ühingud jäid ilma juriidilise isiku õigusest ning keelati nende laiem heategevuslik tegutsemine, nt vaestemajade, varjupaikade, lastesõimede avamine ja ülalpidamine. Samuti keelati igasugune tegevus, mis otseselt ei seostunud usukommete täitmisega, nt liikmemaks ja igasugune sundmaksustamine.⁹¹

Juhendi peakoostajaks oli UNi volinik Johannes Kivi. Kuid juhend ei leidnud heakskiitu Eesti NSV VÕKNi voliniku N. Karsakovi silmis. Ka kohalikud organid ei arvestanud eriti oma töös juhendiga, vaid lahendasid õigeusu kiriku küsimusi teistele seadustele toetudes. Siiski võeti omaks juhendi põhisuunad, nt usuühingute ja vaimulike registreerimine, lepingute sõlmimine varade kasutamiseks ja maksupoliitika.

16. oktoobril 1944 eraldati Eesti NSV MN ja EK(b)P KK määrusega nr 189 koguduste teenistujatele majapidamiseks 12-18 ha maad. Selle määruse alusel tagastasid maakomisjonid õigeusu kogudustele osaliselt nende maad. 23. detsembril 1945 Eesti NSV Rahvakomissaride nõukogu otsusega nr 804/1160 lubati kirikuteenijal omada natsionaliseeritud või natsionaliseerimata elamispinda. Seega avanes riigiseaduste alusel kirikuteenijatel võimalus kasutada maad ja õigeusu kogudustel – võtta teenistusse palgalisi teenistujaid, nt salmilauljaid, valvureid, koristajaid ja kellamehi.⁹²

Mõnevõrra selgust suhtumises kogudustesse tõi Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe A. Borkmani salajane ringkiri kõigile linna ja maakonna täitevkomiteedele 6. veebruarist 1946. See keelas omavalitsustele koguduste sulgemise ja kirikuhoonete võõrandamise VÕKNi loata. Õigeusu kogudustel lubati helistada kelli. Piiskopkonnale anti piiratud juriidilise isiku õigused. Ringkiri tugines NSVL Rahvakomissaride Nõukogu 1. detsembri 1944 määrusele.

Kokkuvõtvalt tuleb märkida, et aastail 1941–1946 omandas Eesti õigeusu piiskopkond mõningaid soodustusi, mis kajastasid võimu ja VÕKNi Eesti NSV voliniku N. Karsakovi sallivat

⁹¹ Eesti NSV Teataja nr 28 13. augustil 1945. Eesti NSV RKN asjadevalitsus. Tallinn; ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude Riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. Lk 63.

⁹² ERA R-1961-1-23. Lk 197.

kirikupoliitikat Vene õigeusu kiriku suhtes. Kuigi ususühingute ajutise juhendi alusel Eesti õigeusu piiskopkonnal ei olnud juriidilise isiku staatust, andis A. Borkmani salajane ringkiri sellele piiratud õigused.

1945. a kujunes nõukogude kirikupoliitikas välja põhisuund, mis kohalikul tasandil seisnes kõigi Eesti piiskopkonna koguduste ja vaimulike registreerimises, lepingute sõlmimises kirikuvarade kasutamiseks ning koguduste maksustamises. Selleks tuli kohalikul VÕKNI volinikul kõigepealt registreerida kõik kogudused koos vaimulikega. Registreerimine võimaldaks riigile suuremat kontrolli piiskopkonna üle ja kiriku tõhusamat ärakasutamist nõukogude-patriootilistel eesmärkidel.

2. 2. Piiskopkonna koguduste ja vaimulike registreerimine voliniku juures ning piiskopkonna suhted volinikuga

14. märtsil 1945 anti kõigile Eesti NSV kogudustele käsk koheselt registreeruda.⁹³ NSVL seaduste kohaselt pidi riik andma kirikud koos inventari, kirikuteenijate elamute, maa ja majapidamishoonetega kogudusele tähtajata ja tasuta kasutamiseks. Selleks pidid õigeusu kogudused kui kiriku ja kirikumaa kasutajad sõlmima kohalike täitevkomiteedega ametlikud tüüplepingud.

Teiseks ülesandeks, millega Eesti piiskopkonna nõukogul tuli tegeleda, oli koguduste ja abikirikute nimekirja koostamine vastavalt VÕKNI Eesti NSV voliniku ettekirjutusele nr 890 21. märtsist 1945. Nimekirja kanti:

- 1) koguduse aadress;
- 2) koguduse täpne nimetus;
- 3) koguduse asutamiskuupäev;
- 4) koguduse uskkondlik kuuluvus, nt vanakombelised, ühisusulised või patriarhaadi pooldajad;
- 5) koguduse eesniku nimi.

Eesti piiskopkond kandis nimekirja 131 Eesti NSV alal tegutsevat õigeusu kogudust ja palvemaja. Välja jäeti II maailmasõjas likvideeritud või hävinud 19 kogudust.

Järgmiseks alustas Eesti piiskopkonna nõukogu vaimulike isikuandmete kogumist, et registreerida voliniku ettekirjutusele vastavalt kõik piiskopkonna piiskopid, preestrid, diakonid ja köstrid. Piiskopkonna nõukogu ringkiri kõigile praostidele ja Eesti piiskopkonna kogudustele 8. maist 1945 kohustas sama aasta 25. maiks esitama ankeedi alusel kõigi tegevteenistuses

⁹³ SALO, V. Riik ja kirikud 1940–1991. Brampton, Marjamaa Taskuraamat, 2000. Lk 18–19.

olevate vaimulike andmed. Vaimulikud ja kirikuteenijad said alles pärast ankeetide esitamist tõendi, mis võttis nad ametlikult arvele ja vabastas sõjaväeteenistusest.⁹⁴

Andmete kogumisele aitasid osaliselt kaasa täitevkomiteede (nt Suure-Jaani, Tännassilma, Pühajärve, Velise) aruanded kohalike õigeusu koguduste kohta. 1945. a juuniks oli volinik N. Karsakovi käsutuses juba esialgne koguduste ja vaimulike andmebaas, mis võimaldas reguleerida ja korraldada piiskopkonna elu. Kuid lõplik registreerimine hakkas pärast piiskop Paveli surma venima. Alles 6. aprillil 1946 võis volinik rahuldusega VÕKNile ette kanda, et enamik Eesti NSVs tegutsevatest õigeusu kogudustest ja palvelatest on registreerunud.⁹⁵ See tähendas täpset ülevaadet Eesti õigeusu kogudustest, ent veel oli volinik N. Karsakovil vaja esitada iga koguduse kohta eraldi andmed.

Eesti õigeusu piiskopkonna nõukogu ja Eesti NSV voliniku N. Karsakovi suhted ei olnud kuigi head ja sõbralikud, pigem pingelised. Näiteks pärast praostide kokkutulekut ülempiiskop Paveli eestvedamisel 26. ja 27. veebruaril 1946 Tallinnas tegi volinik N. Karsakov Eesti piiskopkonna nõukogule noomituse, sest üritus toimus voliniku loa ja kinnitusega.⁹⁶ Samuti oli voliniku arvates õigeusu koguduste ja nõukogude võimu vahel sellepärast korduvalt arusaamatusi, et teda jäeti sageli toimuvast teavitamata. 11. jaanuaril 1946 otsustatigi Eesti piiskopkonna nõukogu koosolekul saata edaspidi kogu koguduste ja võimu suhetesse puutuv dokumentatsioon edasi ka volinik N. Karsakovile.⁹⁷

3. Peatüki kokkuvõte

Peatüki kokkuvõttena võib öelda, et erinevalt Eesti õigeusu kiriku allutamisest 1941. a sujus autonoomse EAÕ Metropolii likvideerimine 1945. a kiiresti ja edukalt. Eestis moodustati Moskva patriarhaadi Eesti Õigeusu Piiskopkond ja piiskopkonna nõukoguning nende peaks määrati ülempiiskop P. Dmitrovski.

Eesti piiskopkonna nõukogu esimesed kohustuslikud ettevõtmised olid patukahetsusakti allkirjastamine endistes EAÕ Metropoolia kogudustes, sooviavalduste sissenõudmine ühinemaks Moskva patriarhaadiga ning koguduste ja vaimulike registreerimine VÕKNi Eesti NSV voliniku juures. Allkirjastamine viidi lõpule suveks 1945, vaimulike ja koguduste registreerimine suveks 1946.

1946. a määrati lõplikult kindlaks Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna sise- ja välispiirid. Eesti piiskopkond jagati 11 praostkonnaks ja 138 koguduseks. Samal aastal kehtestati

⁹⁴ ERA R-1961-1-12, Lk. 9.

⁹⁵ GARF R-6991-1-109, Lk 4.

⁹⁶ ERA R-1961-1-7, Lk 2.

⁹⁷ ERA R-1961-1-7, Lk 4.

ka uus kirikuseadus – Vene õigeusu kiriku 1945. a määrus. Seejärel hakkas riik piiskopkonda seaduslikult reguleerima. Esialgu said kogudused teatud õigusi, nt omada maad, kasutada oma vara, palgata teenistujaid. Kuid koguduste ja vaimulike registreerimine, tüüplepingute sõlmimine varade kasutamiseks ja maksustamine muutis õigused tegelikkuses olematuks.

III. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND

LENINGRADI JA NOVGORODI METROPOLIIT

GREGOORIUSE VALITSEMISE AJAL AASTAIL 1946–1947

1. Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklik olukord aastail 1946–1947

1.1. Metropoliit Gregooriuse elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna piiskopiks ja Eesti piiskopkonna ülesehitamine aastail 1946–1947

Tulevane Leningradi esikarjane ja Eesti piiskopkonna hooldaja aastail 1946–1947 ja 1949–1951 Nikolai Tšukov, hilisem metropoliit Gregoorius, sündis 1870. a Olonetsi linnas. Samas linnas lõpetas ta gümnaasiumi ja vaimuliku seminari. 1895. a lõpetas ta Moskva Vaimuliku Akadeemia. Pärast akadeemia lõpetamist N. Tšukov naases kodulinna ja temast sai Olonetsi piiskopkonna vaimulike õppeasutuste ülevaataja. Mõne aja pärast pühitseti ta diakoniks ja seejärel preestriks. 1911. a sai ta Olonetsi Vaimuliku Seminari rektoriks, 1918. a Peterburi Kaasani Peakiriku eesnikuks. Aastail 1920–1923 töötas N. Tšukov Petrogradi Teoloogilise Instituudi rektorina. 1925. a kaitses ta magistrikraadi. Hiljem asus preestrina teenima Saratovisse.

14. oktoobril 1942 pühitseti N. Tšukov Saraatovi piiskopiks ning juba järgmisel päeval ülendati Saraatovi ja Stalingradi ülempiiskopiks. Alates maist 1944 sai temast Pihkva ja Porhovi ülempiiskop ning 7. septembril 1945 – Leningradi ja Novgorodi metropoliit.

Metropoliidi ja Moskva patriarhaadi esindajana korraldas Gregoorius Bulgaaria kiriku reintegreerimise ja EAÕKi Metropoolia tegevuse lõpetamise. Ta üritas taasallutada Moskva patriarhaadile Soome õigeusu kirikut.⁹⁸ Pärast Tallinna ja Eesti ülempiiskop Paveli surma ööl vastu 2. veebruari 1945 määras patriarh Gregooriuse Eesti piiskopkonna ajutiseks hooldajaks. 6. veebruaril 1946 toimetas Gregoorius koos teiste vaimulikega oma piiskopliku eelkäija Paveli leinatalituse Tallinna Aleksandri siselinnas kalmistul.

Otsus Gregooriuse määramisest Eesti piiskopi asemikuks tehti teatavaks Eesti piiskopkonna nõukogu koosolekul 28. veebruaril 1946.⁹⁹ Selles ametis oli metropoliit Gregoorius kuni 1947. a.

⁹⁸ Мир Православия. Ежемесячник. No 11 (68) ноябрь 2003. Lk 6; Очерки истории Санкт-Петербургской епархии. Санкт-Петербург, Андреев и сыновья, 1994. Lk 267-269.

⁹⁹ Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1947. Tln, 1946 Lk 19; Журнал Московской Патриархии 1945/9, Lk 45; Журнал Московской Патриархии 1946/7. Lk 4; Õigeusu hingekarjased Eestimaal. Tallinn, Püha Issidori õigeusu kirjastuselt, 2002. Lk 50.

1. 2. Uue piiskopikandidaadi otsimine

Metropoliit Gregooriuse esimeseks vastutusrikkaks tööks oli uue piiskopikandidaadi otsimine. Esialgu takerdus see Eesti piiskopkonna nõukogu soovimatusse leida kiiret lahendust. Uue piiskopi küsimus tõusis teravalt päevakorrale 1946. a lõpus peamiselt kohaliku vaimulikkonna eestvedamisel. Näiteks saatis Võru kogudus piiskopkonna nõukogule palvekirja määrata alaliseks Eesti õigeusu piiskopiks Jõhvi koguduse preester R. Tang.¹⁰⁰

Eesti piiskopkonna nõukogu ei teavitanud saadud kirjadest ja ettepanekuist metropoliit Gregooriust ja volinikku. Nõukogu kartis, et uue piiskopi ametisseasumisega kitsenevad nõukogu võimupiirid ja lisanduvad kulutused piiskopi ülalpidamises. Kuna ka nõukogu suhted vaimulikega polnud head, siis oli kiriku üldine õhkkond küllalt pingeline ja pessimistlik. See kajastus nii kirjavahetuses kui voliniku aruandluses, kus leidis vaimulike rohket kriitikat piiskopkonna nõukogu vastu. Näiteks teatas 8. juulil 1946 volinik N. Karsakov VÕKNI esimehele: “Piiskopkonna nõukogul pole autoriteeti. Eestlased (eesti vaimulikud) ei arvesta sellega peaaegu üldse ja venelased (vene vaimulikud) peavad preester A. Ossipovi (EPNi sekretär) liiga nooreks. Ülempreester Georgi Aleksejeviti (EPNi esimees) ei võta omaks sugugi kõik, kuna nõukogude võimu tulekul ta loobus repressioonide kartuses kirikuteenistusest 1941. a. Paljud näevad G. Aleksejevist karjeristi. Eestlased vaatlevad õigeusku hääbuva konfessioonina, mis 50 aasta pärast kaob Eestist ära. Nõnda on mõtteid väljendanud mitmed eesti vaimulikud.”¹⁰¹

Alalise piiskopi puudumine tekitas pingeid ka vaimulike eneste hulgas. Vene vaimulikkond ühes venekeelsete kogudustega soovis tulevase Eesti piiskopina näha kindlasti vene vaimuliku. Voliniku sõnul soovis 1946. a “enamik vene vaimulikest ja koguduse liikmetest, et esivaimulik oleks määratud Nõukogude Liidust – Venemaalt, kuna eestlastest vaimulikkond 95% ulatuses räägib vene keelt”. Võimud pidasid mõistagi oluliseks, et õigeusu kirik oleks vene korra all. Nii arvas ka metropoliit Gregoorius. Suurem enamus eesti vaimulikest pooldas aga maailmasõja-eelset praktikat valida piiskoppe kohapeal, kohalike koguduste eestvedamisel, ja soovis, et tulevane Eesti piiskop tunneks eelkõige kohalikke olusid ja oskaks eesti keelt.¹⁰²

1946. a lõpuks kinnitati ametlikuks piiskopikandidaadiks Jõhvi preester R. Tang. 1947. a alguseks kerkis aga esile uus kandidaat – ülempreester J. Bogojavlenski. Enne II maailmasõda Eestis teeninud J. Bogojavlenski oli 1946. a Leningradi Vaimuliku Seminari ja Akadeemia rektor. Metropoliit Gregooriuse arvates oli just tema kõige sobivam kandidaat, sest sarnaselt ülempiiskop Pavelile saaks ta “paremini kinnitada Vene õigeusu kiriku positsioone ja mõju Eesti piiskopkonnas”. Tuginedes Gregooriuse soovitusele otsustaski Venemaa Pühim Patriarh

¹⁰⁰ GARF R-6991-1-110, Lk 24.

¹⁰¹ GARF R-6991-1-111. Lk 57.

¹⁰² GARF R-6991-1-111. Lk 57–58.

Aleksius koos sinodiga 1947. a suvel ülendada piiskopiseisusesse ning määrata Tallinna ja Eesti piiskopiks J. Bogojavlenski. See kandidatuur oli vastuvõetav Eesti piiskopkonna vene vaimulikele.

1. 3. Kiriku häälekandja „Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja“ ilmuma hakkamine

Gregooriuse ajal leidis aset veel üks oluline sündmus – alates 1946. a hakkas Eesti piiskopkonnas ilmuma oma häälekandja “Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja”.

Küsimus häälekandja igakuisest väljaandmisest tõstatati Eesti piiskopkonna nõukogu koosolekul 28. veebruaril 1946. Nõukogu arvates pidi häälekandja põhiülesandeks olema piiskopkonna nõukogu teadete ja otsuste edastamine vaimulikele. Koosolekul otsustati hakata välja andma 3 rubriigiga häälekandjat: ametlikud teated, mitteametlik osa ja teadaanded. Tulevast häälekandjat plaaniti esialgu kakskeelsena ja tema nimeks määrati “Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja” (vene keeles: „Известия Эстонского Епархиального Совета“). Trükiarvuks lepiti kokku mitte üle 750 eksemplari. Põhiliseks sihtgrupiks pidid saama praostid ja kogudusevaimulikud.

Häälekandja toimetajaks määras koosolek metropoliit Gregooriuse heakskiidul Eesti piiskopkonna nõukogu esimehe, ülempreester G. Aleksejevi ning toimetuse liikmeteiks venekeelse ametliku rubriigi toimetaja preester A. Ossipovi ja eestikeelse rubriigi toimetaja preester N. Kokla. Samal päeval saadeti volinikule kinnitamiseks häälekandja kavand ja trükiloa taotlus riiklikule kirjastusele “Punane Täht”. Vajaliku loa sai nõukogu alles 9 kuud hiljem.

Esimene “Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja” (EPNT) ilmus 8. detsembril 1946. Häälekandja ilmuma hakkamisega muutus seni kehtinud ringkirjade ja ametlike korralduste väljasaatmise kord. Nüüd hakati kõiki piiskopkonna tähtsamad sündmusi, nt vaimulike ümberpaigutamised jm edastama häälekandja kaudu.¹⁰³

¹⁰³ Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja nr 1, 8. dets 1946; ERA R-1961-1-7. Lk 34-35.

2. Suhted riigiga metropoliit Gregooriuse ajal

2. 1. Eesti piiskopkonna tegevuse seadusandlik reguleerimine aastail 1946–1947

Pärast Gregooriuse määramist Eesti piiskopkonna asemikuks külastas 1946. a veebruaris Tallinnat VÕKNi esimees G. Karpov, kes kohtus Eesti piiskopkonna nõukogu esindajatega ja volinik N. Karsakoviga ning osales piiskopkonna nõukogu koosolekul. Külastuse eesmärgiks oli kiirendada Eesti piiskopkonna õigeusu koguduste registreerimis- ja integreerimisprotsessi Moskva patriarhaadiga.

Nõukogu esindajad esinesid koosolekul 2 ettekandega, mis tutvustasid Eesti piiskopkonna probleeme. Enne ärasõitu jagas G. Karpov volinik N. Karsakovile juhtnööre Eesti õigeusu piiskopkonnale kuuluva kirikuvara kiireks natsionaliseerimiseks. Volinik sai kohustuse koguda lisateavet Eesti õigeusu kiriku võõrandatava vara kohta.¹⁰⁴

Selleks ajaks oli registreerimisprotsess juba enam-vähem lõpule jõudnud Eesti luteri kirikus, kuid õigeusu kogudustes kestis see 1947. a keskpaigani.¹⁰⁵ Olukord õigeusu kirikus ei andnud nõukogude võimule kontrolli piiskopkonna üle, tekitas segadust kirikuvarade kasutamisel ning takistas nõukogude seaduste täitmist ja kirikuvarade võõrandamist.

Tegelikult ei kehtinud 13. augustil 1945 “Eesti NSV Teatajas” ilmunud usuühingute ajutine juhend õigeusu piiskopkonnas veel 1946. a peaaegu üldse. Vaimulikud olid segase olukorraga rahulolematud, sest nt kirikuvaradel puudus seetõttu tegelik omanik. 30. juulil 1947 saatis Pärnu praost J. Ümarik Eesti piiskopkonna nõukogule protestikirja, milles ajutisele juhendile tuginedes nõudis selgitust, kes on kirikuvara õige juriidiline peremees.¹⁰⁶ Sama küsimus pälvis tähelepanu ka VÕKNi tasandil, sest vastus puudus ka volinik N. Karsakovil. 5. veebruaril 1947 saatis N. Karsakov J. Ümariku kirja edasi VÕKNi esimehele G. Karpovile koos kommentaariga: “Arvan, et lõppematute arusaamatuste vältimiseks koguduste, kohalike täitevkomiteede ja maksuorganite vahel on tüüpepingute sõlmimine üsna vajalik”.¹⁰⁷

Ka maade eraldamise aktsioon 16. oktoobri 1944 määrusega ei sujunud Eesti piiskopkonnas, sest omavalitusorganid olid õigeusu koguduste suhtes tihti ebaõiglased. Näiteks 8. juuli 1946 aruandes VÕKNi esimees G. Karpovile märkis volinik N. Karsakov, et

¹⁰⁴ ERA R-1961-1-7. Lk 33.

¹⁰⁵ ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude Riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. Lk 98–99.

¹⁰⁶ ERA R-1961-1-16. Lk 39: Usuühingute tegevuse korraldamise ajutise juhendi 3. jao §8 kohaselt ei oma usuühingud juriidilise isiku õigusi, sama juhendi §2 kohaselt antakse usuühingutele kasutamiseks kirikud, palvemajad jne. Seda sama tõendab Vene Õigeusu Kiriku valitsemise juhend §§ 38-39 jt, millest nähtub, et kogudused ise ei ole nende varade peremehed, vaid ainult kasutajad. Tuleks selgitada: kes on mainitud varade õige juriidiline peremees ja kelle nimele kirikud ja kirikuteenijate elumajad tulevad ka nüüd uue ümberkinnistamise puhul kinnistada? /---/ Oleksin tänulik, kui PN-l õnnestuks leida kindlaid dokumentaalseid andmeid kõiki meie kogudusi puudutavate küsimuste selgitamiseks.

¹⁰⁷ ERA R-1961-1-16. Lk 41.

maakomisjonid tagastasid kogudustele sageli vähem maad kui määrus ette nägi. Sageli anti kogudustele põllumajanduslikus mõttes vähekasulikku maad. Mõnes maakonnas, nt Pärnumaal jäi mõni kogudus maast päris ilma.¹⁰⁸ Volinik pöördus maakomisjonide poole, et need oma vead parandaksid, kuid sellest polnud kasu. 1946.–1947. a kevadel pöördusid mitmed õigeusu kogudused uuesti voliniku poole palvega vaadata üle maakomisjonide otsuseid. Enamiku eesti maakoguduste sissetulekuks oli just maa, mistõttu segadus selles vallas mõjus eriti pärssivalt.¹⁰⁹

Seega võib märkida, et Eesti piiskopkonna seaduslik reguleerimine nõukogude võimu poolt ei sujunud veel 1947. a piisavalt. Kirikuvara ei kuulunud enam seaduste alusel kogudustele, sest neil puudusid juriidilise isiku õigused. Samas piiskopkonna vara ei olnud veel ametlikult võõrandatud. Sellega seoses nõudis VÕKNi esimees G. Karpov oma Tallinna-visitidil natsionaliseerimisprotsessi kiirendamist. Kuid volinik N. Karsakovil puudus ülevaade piiskopkonna kirikuvaradest ja seetõttu viibis ka varade natsionaliseerimine. Kogudustel omakorda puudus ülevaade, kes on lõpuks kirikuvarade õige juriidiline peremees ja kellele kirikud ühes kirikuteenijate elumajadega kuuluvad.

Säärane teadmatus ja segadused põhjustasid vaimulike rahulolematuse, nt praostide J. Randvere ja J. Ümariku protestikirjad. Maaeraldamine ei sujunud hästi, sest kogudused said kõlbmatu maa või jäid maast hoopis ilma. Eesti piiskopkonna kogudused ühes vaimulikega olid 1947. a juba registreeritud, kuid ees ootas veel vara natsionaliseerimine nn tüüplepingute sõlmimise järel.

2. 2. Maaküsimus ja kirikuvara natsionaliseerimise algus aastail 1946–1947

Õigeusu kiriku voliniku võim Eesti NSVs oli siiski suhteliselt suur ning tal õnnestus tõhusalt kaitsta koguduse huve riigi kirikualase seadusandluse alusel.

Vastavalt Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe A. Borkmani salajasele ringkirjale 6. veebruarist 1946 keelati kõigil omavalitsustel VÕKNi loata kogudusi sulgeda ja kirikuhooned võõrandada. Praktikas see siiski nii ei olnud. Nt tehti 1945. a augustis Prangli-Maaritsa kirikust viljahoidla. Siiski volinik saavutas kiriku tagastamise kogudusele.¹¹⁰ Detsembris 1946 sai volinik teada, et Türi TK oli natsionaliseerinud Türi õigeusu koguduse vara, nõudis koguduse väljakolimist ja ei lasknud preester Aleksander Maripuul enam pühakojas Jumalateenistusi toimetada.

Kirikute ebaseaduslikku võõrandamist esines ka mujal Eestis. Nt 1945. a võõrandas kohalik omavalitsus Meeksi ja Timo koguduste pühakojad, keelas Jumalateenistuste toimetamise

¹⁰⁸ GARF R-6991-1-110. Lk 16–17.

¹⁰⁹ GARF R-6991-1-109. Lk 1; GARF R-6991-1-267. Lk 43.

¹¹⁰ ERA R-1961-1-5. Lk 20-22; ERA R-1961-1-27. Lk 26.

ning nõudis koguduselt renti. Enamik võõrandamisi leidsid siiski positiivse lahenduse ja tänu volinik N Karsaovi eestkostele kogudused said oma pühakojad tagasi.¹¹¹ Nt märtsis 1946 lahenesid tänu volinik N. Karsakovi sekkumisele Kohila, Tallinna Issandamuutmise, Põltsamaa, Kähri, Haanja-Plaani, Helme-Tõrva, Pärnu Issandamuutmise, Laanemetsa, Juuru kiriklate probleemid ja Võru koguduse Jaani talu ebaseadusliku võõrandamise küsimused.¹¹²

Kuid metropoliit Gregooriuse ajal esines juba juhtumeid, et volinikul ja piiskopkonnal tuli leppida kujunenud olukorraga ja loovutada võõrandatud vara omavalitsustele. Nii juhtus see näiteks Tallinna Aleksandri katedraali Kaarli puisteel asuva kogudusemajaga, mis 19. mail 1946 võõrandati täies ulatuses Nõukogude Balti laevastiku mereväe kasuks, et majutada mereväe ohvitseri.¹¹³ Samuti läks ka Tartu Jumalaema Uinumise kogudusele kuulunud ja 1946. a natsionaliseeritud kiriklaga, mida kogudusel ei õnnestunudki tagasi saada vaatamata voliniku eestkostele.¹¹⁴ Mõnikord said kogudused hüvituseks teise maatüki, nt Meeksi kool-kiriku võõrandamise järel 30. augustil 1946 otsustas Meremäe TK eraldada kogudusele uue 1,5 ha suuruse krundi.¹¹⁵

3. Peatüki kokkuvõte

Peatüki kokkuvõttena võib öelda, et metropoliit Gregooriuse periood olid Eesti piiskopkonnale suhteliselt rahulik. Nõukogude võimu ja piiskopkonna suhted eri valdkondades olid sallivad ja eestkostvad. Võimud koos volinikuga püüdsid näidata heatahtlikkust piiskopkonna vastu. Volinik N. Karsakov toetas piiskopkonna taotlusi ja kaitses koguduste huve. Kirikuhooned vabastati ja kirikuvaraga seotud vaidlused lahendati enamasti koguduste kasuks. Kirikuvara ei kuulunud enam seaduslikult kogudustele, kuid mitte veel ka riigile. 1947. a lõppes piiskopkonna koguduste ja vaimulike registreerimine.

Heaks kokkuvõtteks käsitletud ülesehitava ja piiskopkonnale suhteliselt rahuliku ajavahemiku kohta on sõnad piiskopkonna nõukogu läkituse 21. juulist 1946: “Meie piiskopkond Eesti NSV territooriumil, kui Vene Õigeusu kiriku lahutamatu osa, elab nüüd riigi kaitse all ja toimetab oma kiriklikke üritusi rahus ja vaikus. /---/ Usklikud olgu aga kõigile eeskujuks käsutäitmises, täpsuses, õigluses, sõnas ja teos. Ainult nende vooruste omajad võivad olla selle suure ja vastutusrikka ülesehitava töö osalised, millele meid kutsub meie Suure Kodumaa Suur Juht”.¹¹⁶

¹¹¹ GARF R-6991-1-112. Lk 149–150.

¹¹² ERA R-1961-1-10. Lk 1–20.

¹¹³ ERA R-1961-1-10. Lk 26.

¹¹⁴ ERA R-1961-1-10. Lk 45–46; GARF R-6991-1-267. Lk 11.

¹¹⁵ ERA R- 1961-1-10. Lk 27–33; GARF R-6991-1-112. Lk 150.

¹¹⁶ GARF R-6991-1-111. Lk 60.

IV. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND

PIISKOP ISSIDORI VALITSEMISE AJAL AASTAIL 1947–1949

1. Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklik olukord

1.1. Piiskop Issidori elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna piiskopiks ja uue esikarjase valitsemisaja üldiseloolumustus

Eesti piiskopkonna uus esikarjane, piiskop Issidor (ilmaliku nimega Joann Bogojavlenski) sündis 30. oktoobril 1879 Kurski kubermangu Novõi Oskoli linnas köstri pojana. Pärast Kurski Vaimuliku Seminari lõpetamist 1900. a astus ta Peterburi Vaimulikku Akadeemiasse, mille lõpetas 1904. a kandidaadikraadiga. Magistrikraadi omandas 1915. a.

1905. a pühitseti tulevane piiskop Issidor diakoniks, seejärel preestriks. Vaimulikku teenimist alustas ta Jamburgis, hiljem töötas Kroonlinnas ja Gatšinas. 1919. a tuli ta Eestisse.

Eestis teenis ülempreester J. Bogojavlenski aastail 1919–1936 Tallinna Aleksandri katedraalis. Aastail 1924–1939 oli ta EAÕKi sinodi ja aastail 1939–1940 EAÕKi Narva vene piiskopkonna nõukogu liige. Tallinnas korraldas ta venekeelseid teoloogiakursusi EAÕKi vaimuliku kandidaatidele. 1942. a Tallinna Siimeoni koguduse vaimulikuna siirdus J. Bogojavlenski Moskva patriarhaadi õigusalluvusse. Aastail 1945–1946 oli ta Eesti piiskopkonna nõukogu liige.

Metropoliit Gregoorius suunas 1946. a J. Bogojavlenski Leningradi Vaimuliku Seminari ja Akadeemia rektoriks. Leningradis ülendasid Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksius ja sinod 12. mail 1947 ta piiskopiseisusesse ning nimetasid Eesti ja Tallinna piiskopi kohale. 12. juunil 1947 andis J. Bogojavlenski mungatöotuse ja sai vaimulikuks nimeks Issidor. Samal päeval ülendati ta arhimandriidi seisusesse. 21. juunil nimetati Issidor Tallinna piiskopiks patriarh Aleksius, Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregooriuse ja Luuga piiskop Siimeoni juuresolekul. 22. juunil 1947 pühitseti arhimandriit Issidor Pühima Patriarhi ja samade ülemhingeekarjaste poolt käte pealepanemise kaudu piiskopiseisusesse.¹¹⁷

Piiskop Issidor saabus Tallinnasse 11. augustil 1946. Talle eraldati korter aadressil Pikk 64, kus asus ka Eesti piiskopkonna nõukogu residents. Tema edaspidine tegevus piiskopina tõi Eesti piiskopkonda ja piiskopkonna nõukogu töösse uusi tuuli.

Piiskop Issidor teadvustas endale väga hästi oma suurt vastutust. Esimeses jutluses pühakirjasõnale “Rahu teile!” (Joh 20, 19) rõhutas ta soovi olla kirikutöös erapooletu ja mitte

¹¹⁷ Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja nr 1, 1. juunil 1947; ERA R-1961-1-12. Lk 24; GARF 6991-2-2-59a. Lk 23; Õigeusu hingekarjased Eestimaal. Tallinn, Püha Issidori õigeusu kirjastusselts, 2002. Lk 51–54; Stockholms Tidningen No 57, 28. II. 1948; Журнал Московской Патриархии 1947/6. Lk 11; 1947/7 Lk 22.

rahvustel vahet teha. “Meie elame seal, kus on kaks rahvust ja kaks usku. /---/ Hakkame siis austama üksteise rahvuslikke ja usulisi iseärasusi ja õigusi ning täidame oma kohuseid Isamaa ja Kodumaa ees ustavalt ja usinasti!”¹¹⁸

Vaatamata uue esikarjase headele püüdlustele kujunes tema valitsusaeg siiski üldiselt passiivseks ja seisanguliseks. Esiteks ei kutsunud ta kordagi kokku piiskopkonna nõukogu, sest pidas kollegiaalsuse põhimõtet õigeusu kaanonitele toetudes ebaotstarbekaks. Tema põhimõtted lähtusid valdavalt Vene õigeusu kiriku põhimäärusest.

Teiseks oli piiskop Issidor küllaltki passiivne koguduste visiteerimises, koguduste elust huvitumises ning vaimulike kontrollimises. Tema tegevus piirdus peamiselt Tallinna kogudustega, mille elu-oluga oli ta kursis.

Kolmandaks olid piiskopi suhted volinikuga vahel päris pingelised, eriti vaimulike ümberpaigutamise küsimuses. Volinik ei nõustunud korduvalt piiskopi sellelaadsete otsustega. Nii juhtus näiteks preester Mihhail Rauaga, kelle ümberpaigutamise Tallinnasse volinik 1949. a keelas. Issidor suhtles otseselt volinikuga väga vähe ning kasutas tavaliselt piiskopkonna nõukogu esimehe G. Aleksejevi ning sekretär N. Kokla abi. Olulisemaid otsuseid tegi Issidor siiski iseseisvalt.

Neljandaks tekitas säärane passiivsus piiskopkonna valitsemisel pingeid suhtlemisel praostide ja teiste vaimulikega, kes voliniku sõnul süüdistasid teda tegevusetuses või otse eirasid teda. Nii juhtus praostide Joann Meltsiga ja J. Randverega, kes arvustasid piiskoppi teravalt.¹¹⁹

Viiendaks jälgis julgeolek piiskopi tegevust pingsalt, sest organitele ei meeldinud, et Issidor soosis nn valgekaartlasi. Nt avaldas piiskop avalikult poolehoidu arhimandriit Alipi Ivlevi ja ülemdiakon Jevgeni Anikejevi suhtes, keda võimud pidasid nõukogudevastaseks elementideks ja represseerisid korduvalt.¹²⁰

2. Piiskop Issidori kiriklikud reformid

2. 1. Vana kalendri kohustusliku kehtestamise katse

Üheks kirikureformiks, mis tõusis päevakorraile piiskop Issidori ajal, oli vana kalendri taaskehtestamine. Juba 1946. a püüti uue kalendri kasutamist kitsendada ja minna tagasi vanale kalendri. 7. augustil 1946 Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregoorius teatas (otsus nr 1810/26), et peab võimalikuks rahuldada Eesti piiskopkonna nõukogu palvet pühitseda eesti kogudustes 1947. a paasapüha lääne-paasaringluse järgi. Kuid metropoliidi otsus kohustas eesti-

¹¹⁸ GARF R-6991-1-267. Lk 75a–b.

¹¹⁹ GARF R-6991-1-410. Lk 51. GARF R-6991-1-568.

¹²⁰ GARF R-6991-1-410. L 33.

vene kogudusi alates 1947. a pühitsema ülestõusmispüha Juliaanuse kalendri järgi. Otsusele tuginedes ilmus õigeusuliste eestlaste 1947. a kalender kahe kalendri süsteemis.¹²¹

Piiskop Issidori ajal karmistus veelgi surve eesti õigeusu kogudustele uue kalendri kasutamise seoses. Nt 1948. a kalendri kasutamiseks nõuti VÕKi patriarhi ning Pühima Sinodi luba, mis saadi 28. oktoobril 1947 (nr 16). Siinjuures tsiteerin lähemalt seda otsust: “Lubada erandina eesti õigeusu kogudustele pühitseda paasapühi 1948. a Lääne-Pashaalia järgi, tingimusel, et Pühitsetud Piiskop järk-järgult kasvataks oma eesti õigeusulist vaimulikku karja paasapühade pühitsemiseks tulevikus Hommikumaa-Pashaalia järgi ja üldse Õigeusu Kiriku poolt tarvitavate usukommete ja pärimuste omaksvõtmisele”.¹²²

Seega püüdsid nii patriarh kui piiskop Issidor kehtestada Eesti õigeusu piiskopkonnas üleüldisena vana kalendrit. Uut kalendri lubati kasutada üksnes erandina. Seetõttu hakkas alates 1948. a õigeusuliste eestlaste kalender ilmuma ainult 2-osalisena, kus vana kalender ja Hommikumaa-Pashaalia oli esitatud paralleelselt “ajutiselt lubatud” Lääne-Pashaalia osaga.¹²³ Vaatamata sellele jätkati kõikjal eesti õigeusu kogudustes ülestõusmispühade pühitsemist uue kalendri järgi, nagu see juhtus 1948. ja 1949. a.

Hiljem, piiskop Romani ajal üritati uue kalendri kasutamist piirata eritaotluste korra kehtestamisega. Kui kogudus soovis pühitseda ülestõusmispühi uue kalendri järgi, siis pidi ta taotlema luba piiskopkonna nõukogult. Ka hilisemad kalendrireformi katsed ebaõnnestusid. Nt 1958. a kohustas Tallinna ja Eesti piiskop Joann (Aleksejev) pidama eesti õigeusu kirikus ülestõusmispüha vana kalendri järgi, kuid praktikas ei peetud sellest kinni. Erilubade väljastamise ja taotlusprotsessi karmistamise taktikaga nii piiskop Issidori kui piiskop Romani ajal loodeti piirata ja ajapikku välja juurida uue kalendri kasutamist eesti õigeusu kirikus.

Avaldused ülestõusmispühade pidamiseks uue kalendri järgi laekusid kõigilt eesti õigeusu kogudustelt korrapäraselt igal aastal. Seega muutus nn eranditegemine kalendriküsimuses tegelikult reegliks. Teadaolevalt kasutas mõni eesti vaimulik ka vana kalendrit, kuid üldkokkuvõttes see tavaks ei muutunud. Näitena võib tuua preester Andrei Klaasi juhtumi, kes toimetas 1952. a Kuressaare Nikolai kirikus Kristuse ülestõusmispühade ööteenistust vana kalendri paasa-ringluse järgi, mille tulemusena teenistusel viibis vaid käputäis venelasi.¹²⁴

Kuigi piiskop Issidoril kalendrireform ebaõnnestus, hakkasid õigeusuliste eestlaste kalendrid alates 1948. a ilmuma kaheosalistena, nii Gregooriuse kui ka Juliaanuse kalendri süsteemis. Ametlik Vene õigeusu kiriku poliitika võttis selge suuna uue kalendri väljajuurimisele

¹²¹ Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1947. Tallinn, Eesti Piiskopkonna Valitsuse väljaanne, 1946. Lk 4; GARF R-6991-2-59a. Lk 79.

¹²² Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1948. aastaks. Rakendustrükiste kirjastus. Tallinn, 1947, Lk 5.

¹²³ Samas.

¹²⁴ TOON, Martin. EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu. Kuressaare, 1997. Lk. 44.

Eesti piiskopkonna jumalateenistuslikust praktikast pikemas perspektiivis. Säärane pealesunnitud tendents tekitab vastasseisu nii kohalike eesti vaimulike hulgas kui paguluses.¹²⁵

Kalendriküsimus oli ka üheks Vene õigeusu kirikule vastupanu osutamise vahendiks. Vastasseisu põhjendati tavaliselt Venemaa patriarh Tihhoni otsusega 10. maist 1920, mis võimaldas juba tollal Eesti piiskopkonnas Soome õigeusu kiriku eeskujul pühitseda kiriku tähtpäevi Gregooriuse ajaarvamise järgi.¹²⁶

2. 2. Vana kirikulõhe-temaatika esiletõstmine

Piiskop Issidori ajal süüdistati mõningaid õigeusuvaimulikke EAÕKi kirikulõhes osalemises. Sel perioodil elavnes taas II maailmasõja aegne kirikuvande alla panemise praktika. Näitena võib siin tuua ülempreester Pavel Kalinkini juhtumi, kes II maailmasõja ajal ei tunnustanud Narva piiskop Paveli lõhestavat kirikupoliitikat, ei siirdunud Moskva patriarhaadi jurisdiktsiooni alla ja jäi truuks EAÕKi metropoolia kanoonilisele õigusalluvusele. Seetõttu kuulutas Moskva patriarhaadi Baltimaade eksarh Sergei P. Kalinkini 30. augustil 1943 keelualuseks vaimulikuks.

P. Kalinkini vana teenistuskeeld leiti juulis 1948 üles. Piiskop Issidori otsus nr 381 tühistas 17. juulil 1948 Tallinna Siimeoni koguduse ülempreestri P. Kalinkini vaimulikuseisuse. Tänu patriarh Aleksiuse sekkumisele 5. augustil 1948 taastati P. Kalinkini vaimulikuseisus tingimusel, et ta kaheseb piiskopkonna nõukogu ja piiskopi ees kirikulõhes osalemise pattu. Vana ja tunnustatud vaimulik pidigi seda tegema ning tema vaimulikuseisus ja teenimisõigus taastat täielikult aprillis 1949.¹²⁷

Moskva patriarhaat ei tunnustanud kanooniliselt kehtivaks kaugeltki kõiki endiste EAÕKi esikarjaste pühitsusi. Iseäranis puudutas see 1945. a represseeritud piiskop Peetri pühitsusi, sest piiskop Issidori arvates ei olnud need kehtivad ja vajasis ümberpühitsemist. Kes vaimulikest soovisid Moskva patriarhaadi alluvuses edasi teenida, pidid laskma end uuesti pühitseda. Näitena võib siin tuua diakon Vladimir Platovski(h)i, kelle pühitses diakoniseisusesse 25. juulil 1943 Tartu ja Petseri piiskop Peeter. Moskva patriarhaat ei tunnistanud ei piiskop Peetri pühitsust ega ka diakon V. Platovski(h)i pühitsust. Patriarhi ja sinodi otsus nr 6 13. aprillist 1945 tunnistas kehtetuks EAÕKi piiskop Peetri piiskopiks pühitsemise Saksa okupatsiooni ajal ja ka kõik tema toimetatud vaimulikud pühitsemised. V. Platovski(h) pühitsetigi piiskop Issidori poolt teistkordselt diakoniks 8. oktoobril 1947.¹²⁸

¹²⁵ "Eesti õigeusu kirikus pandi maksma vana kalender". Stockholmi Eesti ajaleht. Oktoober – november 1945.

¹²⁶ Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Православная Энциклопедия, Москва, 1999. Lk 376–377; ПРЕКУП, Игорь. Православие в Эстонии. Краткий исторический очерк. AS TRÜKIS. Tallinn, 1998. Lk 60.

¹²⁷ GARF R-6991-1-410. Lk 74.

¹²⁸ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 1, 30. jaan 1948; ERA R-1961-1-7. Lk 54; ERA R-1961-1-21. Lk 58–68.

2. 3. Tallinna Andrease eesti koguduse likvideerimine

Tallinna Andrease eesti õigeusu kogudus asus Aleksandri katedraali keldris juba Saksa okupatsiooni ajast ning selle sulgemisprotsess Issidori heakskiidul algas 1947. a jaanuaris. Tallinna Aleksandri peakiriku vaimulikud koos eesnik Joann Stratonovitšiga pöördusid 25. jaanuaril 1947 kirjalikult (kiri nr 25) voliniku poole palvega sulgeda katedraali keldris asuv Andrease eesti kogudus ja suunata koguduseliikmed Tallinna Issandamuutmise eesti kogudusse. Pöördumise põhjusena tõid vene vaimulikud esile Andrease koguduse uue kalendri kokkusobimatuse samas pühakojas asuva vana kalendrit pooldava kogudusega. Tegelikult põhjuseks oli aga ilmselt hoopis vene koguduse vajadus lisaruumi järele.¹²⁹

2. septembril 1947 pöördusid Tallinna Andrease koguduse kirikuvanem Jakob Keks ja 2 koguduseliiget voliniku poole palvega lubada toimetada Jumalateenistusi tollal veel registreerimata vaimulikul, ülempreester D. Samonil, kes juba 6 kuud hooldas nende kogudust. Volinik andis mõista, et registreerimata vaimulikul ei ole selleks õigust.

6. septembril 1947 pöördus piiskop Issidor isiklikult D. Samoni ja Tallinna Andrease koguduse küsimuses voliniku poole. Selle tulemusena otsustati koguduses läbi viia revisjon ning valida uus koguduse nõukogu.¹³⁰ Ülempreester D. Samon kõrvaldati koguduse eesniku kohalt sama aasta 15. septembril.¹³¹ Koguduse revisjoni tulemused olid järgmised:¹³²

- 1) Vahekord eesnik D. Samoni ja koguduse juhatuse vahel on vaenulik, mistõttu kogudus soovib uut eesnikku.
- 2) Kirikuhoone eest ei hoolitseta, talvel köetakse liiga vähe ja suvel õhutatakse halvasti.
- 3) Koguduse majanduslik külg on täiesti korrast ära. Koguduse tulude ja kulude arvestus on lubamatu ja algeline. Kogu majanduslikku tegevust korraldab kirikuvanem J. Keks, kes ongi ainus koguduse juhatuse aktiivne liige. Kirikuvanema abi, laekahoidja ja revisjonikomisjon eksisteerivad vaid formaalselt. Piiskopkonna nõukogu poolt eraldatud 2000 rubla pühakujude vaheseina kuninglike uste parandamiseks kulutati koguduse peale, st mittesihotstarbeliselt.

2. oktoobril otsustas piiskop Issidor revisjoni tulemustele tuginedes vabastada ametist kogudusevanem, juhatuse ja revisjonikomisjon ning korraldada hiljemalt 15. oktoobril uue koguduse juhtkonna valimised. Kuid valimisteni ei jõutud, sest 11. oktoobril 1947 tegi G. Aleksejev piiskop Issidorile ettepaneku hoopis kogudus likvideerida. Vastava otsuse võttiski Ülipühitsetud Issidor vastu sama aasta 13. novembril. Piiskopkonna nõukogu ettekandes märgitud sulgemise põhjusteks olid koguduse vaesus, võlad, suutmatuse iseseisvalt eksisteerida, ühe eesti õigeusu koguduse olemasolu Tallinnas (Issandamuutmise kogudus) ning vajaduse

¹²⁹ ERA R-1961-1-16. Lk 28.

¹³⁰ GARF R-6991-1-267. Lk 68.

¹³¹ KALJUKOSK, A. Õigeusu kirikutes (kogudustes) teeninud vaimulike NIMEKIRI. Käsikiri. Tln, 1975. Lk 130.

¹³² SMA, EAÖK Tallinna Andrease koguduse toimik 4a. Lk 18.

puudumine teise eestikeelse õigeusu koguduse järele. Kuid nagu selgub koguduse sulgemiskäigust, oli tegelikuks põhjuseks siiski Aleksandri katedraali vajadus uute ruumide järele ja piiskop Issidori toetus sellele.¹³³

Andrease kirikut kasutati edaspidi Aleksandri katedraali talvekirikuna. Andrease kogudus oli esimene, mis pärast II maailmasõda piiskopi poolt ametlikult likvideeriti. Kogudus kustutati tegutsevate koguduste nimekirjast VÕKNi otsusega 1. detsembrist 1950.¹³⁴

2. 4. Moskva patriarhaadi rahaline toetus Eesti piiskopkonnale

Pärast II maailmasõda vajas suur osa kogudusi raha kirikuhoonete korrastamiseks ja taastamiseks, kuid piiskopkonnal need rahad puudusid. Ainus võimalus oli taotleda abiraha Moskva patriarhaadi Pühimalt Sinodilt, kuhu Tallinna ja Eesti piiskop Issidor pöördus 8. juulil 1947. Ta palus igakuist toetust 50 000 rubla. Sinodi koosolekul 10. juuli 1947 otsustati eraldada Eesti piiskopkonnale kuni 1. jaanuarini 1948 igakuiselt 30 000 rubla. Osa abirahast läks sihtotstarbeliselt Tallinna Aleksandri katedraali parandamiseks. Otsustamisel arvestati, et vaeste koguduste osakaal Eesti piiskopkonnas piiskop Issidori ettekande kohaselt oli üle poole, 53,8%.

Seejärel otsustas sinod vabastada Eesti piiskopkonna nn piiskopkonna maksust ehk piiskopkonna iga-aastasest lõivust kiriku keskfondi.¹³⁵ Moskva patriarhaadi rahafond toetas Eesti piiskopkonda ka pärast piiskop Issidori. Nt 1949. a sai Eesti piiskopkond keskvalitsuselt 70 000 rubla sihtotstarbelist toetust piiskopkonna vaeste koguduste vaimulike toetamiseks, sõidukulude katmiseks, maa ja kindlustusmaksude maksmiseks; 1950. a – 66 000 rubla ja 1951. a – 75 000 rubla toetust.¹³⁶ Kuigi need summad aitasid katta piiskopkonna nõukogu jooksvaid kulusi, ei olnud need sugugi piisavad üldise majandusliku olukorra parandamiseks ja kõigi sõjas kannatanud kirikute remondiks.

Kuigi kirikuhooned ja -vara olid riigiomandis, ei eraldanud riik ja kultuuriministeerium raha nende korrastamiseks või taastamiseks. Mitmed õigeusu pühakojad tunnistati muinsuskaitse all olevateks sakraalehitisteks, nt näiteks Tallinna Issandamuutmise, Tallinna Nikolai, Tartu Uspenski, Pärnu Katarina kirikud.¹³⁷

Abiraha eraldamine Eesti piiskopkonnale ei olnud Moskva patriarhaadis erandlik nähtus. Toetust said teisedki vaesed äärealad. Näiteks eraldas Moskva patriarhaat 1949. a Riia piiskopkonnale 100 000 rubla ja Vilniuse piiskopkonnale 125 000 rubla. Kõik 3 Baltimaade

¹³³ SMA, EAÕK Tallinna Andrease koguduse toimik 4a. Lk 18–22.

¹³⁴ GARF R-6991-1-267. Lk 88.

¹³⁵ GARF R-6991-2-59a. Lk 61.

¹³⁶ GARF R-6991-2-73a. Lk 38; GARF R-6991-2-85a. Lk 21; ERA R-1961-1-29. Lk 10.

¹³⁷ ERA R-1961-1-30. Lk 5; GARF R-6991-2-59a. Lk 55, 61.

õigeusu piiskopkonda kuulusid kiriku vaesemate piiskopkondade nimekirja ja vabastati aastatel 1947–1949 piiskopkonna maksust Moskva patriarhaadi keskfondi.¹³⁸

3. Piiskopkonna suhted riigiga piiskop Issidori ajal

3. 1. Kahekümnikke moodustamine ja tüüplepingute sõlmimine

Piiskop Issidori ajal toimunud oluline riiklik aktsioon oli tüüplepingute sõlmimine ja koguduse kahekümnikke moodustamine vastavalt Vene õigeusu kiriku määrusele. Volinik N. Karsakov tutvustas juba enne piiskop Issidori pühitsemist ja saabumist Eestisse, mais 1947, piiskopkonna nõukogule tüüplepingute sõlmimise kava, mis pidi edaspidi vältima usuühingute arusaamatusi omavalitsustega. 2. juunil 1947 tutvus tulevase rendilepingu näidisega ehk tüüplepinguga Eesti piiskopkonna nõukogu esimees G. Aleksejev, kes sai ülesande teha selgitustööd piiskopkonna koguduste ja vaimulike hulgas.

15. augustil 1947 ilmusid Eesti õigeusu piiskopkonna teatajas juhtnõõrid, kuidas täpselt NSVLi seaduste kohaselt tuleb kirikud koos inventari, kirikuteenijate elamute, maa ja majapidamishoonetega anda riigi poolt tähtajata ja tasuta kasutamisele ja valitsemisele kiriku juurde koondunud usklitele. Esiteks pidid kohalikud täitevkomiteed sõlmima kogudustega tüüplepinguid. Seda pidi korraldama NSVL MNi juures asuv Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu Eesti NSV volinik. Teiseks kohustas piiskopkond lepingute sõlmimiseks kõiki kogudusi organiseerima 20-liikmeline kahekümnik ja registreerima need voliniku juures, täitevkomitees ja piiskopkonnas.¹³⁹ Koguduste kahekümnikke esitamise viimaseks kuupäevaks määras piiskopkonna nõukogu 20. septembri 1947 ning tüüplepingute vormistamis lõpetamise kuupäevaks oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeva.¹⁴⁰

Nagu tõendab Eesti NSV voliniku kirjavahetus, teavitati 25.–26. novembril 1946 kõiki täitevkomiteesid tüüplepingute sõlmimise kohustusest. Volinik rõhutas kirjades täitevkomiteedele, et tüüplepingute sõlmimine aluseks on Eesti NSV MNi otsus (nr 627) 16. septembrist 1947. Säärane voliniku 3-kuuline hiline mine tüüplepingute laialisaatmisega täitevkomiteedele võis tingitud olla kahekümnikke moodustamise võrdlemisi aeglasest tempost. Mitmel eesti maakogudusel tekkis raskusi nõutud arvu liikmete leidmisega.¹⁴¹

Veel 10. juulil 1947 pöördus Eesti piiskopkonna nõukogu esimees G. Aleksejev kirjalikult voliniku poole teatega, et kahekümnikke moodustamine Eesti tingimustes on küllaltki raske ning võib seada mõned väikesed maakogudused väljapääsmatusse olukorda, kus nõutud

¹³⁸ GARF R-6991-2-53a. Lk 9, 36.

¹³⁹ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 1, p 2, 15. 08. 1947.

¹⁴⁰ Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja nr 1, 15. augustil 1947. Lk 1–2.

¹⁴¹ ERA R-1961-1-14. Lk 51–65.

miinimumarvu ei leitagi. G. Aleksejevi sõnul tekitas uue koguduseorgani moodustamine koguduseliikmetes teatud ärevust ja võõristust, sest nad kartsid võtta vastutust. G. Aleksejev tegi volinikule ettepaneku registreerida Eesti NSVs erandina mitte kahekümnikest lähtudes, vaid juba koguduste olemasolevatest juhatuste (eesnik, kirikuvanem, köster ja raamatupidaja) põhjal.¹⁴² Juulis 1947 esitas volinik N. Karsakov G. Aleksejevi palve edasi VÕKNile, kuid sai eitava vastuse, sest kahekümnikke moodustamist väiksema arvuga ei näinud ette ei VÕKNi määrus ega ka teised NSVLi kirikuseadused.¹⁴³

1947. a oktoobris-detsembris saatis volinik tüüplepinguid laiali Läänemaa, Pärnumaa, Valgamaa, Harjumaa, Tartumaa, Viljandimaa, Võrumaa ja Virumaa maakondadesse. 1948. a alguseks jõudsid volinikule tagasi esimesed allkirjastatud tüüplepingud. 24. jaanuaril 1948 teatas Tartumaa TRSN TK sekretär H. Leibur kirjas nr 251, et Tartumaa õigeusu kogudusega allkirjastati juba 6 lepingut (Saduküla, Lohusuu, Ilmjärve, Mustvee Nikolai, Mustvee Kolmainu, Kavilda).¹⁴⁴ 22. märtsiks 1948 oli lepingu sõlminud juba 101 kogudust, s.o 75% kõigist õigeusu kogudustest.

Kuid osa omavalitsusi venitas lepingutega ja neid ei jõudnud allkirjastada isegi teiseks nõutud piirtähtjaks – 20. märtsiks 1948. Viimane tüüpleping allkirjastati Kikivere kogudusega 24. septembril 1948. Alles 25. septembriks 1948 võis N. Karsakov rahuldusetundega ette kanda VÕKNi esimehele G. Karpovile protsessi lõpetamisest Eesti piiskopkonna 131 koguduses.¹⁴⁵ Seega volinik N. Karsakovil läks ligi 5 kuud rohkem aega kui nt tema ametivennal, volinik J. Kivil, kes juba 15. aprillil 1948 kandis ette 143. tüüplepingu sõlmimisest teiste konfessioonide usuühingutega.¹⁴⁶

Lepingute sõlmimise venimist põhjustasid kõigepealt raskused 20 liikme kokkusaamisega, eriti väikestes maakogudustes. Nagu hiljem selgus, sattus mitmes õigeusu koguduses kahekümnikesse ka luterlasi. See päästis väiksed õigeusu kogudused mõneks ajaks sulgemisest, nt Angerja-Kohila õigeusu kogudus.

Teine venimise põhjus oli voliniku sõnul eesti õigeusklike ettevaatlikkus, passivsus ja soovimatus võtta enda peale vastutust koguduses. Aimatav kirikuvarade natsionaliseerimine tüüplepingute vormistamise järel ei tekitanud siiski veel nii suurt ärevust ja vastasseisu nagu see juhtus hiljem. Enamik vaimulikke ja kogudusi väljendas lootust, et tüüplepingute sõlmimine annab kirikuvara tähtajata ja tasuta kasutamise õiguse ning maksusoodustusi. Kuid hiljem tuli pettuda, sest lepingud said hoopis seaduslikuks alusdokumendiks kirikuvara võõrandamisele.¹⁴⁷

¹⁴² ERA R-1961-1-16. Lk 86.

¹⁴³ ERA R-1961-1-18. Lk 86; GARF R-6991-1-267. Lk 44.

¹⁴⁴ ERA R-1961-1-19. Lk 8.

¹⁴⁵ ERA R-1961-1-19. L. 62-63; GARF R-6991-1-267. Lk 93; GARF R-6991-1-410. Lk 7.

¹⁴⁶ ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude Riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. Lk 109.

¹⁴⁷ GARF R-6991-1-267. Lk 69.

3. 2. Kollektiviseerimise ja 1949. märtsiküüditamise mõju Eesti õigeusu piiskopkonnale

1949. a kollektiviseerimine ja märtsiküüditamine ei möödunud tagasilöökideta Eesti õigeusu piiskopkonnale. Mõlemad aktsioonid seotusid NSVLi riigijuhi J. Stalini sisepoliitika muutumisega aastatel 1948–1949 ning keskendumisega repressioonikampaaniale ja riigiaparaadi järjekordsele puhastamisele.

1949. a võttis Eesti NSVs hoogu nn “vabatahtlik kollektiviseerimine”. Loodi 341 kollektiivmajandit. Märtsiküüditamise alusdokumendiks oli NSVLi siseminister S. Kruglovi 12. märtsi 1949 käskkiri “Kulakute, bandiitide ja natsionalistide väljasaatmisest Leedu, Läti ja Eesti NSV aladelt”. Asumisele saadetavad jagunesid 3 rühma: saksa okupantide käsilased, metsavennad koos kollaborantidega ja kulakud. Küüditatavad vaimulikud arvati selle jaotuse järgi tavaliselt kulakute rühma, kuna nendes nähti sageli isikuid, kes elatusid “süsteemaaliselt võõra tööjõu arvelt ja kelle majapidamise põhibaas oli toetus võõrjõule”.¹⁴⁸

Vaimulike hirm kollektiviseerimise käigus kulakuks saada oli suur. Selliseid juhtumeid esines juba alates 1947. a. Nt 1947. a tembeldas Velise TK kulakuks ja maksustas suurte maksudega Velise preestri N. Bežanitski.¹⁴⁹ 1949. a kuulutas Häädemeeste TK kulakuks Laiksaare preestri Joann Tamme.¹⁵⁰ Selliste juhtumite sagenemine sundis vaimulikke korduvalt voliniku poole pöörduma ja selgitust paluma, mis iseloomustab kulaklust ja mis olukorras vaimulik arvatakse selle sekka. Nt pöördus 1. aprilli 1949 voliniku poole Saare- ja Muhumaa praost (kiri nr 59). 24. septembril 1948 soovis volinikult selgitust Tornimäe preester Felix Kadarik küsides, kas tööliste palkamine koguduse ühistöödele arvab vaimuliku automaatselt kulakute sekka, viidates, et nii väidab Põide TK.¹⁵¹

Juba enne märtsiküüditamist tõusis päevakorda õigeusuvaimulike võimalik vabatahtlik kuulumine kolhoosidesse. 1949. a esitas kolhoosi astumise avalduse Ilmjärve koguduse preester Joann Värk, kuid sai eitava vastuse ja langes hiljem märtsiküüditamise ohvriks. Volinik N. Karsakovi vastas piiskop Issidori arupärimisele seoses vaimulikkonna võimaliku kuulumisega kolhoosidesse eitavalt, sest tema arvates vaimulikud ei või kuuluda kolhoosi, kuna nad elatuvad töövälisest tulust. Hiljem seadustas vaimulike kuulumise kolhoosidesse VÕKNi esimehe G. Karpovi eridirektiiv nr 35 17. detsembrist 1948. Tingimuseks seati, et vaimuliku võtab liikmeks kolhoosi üldkoosolek. Hiljem saidki mõned vaimulikud kolhoosi liikmeks.¹⁵²

Samal perioodil võõrandati Eesti piiskopkonnas kolhooside kasuks ka see maa, mis veel koguduste kasutuses oli. Nt Tornimäe koguduse põllumaa võõrandati pärast kevadküüdi ja külvi

¹⁴⁸ Политика оккупационных властей в Латвии 1939-1991. Сборник документов. Государственный архив Латвии. Rīga, 1999. Lk 308–311; Eesti Postimees 10. oktoober 2003. Lk 4.

¹⁴⁹ GARF R-6991-1-267. Lk 91.

¹⁵⁰ KIRSS, Faina (preester Joann Tamme tütar). Suuline teade 21. XII. 2003.

¹⁵¹ GARF R-6991-1-410. Lk 75.

¹⁵² GARF R-6991-1- 410. Lk 97–98.

1949. a juulis. Kohalikul vaimulikul F. Kadarikul tuli leppida, et saak läks juba kolhoosile. Kirikumaa võõrandamise kohta esitati palju kaebusi. Nt 1949. a Võrus ja Helme-Tõrva koguduste maade võõrandamisest ei päästnud praost J. Randvere palved ja piiskopkonna nõukogu protest.¹⁵³

Vaimulike vahistamistest ja küüditamistest sai volinik teada tavaliselt tagantjärele piiskopkonna nõukogu kaudu. Nt Paadrema koguduse eesniku Mihhail Tapp vahistati 9. detsembril 1948, kuid N. Karsakov sai sellest teada alles EPNi teatega (nr 64–31. I. 1949). Selles oli kirjas, et kuna vaimuliku asukoht on seni teadmata, siis koguduse uueks hooldajaks määratakse preester Artemi Pops. EPN ei olnud, sarnaselt volinikuga, kursis kirikuametnike vahistamise ja küüditamisega ning leppis passiivselt vaimulike “kadumisega”, määrales tavaliselt alles 3 kuud hiljem kogudusele uue hooldaja või eesniku.

Nt 25. märtsil 1949 vahistatud Ilmjärve preester J. Värk kustati EPNi poolt registreeritud vaimulike nimekirjast alles 3 kuud hiljem, 17. juunil 1949. Uus hooldajavaimulik Arkadi Must määrati Ilmjärve kogudusse 1. mail 1949. Nt arhimandriit Alipi (Aleksander Ivlev) vahistati SARKi poolt 3. mail 1949 ja kustutati Eesti piiskopkonna registreeritud vaimulike nimekirjast 28. juunil 1949. Peale J. Värgi ja A. Ivlevi vahistati 4. augustil 1949 Jaagupi-Uduvere eesnik ning Velise ja Märjamaa koguduste hooldaja Feliks Remberg, kes oli selleks ajaks ka Velise kolhoosi ametnik. 5. juulil 1949 kvartaliaruandes kandis N. Karsakov lühidalt ja lakooniliselt VÕKNi esimehele ette 3 represseeritud vaimuliku kohta: arhimandriit A. Ivlev, preester J. Värk ja preester F. Remberg.

1949. a märtsiküüditamine puudutas ka õigeusu koguduste kirikuametit ja juhtkonda. Näiteks Pärnumaal vahistati ja saadeti asumisele Kergu, Laiksaare ja Treimani õigeusu koguduste revisjonikomisjonide liikmed G. Talu, A. Abram, J. Matisen.¹⁵⁴

Siinjuures on huvitav märkida, et repressioonide ohvriks langesid just need vaimulikud, kes näitasid üles huvi kolhooside vastu ja agarust sinna kuulumiseks. Nt Läänemaa praost F. Remberg, kes pärast Velise kolhoosiga liitumist vahistati 4. oktoobril 1949 ja karistati 10-aastase vabadusekaotusega. Nähtavasti ei meeldinud agarus julgeolekuorganitele, kes ei soovinud klerikaalide imbumist kollektiivmajanditesse.

1950. a aruandes raporteeris volinik A. Tarassov VÕKN-ile: “Seoses üleminekuga sotsialistlikule põllumajandusele muutub vaimulikkonna aineeline olukord oluliselt. Nn *kirikumaad* lähevad üle kolhoosidele. Need aktsioonid aitavad kaasa usu vähenemisele”.¹⁵⁵

Pärast 1949. a suurenes migratsioon Eesti NSVsse teistelt NSVLi aladelt. Selle tulemusena venestusid juba 1950. aastate alguses mitmed endised puhteestikeelsed õigeusu

¹⁵³ GARF R-6991-1-717. Lk 62–83.

¹⁵⁴ ERA R- 1961-1-27. Lk 1–23. ERA R-1961-1-27. Lk 27. 31; GARF R-6991-1-568. Lk 19–23.

¹⁵⁵ GARF R-6991-1-717. Lk 156.

linnakogudused, nt Tallinn-Nõmme, Tallinn-Kopli, Valga Issidori, Pärnu Katarina. Sarnane tendents esines näiteks ka Läti NSVs, kus enamik endisi lätikeelseid kogudusi muutus suure migratsiooni tõttu (1946. a – 41000 inimest) juba 1950. a keskel kakskeelseks.¹⁵⁶

Preester N. Kokla võttis väga hästi kokku rahva suhtumise muutumist pärast 1949. a: “Pärast suurt muutust eestlaste elus, kollektiviseerimist, ei jõudnud rahvas uute elutingimustega harjuda. Näiteks tulid varem paljud, kel oli hobune, kirikusse hobusega, isegi kui elati 1-2 km kaugusel, kuna kirikusse jalgsi tulemist ei peetud heaks pruugiks. Varem ei tehtud meil pühapäeviti ühistööd, nüüd korraldavad kolhoosid neid pidevalt. Eesti kolhoosiliige, eriti kui ta on noor, häbeneb käia kirikus. Suhtumine kirikusse on tundmatuseni muutunud. Vanasti oli Baltimaades preester riigi ülalpidamisel ja omas muid eesõigusi. Eesti ajal ta kaotas palga, kuid säilitas privileege ning sai õpetada koolis. Nüüdseks elab vaimulikkond vaid usklike ja isiklikust füüsilisest tööst kirikumaal. 1950.-1951. a anti kirikumaad üle kolhoosidele ning vaimulikud jäid ka sellest tuluallikast ilma. Head suhted kogudusega jäävad nüüdsel ajal vaimulikule ainsaks võimaluseks, et säilitada ja tugevdada oma positsiooni kirikus”.

Tornimäe kirikuvanem A. Mesipuu, kes 1951. a oli juba kolhoosi “Vambola” liige, kirjutas oma suhtumisest kirikusse samuti värvikalt: “Kolhoositööline kirikusse ei lähe, sest tegemist pole enam üksiku talumehega, vaid organisatsiooniga. Kui lähed kirikusse, siis hakkab kolhoosi juhatus sinu peale vaenulikult vaatama. Kui lähed tööajal kirikusse, siis arvatakse 5 tööpäeva tööluusina maha”.¹⁵⁷

4. Peatüki kokkuvõte

Peatüki kokkuvõttena võib öelda, et piiskop Issidori valitsemisaja lõpuks muutus Eesti piiskopkonna üldolukord ebakindlaks ja halvaks. 1949. a 2. poolel surid VÕKNi Eesti NSV volinik N. Karsakov ning Tallinna ja Eesti piiskop Issidor. N. Karsakovi asemele määrati A. Tarassov, kelle tulekuga muutus kirikupoliitika karmikäeliseks. Pikapeale selgusid piirid, milles Eesti piiskopkonnal tuli edaspidi tegutseda mitmeid aastakümneid.¹⁵⁸ Moskva patriarhaadi rahaline toetus Eesti piiskopkonnale ei parandanud järjest halvenevat majandusliku olukorda.

Kohaliku piiskopkonna üldolukorda aastail 1947–1949 võib iseloomustada Tallinna ja Eesti esikarjase piiskop Issidori sõnadega ettekandes Pühimale Sinodile 10. juulil 1947: “Kõigist 130 Eesti piiskopkonna kogudusest 70 kogudust ei ole võimelised üleval pidama ei preestrit ega ka salmilauljat-köstrit. Koguduseliikmete kindlustamatuse juures on piiskopkonna vaimulikud sunnitud enda ja oma pere ülalpidamiseks tegema füüsilist tööd, mis kahjustab nende otseseid

¹⁵⁶ Политика оккупационных властей в Латвии 1939-1991. Сборник документов. Государственный архив Латвии. Riga, 1999. Lk 383, 428.

¹⁵⁷ GARF R-6991-1-835. Lk 60-64, 73.

¹⁵⁸ GARF R-6991-1-717. Lk 27.

ülesandeid. Paljud kogudused on vakantsed ja olemasolev vaimulikkond hooldab 2 või 3 kogudust, mis asuvad üksteiselt 20 – 30 km kaugusel.¹⁵⁹

Alates piiskop Issidori valitsemisest hakkas drastiliselt vähenema eesti õigeusu vaimulikkond, peamiselt surma ja teistesse piiskopkondadesse siirdumise tõttu. Nt Saare- ja Muhumaa praostkonna õigeusu vaimulikkond vähenes 1947. a 7 vaimulikult 4 vaimulikuni, kelle õlgadele jäi 16 kogudust.¹⁶⁰ Piiskop Issidori valitsemise ajal muutus alates 1947. a aktuaalseks eesti õigeusklike siirdumine luteri kirikusse, kuigi mitte ulatuslikult ja massiliselt. Statistiliselt kajastub see voliniku aruandluses.¹⁶¹ Piiskop püüdis tõestada oma erapooletut suhtumist eesti ja vene õigeusklikesse, mis kajastus ka tema vaimulikes pühitsustes. Oma valitsemisaja jooksul pühitses ta vaimulikeks rohkem eestlasi (9) kui venelasi (8).

Volinik N. Karsakov märkis korduvalt, et piiskopil oli tugev autoriteet vaimulike ja koguduseliikmete seas, kes suhtusid temasse valdavalt heatahtlikult.¹⁶² Erandiks oli väliseesti vaimulikkond, kelle suhtumine kajastub Rootsis elava EAÕKi metropoliit Aleksandri kirjutistes. Metropoliit iseloomustas Issidori kui umbkeelset maruvenelast, kelle põhiülesandeks oli “seada Eesti piiskopkond vene sõiduveele” ja kehtestada vana kalender.¹⁶³

1949. a keelustati ametlikult laste usuõpetus ja noorte leeriõpe.¹⁶⁴ Piiskopkonna elus ilmnes mitmeid uusi piiranguid Jumalateenistuste toimetamises. Ennustatav kirikuvarade võõrandamine tüüplepingute vormistamise järel tekitas vaimulikkonnas suurt ärevust ja vastuseisu. Enamik vaimulikest ja kogudustest lootis, et tüüplepingute sõlmimine paneb koguduste varalistele küsimustele kindla seadusliku aluse. Selles pidid nad hiljem siiski pettuma.¹⁶⁵

¹⁵⁹ GARF R-6991-2-59a. Lk 61.

¹⁶⁰ GARF R-6991-1-267. Lk 44; GARF R-6991-1-410. Lk 3.

¹⁶¹ GARF R-6991-1-267. Lk 47, 72; GARF R-6991-1-410. Lk 53.

¹⁶² GARF R-6991-1-267. Lk 94; GARF R-6991-1-410. Lk 33; GARF R-6991-1-410. Lk. 50.

¹⁶³ Metropoliit Aleksandri kiri nr 33-21. IV. 1950. Kiri leidub EAÕK pagulassinodi süstematiseerimata arhiivis, mis alates 2002. a asub Eesti Ajalooarhiivis.

¹⁶⁴ ERA R-1961-1-21. Lk 27; ERA R-1961-1-33. Lk 79; Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 4, 15. juunil 1949.

¹⁶⁵ GARF R-6991-1-267. Lk 69.

V. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND METROPOLIIT GREGOORIUSE AJUTISE JUHTIMISE ALL AASTAIL 1949–1950

1. Eesti piiskopkonna kiriklik olukord aastail 1949–1950

1. 1. Piiskop Issidori surm, sobiliku piiskopikandidaadi otsimine ja Roman Tangi pühitsemine Tallinna abipiiskopiks

Piiskop Issidori surma järel 18. detsembril 1949 võttis Eesti piiskopkonna valitsemise teist korda ajutiselt enda peale Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregorius.¹⁶⁶ Kuna metropoliit asus endiselt Leningradis, siis volinikuga suhtlemine Eesti piiskopkonna nõukogu tasandil toimus ülempreester G. Aleksejevi kaudu.

Väljakujunenud olukorrast lähtudes kohustas metropoliit Gregorius 31. jaanuaril 1950 Eesti piiskopkonna nõukogu:

- 1) saatma talle kinnitamiseks piiskopkonna nõukogu kõikide koosolekute protokollid;
- 2) teavitama piiskopkonda vastu võetud otsustest alles pärast metropoliidi ametliku kinnituse saamist;
- 3) teostama kõik kontaktid riigiasutustega üksnes Eesti NSV voliniku kaudu.

Korrapärase ühenduse loomise järel Eesti piiskopkonna nõukoguga alustas metropoliit Gregorius andmete kogumist piiskopkonna üldolukorra kohta ja hakkas otsima uut piiskopikandidaati. 1950. a märtsis moodustas metropoliit patriarhi ja sinodi heakskiidul erikomisjoni ülempreester A. Ossipovi juhtimisel, mille ülesandeks sai sobiliku abipiiskopi kandidaadi otsimine Eesti piiskopkonnale. Komisjon kinnitatas sellele kohale 3 kandidaati: ülempreestrid R. Tang, C. Vink ja J. Melts.

C. Vink oli komisjoniliikme preester A. Ossipovi arvates „mitte piisavalt autoriteetne õigeusus, suhtus Moskva patriarhaati ebasoosivalt ning osales kirikulõhes”. J. Meltsi kandidatuur heideti kõrvale tema eakuse ja “äärmise passiivsuse” tõttu. Komisjoni sõnul polnud J. Melts samuti piisavalt “autoriteetne vaimulike hulgas”. Vestluses ülempreester A. Ossipoviga kiitis volinik heaks R. Tangi kandidatuuri. Ka metropoliit Gregooriuse arvates vastas R. Tang kõigile nõudmistele ja sobis Eesti piiskopkonna eesti ja vene usklikule.

Komisjoni töö tulemusi tutvustas metropoliit Gregorius oma ettekandes patriarhile ja Pühimale Sinodile 17. märtsil 1950. Ettekande alguses andis metropoliit ülevaate piiskopkonna koguduste ja vaimulike arvust, levivast rekonversioonist luteri usku ja luterluse mõjust eesti

¹⁶⁶ ERA R-1961-1-27. Lk 41; GARF R-6991-1-717. Lk 28–29; Metropoliit Aleksandri kiri nr 33-21.IV.1950. Kiri leidub EAÕKi Pagulassinodi süstematiseerimata arhiivis, mis alates 2002. a asub Eesti Ajalooarhiivis.

õigeusu kirikule. “Eestis on praegu ühtekokku 132 õigeusu kogudust, 96 preestrit, kellest igauhel on hingekarjalikult hooldada umbes 2 kuni 4 kogudust. /---/ Üleminek luteriusku on nii suur, et mõnikord on isegi raske luua kahekümnikku/---/ Paljudel vaimulikel on kindel tendents luterluse suunas, mis ilmneb mitte üksnes argielus, vaid ka kiriklik-Jumalateenistustlikus ning isegi usutõdede valdkonnas. Kõik need faktid tuvastas piiskopkonna olukorra ja kirikuasjadega tutvumise erikomisjon käesoleva aasta veebruaris.”

Seejärel Gregoorius tõstis esile vajadust uue piiskopi järele: “Selgus terav vajadus kohaliku piiskopi järele, kes valdab eesti keelt, valitseb piiskopkonda mitte paberimajandamisega, nagu see toimub praegu Eesti piiskopkonna nõukogus, mis ei tunne tegelikku olukorda koha peal, vaid koguduste isikliku külastamisega ning elava ja vahetu suhtlemisega.”

Ettekande lõpus rõhutas Gregoorius, et tulevane piiskop peab olema Moskva patriarhaadi meelne ja vene mõjudega. Et Moskva patriarhaadi kontroll oleks endiselt tugev, soovitas Gregoorius pühitseda tulevane Eesti piiskop esialgu vikaariks, kes alluks vahetult Leningradi metropoliidile. “Esiteks on vaja hoida vene mõju ja säilitada Moskva patriarhaadi tugev kontroll. Teiseks, anda eestlasest piiskop, kes võiks luua isikliku ja tiheda sideme Eesti NSV uskliktega ning saaks seeläbi kinnitada seda mõju /---/ ning oleks Leningradi metropoolia abipiiskopiks nimetusega Tallinna piiskop.”¹⁶⁷ Komisjoni ja Gregooriuse arvates sobiva kandidaadina esitati sinodi koosolekul R. Tang.

Samal päeval valiti R. Tang Leningradi metropoolia Tallinna abipiiskopiks. Seejärel otsustasid Moskva ja kogu Venemaa patriarh ning Pühim Sinod teda mungastada.¹⁶⁸ R. Tangi kandidatuur piiskopikohale läks läbi mitmel põhjusel. Esiteks kiitis selle heaks Eesti NSV volinik A. Tarassov. Hiljem arvustati A. Tarassovi soosingut teravalt VÕKNis. 1. aprillil 1950 tehti A. Tarassovile vali noomitus ametialaste õiguste kuritarvitamise eest ja ta kutsuti Moskvasse aru andma.

Teiseks oli R. Tang võimaliku kandidaadina Eesti piiskopi kohale üleval juba 1946. a. Tõllal jäeti ta kõrvale eeskätt metropoliit Gregooriuse soosingu pärast J. Bogojavlenski vastu, kellest sai Eesti piiskopkonna esikarjane 1947. a.

Kolmandaks – R. Tangi nõukogude- ja Moskva patriarhaadi meelsus oli väljaspool kahtlust. Volinik A. Tarassovi arvates sobis R. Tang piiskopiks suurepäraselt. “Ta viib läbi isamaalist tööd õigeusu vaimulike ja usklikte seas ning on üks kõige sobivamatest kandidaatidest Eesti piiskopkonna piiskopiks”. Riiklikus julgeolekus oli ta samuti heas kirjas alates 1946. a.

¹⁶⁷ GARF R-6991-2-79a. Lk 24; GARF R-6991-1-717. Lk 45–46.

¹⁶⁸ GARF R-6991-1-717. Lk 2, 18, 19, 29.

23. jaanuaril 1947 autasustati R. Tangi medaliga “Töövapruse eest Suures Isamaasõjas 1941–1945”.¹⁶⁹

R. Tang iseloomustas end pühitsuse eel järgmiselt: “Vaimulikku haridust mul pole. Preestrina teenin juba 19 aastat. Administraatorina olen ma nõrk.”¹⁷⁰

1950. a mais asus piiskop Roman elama Tallinna. Piiskopi majanduslik olukord oli parem Issidori omast, sest ta sai ametialasteks sõitudeks auto “Победа”, millele kasutamiseks eraldati igakuiselt 200 liitrit kütust.¹⁷¹

1. 2. Praostkondade piiride reform aastal 1950 ning eeldused koguduste sulgemiseks

1950. a jagati endised Eesti NSV maakonnad 34 rajooniks. Selline administratiivne muutus Eesti NSVs sundis 1950. a lõpus omakorda abipiiskop Romani pöörduma Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregooriuse poole ettepanekuga muuta Eesti piiskopkonnas kehtivaid praostkonna piire.

Eesti piiskopkonna uued praostkondade piirid kinnitas metropoliit Gregoorius oma resolutsiooniga 12. jaanuaril 1951. Senised 10 praostkonda jagati ümber 9 praostkonnaks: Tallinn, Harju-Lääne, Tapa-Narva, Tartu, Võru, Valga, Viljandi, Pärnu ja Saare-Hiiu. Likvideeriti väike Lääne-Hiiu praostkond ja jagati ta Saare-Hiiu ja Harju-Lääne praostkondade vahel. Osa endise Harju-Järva praostkonna kogudusi, nt Tapa kogudus, liideti uue Tapa-Narva praostkonnaga. Harju-Lääne praostkonnaga liideti Kohila-Angerja, Harju-Risti, Juuru ja Aruküla kogudused. Kuremäe kloostri praostiks kinnitati arhimandriit Piimen Petseri kloostrist.¹⁷²

Õigeusu koguduste sulgemine pärast II maailmasõda oli keeruline ja korralikult ette valmistamata protsess, mis kujunes seadusandlikul tasandil lõplikult välja alles 1950. aastate alguseks. Siinjuures tuleb mainida, et osa õigeusu kogudusi lakkas olemast juba II maailmasõja lõpus ametliku sulgemisaastata. Nendel kogudustel puudub ka dokumentatsioon likvideerimise kohta. Nt väikese Torgu koguduse kirikuhoone hävis mürsutabamuse tagajärjel 1944. a sügisel. Ametlik teade selle koguduse sulgemisest puudub nii Eesti piiskopkonna dokumentides kui voliniku arhiivis. Voliniku 1948 a 4. kvartali aruandest selgub, et vaatamata sellele, et Torgu koguduse pühakoda oli rusudes juba 4 aastat, kogudust siiski ei suletud. 9. septembril 1948 kirjutas Saare- ja Muhumaa praost Viktor Lind volinikule, et Torgu valla õigeusklikud paluvad ta taasavada Torgu kogudus ning võtta kasutusele säilinud kogudusemaja koos kõrvalhoonetega,

¹⁶⁹ GARF R-6991-2-79a. Lk 24.

¹⁷⁰ KALJUKOSK, A. Saaremaalt ja Muhust pärit õigeusu vaimulikud: Usk ja Elu. Nr 3, 1984: Lk 1–24. Tallinn, 1985. Lk 40–41. Käsikiri leidub August Kaljukose isiklikus arhiivis.

¹⁷¹ ERA R-1961-1-30. Lk 32; ERA R-1961-1-30. Lk 45; ERA R-1961-1-33. Lk 98, 106–111; Мир Православия. Ежемесячник. No 6 (63) июнь 2003. Lk 9.

¹⁷² Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr. 1, 29. jaanuar 1951; Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1947. Tln, 1946. Lk 19–24; GARF R-6991-1-717. Lk 27, 102.

mille vahepeal olid võõrandanud nõukogude piirivalvurid. Praosti katse taasavada Torgu kogudust siiski ebaõnnestus, sest volinik N. Karsakov ei kiitnud seda heaks ja soovitas liita Torgu koguduse liikmed Kuressaare kogudusega.¹⁷³ Torgu koguduse puhul jääbki lahtiseks, millist aastaarvu pidada tema sulgemisaastaks: 1944, 1947 või 1948?

Selliste koguduse hulka, mille kohta voliniku arhiivis puudub VÕKNi otsus mahakandmiseks tegutsevate koguduste nimekirjast, kuuluvad järgmised sõjas hävinud ja laialipillatud kogudused: Kaansoo, Krivasoo, Narva katedraali, Narva Kolmainisuse, Narva Nikolai, Narva Jumalasünnitaja Tähise, Olga-Risti, Pärnu Johannese, Satserinna eesti, Tallinna kalmistu, Venküla ning Ketsemani erakla ja Narva naisklooster.

Kogudused, mille kinnipaneku küsimus küll tõstatati, kuid mida 1953. a veel ametlikult ei suletud, olid järgmised: Mäemõisa, Kullamaa-Silla, Rannu, Kastolatsi, Prangli-Maaritsa, Haapsalu ja Tartu surnuaia ning Võõpsu ja Mehikoorma palvemajad.

Kogudused, mis loobsid kirikuhoone kasutamisest ja tüüplepingu sõlmimisest, kuid tegutsesid 1953. aastani, olid järgmised: Suislepa (loobus tüüplepingu sõlmimisest ja kirikuhoone kasutamisest 1948. a võimetuse tõttu hoonet majandada), Kastolatsi kogudus loobus 1953. a tüüplepingust ja kirikuhoone kasutamisest, kuid likvideeriti VÕKNi otsusega nr 9 alles 17. juulil 1957.¹⁷⁴

Aastail 1945–1953 esines ka kalmistukirikutes, palvemajades ja kabelites paiknevate abikoguduste sulgemist. Näiteks sulges volinik A. Tarassov 3. veebruaril 1953 VÕKNi käskkirjaga nr 172/C Mehikoorma, Võõpsu ja Meeksi aktiivsed kogudused. Hiljem kanti need uuesti tegutsevate koguduste nimekirja.¹⁷⁵

Juba piiskop Issidori valitsemise ajal, 14. juunil 1948 esitas Eesti piiskopkonna nõukogu volinikule sulgemiseks nende koguduste nimekirja, kus ei toimetatud enam Jumalateenistusi või peeti neid harva. Nimekirjas oli 6 kogudust, mille sulgemise kohta on olemas otsus ja toimikud: Kõpu, Uhmardu-Saare, Piirisaare, Prangli-Maaritsa, Võnnu-Kärsa, Tiirimetsa. Nimekirja kandmise põhjustena toodi esile koguduste liiga väike liikmeskond (nt Piirisaare, Prangli-Maaritsa, Võnnu-Kärsa) ja kirikuhoone liiga halb seisukord (nt Tiirimetsa).¹⁷⁶

Eesti NSV volinik N. Karsakov kirjeldas 2. juulil 1948 kvartaliaruandes Vene NFSV Siseministeeriumi Vene õigeusu kiriku esimehele G. Karpovile lähemalt Eesti õigeusu piiskopkonna koguduste üldolukorda. Selles ta mainis 5 kogudust, mille tegevus vähehaaval hakkas hääbuma (Piirisaare, Uhmardu-Saare, Prangli-Maaritsa, Võnnu-Kärsa, Tiirimetsa).¹⁷⁷

¹⁷³ GARF R-6991-1-410. Lk 119.

¹⁷⁴ GARF R-6991-1-717. Lk 43–44; GARF R-6991-1-1098. Lk 31.

¹⁷⁵ GARF R-6991-1-968. Lk 179–180, 186.

¹⁷⁶ ERA R-1966-1-21. Lk 37–38.

¹⁷⁷ GARF R-6991-1-410. Lk 43–44. Aruandes VÕKNi esimehele kirjutas ta lähemalt: “Praostide ja preestrite kirjeldamiste järgi olukord on selline, et paljudel kogudustel ei ole vaimulikku, mistõttu ühel preestril tuleb hooldada 2–3 kogudust. /---/ Piirisaarel asuv Kristuse sündimise nimeline kogudus on väikearvuline – 25–30

1950. a. saavutati ka piiskop Issidori nõusolek halval järjel olevate õigeusu koguduste sulgemiseks, et vabaneda liigsest rahalisest koormast keskvalitsusele.

Põhiliselt tegeles VÕKN II maailmasõja järel koguduste avamise, mitte sulgemisega. Seetõttu seaduslik likvideerimiskord töötati lõplikult välja alles hiljem. Sulgemisest ei räägi näiteks isegi volinike tööjuhend, 8. märtsil 1951 NSVL MNi poolt kinnitatud VÕKNi instruksioon. Juhend keskendus koguduste registreerimisele, arvelhoidmisele, tüüplepingute sõlmimisele ja suhetele vaimulikega. Juhendi 3. ptk §6 mõnab, et “volinik on kohustatud arvel pidama nõukogude organite poolt kinni pandud või mõnel teisel põhjusel mittetegutsevaid kirikuhooneid.”¹⁷⁸

Kohaliku voliniku ja piiskopi kirjavahetuse põhjal võib välja tuua koguduse sulgemiseks ette nähtud tegutsemiskava:

- 1) Piiskop või kogudus esitagu koguduse sulgemise palve ja võtku ta arvelt maha tegutsevate koguduste registrist;
- 2) Volinik selgitagu kohapeal koguduse sulgemise põhjust;
- 3) Volinik veendugu soovi põhjendatuses ning esitagu palvekiri oma kinnituse ja kokkuvõttega edasi VÕKNi läbivaatamiseks ja lõpliku otsuse langetamiseks;
- 4) VÕKNi nõukogu nõustugu koguduse sulgemisega.

1. 3. Mõnnuste, Kikevere ja Helme-Tõrva koguduste sulgemine aastal 1950

Mõnnuste kogudus oli Eesti piiskopkonnas esimene, mis likvideeriti kunstlikult volinik A. Tarassovi eestvedamisel 1950. a. Nagu selgub A. Tarassovi kirjast nr 98 VÕKNi liikmele I. Ivanovile 29. septembril 1950, kustutati faktiliselt Mõnnuste kogudus tegutsevate koguduste nimekirjast juba 1950. a 3. kvartalis. Volinik põhjendas seda lihtsa argumendiga, et kogudus ei eksisteeri enam.¹⁷⁹ Koguduse liikmeskond oli voliniku arvates väga väike – 40 inimest, neil ei

inimest, kes elavad kirikust 5 km kaugusel. Koguduse eesnik preester Pavel Katus sai raskendatud teelude tõttu viimast korda Jumalateenistust toimetada 13. juunil 1947. Sellest ajast Jumalateenistusi ei ole peetud ja saaralastest koguduseliikmed ei ole avaldanud soovi preestri külastamiseks ja Jumalateenistuse toimetamiseks. Preestri avaldusest on näha, et kogudus ei saa iseseisvalt tegutseda koguduseliikmete vähesuse tõttu ja seepärast lõpetab vähehaaval tegevuse. Tarumaal asuv Uhmardu Ristija Johannese eesti õigeusu kirik on heas korras, kuid kogudus puudub. Kogudust hooldab ajutiselt preester A. Gukovski ja Jumalateenistused toimuvad harva usklikte vähesuse tõttu (15-20 inimest). Preestri sõnul koguduse tegevus hääbub aeglaselt ja usklikud pöörduvad harva preestri poole palvega toimetada Jumalateenistusi. Tartumaal asuval Maaritsa Issandamuutmise eesti õigeusu kogudusel polnud umbes 20 aastat alalist vaimulikku koguduseliikmete nappuse tõttu. Kogudust hooldav preester T. Bleive toimetab seal Jumalateenistusi kord 3 kuu jooksul. Preestri sõnul väidavad kohalikud kirikulised, et neile sellest piisab. Tartumaal asuval Võnnu-Kärsa Kristuse sündimise eesti õigeusu kogudusel polnud preestrit 30 aastat. Praegu hooldab seda ajutiselt preester J. Envere, kes teatas, et vanuse tõttu ei saa enam kogudust hooldada, sest see asub tema alalisest elukohast väga kaugel. Koguduseliikmed avaldavad kiriku vastu vähe huvi. Saaremaal Tiirimetsal asuv Kristuse Sündimise õigeusu kiriku hoone on tugevasti kahjustatud ja Jumalateenistusi selles toimetata aga ei saa. Preester V. Paiveli sõnul pole koguduseliikmed pärast sõda ilmutanud mingisugust huvi pühakoja taastamise vastu. Taastamine poleks teostatav ka koguduse väikservuliususe tõttu”.

¹⁷⁸ GARF R-6991-1-776. Lk 1–7.

¹⁷⁹ ERA R-1966-1-39. Lk 95.

olnud alalist vaimulikku ning Jumalateenistusi toimetati ebaregulaarselt. Mõnnuste kogudus likvideeriti ametlikult VÕKNi poolt 7. juunil 1950. Kuid sulgemisotsusest selgub ka likvideerimise peapõhjus – kirikuhoone asukoht. Pühakojast 30 m kauguselt möödus sõjaväelise lennuvälja “Kagul” põhistardiliin ja kiriku 20 meetri kõrgune kellatorn segas lennuliiklust (8. sõjalaevastiku ülema Karlamovi ettekanne Eesti NSV MNi esimehele nr 0982 – 19. 05. 50).¹⁸⁰

14. juulil 1950 teatas volinik A. Tarassov piiskop Romanile Vene õigeusu kiriku nõukogu otsusest nõustuda Mõnnuste koguduse sulgemisega. Volinik tegi Eesti piiskopkonna valitsusele järgmised ettekirjutused:

- 1) tühistada 21. veebruari 1948 Saaremaa TSN täitevkomitee ja Mõnnuste koguduse vahel sõlmitud tüüpleping;
- 2) likvideerida kogudus ja arvata ta välja Eesti piiskopkonna tegutsevate koguduste nimekirjast;
- 3) saata Mõnnuste koguduse registreerimise materjalid tagasi voliniku kantsseleisse.

Vastavalt voliniku korraldusele tagastaski Saare-Muhumaa praost V. Lind (kiri nr 60) volinikule Mõnnuste koguduse materjalid ja akti Mõnnuste kirikuhoone üleandmise kohta Saaremaa TKle.¹⁸¹ Koguduse vara anti Tallinna ja Eesti piiskop Romani käsutusse, kes toimetas selle volinik A. Tarassovi loal edasi Pihkva piiskopkonda, kus see jagati Oudova praostkonna 3 koguduse (Krapiveno, Kjarova ja Gorodištšeno) vahel.¹⁸²

Kikivere kogudus jäi II maailmasõjas pühakojata, kui 1941. a kirikuvanemast nõukogude hävituspataljoni võitleja kiriku koos kõrvalhoonetega maha põletas. Kogudus taasavati Põltsamaa preester Leo Maidre initsiatiivil 1947. a. Preester kavatses ehitada uue kirikuhoone, mis selgub Kikevere volinikule 1. septembril 1947 kirjutatud koguduse avaldusest nr 142.¹⁸³

Volinik N. Karsakovi heakskiidul registreeriti Kikivere kogudus 1947. a uuesti. Volinik A. Tarassovi ametisse asumisega tõusis päevakorrale kõigi pühakojata jäänud koguduste sulgemine. Jumalateenistusi Kikiveres ei toimetatud, v. a iga-aastased üldhingepalvused kiriku kalmistul. See asjaolu sai ettekäändeks koguduse sulgemisele. 2. detsembril 1950 otsustas A. Tarassov kustutada Kikevere kogudus tegutsevate õigeusu koguduste nimekirjast ja saatis likvideerimisavalduse VÕKNile.¹⁸⁴ Avalduses vaidlustas A. Tarassov Kikevere koguduse registreerimise N. Karsakovi poolt 1947. a.

Kikevere kolhoosi moodustamise järel 1948. a liitusid sellega koguduse aktiivsemad liikmed ja kirikuvanem Juhan Taal. Nad andsid kiriku taastamiseks mõeldud ehitusmaterjali

¹⁸⁰ GARF R-6991-1-717. Lk 50–51.

¹⁸¹ ERA R- 1966 -1-33. Lk 83; SMA EAÕK Mõnnuste koguduse toimik nr 75.

¹⁸² ERA R-1966-1-39. Lk 113; GARF R-6991-1-717. Lk 50–53, 68, 77.

¹⁸³ ERA R-1966-1-16. Lk 147.

¹⁸⁴ SMA EAÕK Kikevere koguduse toimik nr 11. Lk 3.

kolhoosile. Kikevere koguduse likvideerimise ametlikuks põhjuseks pandi kirja valesti registreerimine. Tegelikult põhjuseks oli aga riigi kirikuvaenulik poliitika.¹⁸⁵

II maailmasõjas sai 1944. a suurtükibamuses rängalt kannatada Helme-Tõrva kirik. Tänu preester Vladimir Olterile kogudus siiski 1947. a registreeriti. Esialgu toimetati Jumalateenistusi ühes kirikla korteris. Veebruaris 1949 esitas Valgamaa täitevkomitee kogudusele nõudmise taastada pühakoda 1. juuniks 1949. Koguduse nõukogu pöördus piiskopkonna valitsuse poole palvega eraldada kiriku remondiks 35 000 rubla. Omal jõul taastamine oli väikesele kogudusele täiesti võimatu.

Nõukogu jättis koguduse palve rahuldamata põhjendusega, et küsitud vahendid piiskopkonnal puuduvad. Piiskopkonna valituse kirjas (nr 103 – 14. III 50) volinikule teatas nõukogu esimees ülempreester G. Aleksejev: “Koguduseliikmete väikese arvu ja võimaluste puudumise tõttu taastada pühamut on piiskopkonna valitsus alati arvestanud võimalust, et varem või hiljem läheb poollagunenud kirikuhoone linna valdusse”.¹⁸⁶ Tõrva rajooni loomise järel 1950. a võõrandati ja anti linna prokuratuurile üle kirikla, kus elas koguduse preester ja toimetati varem Jumalateenistusi.

4. aprillil 1950 võõrandas Valgamaa TK koguduse viimase tuluallika – 5 ha kirikumaad, mille kirikunõukogu oli teenustasuna preestrile andnud. Selle tagajärjel halvenes koguduse olukord veelgi.

Vaatamata piiskop Romani korduvale arupärimistele ja püüdele säilitada Helme-Tõrva kogudust (nt piiskopi kirjad volinikule nr 114 – 11. VI. 50 a; nr 286 – 19. VI. 50 a), oli koguduse edasine käekäik juba määratud. Kogudusemajast välja tõstetud ja maa kaotanud preester V. Olter, kes sai küll endise korteri asemele hüvituseks väikse toa, lõpetas ruumi puudumise tõttu Jumalateenistuste toimetamise ja läks erru. Ka piiskop Romani katse registreerida kogudus palvemajana ei läinud läbi. 10. detsembril 1950 Helme-Tõrva koguduse materjali läbi vaadates kustutas volinik A. Tarassov koguduse tegutsevate koguduste nimekirjast ja teavitas toimunust Tallinna ja Eesti piiskoppi.¹⁸⁷

Mõnnuste, Kikevere ja Helme-Tõrva koguduste likvideerimine praostkonna reformi järel näitab, et volinik A. Tarsasovi ametisse määramise järel muutus nõukogude kirikupoliitika rangemaks. A. Tarassov käivitas Eesti piiskopkonna koguduste nimekirja puhastamise kampaania. Löögi alla sattusid peamiselt väiksed ning pühakojata jäänud kogudused. A. Tarassov sai võimult täpsed ettekirjutused, kuidas teostada likvideerimisprotsessi ning mõjutada piiskopkonna nõukogu. 1950. a novembriks varustati kõik NSVLi VÕKNi volinikud põhjalike juhtnõõridega koguduste likvideerimiseks, kus olid kirjas järgmised õpetused:

¹⁸⁵ GARF R-6991-1-717. Lk 155, 175.

¹⁸⁶ GARF R-6991-1-717. Lk 42, 154–155, 175;

¹⁸⁷ SMA EAÕK Helme-Tõrva koguduse toimik nr 109.

- 1) Koguduste ja palvemajade arvelt mahavõtmist võib teostada üksnes VÕKNi loal, kui volinik esitab selleks põhjendatud kokkuvõtliku ülevaate;
- 2) Loa saamise järel kannab volinik koguduse suletud koguduste nimekirja.

Et koguduse või palvemaja sulgemise järel mitte kutsuda esile erilist usulist aktiivsust, ei kohustanud VÕKN volinikke teavitama kinnipandud koguduse juhatust või piiskoppi ametlikust otsusest, ega ka mitte tagasi nõudma registreerimistest ja tüüplepingut.

Koguduste juhatust või piiskoppi tuli sulgemisotsusest teavitada erandjuhtudel:

- 1) Kui kohalikel võimuorganil või kolhoosil oli tõeline vajadus kirikuhoone järele, et saada ruume nt kultuuri- või põllumajandushoone jaoks;
- 2) Kui piiskop tahtis registreerida ja määrata juba kinni pandud koguduse või palvemaja peale uut vaimulikku.

Vaatamata sellisele kahepalgelisele konfidentsiaalsusele kohustas VÕKN volinikke koguduse likvideerimisest ette hoiatama. Nagu selgus hiljem Vormsi koguduse likvideerimise loost, ei järginud volinik A. Tarassov seda põhimõtet.¹⁸⁸

2. Suhted riigiga metropoliit Gregooriuse ajal

2. 1. Vaimulikkonna reaktsioon tüüplepingute sõlmimisele ja algavale kirikuvara võõrandamisele

Metropoliit Gregooriuse valitsemisaja põhiettevõtmisteks Eesti piiskopkonnas olid tüüplepingute ümbersõlmimine ja järkjärguline kirikuvara võõrandamine. Need kaks aktsiooni kutsusid esile proteste vaimulike hulgas ja halvendasid veelgi piiskopkonna majanduslikku seisut.

Vastavalt VÕKNi ettekirjutusele nr 7991-c kohustati kõik Eesti NSV õigeusu kogudused alates 1. augustist 1950 loobuma peaaegu kogu kirikuvarast. Selgus, et Eesti NSV MNi 16. septembri 1947 otsus kirikuvara tähtajata ja tasuta kasutusele andmisest ei laienenud tervele varale, vaid üksnes:

- 1) koguduse kirikuhoonele;
- 2) valvurimajale;
- 3) kiriku- ja kultusvarale.

Seega kehtisid sõlmitud tüüplepingud peamiselt ainult sakraalehitistele ning kogu ülejäänud kirikuvara kuulus riigistamisele. Seetõttu võeti alates 1950. a ette tüüplepingute muutmine. Nõukogude kirikupoliitikas käivitus uus suund, mis seisnes vana seadusandluse ümbersõnastamises kirikuvara võõrandamise eesmärgil. Eesti piiskopkonnas algas nn kirikuvara

¹⁸⁸ GARF R-6991-1-603. Lk 63–64.

legaalne võõrandamine. Protesti üleskerkimisel seoses koguduse vara võõrandamisega tuli volinikul ametlikult teatada kohalikele omavalitsustele, et:¹⁸⁹

- 1) sõlmitud tüüplepingud laienevad üksnes koguduse kirikuhoonele, valvurimajale ja kultusvarale; 2) ülejäänud kirikuvara võõrandamise osas tal pole mingeid vastuväiteid;
- 3) tüüplepingute ümbersõlmimine pole vajalik, piisab kohaliku TKpoolset parandusest;
- 4) tüüplepingu parandustest tuli koguduse esindust teavitada alles pärast võõrandamisprotsessi läbiviimist.¹⁹⁰

Volinik pidi natsionaliseerimisele kaasa aitama, sest alates 1. augustist 1950 läks kogu Eesti õigeusu piiskopkonna kirikuvara peale kirikuhoonete ja valvurimajade üle täitekomiteede käsutusse, kes võisid kasutada seda oma äranägemise järele. Enamik varem sõlmitud tüüplepinguid kuulutati “tänu volinik N. Karsakovi ebapiisavale selgitustööle” valesti vormistatuks, kuna aastail 1947–1948 sai kogudustele antud peale kirikuhoone ja valvurimaja ka kõrvalhooned ja põllumaa.

Säärast seadusandliku muutust VÕKNi poolt ei osanud oodata isegi täitevkomiteed, kes nõudsid tihti uuel volinikult selgust volinik N. Karsakovi juhendite kohta ja väljendasid muutuste üle pahameelt. Näiteks 15. juunil 1950 salajases kirjas heitis Pärnu linna TK esimees V. Lombak volinik A. Tarassovile ette tema eelkäija N. Karsakovi ebakorrektset ja sageli segadust tekitavat lähenemist tüüplepingute sõlmimisele, mille tulemusena anti kogudustele aastail 1947–1948 tagasi peaaegu kogu varem natsionaliseeritud kirikuvara.

Pärnu linna TK-le saadetud N. Karsakovi kirja tüüplepingute sõlmimisest võis tõesti tõlgendada erinevalt. Kui Eesti NSV otsusega nr 627 pidi alates 16. septembrist 1947 kogudustele tasuta ja tähtajata kasutamiseks üle andma ainult usuvajaduste täitmiseks mõeldud ehitisi, siis N. Karsakovi lisajuhend nägi ette ka kogu ülejäänud kirikuvara (kirikla, kirikumaa ja majandihooned) üleandmist. Selle tulemusena hakkasid mitmed omavalitsused alates 1950. a käsitlema N. Karsakovi 1947. a lisajuhendi alusel sõlmitud tüüplepinguid ebaseaduslikena ning nõudsid volinik A. Tarassovilt vanade tüüplepingute tühistamist ja uute tüüplepingute sõlmimist. Näiteks Hiiumaa TSN TK pöördus järelepärimistega voliniku poole Puski, Kõpu, Kuri ja Kuriste koguduste vara osas. Esines ka juhtumeid, kus peale kirikumaa ja teiste kirikuhoonete tagastati kogudustele N. Karsakovi ajal ekslikult ka endisi apostlik-õigeusu kihelkonna- ja abikoole, nagu see juhtus näiteks Häädemeeste koguduses.

Kuna 1. augusti 1950 juhend keelas rangelt tüüplepingute ümbersõlmimise, siis oli A. Tarassovi kohuseks teavitada, et omavalitsused ei tühistaks vanu tüüplepinguid, kuna nad olid

¹⁸⁹ GARF R-6991-1-717. Lk 72–73.

¹⁹⁰ ERA R- 1961-1-31. Lk 5; ERA R-1961-1-31. Lk 9; ERA R-1961-1-31. Lk 1–2.

siiski “sõlmitud kooskõlas NSVLi RSNi otsusega nr 1325–28. XI. 43 ja *kirikute avamiskorra* määrusega (nr 1643–48c – 1.XII. 1944)”.¹⁹¹

Kirikuvara võõrandamine vastavalt 1950. a VÕKNi määrusele oli kohalikele kogudustele väga valuline. Nagu näitab voliniku statistika, tõusis koguduste võõrandamisalaste kaebuste arv näiteks 1953. a 2. kvartaliks 51,3%-ni kõikidest kaebustest (97 kaebust 189st).¹⁹²

2. 2. Praost Joann Randvere ja praost Joann Ümariku protestid kirikuvara võõrandamise vastu

Kiriklate ja kirikumaa võõrandamise juhtumid sagesid juba alates 1948. a. Kõige rohkem pingestus olukord kahe praosti, Joann Randvere ja Joann Ümariku protestidega seoses.

Võru praost J. Randvere päris volinik N. Karsakovilt aru (kiri nr 60–21.II.1948), kas lepingute sõlmimisega antakse kirikuvarad kogudustele tasuta ja tähtajata kasutusse või mitte? Kirjas märkis praost, et kohalik TK eiras voliniku ettekirjutust anda kogu kirikuvara tasuta kasutuseks ning pöördus Eesti NSV MNi poole loa saamiseks võõrandada kiriklad vaatamata voliniku lisajuhendile. Nagu hiljem selgus, ei olnud praost J. Randvere ärevus ja kahtlused tüüplepinguga seoses alusetud.

Samal aastal jäi Võru kogudus ilma mõlemast kiriklast, mis tekitas praosti ja voliniku vahel suurt poleemikat. TK võttis võõrandamise legaalseks aluseks Võru kogudusemaja natsionaliseerimisotsuse aastaist 1940–1941 (Eesti NSV ülemnõukogu presiidiumi otsus alates 31.X.1940 ja 5.VI.1941). Seega võõrandati Võru kirikla (Tartu 24) vahetult tüüplepingu sõlmimise järel. Võru TSN TK arvates oli N. Karsakovi lisajuhend ekslik, kui nägi ette Võru mõlema kirikla, kirikumaa ja majandushoonete tagastamist.

Praost J. Randvere palus volinikult jätta tüüpleping võõrandatud kirikla kohta jõusse, et säilitada kirikuteenijate eluruume leerisaaliks ja ooteruumiks. Volinik ja omavalitsus ei rahuldanud praosti palvet. 5. augustil 1948 teatas Võrumaa TK ametnik Trepp praostile, et kirikla võetakse koguduselt ära.¹⁹³

1. septembril 1948 võõrandas TK ka Võru koguduse teise kiriklahoone koos praosti ja kirikuteenijate korteritega ning kohustas kogudust alates oktoobrist maksma 127 rubla üüri. Praosti abipalved sellega seoses jättis volinik tähele panemata. N. Karsakov toetas ka seda Võru TK algatust, viidates, et kirikla oli seaduslikult võõrandatud Eesti NSV ÜN Presiidiumi otsustega alates 31. oktoobrist 1940 ja 5. juunist 1941.

¹⁹¹ GARF R-6991-1717. Lk 86–87.

¹⁹² ERA R-1961-1-47. Lk 9–13.

¹⁹³ ERA R- 1961-1-21. Lk 4; ERA R-1961-1-21. Lk 85–91.

Nähes, et kohalikul tasandil olukorda lahendada pole võimalik, saatis praost J. Randvere 1948. a sügisel ajalehele “Правда” artikli Eesti NSV õigeusvaimulike tagakiusamisest kohalike organite poolt. Kirjutus jäi loomulikult ilmutata, kuid 20. novembril 1948 saatis VÕKNi liige V. Spiridonov Eesti NSV volinikule arupärimise, artikli ära kirja ja käsu praosti lähemalt kontrollida. J. Randvere artikli koopia leidub Eesti NSV voliniku arhiivis. Artiklis argumenteeris J. Randvere õigeusu koguduste tagakiusamist eelkõige näidetega oma praostkonnast, nt Võru ja Räpina kiriklate natsionaliseerimine, Mõniste-Ritsiku koguduse eesniku B. Bežanitski kiriklast väljatõstmine ning Antsla ja Kaika kiriklate üleandmine koolile. Kirjas on ka etteheited protestantluse eesõigustatud olukorrast. Praosti sõnul Võrumaa luterlike pastoraate üldse ei maksustatud, sest luterlastest riigiametnikud kiusasid õigeusklikke ja töötasid kõigi vahenditega luteri kiriku kasuks.¹⁹⁴

Voliniku suhtumine praost J. Randveresse muutus pärast artiklit täielikult. Vastuses praostile 15. oktoobril 1948 teatas volinik, et Võru koguduse hoonete võõrandamine toimus seaduspäraselt ja hooned ei kuulu enam tagastamisele. Väljaastumine maksis eakale ja tunnustatud vaimulikule praostikoha. Ka teiste praostkonna vaimulike suhted piiskop Issidoriga pingestusid. Novembri alguses 1948 ähvardas piiskop Issidor panna praosti teenistuskeelu alla, kui ta ei tasu õigeaegselt piiskopkonna maksu. J. Randvere avalikustas piiskopi hoiatuse ringkirjas praostkonna vaimulikele 20. novembril 1948. Selle tulemusena piiskop vabastaski J. Randvere praosti kohustest ja viis ta üle Valga praostkonda.

J. Randveret ei aidanud siinjuures ei Võrumaa vaimulike kirjalik pöördumine 27. novembril 1948 piiskop Issidori poole palvega tühistada see „julm otsus” ega ka preester N. Bežanitski loobumine Võru praosti ülesannetest. N. Bežanitski põhjendas loobumist piiskopile sellega, et ei pea end vääriliseks J. Randvere järeltulijaks. Kuid piiskop jättis oma otsuse jõusse, tegi N. Bežanitskile valju noomituse ning määras Võrumaa praostiks Sergei Hints.¹⁹⁵

Detsembris 1948 üritas J. Randvere meeleparandusega oma positsiooni tagasi võita. 20. detsembril 1948 pöördus ta kirjalikult voliniku poole palvega kosta tema eest ja taastada tema õigused vanale ametikohale. Ta tunnistas, et kiri ajalehele “Правда” oli tõesti viga ja hooletuse tagajärg. Arusaamatust EPNiga põhjendas praost piiskopkonna maksu mittetasumisega, mida ta ei jõudnud õigeaegselt maksta, kuna mitmed Võrumaa kogudused ei esitanud majandusaruannet nõutud tähtajaks.

J. Randvere ja EPNi konflikt kestis ka piiskop Issidori surma järel 11. märtsil 1949. 1950. a sekkus konflikti Leningradi metropoliit Gregorius, kes otsustas saata Võrru

¹⁹⁴ ERA R-1961-1-18. Lk 39–47; GARF R-6991-1-410. Lk 119; GARF R-6991-1-410. Lk 123–124; GARF R-6991-1-717. Lk 107–108.

¹⁹⁵ ERA R-1961-1-21. Lk 184–187.

piiskopkonda erikomisjoni kujunenud olukorda uurima. Peale uurimist jättis metropoliit Gregorius endiselt jõusse piiskop Issidori otsuse vabastada J. Randvere Võru praosti ametist.¹⁹⁶ Praostiseisus õnnestus taastada piiskop Romani ajal 1951. a.

Ka hiljem valmistas praost J. Randvere kohalikule võimule peavalu. Nt 10. mail 1953 väljendas Võru rajooni TSN TK pahameelt tema tegevuse pärast, sest ta otsustas täitevkomiteega kooskõlastamata korraldada Haanja-Plaani surnuaial üldhingepalvuse ning levitas kolhoosides teateid ja plakateid. Kirjas volinikule kurtsid võimud, et praosti palvusereklaam juhtis „kevadkülvi läbiviimise ajal kolhoosnike tähelepanu teistele küsimustele ning soodustas töödistsipliini laostumist”.¹⁹⁷

Rahulolematust kirikuvara võõrandamisega avaldas ka Pärnu praost J. Ümarik. Juba 1948. a (praosti kiri EPNile nr 194 – 17.III.948) päris ta, kas kogudustele kasutamiseks antud riigivara (kirikud, majad ja maad) kuuluvad üldse kehtiva seaduse järgi hoonetemaksuga ja maarendiga maksustamisele? Tema teine küsimus puudutas põllumajanduslikke hooned – kas koguduse teenijate elamute, aitade, lautade ja teiste hoonete ning nende ümbruses oleva maa maksustamine omab seaduslikku alust?¹⁹⁸

Tartus õigusteadust õppinud Pärnu praost J. Ümarik mõistis hästi, et tüüplepingu sõlmimine on pelgalt abivahend kirikuvara natsionaliseerimiseks. Siiski väljendas ta lootust, et vara jääb vähemalt osaliselt koguduste käsutusse. Hiljem selguski, et mitmed tema praostkonna koguduste kinnisvarad (nt Kilingi-Nõmme), mis alguses anti kogudustele tähtajata ja tasuta kasutamiseks, võõrandati hiljem kohaliku täitevkomitee poolt.

1950. a Pärnu TSN TK järelpärimisel Eesti NSV MNlt selgus, et Pärnumaal kuuluvad kogudustele tagastamiseks ainult kirikuhooned ühes valvuri elamuga. J. Ümariku väitel asetas selline olukord eriti maakogudused raskesse olukorda, mistõttu nii mõnigi oli sunnitud tegevuse lõpetama, sest ei olnud ruume koguduse kantselei, vara, kirikuteenijate elamispinna ja leeritöö jaoks.¹⁹⁹ Praostis tekitas hämmingut, miks maksustas riik erinevate maksudega koguduse sedasama kinnisvara, mis oli tüüplepinguga antud kogudustele määramata ajaks ja tasuta kasutamiseks.

J. Ümarik ei kahetsenud 1945. a EAÕK Metropoolia Sinodi liikmena oma osalemist kirikulõhes. Sama põhimõtteliseks jäi ta ka õigeusu kiriku varade kaitsmisel. Juba 1949. a kurtsid julgeolekuorganid, et J. Ümarik jätkas nõukogude võimu vastaste arvamuste jagamist, hoidis kodus endiselt Eesti Vabariigi lippu ja pidas tihedat kirjavahetust vangistuses olevate kirikutegelastega. Novembris 1949 konfiskeeris julgeolek J. Ümariku 16. septembri 1949 kirjutatud kirja VÕKNi esimehele G. Karpovile ning Moskva ja kogu Venemaa patriarhile.

¹⁹⁶ ERA R-1961-1-33. Lk 31.

¹⁹⁷ ERA R-1961-1-49. Lk 8.

¹⁹⁸ ERA R- 1961-1-21. Lk 19.

¹⁹⁹ ERA R- 1961-1-21. Lk 76.

Selles pidi sisalduma laim nõukogude kirikupoliitika kohta. See asjaolu sai praostile hiljem saatuslikuks. Anonüümkirjas süüdistas J. Ümarik nõukogude võimu õigeusu kiriku rõhumises ja tagakiusamises, sest riik jättis kiriku ilma juriidilise isiku õigusest, kinnis- ja vallasvarast ning ei andnud isegi võimalust lükata avalikkuse ees ümber parteiorganite levitatavat kirikuvaenulikkust valetavet. Säärast käitumist luureorganid praostile ei andestatud. Nad vahistasid J. Ümariku 25. aprillil 1950 ja määrasid talle 6. septembril 1950 NSVL SARKIi erinõupidamise otsusega VNFSV KrK § 58–10, 121 järgi 10-aastase vabadusekaotuse.²⁰⁰

Kokkuvõtvalt võib märkida, et J. Randvere ja J. Ümariku protestiavaldused kirikuvara võõrandamise vastu pärast tüüpelingute sõlmimist näitavad, et ka kõige parema tahtmise juures ei olnud enam võimalik muuta kujunenud olukorda piiskopkonna ja riigi suhetes. Vastuhakk totalitaarsüsteemile tähendas vastuhakkajale automaatset kaotust.

2. 3. Teised konflikti-ilmingud omavalitsuste ja vaimulikkonna vahel kuni aastani 1953

Üheks teravaks ja lahendust nõudvaks probleemiks, millega volinik pidi tegelema kuni 1950. a, olid vaimulike kaebused omavalitsuste vastu seoses mobiliseerimisega ühistöödele. Juba 1945. a alates kurtsid õigeusvaimulikud volinikule, et neid sunniti osalema metsaraie- ja teistel ühistöödel, mis mõjus alandavalt ja pärssis vaimulikutööd.²⁰¹

NSVL rahvakomissaride nõukogu 1945. a otsus vabastas vaimulikud ühistööst. Kuid piiskopkonna nõukogu seisukoht selles küsimuses oli volinikumeelne. Volinik arvas, et kõik töövõimelised vaimulikud pidid osalema omavalitsuste ühisüritustes, milleks neid kohustas täitevkomitee, kuna see oli tolleaegse nõukogude-patriootilise töö üks näitaja.

Piiskopkonna nõukogu ettekirjutus kohustas kõiki praoste propageerima metsamaterjali raie- ja väljaveo jt aktsioone. Nt pöördus 11. veebruaril 1946 Pärnu praost J. Ümarik ringkirjaga Pärnumaa koguduste vaimulike ja juhatuste poole ning kutsus neid metsaraiekampaanias kaasa lööma.²⁰² Juhtumeid koguduse vaimulike sunniviisilisest mobiliseerimisest kolhoosi ühistöödele esines ka hiljem.

10. märtsil 1947 pöördus voliniku poole Kähri koguduse vaimulik preester V. Talomees kaebusega, et 1947. a märtsi alguses sundis Põlva TK kohaliku külanõukogu esindaja teda relva ähvardusel minema metsaraietööle, viidates, et tal pole seaduslikku alust kõrvale hoida. Kuigi V. Talomehe kaebuses kirjeldatud juhtumil oli kriminaalne iseloom, ei leidnud kaebus voliniku

²⁰⁰ ERAF 131-1-211/I, L 274–313. Lk 341; GARF R-6991-1-717. Lk 79.

²⁰¹ ERA R-1961-1-12. Lk 125; ERA R-1961-1-5. Lk 12–14.

²⁰² GARF R-6991-1-109. Lk 8; ERA R-1961-1-7. Lk 26. Käesolevas 11. veebr 1946 ringkirjas kirjutas ülempreester J. Ümarik: “Kuna käimasoleva metsaraie- ja väljaveoaktisooni puhul suurem osa ülestöötavast materjalist läheb sõja läbi purustatud majanduse ja elamute taastamiseks, siis on kõigi kristlaste püha kohus sellest puhtsüdamlikult osa võtta ja seega aidata ligimeste häda leevendada ja nende risti kanda, millele tuleks ka koguduste hingekarjastel juhtida isalikult oma koguduseliikmete ja usklikke tähelepanu”.

heakskiitu, sest tema ettekirjutusel pidid kõik hobust omavad vaimulikud võrdselt teiste külaelanikega osalema kolhoosi ühistöödel.²⁰³

Sarnane töölesundimine levis ka mujal. Näiteks Saare- ja Muhumaa praost V. Lind teatas kirjas volinikule (nr 103 – 14.VI.1948), et Saaremaa kohalikud täitevkomiteed sundisid Levala preestri Nikolai Järvesalu ja Laimjala preestri F. Kadariku turbarabatöödele. Suulises vastuses praostile selgitas volinik, et kohalikel omavalitsustel on vaimulike mobiliseerimiseks täielik õigus, sest kogu töövõimeline elanikkond peab ühistöödel osalema.²⁰⁴

27. novembril 1948 teatas Eesti piiskopkonna nõukogu volinikule, et Puhja TSN TK kohustas Kavilda ja Rannu koguduse vaimulikku Mihhail Voznesenskit osalema metsaraietöödel ja täitma puude raienormi 60 ruutmeetri ulatuses. M. Voznesenski juhtum lahendati seekord positiivselt tema kasuks, sest TK arvestas voliniku soovitusel asjaolu, et vaimuliku hooldada oli mitu kogudust.²⁰⁵

Esines ka täiesti vastupidiseid olukordi, kus olenemata hooldatavate koguduste arvust ei teinud volinik vaimuliku kaitseks midagi, vaid andis vaimuliku kohaliku täitevkomitee käsutusse. Näiteks 1950. a talvel saatis Võrumaa TK 80 päevaks metsatööle Karula preestri Aleksander Antoni, kes, sarnaselt preester M. Voznesenskile, hooldas kokku 3 õigeusu kogudust (Karula, Kaika ja Laanemetsa). Samuti juhtus 1950. a Laiuse vaimuliku Viktor Hörbergiga. Voliniku seisukoht nende vaimulike palvekirjadele puhul oli järgmine: “Voliniku kompetensi ei kuulu eriteatiste väljastamine töödest vabastamiseks. Töölt vabastatakse üksnes eakaid ja haigeid vaimulikke.”

Õigeusuvaimulike kohustamine ühistöödele tekitas poleemikat ka uskkondadevahelisel tasandil. Nt päris Eesti piiskopkonna nõukogu preestrite A. Antoni ja V. Hörbergi juhtumitega seoses 1950. a volinikult aru, miks õigeusuvaimulikud peavad osalema ühistöödel, samas kui luteri pastorid on säärasest koormusest vabastatud. Eesti õigeusu piiskopkonna vaimulike sundimine metsaraiele ja teistele ühistöödele ning volinike N. Karsakovi ja A. Tarassovi passiivsus selles küsimuses külvas vaimulike seas 1950. a niisugust ärevust ja rahulolematust, et pani mõne preestri tõsiselt kaaluma võimalust minna tsiviilteenistusse.²⁰⁶

Teiseks pingeallikas oli kirikuhoonete ebaseaduslik võõrandamine. Aastail 1945–1953 pöördusid täitevkomiteed korduvalt voliniku poole loa saamiseks kasutada võõrandatud õigeusu kirikuhooneid oma äranägemise järgi. Näiteks 20. jaanuaril 1951 küsis Suure-Jaani rajooni TK volinikult luba Suure-Jaani kirikuhoone kasutuselevõtmiseks muuks otstarbeks. Sarnaste avaldusega pöördusid 28. veebruaril 1951 Hiiumaa rajooni TK kommunaalmajanduse osakond

²⁰³ GARF R-6991-1-410. Lk 11.

²⁰⁴ GARF R-6991-1-410. Lk 42.

²⁰⁵ GARF R-6991-1-410. Lk 121.

²⁰⁶ ERA R-1961-1-21. Lk 39; GARF R-6991-1-267. Lk 12–13; GARF R-6991-1-717. Lk 37.

seoses Kõpu kirikuhoonega ja 12. juunil 1953 Räpina rajooni TSN TK seoses Võõpsu palvelaga.²⁰⁷

Sageli sai volinik kirikuhoonete võõrandamisest teada koguduste käest. Näiteks 1953. a 2. kvartalis laekus volinikule ühtekokku 10 koguduse kaebust palvega lõpetada nende kirikute kasutamine viljahoidlatena, mis näitab, et juhtumid kirikuhoonete omavolilisest kasutamisest kolhooside ja TKde poolt ei olnud erandlikud.²⁰⁸

Uuritaval ajavahemikul ei lubatud ka kogudusi üle viia endise kirikuhoone vahetusse lähedusse, nagu see juhtus näiteks Kuremäe kloostrile kuuluva võõrandatud Ketsemani eraklaga 1952. a. Iguumenja Rafaila eestvedamisel püüti tulemusteta kloostri vahetusse lähedusse ümber paigutada Ketsemani laatsaretikirikut ja teisi hooned, mida alates 1896. a kasutati Kuremäe eakate ja haigete kloostriõdede ülalpidamiseks. Volinik P. Kapitonov keelas selle ja teatas 25. novembril 1952 kohalikele külanõukogudele, et tal omaltpoolt pole vastuväiteid Pühtitsa kloostri Ketsemani erakla hoonete üleandmise kohta Jõhvi TSN TKle.²⁰⁹

Volinik P. Kapitonovi suhtumine kirikuvara võõrandamisse näitas ilmekalt tema poolehoidu kohalike omavalitsuste teostatud võõrandamisele.²¹⁰ Siinjuures võib peatuda ka nn vabatahtlikul kirikuvarast loobumise fenomenil. Esines juhtumeid, mil kogudused loobusid oma varast omavalitsusorgani kasuks näiliselt küll vabatahtlikult, kuid tegelikult tulenes see hoopis soovist vältida suuremat häda, nagu näiteks kiriku kõrvalhoonete lammutamist rajooni valitsuse poolt. Nii juhtus Laimjallas, kus koguduse juhatus otsustas 6. septembril 1950 loobuda preestrimaja kasutamisest ja anda hoone üle Kahtla 7-klassilise kooli internaadile, „kuna ülejäänud majadest jätkub külluses kirikuteenijate vajaduste rahuldamiseks”. Tegelikult kavandas Pärnu rajooni valitsus aga hoopis selle preestrimaja lammutamist ning koguduse vabatahtlik loobumine tulenes soovist päästa kirikla kasvõi sellisel moel. Sarnast survevahendit (lammutamisoht) võidi kasutada 1950. a ka Alajõe koguduse puhul, mil ta “omal soovil” loobus omavalitsuse kasuks kirikla ühest osast, mis hiljem muudeti Alajõe TK kultuurimajaks.²¹¹

Üheks valuküsimuseks, mis kutsus samuti esile vaimulike proteste, oli elamust väljatõstmine. Esines mitmeid juhtumeid, kus vaimulik tõsteti vägivaldselt välja koguduselt võõrandatud majast. Nii juhtus 1948. a Tuhalaane koguduse 66-aastase preestriga Konstantin Kummeliga, kellele anti 2 nädalat kiriklast väljakolimiseks ja uue eluruumi otsimiseks, sest Tuhalaane TK otsusega (nr 20–30.VI.1948) läks kogudusemaja täies ulatuses kohaliku miilitsa tööruumideks. Eesti piiskopkonna valitsus võis paluda voliniku abi, et vaimulikule jäetaks kasvõi ükski eluruum endises kiriklas. Tuhalaane koguduse preestri puhul see õnnestuski.

²⁰⁷ ERA R-1961-1-36. Lk 2, 50.

²⁰⁸ ERA R-1961-1-47. Lk 9–13.

²⁰⁹ ERA R-1961-1-49. Lk 1–9.

²¹⁰ ERA R-1961-1-43. Lk 1–18; ERA R-1961-1-44. Lk 1. ERA R-1961-1-45. Lk 143.

²¹¹ ERA R-1961-1-31. Lk 17–20; ERA R-1961-1-33. Lk 126; KADARIK, F. Suuline teade 23. dets 2003.

Samal aastal tõsteti koguduse majast välja 2 päeva jooksul Mõniste-Ritsiku preester Boris Bežanitski, sest kohalik kirikla natsionaliseeriti ja muudeti rahvamajaks. B. Bežanitskil tuli leppida eluasemekompensatsiooniga ühe talumaja näol.

1949. a detsembris tõsteti kohaliku TK esimehe 2. detsembri 1949 suulisel korraldusega välja Antsla koguduse eesnik N. Bežanitski 4-liikmeline pere. 15. septembril 1952 võõrandas Räpina TK kohaliku koguduse preestrimaja, tõstis lageda taeva alla preester Valentin Savini perekonna ja ei pakkunud mingit hüvitust. Ei aidanud siinjuures ei vaimuliku kaebus kohtusse ega Eesti piiskopkonna eeskoste voliniku ees. Volinik P. Kapitonovi seisukoht 22. juulil oli negatiivne ja põhjendus järgmine: seoses rajoneerimisega on kirikumajade üleandmine riigiasutustele on riikliku tähtsusega aktsioon. Hiljem sunniti V. Savin ruumide puudumise tõttu vahetama ka kogudust.²¹²

Omavalitsusorganite kaebused ja protestid, eriti pärast 1949. a, keskendusid rohkem surnuaiapühade, ristikäikude ja leeri problemaatikale. Nt Saare maakonna TK üldosakonna esimees J. Suurhans kaebas 11. juunil 1949 Usukultusasjade Nõukogu esimehele J. Kivile Muhu-Hellamaa eesniku Eugen Tamme peale, kes esimehe arvates korduvalt segas kohalike nõukogude organite korraldatud ürituste läbiviimist. J. Suurhans palus UN volinikult võtta tarvitusele vastavaid samme olukorra parandamiseks. Kirjas selgub, et pühapäeval, 5. juunil 1949 häiris preester E. Tamm Muhu laulupäeva üritust ja segas laulupäevaks valmistuvaid koore, kui läks koguduseliikmetega Muhu-Rinsi kirikust ristikäiguga kalmistule ja tõmbas kaasa lauluväljakul olevaid inimesi. 1948. a. oktoobripühade ajal korraldas preester E. Tamm oma laudakatuse talgud, tõmmates sinna samuti kaasa hulga inimesi.²¹³

Kaebusi omavalitsusorganitelt laekus ka surnuaiapühade pidamise pärast valed ajal, kuna vaimulikud sageli ei teavitatud voliniku ettekirjutuste kohaselt üldhingealvuste korraldamisest kohalikke omavalitsusi. Nt 23. augustil 1949 pöördus voliniku poole kirjalikult Viljandimaa TSN TK esimees O. Ermus kaebusega Kikivere kogudust hooldava vaimuliku L. Maidre peale, kes ei registreerinud surnuaiapäeva Kikivere kalmistul maakonna TKs, mistõttu see segas kohaliku kolhoosi tööd, sest üldhingealve toimus kõige pingelisemal koristus- ja peksutööde perioodil. Volinikku paluti võtta tarvitusele vastavaid samme ja kutsuda preester L. Maidre korrale.²¹⁴

Esines juhtumeid, et kohalikud omavalitsused keelasid õigeusu kogudustele seadusega lubatud ülestõusmispüha ristikäike, nagu see juhtus 1952. a Alajões ja Jõhvis. Voliniku reaktsioon toetas kogudusi ja nõudis täitevkomiteedelt keelu viivitamatut tühistamist. Ülestõusmispühaõise Jumalateenistuse toimetamine ja ristikäikude korraldamine oli lubatud

²¹² ERA R-1961-1-33. Lk 27–29; ERA R-1961-1-45. Lk 79–87; GARF R-6991-1-410. Lk 75, 124; GARF R-6991-1-717. Lk 12, 86, 88, 103, 111.

²¹³ ERA R-1961-1-25. Lk 11.

²¹⁴ ERA R-1961-1-25. Lk 13.

vastavalt Eesti NSV Rahvakomissaride nõukogu 5. juuli 1945 määrusele nr 614 (II osa § 5) tingimusel, et koguduste eesnikud teatavad sellest eelnevalt kohalikele TKdele.²¹⁵

Omavalitsusorganeid tegi rahulolematuks ka avalik leeriõpe. See keelati voliniku ettekirjutusega alates 1949. a. Näiteks kirjas volinikule 4. juulist 1949 teatas Võrumaa TSN TK esimees, et Värskas Jüri koguduse eesnik S. Hints jätkas leeritundide pidamist 20-le noorele hoolimata kohaliku valla TK korduvatest hoiatustest.²¹⁶

Kokkuvõtvalt võib märkida, et konflikti-ilmingud omavalitsuste ja vaimulike vahel olid väga laia diapasoonega. Vaimulike põhikaebused keskendusid rõhutatud sotsiaalsele seisundile (nt sunniviisiline ühistöödele mobiliseerimine) või kitsendustele seoses kirikuvara võõrandamisega (nt kiriklast väljatõstmine). Vaimulike kaebused omavalitsusorganite esindajate kohta ei olnud haruldased ka pärast 1950. a. Nt 1953. a 2. kvartali aruandes märkis volinik, et 189-st selles ajavahemikus laekunud kaebustest oli 27 ehk 14, 2% kohalike TK esindajate peale.²¹⁷

Omavalitsusorganite protestid preestrite tegevuse peale keskendusid õigeusu koguduste avalikule tegevusele nagu surnuaiapäevade, ristikäikude ja usuõpetuse korraldamine. Alates 1949. aastast hakkaski nõukogude võim sellisele tegevusele seadma kindlaid piiranguid, millega Eesti õigeusu piiskopkonnal tuli pikapeale harjuda.

3. Peatüki kokkuvõte

Peatüki kokkuvõttena võib öelda, et metropoliit Gregooriuse teine asevalitsemise aega Eesti piiskopkonnas aastail 1949–1950 oli institutsionaalse väljakujunemise lõpu ja stagneerumise aeg totalitaarreežiimi tingimustes. Tema reformidest väärivad märkimist praostkondade piiride reform ning volinik A. Tarassovi juhitud koguduste nimekirjade puhastamine, mis algas 3 õigeusu koguduse sulgemisega (Mõnnuste, Kikevere ja Helme-Tõrva). Nõukogude võimu kirikupoliitika karmistumine 1940. aastate lõpus kajastus Eesti piiskopkonna kõigil tasanditel.

Kiriku ja riigi suhted vahemikus 1948–1949 väljendusid eeskätt kirikuvara natsionaliseerimises. Kuigi vara oli antud 1947. a kogudustele tasuta ja tähtajatuks kasutamiseks, muudeti nüüd seda põhimõtet ning sunniti kogudusi loobuma peaaegu kõigest peale kirikuhoone, valvurimaja ja kultusesemete.

Koguduste ja omavalitsuste vahel tuli ette erinevaid konflikte. Vaimulike põhikaebused seostusid nende rõhutatud ühiskondliku seisuse alandamisega (nt sunniviisiline ühistöödele

²¹⁵ ERA R-1961-1-45. Lk 39–43; Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja, nr 3, 19. märts 1947.

²¹⁶ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja, nr 4, 15. juunil 1949; ERA R-1961-1-31. Lk 3.

²¹⁷ ERA R-1961-1-47. Lk 9–13.

mobiliseerimine või kiriklast väljatõstmine). Omavalitsusorganid protestisid peamiselt koguduste avaliku tegevuse vastu (nt surnuaiapühade, ristikäikude ja usuõpetuse korraldamine).

EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKOND TALLINNA JA EESTI PIISKOPI ROMANI VALITSEMISE ALL AASTAIL 1951–1953

1. Eesti õigeusu piiskopkonna kiriklik olukord aastail 1951–1953

1. 1. Piiskop Romani elulugu tema seadmiseni Eesti piiskopkonna abipiiskopiks

Tulevane Tallinna ja Eesti piiskop Roman Tang sündis 3. oktoobril 1893 Kuressaares. Kuressaare linnakooli lõpetas ta 1909. a. Keskhariiduse omandas ta Moskvast 1916. a. Alates 1927. a asus ta tööle Jõhvis kohtuametnikuna.

1931. a sooritas R. Tang vaimuliku kutseeksami. Metropoliit Aleksander pühitses ta 7. märtsil 1931 diakoniks, järgmisel päeval preestriks. Oma vaimulikku teenistuskäiku alustas ülempreester R. Tang tagavaravaimulikuna Jõhvis (1931–1933), samaaegselt asetäitjana Orul. Seejärel teenis R. Tang Kuremäe kloostri (1933–1940) ja Petseri kloostri (1940). 1940. a naases ta Jõhvi kogudusse, kus ta teenis kuni 1950. a, olles ühtlasi asetäitja Kohtla-Järvel (1941).

1943. a ülendati R. Tang ülempreestriks. Pärast II maailmasõda töötas R. Tang mõnda aega Jõhvi kalaartelli raamatupidajana. 14. jaanuaril 1947 autasustati teda medaliga “Vapra töö eest Isamaasõjas 1941–1945”. 1949. a sai temast Viru-Jõhvi praost. Metropoliit Gregoorius ajal esitati R. Tang piiskopikandidaadiks. 17. märtsil 1950 mungastati ta patriarh Aleksius I määrusega ja suunati Leningradi metropoolia Tallinna abipiiskopiks. 15. aprillil 1950 ülendati R. Tang arhimandriidiks ning sama aasta 15. aprillil nimetati piiskopiks.²¹⁸ 16. aprillil 1950 pühitseti R. Tang Leningradi metropoolia Tallinna abipiiskopiks, kus ta teenis kuni 1951. a, mil temast sai Tallinna ja Eesti piiskop.

1. 2. Piiskop Romani katse degradeerida piiskopkond

Eesti piiskopkonna ja piiskopkonna nõukogu degradeerimine oli juba enne Romani määramist Tallinna ja Eesti piiskopiks Eesti kirikuelu üks põhiküsimusi. Alates Romani saabumisest Tallinnasse mais 1950 Eesti piiskopkonna nõukogu töö praktiliselt seiskus, millele aitas kaadripoliitikaga kaasa ka vastne abipiiskop. 26. mail 1950 määras metropoliit Gregoorius piiskop Romani eestvedamisel Pärnu Katarina koguduse eesnikuks piiskopkonna nõukogu liikme ülempreestri J. Meltsaare. 14. augustil 1950 viidi Narva Kreenholmi peakirikusse üle piiskopkonna nõukogu teine liige, ülempreester J. Stratonovitš. Tallinnasse jäi vaid 2 endise piiskopkonna nõukogu liiget G. Aleksejev ja N. Kokla. Selgituses volinik A. Tarassovile

²¹⁸ Журнал Московской Патриархии 1950/5, Lk 14; GARF R-6991-1-717. Lk 79-80. 94–95.

põhjendas piiskop Roman nõukogu laialisaatmist sellega, et juhtimisorgan on oma otstarbe minetanud. Saades volinikult nõusoleku, pöördus piiskop Roman 2. juulil 1950 Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregooriuse poole ettepanekuga lõpetada Eesti piiskopkonna nõukogu tegevus ja muuta Eesti piiskopkond abipiiskopkonnaks ehk Leningradi metropoolia üheks vikariaadiks. Piiskop väljendas isiklikku soovi kolida Leningradi.²¹⁹

Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregooriuse otsus nr 51 12. jaanuarist 1951 rahuldab piiskop Romani ettepaneku vaid osaliselt ja saatis Eesti piiskopkonna nõukogu laiali. Vene õigeusu kiriku juhtimise määruse §27 alusel polnud piiskopkonna nõukogu olemasolu piiskopi juures sugugi kohustuslik, vaid sõltus kohaliku piiskopi äranägemisest. Sama otsusega määrati Tallinna piiskopi sekretäriks piiskopkonna nõukogu endine esimees G. Aleksejev ja piiskopi sekretäri asetäitjaks Eesti asjades – nõukogu endine sekretär N. Kokla. Volinikule teatati sellest 29. jaanuaril 1951.

Vaimulike reaktsioon piiskopkonna degradeerimiskatsetele ja piiskopkonna nõukogu laialisaatmisele peegeldus Eesti õigeusu kirikuameti 26. märtsi 1951 ühisavalduses patriarhile ja Pühimale Sinodile. Anonüümses õigeusuliste eestlaste palvekirjas Moskva patriarhile paluti säilitada Eesti piiskopkond iseseisvana, määrata piiskopkonna peaks Tallinna abipiiskop Roman ja omistada talle nimetus *Tallinna ja Eesti piiskop*. Palvekirjas kurdeti Tallinna abipiiskop Romani piiratud õiguste üle. Avalduses toodi näitena esile Läti piiskopkond, mille peaks oli metropoliidiseisuses esikarjane. Palvekiri kajastas hästi kohaliku eesti õigeusu vaimulikkonna meeleolusid ja soovi säilitada Eesti piiskopkonna staatust, mis faktiliselt oli juba 1949. a muutunud abipiiskopkonnaks ehk Leningradi vikariaadiks.

²¹⁹ ERA R-1961-1-33, Lk 78; GARF R-6991-1-717, Lk 121–178. Märkus: 2. VII. 1950 ettekandes kirjutab abipiiskop Roman: “1944. a Teie Ülipühitsetuse kaasabil loodud Eesti piiskopkonna nõukogu, mis oli mõeldud Eesti piiskopkonna valitsejale abiorganiks, omas suurt tähtsust Eesti kirikuvalitsemise ümberkujundamisel pärast meie piiskopkonna ühinemist Moskva patriarhaadiga. Suurt kasu selle loomisel on toonud ülempiiskop Paveli juures toimiv (Narva) piiskopkonna nõukogu, eriti tema sagedaste haigestumiste ajal ja tema surma järel. Pärast Paveli surma kuni piiskop Issidori määramiseni Eesti piiskopkonna eestseisjaks eksisteeris kohalik piiskopkond 1,5 aastat n-õ “vaeslapse” seisuses. Piiskop Issidori määramisega kaotas Eesti piiskopkonna nõukogu oma tähenduse – nüüdseks lahkunud piiskop Issidor pole kordagi oma valitsuse ajal seda organit kokku kutsunud. Piiskop Issidor kasutas nõukogu esimehe ja sekretäri abi üksnes vajadusel ja oma isiklikul äranägemisel ning otsustas asju oma ülima arusaamise kohaselt. Pärast piiskop Issidori surma (1949 dets) kuni minu määramiseni abipiiskopiks (1950 aprill) vaatas kirikuküsimusi läbi piiskopkonna nõukogu ja kinnitas Teie Ülipühitsetus. Piiskopkonna valitsemise vastu võtnud ja sellega tutvunud, hakkasin töötama samal viisil nagu lahkunud piiskop Issidor, seda enam, et kõik enam-vähem tähtsamad küsimused edastatakse Teie ülipühitsetusele kinnitamiseks. Vajadusel kasutan oma kaastööliste nõu, kuid raskete küsimuste juures on kõige tähtsamad Teie näpunäited ja ettekirjutused. Selliselt tundub piiskopkonna nõukogu mulle ebaotstarbekas ning seda enam, kui ta eksisteerib vaid nimeliselt. Praegusel hetkel, seoses oma ärasõiduga Tallinnast ja elamaasumisega Leningradi ning teiste piiskopkonna nõukogu liikmete asumisega mujale (nõukogust on lahkunud J. Stratonovitš, J. Meltsaar ning kohale jäi vaid esimees ülempreester Georgi Aleksejev ja sekretär Nikolai Kokla) luban endale esitada Teie Ülipühitsetusele järgmist kavandit:

1. Tunnistada tegelikult mitteeksisteeriv piiskopkonna nõukogu laialisaadetuks,
2. Nõukogu endise esimehele Georgi Aleksejevile anda ametinimetus “Tallinna piiskopi sekretär”,
3. Nõukogu endisele sekretärile Nikolai Koklale anda ametinimetus “eesti asjade aruandja” või “sekretäri asjaajaja”

26. märtsil 1951 otsustas patriarh ühes Pühimaga Sinodiga: “Võttes arvesse õigeusuliste eestlaste soovi iseseisva piiskopi määramiseks, kinnitada pühitsetud Roman, Tallinna piiskop, iseseisvaks piiskopiks, Eesti piiskopkonna valitsejaks, nimetusega *Tallinna ja Eesti piiskop*”. Tuginedes patriarhi otsusele 28. märtsist 1951, andis metropoliit Gregoorius välja korralduse nr 333 abipiiskop Romani määramiseks Eesti piiskopkonna peaks nimetusega *Tallinna ja Eesti piiskop*.²²⁰

Säärane olukord aga ei rahuldanud Tallinna ja Eesti piiskoppi ennast ja oktoobris 1951 üritas ta teistkordselt Eesti piiskopkonda Leningradi metropoolia abipiiskopkonnaks degradeerida. 5. oktoobril 1951 osales Roman Pühima Sinodi koosolekul ja esines ettekandega Eesti piiskopkonna olukorrast. Ta tegi taas ettepaneku likvideerida Tallinna ja Eesti piiskopkond ning määrata end Leningradi abipiiskopiks asukohaga Leningradis. Piiskop Romani ettepanekuga ei nõustunud Leningradi metropoliit Gregoorius, kelle sooviks oli, et Tallinna ja Eesti piiskopkond tegutseks ka edaspidi samal alusel nagu soovis kohalik vaimulikkond 1951. a märtsis.²²¹

Siinjuures on huvitav peatuda lähemalt piiskop Romani argumentidel, millega ta põhjendas iseseisva Eesti piiskopkonna likvideerimist ja Eesti NSV õigeusu koguduste ühendamist Leningradi metropooliaga:

- 1) Iseseisvat Eesti piiskopkonda enne 1917. a ei eksisteerinud, see oli osa suurest Riia ja Miitavi peapiiskopkonnast, mis hõlmas Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kubermangude õigeusulisi.
- 2) Võrreldes varasema olukorraga, mil õigeusu koguduste arv oli suurem ja piiskopkonna olemasolu paremini põhjendatud, oli koguduste arv Eesti NSVs käesoleval ajal liiga väike, et peaks olema eraldi piiskopkond.
- 3) Piiskopkonna eestseisjal oli näiteks enne II maailmasõda palju rohkem tegevusvaldkondi, nt vaimuliku seminari juhtimine, teiste õigeusuasutuste valitsemine, perekonnaseisu-ametniku ülesanded jne, mis põhjendas iseseisva piiskopkonnana olemasolu. Nüüdse piiskopi ülesanneteks on üksnes koguduste külastamine ja jooksvate administratiivküsimuste lahendamine.

Leningradi ja Novgorodi metropoliit Gregooriuse vastuväited piiskop Romanile ja Eesti piiskopkonna säilimise kasuks olid järgmised:

- 1) Kuna põhiprobleemiks Eesti piiskopkonna eksisteerimisel oli üksnes majanduslike vahendite puudumine, siis võib küsimust lahendada Leningradi metropoolia iga-aastase majandustoetusega. Vaatamata suurtele kulutustele Leningradi Vaimuliku Seminari ja

²²⁰ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja, nr. 3, 3. aprillil 1951; GARF R-6991-2-85a. Lk 5.

²²¹ Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr. 1, 29. jaanuar 1951; ERA R-1961-1-35. Lk 81; ERA R-1961-1-36. Lk 2.

Akadeemia ülalpidamiseks (umbes 3 miljonit rubla aastas) oli Leningradi metropoolia valmis abistama Eesti piiskopkonda kui iseseisvat institutsiooni igal aastal 75 000 rublaga.

- 2) Mis puutub piiskopkonna ühendamisse Leningradi metropooliaga, siis võib see jääda samale alusele nagu enne piiskop Romani määramist Tallinna ja Eesti piiskopiks 1951. a märtsis. Piiskopkonna tähtsamate küsimuste lahendamine võib endiselt kuuluda Leningradi metropoliidi kompetentsi ja ülejäänud asjaajamine piiskopkonna juhtimises – piiskop Romani valdkonda.
- 3) Piiskop Romani asumine Leningradi pole otstarbekas, sest esiteks säärane piiskopkonna kaugjuhtimine võõrandab selle vaimuliku oma karjast, teiseks – sõidukulud ei võimalda tihedat reisimist Tallinna ja Leningradi vahel ning kolmandaks – abipiiskopkonna kantseleist ja alalisest piiskopist Tallinnas oleks Eesti usklitele rohkem kasu kui piiskop Romani abist Leningradis metropoolia asjaajamises.²²²

Patriarh Aleksius I ja Pühim Sinod võtsid kuulda metropoliit Gregooriuse seisukohta ning otsustasid säilitada Tallinna ja Eesti piiskopkonna iseseisva üksusena. Arvestades vaimulike vaesust ja piiskopkonna vajadusi otsustati patriarhaadi vahenditest Tallinna ja Eesti piiskopkonnale eraldada 75 000 rubla abiraha. Kuigi kindlat seisukohta piiskop Romani asumises Leningradi vastu ei võetud, kolis piiskop Roman 1951. a Leningradi.

Kokkuvõtlikult tuleb nentida, et vaatamata Eesti piiskopkonna degradeerimise katse ametlikule ebaõnnestumisele, olid piiskop Romanil taotlusel siiski järgmised piiskopkonna elule ebasoodsad tulemused:

- 1) 1950. a likvideeriti lõplikult Eesti piiskopkonna nõukogu;
- 2) 1951. a kolis piiskop Roman Leningradi;
- 3) 1951. a jäi Eesti õigeusu piiskopkond ilma eestseisjast ning kohalikust keskvalitsusest;
- 4) 1952. a toimus piiskopkonna asjaajamine juba kaugjuhtimise teel. Olulisemate küsimustega võis kirjalikult pöörduda piiskopi poole Leningradi. Jooksev aruandlus, mitmesuguste teadete edastamine ja volinikuga suhtlemine sai aga nn uude piiskopkonna valitsusse kuuluvate vaimulike G. Aleksejevi ja N. Kokla kohuseks. Ajavahemikul 1951–1953 külastas piiskop Roman oma piiskopkonda üksnes vajadusel, keskmiselt kord paari kuu tagant.²²³

²²² GARF R-6991-2-85a. Lk 21-24.

²²³ Eesti Piiskopkonna Teataja nr 2, 2. märtsil 1953.

1. 3. Koguduste likvideerimine piiskop Romani ajal

Ajavahemikul 1951–1953 likvideeriti Eesti NSVs 12 õigeusu kogudust. 1950. a alustas volinik A. Tarassov nn koguduste nimekirjade puhastamise kampaaniat ja sulges ametlikult 4 õigeusu kogudust: Tallinna Andrease, Mõnnuste, Kikivere ja Helme-Tõrva. Vormsi, Aruküla, Kohila-Angerja, Harju-Risti ja Vändra kogudused suleti ametlikult 1951. a. Uhmardu-Saare, Rõngu-Tilga ja Tuhalaane, Tiirimetsa, Pühalepa-Kuri, Kõrgesaare-Puski ja Kõpu kogudused likvideeriti 1952. a.²²⁴

Volinik A. Tarassov soovis korraldada koguduste sulgemist võimalikult kohaliku piiskop Romani kaudu ja nõudis vastava palve esitamist. Esialgu suhtus piiskop Roman sulgemistesse negatiivselt ja üritas kogudusi säilitada, nt Helme-Tõrva kogudust. Kuid juba 1951. a muutis ta meelt ning andis volinik A. Tarassovile koguduste nimekirja ja taotluse need sulgeda. 25. juulil 1951 pöördus piiskop Roman (kiri nr 359) volinik A. Tarassovi poole palvega sulgeda 8 kogudust, mis liikmeskonna vähesuse ja vaesuse tõttu ei suutnud edasi tegutseda ja riigimakse maksta: Kullamaa, Kõpu, Mäemõisa, Vändra, Tiirimetsa, Tuhalaane, Suislepa ja Rõngu.²²⁵

1951. a novembri alguses lisas piiskop Roman suletavate koguduste nimekirja Rannu ja Uhmardu-Saare kogudused ja esitas sulgemise 3 põhjust:²²⁶

- 1) liikmeskonna vähesus;
- 2) preestri ülalpidamiseks ja kirikuhoonete korrashoiuks vajaminevate vahendite puudumine;
- 3) maksujõuetus.

Sulgeda kavatseti ka Piirisaare, Aruküla, Kohila-Angerja ja Vormsi kogudused. Nende sulgemist põhjendati samuti liikmete ja rahaliste vahendite puudumisega.²²⁷

Piiskop Romanilt likvideeritavate koguduste nimekirja saamise järel pöördus A. Tarassov loa saamiseks ka VÕKNi poole, et koguduste nimekirja puhastamist laiendada. Selgituses VÕKNile märkis ta, et enamik sulgemiseks mõeldud kogudusi on valesti avatud, registreeritud ja arvele võetud eelkäija N. Karsakovi ajal. Voliniku sõnul puudus 14 kinnipandavast kogudusest 7-l oma nõukogu, 8-s ei toimunud viimasel 5 aastal üldse Jumalateenistusi ning 1-l kogudusel puudus teenistuskõlblik pühakoda.

Nõukogu puudus Vormsi, Kullamaa, Kastolatsi, Piirisaare, Tiirimetsa ja Mäemõisa, Aruküla ja Tuhalaane kogudustel.²²⁸ Kirikuhoonetest loobusid juba enne ametlikku

²²⁴ Siinjuures ei vaadeldata neid kogudusi ega kloostreid, mis läksid 1946. a piirimuudatusega Vene NFSV koosseisu või olid sõja lõpuks juba suletud: Kuremäe, Pärnu Ristija Johannese, Satserinna Peeter-Pauli, Krivasoo, Narva-Jõesuu, Narva katedraal, Narva naisklooster, Narva Kolmainuse, Narva Nikolai, Narva Jaanilinna, Narva Znamenje, Venküla, Olga-Risti, Tallinna surnuaia.

²²⁵ ERA R-1966-1-35. Lk 40; GARF R-6991-1-717. Lk 160.

²²⁶ ERA R-1961-1-35. Lk 44.

²²⁷ GARF R-6991-1-717. Lk 166–169.

likvideerimist Kohila-Angerja ja Aruküla kogudused. Nende kirikunõukogud ei nõustunud tüüplepingu 7. punktiga, mille järgi kahekümnik kohustus kandma “materiaalset vastutust koguduse käsutuses oleva kirikuvara ees”.

Väikeste ja vaeste koguduste kartus oli põhjendatud, kuna enamik ei olnud 1950. aastate alguseks tõesti enam suutelised maksma riigimakse ega ülal pidama koguduse hooneid.

Seega loodi 1951. a VÕKNi loal Eesti NSVs kõik eeldused õigeusu maakoguduste likvideerimiseks. Soodustavaks teguriks said piiskop Romani passiivus väljakujunenud olukorra parandamisel ja likvideerimisele kuuluvate koguduste võimetus edasi tegutseda.

1. 4. Vändra, Aruküla, Angerja-Kohila, Vormsi ja Harju-Risti koguduste sulgemine aastal 1951

Vändra koguduse likvideerimise küsimust tõstatati juba 1950. a. Nagu selgub VÕKNi kirjavahetusest Eesti NSV volinikuga, pöördus Vändra koguduse preester Jakob Kiirats 17. mail 1950 voliniku poole palvega arvata käesolev kogudus välja tegutsevate koguduste nimekirjast. Kirjas teatas J. Kiirats, et Vändra kogudusel ei ole alalist eesnikku, Jumalateenistusi toimetati vaid 4–5 korda aastas väikesele hulgale palvetajaile ja väike koguduseliikemte hulk ei ole suuteline pühakoda ülal pidama. 25. mail 1951 kirjutas preester J. Kiirats volinikule, et Vändra koguduse kahekümnik ei jaksanud enam toita ka alalist vaimuliku.

Piiskop Roman nõustus Vändra koguduse sulgemisega. Seega olid kõik tingimused koguduse sulgemiseks 1951. a olemas ja volinik taotles VÕKNilt sulgemisluba. Vändra kogudus suleti VÕKNi otsusega nr 54 11. juulil 1951. Koguduse vara anti Jaakobi-Uduvere koguduse käsutusse. Kirikuhoonet hakati kasutama alguses viljahoidla, hiljem kinona.²²⁹

Aruküla koguduse pühamu põles maha II maailmasõja ajal. Enamik Aruküla õigeusklikke eestlasi ühines peale sõda Juuru luteri kogudusega. Kogudust hooldanud Tallinna preester N. Kokla õhutusel ja volinik N. Karsakovi ettekirjutusel Aruküla kogudus siiski 1946. a novembris registreeriti. N. Kokla abiga valiti ka kahekümnik, mis aga ei olnud aktiivne ega suutnud koguduse tegevust elustada.

22. veebruaril 1951 tegi volinik A. Tarassov VÕKi nõukogule ettepaneku likvideerida Aruküla kogudus, kuna tal puudus kirikuhooned. Arukülas toimusid vaid üldhingepalvused kalmistul ja kirikupüha Jumalateenistus kiriklas kord aastas. “Valesti registreeritud” ja volinik N. Karsakovi poolt “ekslikult arvele võetud” Aruküla kogudus likvideeriti VÕKNi otsusega nr 14 22. novembril 1951. Põhjuseks nimetati otsuses tegutsemise iseeneslikku lõppemist ja

²²⁸ GARF R-6991-1-717. Lk 165–168, 180–182.

²²⁹ GARF R-6991-2-84. Lk 104–105; GARF R-6991-1-968. Lk 113–114.

usklikke puudust. Teade koguduse sulgemisest ilmus "Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teatajas" (EÕPT) juba 15. juunil 1951.²³⁰

Peatudes lähemalt Angerja-Kohila koguduse likvideerimiste eeldustel, tuleb märkida, et esmalt aitas sellele kaasa skandaal Kohila preester Nikolai Kogeri ja koguduse kahekümniku vahel 1948. a. Preestrit süüdistati järgmistes kogudusega juhtunud asjades:

- 1) koguduse maa äravõtmises;
- 2) koguduse liikmeskonna vähenemises 75% võrra;
- 3) võlgadesse sattumises.

Piiskopkonna nõukogu saatis erikomisjoni Angerja-Kohila kogudusse olukorda lähemalt uurima. Komisjoni aruandest 6. mail 1948 selgus, et süüdistused vastasid tõele. 1. juulil 1948 vabastati preester N. Koger koguduse eesniku kohalt. Tema asemele määrati koguduse hooldajaks preester M. Raud.²³¹

Preester N. Kogeri lahkumise järel 1949. a ei toimetatud Angerja-Kohila koguduses mõnda aega üldse Jumalateenistusi. 1949. a võõrandati koguduse kirikla, mistõttu kogudus kaotas oma viimase sissetulekuallika. Samal aastal tõsteti kirikuhoone kindlustusmaks 186 000 rublani. 1950. a toimus koguduses ainult 1 ristimine ja 1 laulatus. Koguduseliikmete arv kahanes umbes 20–30 liikmeni.

1950. a alguses tõstis piiskop Roman voliniku ees päevakorraale Angerja-Kohila koguduse likvideerimise. Koguduse kirikunõukogu moodustati preester M. Raua eestvedamisel kunstlikult – et saada nõutud arv täis, valiti kahekümnikusse isegi luterlasi. Valitud liikmed ei tundnud tüüpipingi tingimusi ja kirikuhoone ülalpidamise kohustust. Varsti nõukogu lagunes, viimased liikmed loobusid oma seisusest 1950. a.

1950. a esitas Angerja-Kohila koguduse preester M. Raud palve koguduse likvideerimiseks ja vormistamiseks Tallinna Issandamuutmise abikoguduseks.²³² Voliniku koondaruandes VÕKi nõukogule Angerja-Kohila koguduse asjus 22. veebruarist 1951 selgub, et kogudusel polnud sel ajal alalist vaimulikku, et koguduse hooldaja, Tallinna preester M. Raud ei toimetanud Jumalateenistusi Kohilas juba alates 19. juulist 1949. a ja et kahekümnik taotles koguduse sulgemist piiskopkonna valituselt juba 2 korda. Ootamata VÕKNi likvideerimisotsust, loobus koguduse kahekümnik 10. juulil 1949 kirikuhoone ja -vara kasutamisest, põhjendades seda koguduseliikmete vähearvulisuse ning suutmatusega kanda riigimakse ja kulusid. Angerja-Kohila kogudus suleti ametlikult VÕKNi otsusega nr 14 22. novembril 1951. Koguduse vara

²³⁰ GARF R-6991-1-717. Lk 17; SMA EAÕK Aruküla koguduse toimik nr 11; Eesti Õigeusu Piiskopkonna teataja nr 4, 15.06.1951.

²³¹ GARF R-6991-1-410. Lk 46–48.

²³² GARF R-6991-2-84. Lk 52; GARF R-6991-1-835. Lk 67; ERA R-1966-1-38. Lk 12.

anti üle Tallinna Issandamuutmise kogudusele. Teade koguduse kustutamisest tegutsevate koguduste nimekirjast ilmus "Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teatajas" 15. juunil 1951.²³³

Aastail 1950–1951 käivitus ka Vormsi koguduse sulgemise protsess. Endine rannarootsi õigeusu kogudus taasavati ja registreeriti ülempreester J. Meltsaare eestvedamisel veebruaris 1947, kuid õigeusu liikmeskonna esialgse vähesuse ja aktiivse usuelu puudumise tõttu toimetati saarel teenistusi harva. Volinik A. Tarassovi sõnul koosnes Vormsi kogudus ja kahekümnik peamiselt naaberkoguduste liikmetest. Kuid on teada, et pärast II maailmasõda asus saarele elama hulk vene uusasukaid, kelle huvides oli kohaliku tegutseva õigeusu kiriku olemasolu.

Alates 1948. a asus Vormsi kogudust hooldama preester Vjatšeslav Jakobs. 1950. a koondaruandes VÕKi esimehele märkis volinik A. Tarassov Vormsit nende Lääne- ja Hiiumaa praostkonna maakoguduste seas (veel ka Mäemõisa ja Kullamaa kogudus), kus juba mitu aastat ei toimetatud Jumalateenistusi. Volinik pidas neid kogudusi õigeusklike puudumise tõttu faktiliselt väljasurnuks. Volinik kirjutas, et Hiiumaa 4 kogudust Emmaste, Kõpu, Pühalepa, Kõrgessaaret) hooldas preester Peeter Kärk. Kogudustel jätkus jõudu riiklikeks maksudeks, kuigi preester ise oli piiskopkonna nõukogu ülalpidamisel.²³⁴

Vormsi kogudus likvideeriti volinik A. Tarassovi eestvedamisel VÕKNi ametliku otsusega nr 14 22. novembrist 1951. Põhjuseks tõi volinik esile järgmisi asjaolusid: õigeusklike puudus Vormsi saarel, ekslik registreerimine endise voliniku N. Karsakovi poolt ja kahekümniku suutmatus hoida korras Vormsi endist rannarootsi õigeusu pühakoda.²³⁵ Teade Vormsi koguduse mahakandmisest tegutsevate koguduste nimekirjast ilmus "Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teatajas" 15. juunil 1951.

Vormsi koguduse likvideerimine ei jätnud saareelanike ükskõikseks. 1952. a pöördus 118 õigeusklikku Haapsalu Magdala Maria koguduse vaimuliku Aleksander Tarkmehe eestvedamisel voliniku poole palvega jätta kirikuhoone Jumalateenistuste toimetamiseks alles. Ühispöördumine märkis nõrdimusega, et keegi ei teavitanud õigeusklikke koguduse likvideerimisest ja kirikuhoone üleandmisest Vormsi võitehasele. Preester A. Tarkmehe sõnul ei tegutsenud Vormsi kogudus iseseisvalt juba enne 1940. a. Ta väljendas lootust, et kogudus taasregistreeritakse Haapsalu koguduse abikogudusena, sest usuvajadusi teistes kirikutes rahuldada on saareelanikel peaaegu võimatu. VÕKNi esimehe vastus voliniku küsimusele oli aga selgelt ja napolisõnaliselt eitav.²³⁶

Harju-Risti koguduse sulgemine tõusis päevakorrale pärast kogudust 19 aastat teeninud vaimuliku, ülempreester Joann Ervarti surma 6. jaanuaril 1951. Preestri matusel osales ainult 4

²³³ SMA EAÕK Angerja–Kohila koguduse toimik nr. 13; GARF R-6991-1-717. Lk 153.

²³⁴ GARF R-6991-1-717. Lk 112–113.

²³⁵ PLAAT, J. Vormsi usk: usuliikumsed Vormsi rootslaste ja eestlaste seas 1740.-1940. aastail. - Akadeemia 1999:2. Lk 291–293.

²³⁶ GARF R-6991-1-84. Lk 53; GARF R-6991-1-717. Lk 153; GARF R-6991-1-835. Lk 68; GARF R-6991-1-968. Lk 108.

inimest – nii vähe oli koguduseliikmeid tolleks ajaks alles jäänud. 20. märtsil 1951 pöördus piiskop Roman kirjalikult (nr 156) voliniku poole palvega likvideerida käesolev kogudus õigeusklike vähesuse, kiriku väikse külastatavuse ja materiaalse jõuetuse tõttu.

Harju-Risti kogudus oli niivõrd väike, et ta ei suutnud tasuda 1950. a riiklikku 1000 rubla suurust hoonetemaksu. Kollektiviseerimise järel 1949. a võõrandati kirikumaa. Kohalikud õigeusklikud eestlased ei saanud enam Jumalateenistustel käia, sest kogudusele ei määratud uut vaimulikku. Seega katkes koguduseliikmete side kogudusega täielikult, sest ka kirikunõukogu ei jõutud moodustada, kuna suurem osa eakaid koguduseliikmeid oli kas surnud või mujale elama asunud.

31. märtsil 1951 saatis volinik A. Tarassov Moskvasse aruande nr 75 Harju-Risti koguduse likvideerimise kohta. Kogudus suleti VÕKNi otsusega nr 15 4. mail 1951. Teade koguduse likvideerimisest ilmus “Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teatajas” 15. juunil 1951. Valveta ja peremeheta jäänud pühakoda ja kogudusehooned murti lahti ja rüüstati kohalike elanike ja nõukogude sõjaväelaste poolt juba 1951. a lõpuks. 1953. a võttis kirikuhoone VÕKNi loal üle Keila TK rahvamaja.²³⁷

Harju-Risti koguduse sulgemise põhjused olid järgmised:

- 1) kirikuskäimise langus pärast vaimuliku surma ja kollektiviseerimist;
- 2) koguduse tulude langus, riigimaksukoormuse tõus, kirikumaa võõrandamine;
- 3) 1948. a moodustatud koguduse kahekümniku lagunemine.

Nimetatud 5 õigeusu koguduse likvideerimine 1951. a piiskop Romani 1. valitsemisaastal näitab, et volinik A. Tarsaovi poolt käivitatud koguduste nimekirja puhastamise kampaania edenes jõudsasti ja et sellel oli ka piiskopi kindel poolehoid. Koguduste sulgemine toimus kindla skeemi kohaselt. Kõigepealt “avastas” volinik, et kogudus oli “ekslikult” registreeritud (nt Aruküla, Vormsi) endise voliniku ajal. Volinik teavitas piiskoppi, kes kiitis sulgemise heaks. Seejärel esitas volinik kogudusest põhjendatud kokkuvõtte ja likvideerimise taotluse VÕKi nõukogule. Likvideerimisotsuse saamise järel kandis volinik koguduse mittetegutsevate koguduste nimekirja ja teavitas sellest piiskoppi. Volinik jättis tähele panemata vaimulike (nt M. Raud ja A. Tarkmees) taotlused kogudusi säilitada teiste, tegutsevate koguduste abikogudustena.

²³⁷ GARF f. R-6991-1-1098. Lk. 56; SMA EAÕK Harju-Risti koguduse toimik nr 39.

1. 5. Uhmardu-Saare, Rõngu-Tilga ja Tuhalaane koguduste sulgemine 1952. aastal

Piiskop Romani 2. valitsemisaastal (1952) suleti veel 7 kogudust: Uhmardu-Saare, Rõngu-Tilga, Tuhalaane, Kõpu, Kõrgessaare-Puski, Pühalepa-Kuri ja Tiirimetsa.

Volinik N. Karsakov registreeris Uhmardu-Saare koguduse 18. märtsil 1946, kuigi koguduseliikmete arv oli väga väike. Liikmete arv vähenes 1947. a 8 inimeseni, kes elasid kiriku lähedal taludes. Kuid nõukogu ja revisjonikomisjoni polnud siis enam võimalik luua. 21. märtsil 1947 pöördus Tartu praost, ülempreester Rostislav Lozinski kirjalikult (nr 121) voliniku poole palvega registreerida Uhmardu-Saare koguduse juhatuse ja revisjonikomisjonina Vara-Välgi kirikunõukogu ja revisjonikomisjon. Nii see oli Vara-Välgi eesniku, preester Aleksander Gukovski sõnul ka varem olnud. Seega oli alates 1947. a Uhmardu-Saare ja Vara-Välgi kogudustel ametlikult ühine kirikunõukogu ja revisjonikomisjon.

Uhmardu-Saare koguduse hooldaja oli kuni 1950. a Vara-Välgi preester A. Gukovski. Seejärel võttis koguduse hooldamise enda peale Kavilda preester M. Voznesenski. Sellest ajast vähenes Jumalateenistuste toimetamine Uhmardu pühakojas 2–3 korrani aastas. Viimane teenistus Uhmardu-Saare kirikus toimus 28. oktoobril 1951.

1951. a kahanes koguduseliikmete arv 6 inimeseni. 1. detsembri 1951 avalduses Jõhvi rajooni TKle loobusid Uhmardu kiriku 3 viimast liiget: G. Persidski, M. Somelar ja P. Sõbin – koguduseliikmete arvu vähesuse tõttu kiriku kasutamsest ja avaldavad soovi kuuluda lähedalasuvasse Vara-Välgi kogudusse.

12. jaanuaril 1952 kirjutas piiskop Roman volinikule (nr 28), et koguduse eesniku, ülempreester M. Voznesenski teatel lõpetasid Uhmardu-Saare koguduseliikmed kirikuskäimise. Piiskop Romanil tuli vaid tõdeda koguduseelu täielikku hääbumist ja esitada volinikule palve kogudus tegutsevate koguduste nimekirjast kustutada. Nõusolek nr 3 tuli volinikult jaanuaris 1952. Uhmardu-Saare kogudus likvideeriti VÕKNi otsusega 12. märtsil 1952.²³⁸

Rõngu-Tilga kogudus registreeriti Eesti NSV voliniku juures 12. novembril 1945. 1948. a sai kogudus endale revisjonikomisjoni, kuid kahekümnik tal puudus. Alates 1927. a kuni 5. aprillini 1951 hooldas Rõngu-Tilga kogudust alaline preester Theodor Bleive. Kuna sama vaimulik hooldas aastail 1950-1952 veel 5 kogudust, siis muutus Jumalateenistuste toimetamine Rõngu-Tilga koguduses suhteliselt ebakorrapäraseks. Pärast preester T. Bleive üleviimist Saatsesse määras piiskop Roman tema asemele 3. veebruaril 1951 munkpreester Laatsari (Sarv), kes toimetas koha peal ainult ühe Jumalateenistuse. 12. jaanuaril 1951 pöördus piiskop Roman voliniku poole palvega (kiri nr 570) likvideerida Rõngu-Tilga kogudus ja arvata see maha

²³⁸ SMA Uhmardu-Saare koguduse toimik nr 104.

tegutsevate koguduste nimekirjast. Palvekirjas märkis Ülipühitsetud Esikarjane: “Koguduse sulgemise põhjuseks on selle väiksearvulisus ning siit tulenev võimaluste puudumine pidada üleval alalist vaimulikku, hoida korras kirikuhoonet ja tasuda makse”.

Aprillis 1952 sõitis volinik A. Tarassaov Rõngusse koguduse olukorraga tutvuma. Inspeksiooni käigus ei õnnestunud selgitada koguduseliikmete täpset arvu. Teada oli, et 1949. a Jõulujumalateenistusel osales 5 kirikulist. Selgus, et 1950.–1951. a kogudusele esitatud maa- ja hoonetemaks 3000 rubla oli tasumata, sest Tartu praosti sõnul polnud kogudusel sellist raha kusagilt võtta. Kogudusel puudus ka vastutav organ – nõukogu. Kogunenud riigimaksu summa ületas tublisti koguduse 1949.–1950. a käibetulu, 724 rubla. Kirikuhoone oli voliniku sõnul üsna haletsusväärnes seisukorras ja nõudis korrastamist vähemalt 10 000 rubla eest. Inspeksiooni tulemus oli järgmine: taotleda VÕKi nõukogult luba Rõngu-Tilga koguduse likvideerimiseks.

Rõngu-Tilga kogudus suleti 12. märtsil 1952 VÕKNi otsusega nr 21. Otsuse kokkuvõtte kirjeldas värvikalt sulgemispõhjusi: “Jumalateenistusi ei peeta 1951. a juunist. Kirikuhoone vajab kapitaalremonti. Novembris 1951 tõstatas piiskop Roman voliniku juures küsimuse koguduse sulgemisest, kuna kogudus lagunes laiali. Kindlustusmakse ja maarenti ei maksta juba 1950. aastast. Volinik peab võimalikuks kustutada käesoleva kogudus tegutsevate koguduste registrist.”

Kogudust hooldanud vaimulik L. Sarv viidi piiskopi otsusega üle 25. oktoobril 1951. Veel 1952. a taotles munkpreester Laatsar piiskopilt Jumalateenistuste toimetamise luba Rõngu-Tilga kirikuhoones, kuid ei saanud seda. 1959. a suletud pühakoda anti üle kohalikule sovhoosile, mis kavatses ehitada sinna klubi, kuid hiljem lasi pühakoja õhku.²³⁹

Eesti NSV volinik N. Karsakovi juures 4. aprillil 1945 registreeritud Tuhalaane koguduse likvideerimine kulges koguduse kahekümniku ja preestri algatusel. Tüüpoleping koguduse ja kohaliku täitevkomitee vahel sõlmiti 22. märtsil 1948. Samal aastal moodustati 25-liikmeline Tuhalaane kahekümnik, mis registreeriti voliniku juures 20. jaanuaril 1949. Detsembris 1949 tõstatas koguduse preester J. Kummel kirjas piiskopkonna nõukogule koguduse likvideerimise küsimuse, põhjendades seda liikmeskonna drastilise vähenemise ja nõukogu vähesuutlikkusega hoida üleval ja korrastada pühakoda. Piiskopkonna nõukogu vastuses 11. jaanuarist 1950 paluti oodata koguduse sulgemisega uue voliniku ametisseasumiseni.

28. juulil 1950 sai Tuhalaane kirikuhoone välgutabamuses kannatada. Kuigi pühakoja siseruumid jäid osaliselt terveks, polnud siiski enam võimalik Jumalateenistusi toimetada. Samal aastal astus osa kirikunõukogust tagasi ning ülejäänud kahekümniku liikmed saatsid maikuus piiskop Romanile avalduse lõpetada koguduse ja nõukogu tegevus ning vabastada nad vastutusest kirikuhoone eest ja riigimaksude tasumisest.

²³⁹ SMA EAÕK Rõngu-Tilga koguduse toimik nr 102; GARF R-6991-1-968. Lk 147.

8. aprillil 1952 saadeti haiguse ja kõrge ea tõttu erru Tuhalaane koguduse preester J. Kümmel. Tema asemele määrati 31. märtsil 1952 uueks hooldajapreestriks Kosma Laredei. Kuid uus vaimulik ei võtnud hääbuva koguduse eest hoolitsemist tõsiselt ja loobus kogudusest 24. juulil 1952.

19. juunil 1952 sai volinik kohapeal Tuhalaane koguduse olukorraga tutvudes koguduse nõukogult ja revisjonikomisjonilt avalduse likvideerida Tuhalaane kogudus ja vabastada juhatuse vastutusest kirikuhoone eest. Sulgemissoovi põhjendas nõukogu järgmiselt:

- 1) koguduse liikmeskonna kiire vähenemine;
- 2) suutmatus pidada kannatada saanud kirikuhoones Jumalateenistusi;
- 3) kapitaalremondiks vajalike vahendite puudumine.

Tuhalaane koguduse liikmeid oli aastail 1949–1950 ligikaudu 200 inimest, kuid 1952. a langes ümberkaudsete elanike arv 100-le, kellest ainult 30–40 elasid lähedalasuvates külates. Kirikuvanemast kolhoosibrigadiri P. Volõnski sõnul leppis enamik koguduseliikmeid pärast 1950. a kirikupõlengut kujunenud olukorraga ja loobus vastutusest korrastada pühakoda. Tuhalaane kogudus likvideeriti 13. juunil 1952 VÕKN otsusega nr 5.²⁴⁰

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Uhmardu-Saare, Rõngu-Tilga ja Tuhalaane koguduste sulgemise põhjused olid sarnased: liikmeskonna drastiline vähenemine ning aktiivse ja vastutusvõimelise kahekümniku puudumine. Koguduste likvideerimisprotsess kulges suhteliselt rahulikult, sest vaimulikud ja esindused pooldasid sulgemist. Tavaliselt ei soovinud koguduseliikmed ka hiljem kogudust taastada, ainult Rõngu-Tilga koguduse preester esitas taotluse toimetada suletud kirikuhoones Jumalateenistusi.

1. 6. Kõpu, Pühalepa-Kuri, Kõrgessaare-Puski ja Tiirimetsa õigeusu koguduste sulgemine aastal 1952

Kõpu kogudus oli kinnipanemise ajaks suhteliselt väike, nt 1951. a maksis kirikumaksu 26 liiget ja koguduse aastaeelarve oli 424 rbl.²⁴¹ Kõpu vaimuliku Peeter Kärki kirjas volinikule (nr 73) 22. augustil 1951 selgus koguduse sulgemiseelne seis. Vaimulik kirjeldas värvikalt koguduse kitsikust ja majandusraskusi ning tegi ettepaneku viia väike kogudus mujale üle. Ta märgib, et kirikuhoone on teiste ühingutega üle rahvastatud (velskripunkt, kaubandusosakond, luteri kogudus).²⁴² Tüüpolepingu alusel pidi kogudus tasuma kõik kirikuhoonega seonduvad maksud ja vastutama täielikult hoone ülalpidamise ja remondi eest.

²⁴⁰ ERA R-1961-1-42. Lk 13; GARF R-6991-1-717. Lk 104; KALJUKOSK, A. Õigeusu kirikutes (kogudustes) teeninud vaimulike NIMEKIRI. Käsikiri. Tallinn, 1975. Lk 112

²⁴¹ Samas, lk 85.

²⁴² ERA R-1961-1-36. Lk 74–75. Kirjas volinikule Kärk kirjutab: “Nüüd on kirikuhoone kasutamine muutunud veel keerulisemaks ja raskemaks. Siis (novembris 1950) oli küsimus lahendada 2 kasutaja vahe, nüüd on kasutajaid juba

1951. a hindas Haapsalu Tehniline Inventariseerimise Büroo Kõpu koguduse kirikuhoone 7100 rublale ja 1952. a – 55 980 rublale. Seetõttu kerkis riiklik aastamaks peaaegu 3-kordselt – 155 rublalt aastas 438 rublani. Selline aastamaks käis vaid 400-rublase aastakäibega kogudusele ülejõu ja sundis nõukogu kirikuhoonest loobuma.²⁴³

24. augustil 1951 saatis Hiiumaa rajooni TSN TK volinikule hoiatava kirja (nr 792) ja teatas, et kuna Kõpu 20-liikmeline kogudus ei täida tüüplepingu tingimusi ja ei remondi oma kirikut, kavatsetakse lähiajal kogudus likvideerida.²⁴⁴

Viimane Jumalateenistus Kõpu kirikuhoones toimetati 2. detsembril 1951. Teenistuse lõppedes koostasid kahekümniku liikmed ühisavalduse ja saatsid piiskopile kirja, milles taotlesid kirikuhoonest loobumist ja tüüplepingu lõpetamist, kuna kõrged maksud ei võimaldanud koguduse tegevust jätkata. 18. juunil 1952 likvideeriti Kõpu kogudus VÕKNi otsusega nr 36, mis märkis põhjusena napolisõnaliselt: hoone laguneb ja remonti ei tehta.²⁴⁵

Kõpu koguduse sulgemisele järgnes peatselt 2 teise Hiiumaa koguduse, Kõrgessaare-Puski ja Pühalepa-Kuri likvideerimine. Pühalepa-Kuri kogudus registreeriti Eesti NSV voliniku juures 27. novembril 1945 (nr 121). Koguduse kahekümnikusse kuulus registreerimisjärgselt 22 liiget. 1950. aastate alguses hooldas kogudust Emmaste-Kuriste eesnik preester P. Kärk, kes käis 30 km kauguselt. Preester P. Kärk hooldas ka teisi Hiiumaa õigeusu kogudusi, mistõttu ta ei saanud korrapäraselt ja kõikjal Jumalateenistusi toimetada ning oli sunnitud piirduma 2–3 Jumalateenistusega aastas Pühalepa-Kuri kirikus.

4. Siis olid kasutajad: õigeusu kogudus ja velskripunkt, nüüd, nagu ma kirjas velskripunktile lugesin, on RTK (märkus: Rahva Täitevkomitee) istungil aprillis (17. apr) kinnitanud selle kasutamise velskripunktina 1949 a ja otsustanud maja teise otsa anda kaubandusosakonnanna kasutada. Ja 1. aug 1951 tuli minu juurde Reigi ev lut koguduse õpetaja (pastor) ja teatas ja et ta on pöördunud RTKsse palvega kasutada Reigi õigeusu koguduse ruume oma koguduse liikemtele Jumalateenistuse pidamiseks. TK esimehe asetäitja sm Rumjantsev on palvele vastanud, et eramajad ei ole Jumalateenistuse jaoks ja et Kõpus on õigeusu kirik, kus Jumalateenistusi peetakse. /---/ Seega on TK lubanud Kõpu õigeusu kiriku hoonet kasutada: 1. Kõpu õigeusu kogudusel, 2. velskripunktil, 2. kaubandusosakonnal, 4. Reigi ev lut kogudusele. Kõigi 4 kasutaja puhul vastutab korrashoiu ja maksude eest Kõpu õigeusu kogudus. See on kogudusel liig koormav. On vaja see küsimus lahenda. /---/ Kõpu õigeusu kogudus langeb kasutajate hulgast välja ja otsib endale teise ruumi, sest need ei vasta enam usutundele nii kasutajate loomu kui ruumide asukoha poolest. – Niisugune oleks lahendus. Usuasjade volinik, kelle juures käisin asja uurimas, teatas, et tal peale minu kirja andmeid asja kohta ei ole (TK ei ole teda informeerinud). Tema ühekülgse (minu) informatsiooni järele otsust ei tee. Nii tuleb ikkagi küsimus lahendada kohapeal – lahendada on aga väga vaja: nii edasi kesta ei või /---/ sm Rumjantsevi korraldus või lubadus paneb mind isiklikult väga raskesse olukorda. Voliniku juhend minule on: ei tohi kirikus teenistust pidada, kui ei ole “spravka” registreerimist voliniku poolt kiriku peale. Selle eest vastutab eesnik. Nüüd kujunes selline olukord: sm Rumjantsev lubas teenistuse pastorile (aga ega temal usuvoliniku Tarassovi registreerimist ei ole), minu aga tuleb vastust kanda – mind registreeritakse lahti ja võetakse kohtulikule karistusele. Liig kergekäeliselt ja hoolimata toimitakse väikeste inimestega. P. Kärk. Kõpu õigeusu koguduse esipreestri kohusetäitja”.

²⁴³ ERA R-1961-1-45. Lk 6.

²⁴⁴ ERA R-1961-1-36. Lk 73.

²⁴⁵ GARF R-6991-2-89. Lk 63-64.

1951. a oli Pühalepa-Kuri koguduses 76 liikmemaksu maksvast liiget. Koguduse aastakäive oli 195 rubla. P. Kärk kirjeldas aruandes (nr 4 – 22.I.53) volinikule lähemalt koguduse olukorda ja palus abi kirikuhoonete 1952. a ümberhindamise vaidlustamisel.²⁴⁶

Aruandele lisas P. Kärk ka järgmise kirja Haapsalu Tehnilise Inventariseerimise Büroo juhataja ajutiselt kohusetäitjalt V. Kallastelt: “Vastavalt ENSV MNi 6. septembri 1951 korraldusele nr 970-k kuuluvad usukultushooned inventariseerimisele. Praeguse ni ole te esitanud Haapsalu Tehnilise Inventariseerimise Büroole tellimust, kuigi tööde lõpetamise viimane tähtaeg, 31. oktoober 1952, on käes. Teatage viivitamatult, miks te ei täida valitsuse nimetatud korralduse alusel tehtud kohaliku võimuorgani korraldusi Teie kasutada oleva hoone inventariseerimise suhtes”.²⁴⁷

Pühalepa-Kuri kirikuhoonet hinnati 1951. a 15 800 rubla peale, kuid 1952. a juba 151 890 rublani. Sellise ümberhindamise tulemusena tõsteti iga-aastast riiklikku maksu 310 rublalt 1141 rublani. Peaaegu 4-kordne maksutõus seadis kogudusenõukogu fakti ette, et tuli kõrgesti hinnatud kirikuhoonest loobuda. 25. juunil 1952 esitas Eesti NSV volinik P. Kapitonov kokkuvõtliku aruande VÕKi nõukogule Pühalepa-Kuri koguduse seisust ning taotles sulgemist. Kogudust likvideeriti 26. juulil 1952 VÕKNi otsusega nr 94.

13. juunil 1945 voliniku juures registreeritud Kõrgessaare-Puski kogudusel oli likvideerimise ajaks ametlik 27-liikmeline kahekümnik ning revisjonikomisjon. Tüüpolepingu kohaliku TKga kirikuhoone kasutamiseks sõlmis kogudus 3. juulil 1948. Selleks ajaks oli

²⁴⁶ ERA R-1961-1-51. Lk 51. 22. jaanuari 1953.a. aruandes volinikule kirjutab Kärk: “Hiiumaa rajooni hindamiskomisjon viis läbi kirikuhoonete hindamise Hiiumaal 1951 a. sügisel. Selle kõrgeks hindamise tulemusena pandi maksujõuetuse tõttu kinni 3 kogudust (Kõrgessaare, Kõpu, Pühalepa). Neljas ehk Emmaste kogudus maksis 1952 a. maksud ära. Hindamisest mulle õigeaegselt ei teatatud, mistõttu ma ei jõudnud seda vaidlustada. Haapsalu Inventariseerimise Büroolt hoiatav kiri (30. X. 1953 nr. 382) on ka kirjale lisatud. Vastasin kirjale, et mingeid korraldusi kohalike võimuorganitelt inventariseerimise kohta ega ka informatsiooni tulevase hindamisest ma pole saanud. 21. XI. 1951 kirjas nr. 436 palus Inventariseerimise Büroo saata avaldused õigeusu kiriku hoonete hindamisest. Teisele kirjale vastasin, et hindamine on juba läbi viidud 1951. a sügisel ning mul ei ole põhjust saata avaldust juba tehtud hindamise kohta, pealegi jäin niigi hiljaks. Kui aga silmas peetakse mingisugust teist (uut) hindamist, siis seda peab Inventariseerimise Büroo tegema omal algatusel. 13. XII. küsis Hiiumaa Kindlustusinspektor minult telefoni teel: *kas 1952. aasta kirikuhoonete hindamine on juba tehtud ning mis summale neid hinnati*. 1952. a pidi tulema uus hindamine, mis pidi oluliselt vähendama hinda. Mõistsin, et juttu on endise kõrge, kogudusele ülejõu käiva inventariseerimishinna parandamisest ja samal päeval, 13 detsembril, saatsin Inventariseerimise Büroole Hiiumaa koguduste avaldused palvega viia läbi uus hindamine. Avalduse esitamise tähtaeg, nagu oli näha Inventariseerimise Büroo kirjast, oli 31. X. 1951. Seega minu avaldused jäid hiljaks. Ma palusin arvestada ja vabandada minu teadmatus ning viia läbi ka Emmaste koguduse uus hindamine. Siamaani (22. I. 53) pole ma Inventariseerimise Büroolt mingit vastust saanud ja makse nõutakse 1951 hindamisarvestuste järgi. Need maksud ei ole aga kogudusele jõudumööda. 1952 a. oli koguduse (autori märkus: Emmaste) võlgnevuseks juba 300 rbl. Käesoleva 1953 aasta seisuga see võlgnevus on juba 600 rubla või rohkem. Likvideeritud koguduste (autori märkus: Kõrgessaare, Kõpu, Pühalepa-Kuri) kirikuhooned seisavad kasutamata, lagunevad ning maksutulud nad riigile ei anna. Usklikud jäid palvekojast ilma ja kindlasti hakkavad palvetama ürgkommete järgi metsades ja koobastes. Sama tulevik ootab ka Emmaste kogudust ja kirikut. Kodanikuna olen teadlik riigi tuluvajadusest ja koguduse esindajana olen kohustatud kandma hoolt selle eest, et (Emmaste) koguduse käsutuses oleks oma pühakoda. Seetõttu pöördun Teie poole, sm Volinik, palvega aidata siinseid kogudusi madalama (1952. a hindamise järgi) maksu saavutamises. /---/.

²⁴⁷ ERA R-1961-1-51. Lk 52.

Kõrgessaare-Puski kogudus suurim õigeusu kogudus Hiiumaal – 1951. a oli tal 84 liikmemaksu maksvat liiget. Koguduse aastakäive oli samal aastal 406 rubla.

Haapsalu Tehnilise Inventariseerimise Büroo määras ka Kõrgessaare-Puski pühakojale väga kõrge hinna – 1951. a 11 600 rubla ja 1952. a 150 860 rubla. Seetõttu suurenes koguduse riiklik aastamaks peaaegu 5-kordselt. 1951. a pidi kogudus aastaks maksma 238 rbl, 1952. a aga juba 1140 rubla. See asjaolu sundis Kõrgessaare-Puski koguduse nõukogu lõpetama tüüplepingu ja loobuma kirikuhoone kasutamisest.

Kõrgessaare-Puski kogudus likvideeriti VÕKNi otsusega 28. juulil 1952. a. Koguduse likvideerimist taotles korduvalt ka piiskop Roman, kes tegi vastavasisulisi ettepanekuid nt 29. detsembril 1951 ja 12. jaanuaril 1952, paludes võimalikult kiirendada alustatud sulgemisprotsessi.²⁴⁸

Tiirimetsa koguduse sulgemise peapõhjuseks oli kirikuhoone puudumine. 1944. a sõjategevuses tugevasti kannatada saanud Tiirimetsa pühakoda rüüstati 1945. a, nii et alles jäid vaid pühakoja müürid. Kogudusel puudus seaduslikult registreeritud kahekümnik ja revisjonikomisjon. Koguduseliikmete arv 1947. a piirdus ümbruskonna 9 külas elava 50 külaelanikuga.

Tiirimetsa kogudus registreeriti volinik N. Karsakovi ettekirjutusel 25. mail 1945. Tüüpleping koguduse ja täitevkomitee vahel sõlmiti 3 külaelaniku ja Lümada ülempreestri Vladimir Paiveli eestvedamisel 24. veebruaril 1947. Väikesearvuline Tiirimetsa kogudus ei olnud suuteline taastama oma kirikuhoonet. Taastamine oleks Saare- ja Muhumaa praost A. Klaasi sõnul maksnud umbes 25 000 – 30 000 rubla.

Tiirimetsa koguduse teised hooned võõrandati kohaliku sõjaväeüksuse poolt vahetult pärast II maailmasõda. Seega jäi kogudus ilma võimalusest Jumalateenistusi kohapeal toimetada. Nagu selgub Saare- ja Muhumaa praosti 25. mai 1952 aruandest nr 12 volinikule, toimetati viimane Jumalateenistust Tiirimetsa kirikus 1. oktoobril 1944. Riigimakse koguduselt ei nõutudki, kuna kohalikud võimuorganid ei tundnud hääbuva õigeuskogukonna käekäigu vastu mingit huvi.

16. mail 1952 pöördus piiskop Roman kirjalikult (kiri nr 245) volinik P. Kapitonovi poole palvega kustutada Tiirimetsa kogudus tegutsevate koguduste nimekirjast, viidates koguduse “ekslikule registreerimisele” volinik N. Karsakovi juures. 26. juunil 1952 esitas volinik P. Kapitonov VÕKi nõukogule aruande Tiirimetsa kogudusest ning palus Saare- ja Muhumaa praosti ja piiskopi taotlustele tuginedes kogudus sulgeda. Voliniku sõnul kogudus ei tegutsenud

²⁴⁸ ERA R-1961-1-45. Lk 4–6.

juba enam kui 7 aastat ning preester V. Paivel polnud suuteline koguma isegi kahekümnikut. Kogudus likvideeriti 26. juunil 1952 VÕKNi otsusega nr 4.²⁴⁹

Kokkuvõtteks võib 4 likvideeritud koguduse kohta öelda järgmist. Kui Tiirimetsa koguduse likvideerimise peapõhjuseks oli kirikuhoone puudus, siis 3 Hiiumaa õigeusu kogudust likvideeriti eeskätt riigimaksude (hoonetemaks, maarent, kindlustusmaks) kunstliku tõstmise tagajärjel. Hiiumaa kogudused ei olnud ainsad, kes ei jõudnud riigimakse õigeaegselt tasuda, sest maksud tõusid 1952. a peaaegu kõikjal Eestis. Hiiumaa koguduste maksud tõusid pärast seda, kui Haapsalu Tehnilise Inventariseerimise Büroo teostas 1952. a kirikuhoonete ja -vara ümberhindamise.

Maksude 3-kordne tõus sundis Kõpu, Kõrgessaare ja Pühalepa koguduste nõukogusid tunnistama oma võimetust leida vajalikke summasid võlgnevuse kustutamiseks ning pöörduma avaldustega piiskopi ja voliniku poole tühistada tüüplepinguid ja loobuda kirikuhoonete kasutamisest. 3 Hiiumaa koguduse maksujõuetusele lisandub veel suutmatus pidada üleval ja korrastada kirikuhooneid, mis juba tollal vajasisid tõsist kapitaalremonti. Eesti NSV Rahandusministeeriumi 1952.–1953. a aruandes märgiti maksuvõlgastena veel 9 õigeusu kogudust: Tõhela-Murro, Kihnu, Kastna, Pootsi-Kõpu, Tõstamaa-Seli, Tahkuranna, Uruste, Jõõpre, Sindi. Hiljem kogudused siiski kustutasid jõudu-mööda oma võlgu seoses piiskopkonna korduvate meeldetuletustega. Näiteks 9. novembril 1953 kirjutas (kiri nr 474) piiskopi sekretär G. Aleksejev volinik P. Kapitonovile ja lubas kiiremas korras teha järelepärimise koguduste esnikele ja tasuda võlgnevused.²⁵⁰

Tuleb samuti märkida, et koguduste likvideerimise üheks eelduseks oli kirikuelu üldine hääbumine maal pärast kollektiviseerimist, märtisküüditamist ja repressioonidelainet, kui inimeste suhtumine kirikusse muutus alalhoidlikkuse tõttu ettevaatlikumaks ja passiivsemaks. Maakoguduste juhtkonnad astusid kolhoosidesse, mis mõjutas omakorda kahekümnikute kiiremat lagunemist nagu seda näitavad Kikevere, Harju-Risti, Rõngu-Tilga või Uhmardu-Saare koguduste juhtumid. Maakoguduste vaimulike seas muutus märgatavaks suunitlus minna üle suurematesse linnakogudustesse. Selle tulemusena püüti mõned maakogudused abikogudustena liita suurema linnakogudusega, nagu seda vaimulike algatusel üritati näiteks Angerja-Kohila ja Vormsi kogudustega.

Voliniku sõnul nõrgenes õigeusu kiriku olukord maal iga aastaga ja preestrite majanduslik kindlustatus vähenes. Nt tunnistas 1950. a Saare- ja Muhumaa praost volinikule: “Vaimuliku keskmine kuupalk 1945. a oli 600–800 rubla, kuid 1950. a vaid 300 rubla. Kollektiviseerimise ajal tuli Jumalateenistustel tihti leppida 5–10 kirikulisega. Usklike annetused vähenesid 10–12 rubla peale aastas; varem oli osamaks 100% suurem ja kohustuslikum”. 1951. a

²⁴⁹ SMA EAÕK Tiirimetsa koguduse toimik nr. 79; ERA R-1961-1-45. Lk 6–7; GARF R-6991-1-717. Lk 154.

²⁵⁰ ERA R-1961-1-48. Lk 57; ERA R-1961-1-51. Lk 177.

püüdis volinik näidata statistilises eriaruandes, et usuline aktiivsus langes Eesti piiskopkonnas märgatavalt juba alates 1949. a. Teiste uskkondadega võrreldes olid õigeusklikud tõesti passiivsemad ja leppisid kiiremini stalinistlike tingimuste ja piirangutega. Kuigi aruande põhjal mõne linnakoguduse (Narva, Jõhvi, Pärnu) aastasissetulek kasvas 20–42% võrra, siis maakogudustes see vastupidi langes 27–53% võrra. Seetõttu siirdusid paljud õigeusuvaimulikud maalt linnakogudustesse.²⁵¹

Piiskop Romani ajal vallandunud massiline koguduste likvideerimine tekitas teatud muret isegi VÕKNi tasemel. 17. juulil 1951 kirjutas VÕKN (kiri nr 1058) volinik A. Tarassovile, avaldas rahulolematust õigeusu koguduste kinnipanemise üle ja nõudis selle kohta selgust.²⁵² Vastuseks esitas A. Tarassov 1951. a 1. kvartali aruandes (nr 28/C – 10. 07. 1951) põhjaliku ülevaate koguduste likvideerimise põhjustest: eneselikvideerumine, koguduse tuumiku ehk kahekümniku lagunemine ja kirikuhoone puudumine.

1. 7. Kirikute ehitamine piiskop Romani ajal

Piiskop Romani ajal ehitati 3 uut kirikut: Meeksi, Obinitsa ja Agusalu kirikud.

Probleem Meeksi kiriku ehitamisel tekkis Eesti piiskopkonna valitsuse ja koguduse napist suhtlemisest ning EPNi nõuete eiramisest koguduse poolt.

Meeksi vana kirikuhoone muutus kasutuskõlbmatuks ja varisemisohtlikuks pärast II maailmasõda. 1951. a otsustas Meeksi koguduse juhatus ehitada uue puitpühakoja. 30. novembril 1951 kirjutas EPN selleks Meeksi kogudusele ette 2 tingimust:

- 1) uue kiriku tehnilise ehitusplaani ametlik vormistamine ja kinnitamine Võru Inventariseerimisbüroos;
- 2) koguduse avaldus ehitusloa saamiseks Vene õigeusu kiriku nõukogu Eesti NSV volinikule ühes lubadusega, et kogudus ehitab uue kirikuhoone iseseisvalt ja omal kulul.

Kuid Meeksi kogudus alustas kiriku ehitusega juba sügisel 1951, ootamata ära dokumentide vormistamist ja avalduse saatmist volinikule. Kevadel 1952 lõpetati

²⁵¹ GARF R-6991-1-835. Lk 27; GARF R-6991-1-968. Lk 22.

²⁵² ERA R-1961-1-45. Lk 6. 17. juuli 1951 VÕKN kirjutas Eesti NSV volinikule kirjutatakse: “Viimasel ajal tihenesid Eesti NSVs juhtumid, kus tegutsevate õigeusu koguduste vaimulikud pöörduvad kirjalikult Teie poole palvega sulgeda kogudusi liikmeskonna puudumise või vähese sissetuleku tõttu. Näiteks piiskop Romani kirjas nr. 156 – 20. III. 1951 a, kus on juttu Keila rajooni Risti koguduse arvelt mahavõtmise kohta, teatatakse: /---/ võttes arvesse selle kiriku lähedal elavate usklikke väiksearvulisust, madalat kirikukülastatavust ja sellest tulenevat majanduslikku kitsikust, pean kohaseks paluda Teid võtta ülalloetletud asjaolude tõttu arvelt maha Keila rajoonis asuv Risti kogudus. Lelle preester Kiirats oma kirjas nr. 20 – 17. V. 1951, kus on juttu Väandra koguduse arvestuselt mahavõtmisest, teatab, et sellel kirikul: /---/ ei ole alalist eesniku ning seetõttu jumalateenistusi peetakse seal 4–5 korda aastas ja ka siis on palvetajaid vähe. Selliselt ei jaksata kirikut vajalikus korras ülal pidada jne. Need kogudused võeti nõukogu (autori märkus: VÕKN) nõusolekul tegutsevate koguduste nimestikust maha. Nõukogu palub Teil vastata järgnevale küsimustele: kus nende paikade õigeusu kiriku liikmed oma usulisi vajadusi rahuldavad ja kas pole esinenud nende õigeusulistele üleminekuid mõnda teisse usku (nt luteri- või rooma-katoliku usk)?”

siseviimistlustööd ja septembris 1953 oli koguduse uus pühamu täiesti valmis. Koguduse preester Joann Kuldmäe toimetas esimese Jumalateenistuse vastses pühakojas 28. septembril 1952.

Käesolev juhtum kutsus esile terava arvustamise Tallinna ja Eesti piiskop Romani poolt. Kirjas nr 107 26. veebruarist 1953 tegi piiskop preester J. Kuldmäele valju noomituse ning kutsus teda viivitamata Tallinna selgitusi andma. 16. märtsil 1953 keelas Eesti piiskopkonna nõukogu kuni asjaolude väljaselgitamiseni Jumalateenistused uues Meeski kirikus. Piiskopi Romani arvates seisnes põhiprobleempreester J. Kuldmäe “isemeelses ja lubamatus teos”, et ta ei teavitanud eestseisjat uue kiriku valmimisest ja Jumalateenistuste toimetamisest. Preester J. Kuldmäe kohta algatati juurdlus.

Piiskop heitis kogudusele ette, et uuel kirikuhoonel puudus kinnitatud tehniline ehitusplaan ning et kiriku valmimisest ei teavitatud ei kohalikku omavalitsust ega VÕKNi Eesti NSV volinikku. Kiriku ehitusplaan kinnitati Võru Inventariseerimise Büroos alles 9. veebruaril 1953.

Märtsis 1953 sekkus piiskopi ja Meeksi koguduse konflikti volinik P. Kapitonov. Samal kuul keelas ta Jumalateenistused vanas ja varisemisohtlikus kirikus. 25. märtsil 1953 sõlmis kogudus voliniku ettekirjutusel Vastseliina rajooni TKga tüüplepingu kirikuhoone kasutamiseks. Meeksi kogudus saatis volinikule operatiivse sekkumise eest kirjaliku tänuavalduse, et ta aitas “parandada koguduse poolt tehtud vead kiriku ehituse juures ja andis loa Jumalateenistuste toimetamiseks uues kirikus”.²⁵³

Obinitsa uue kiriku ehitamine preester V. Talomehe eestvedamisel aastail 1951–1952 sujus latusamalt. Eesti NSV MNi korraldus nr 694 Võrumaa TSN TKle 15. juulist 1950 natsionaliseeris Obinitsa kirik-kooli ja muutis selle kutsekeskkooliks. Obinitsa kogudus sunniti loobuma vanast kirikuhoonest ja kolima kiriku valvurimajja. 1950. a alguses eraldati kogudusele uueks kirikuhooneks üks talumaja Korski külas. Talumaja läbivaatamisel selgus, et uue kiriku ehitamine tuleks talumaja taasatmisest odavam.

29. juunil 1950 pöördus Obinitsa koguduse kahekümnik voliniku poole palvega saada luba uue kiriku ehitamiseks. A. Tarassov vastas kogudusele eitavalt, sest sel ajal oli üleliiduline kirikupoliitika jahenenud. 6. juulil 1950 pöördus preester V. Talomees uuesti sama palvega voliniku poole ja sai teistkordselt eitava vastuse. Selles soovitati kasutada kogudusele antud talumaja.

²⁵³ SMA toimik nr 127 EAÕK Meeksi kogudus. Lk 1–15.

Piiskop Romani ajal õnnestus Obinita kogudusel siiski hankida luba kiriku ehitamiseks ning alustada uue pühakoja püstitamist 1951. a. Uue Obinita kiriku pühitses piiskop Roman 15. juunil 1952.²⁵⁴

Erinevalt Meeksi ja Obinita kogudustest ei saanud Agusalu kogudus oma uues, 1951. a valminud pühamus Jumalateenistuste toimetamise luba. Koguduseliikmed taotlesid korduvalt volinik N. Karsakovilt luba registreerida end iseseisva kogudusena ja taastasid ka kirikuhoone. Alguses kiitsid N. Karsakov ja VÕKNi juhtkond kabeli taastamise heaks.²⁵⁵

10. märtsil 1947 oli Agusalu abikogudus saanud volinikult loa ehitada üles sõjas hävinud Kuremäe kloostri Agusalu kabel. Taastamine edenes hoogsalt ning kabel koos altariosaga valmis juba 1951. a. Annetused pühakoja ehitamiseks tulid kohalikelt külaelanikelt (nt Agusalu, Karoli, Jaama, Vask-Narva, Alajõe). Alates 1948. a taotlesid kohalik õigeusu kogudus ja klooster Agusalu koguduse registreerimist juba mitte kabeli, vaid kogudusena. Samal aastal asus Agusalusse elama ja kogudust teenima ülempreester Aleksander Zaharov. 2. veebruaril 1950 lükkas volinik A. Tarassov VÕKNi ettekirjutusel tagasi EPNi palve registreerida Agusalu iseseisev kogudus.

Preester A. Zaharov pöördus 1951. a volinik A. Tarassovi poole palvega lubada vastvalminud pühakojas Jumalateenistusi toimetada. Volinik saatis palve edasi VÕKi nõukogusse, kuid sai kategooriliselt eitava vastuse. See asjaolu sundis volinik A. Tarassovit alustama nn venitamistaktikaga ja viivitama Agusalu kogudusele loa andmisega Jumalateenistuste toimetamiseks.

1952. a sekkusid Agusalu koguduse küsimusse Jaama ja Permisküla täitevkomiteed ning taotledes volinikult luba paigutada kabelisse kooliinternaati ja punanurka. Volinik vastas Eesti NSV ministrite nõukogu aseesimehele G. Nellisele (nr 122 – 3.10.1952. a) eitavalt, viidates kohalike elanike soovimatusle kasutada palvelat muul eesmärgil. Isegi kohalikud kolhoosnikud olid vastu kabeli kasutamisele mõneks muuks eesmärgiks.

Kuid luba Agusalus Jumalateenistusi toimetada ikkagi ei antud. Ka Eesti NSV KK sekretäri ning kohaliku agitatsiooni-propagandatalituse töötajate soovitus volinikule oli viivitada loa andmisega. Seega tekkis 1953. a olukord, kus nii kohalikul kogudusel ja kui ka TKI puudus kabeli kasutamise õigus.

Et vältida olukorra teravnemist viis piiskop Roman nähtavasti volinik A. Tarassovi soovitusel Agusalu koguduse hooldajavaimuliku A. Zaharovi detsembris 1952 üle Nina kogudusse. Preester A. Zaharovi teenistusaeg Ninas jäi aga lühikeseks, sest 23. veebruaril 1953

²⁵⁴ ERA R-1961-1-30. Lk 46–63; ERA R-1961-1-33. Lk 66; ERA R-1961-1-43. Lk 19–20; GARF R-6991-1-717. Lk 32, 81–82, 95, 111; В Псково-Печерском монастыре. Москва, Отчий дом, 1998. Lk 124.

²⁵⁵ GARF R-6991-1-267. Lk 10–11.

loobus ta omal soovil vaimulikust teenistusest ja läks erru. Sellega ta näitas selgesti oma vastumeelsust säärase kirikupoliitika vastu.

Kuna Agusalu koguduse avamispalvet ei rahuldatud ja kogukond jäi vaimuliku ja pühakojata, avanes kohalikel võimudel võimalus koguduse tegevus lõpetada. Pärast Jumalateenistuste lakkamist Agusalus 1953. a lammuti valminud puukabel ja ehituspalgid viidi Kuninga külla uue kaupluse ehitusele.²⁵⁶

Nagu ilmneb eelkirjeldatud 3 õigeusu pühakoja ehitamisjuhtumitest, püüdis nõukogude võim koos Eesti piiskopkonna volinikuga igati piirata ja peaaegu olematuks muuta kirikute ehitamist ja koguduste registreerimist kirikupoliitika karmistumise järel aastail 1948–1949. Märkusena võib lisada, et kui Eesti piiskopkonnas uuritaval ajavahemikul siiski õnnestus püstitada ja võtta kasutusele 2 õigeusu kirikut (Obinitsa ja Meeksi), siis luteri pühakodade ehitamine tol perioodil oli täiesti välistatud.

2. Suhted riigiga piiskop Romani ajal

Piiskop Romani valitsemisajal hakkas kiriku maksupoliitika karmistuma. Pärast tüüplepingute sõlmimist said TKd seadusliku võimaluse kogudustelt makse sisse nõuda kas suurendatud hoonete- ja kindlustusmaksu või maarendi näol. Maksupoliitika enne 1950. a oli tunduvalt leebem ja järelandlikum. Sellele vaatamata esines maksualaseid kaebusi Eesti piiskopkonnas juba alates 1945. a. Nt kurtsid Tallinna õigeusvaimulikud volinikule kõrgendatud riigimaksude üle ning said soovitusel pöörduda vahetult finantsorganite poole. Tollal rahuldati vaimulike palved kiiresti ja isegi alandati makse.²⁵⁷

Vaimulikkonda maksustati alates 1946. a. 13. mail 1946 otsustas Eesti NSV ministrite nõukogu hakata nõudma luteri ja õigeusu vaimulikelt maksu võrdselt vabakutseliste isikutega. Sellega vaimulike maksukoormus osaliselt vähenes. Nt 10. jaanuaril 1946 ilmus „Õhtulehes“ Tallinna Linna Rahandusosakonna juhataja M. Kanguri teade, et usukultuse teenistujad on kohustatud deklareerima oma 1945. a tulud hiljemalt 15. jaanuariks 1946. Kui 1944. a kohta oli deklaratsioon esitamata, tuli see samuti viivitamatult esitada.²⁵⁸ Hiljem tuludeklaratsioonide nõudmisest voliniku sekkumisel siiski loobuti. Suuremaid makse hakati nõudma eeskätt neilt vaimulikelt, kes olid peale kirikuteenistuse ka palgalises riigiteenistuses.

Vaimulike töötamine riigiasutustes sattus nõukogude maksuaparaadi luubi alla. Sellega seoses pöördus 17. juulil 1946 Eesti NSV Rahandusministeeriumi maksude valitsus Eesti NSV voliniku N. Karsakovi poole sooviga teada saada kindlaid juhtumeid, kus “usukultuse teenija”

²⁵⁶ ERA R-1961-1-42. Lk 69; GARF R-6991-1-968. Lk 5, 183; GARF R-6991-1-717. Lk 36; ERA R-1961-1-16, Lk 45–46.

²⁵⁷ GARF R-6991-1-110. Lk 22.

²⁵⁸ Õhtuleht. Nr 8 (374), 10. jaanuar 1946. Lk 4.

lisaks vaimuliku ametile töötab õpetajana koolis, raamatupidaja või kassapidajana kooperatiivettevõttes.

Eesti piiskopkonna valitsus teatas vastuses Maksude Valitsuse kirjale 9. juulil 1946, et konkreetsed andmed vaimulike tööst riigiasutustes puuduvad, sest see on vaimulike eraasi. Piiskopkonna nõukogu sekretär A. Ossipov edastas siiski mitteametlikult, et on andmeid, et 13 vaimuliku (12,5% kogu tolleaegsest Eesti piiskopkonna vaimulikkonnast) töötavad vaimuliku ameti kõrvalt ka riigiasutustes. 30. augustil 1946 edastas volinik N. Karsakov ametlikult andmed 104 kiriku teenistuses oleva Eesti piiskopkonna vaimuliku kohta, mis andis Maksude Valitsusele võimaluse neid maksustada. Hiljem piirasid võimud vaimulike töövõimalusi riigiasutustes ja koolides ning seadsid neid valiku ette, kas kiriku- või riigitöö, nagu see juhtus nt ülempreester A. Angerjaga.²⁵⁹

Juba 1947. a märtsis pöördus metropoliit Gregoorius mureliku telegrammiga patriarhi poole: “Maksud on liiga kõrged ja ole tuludega kooskõlas. Uus olukord seadis näiteks Leningradi kirikuametid fakti ette, et tasumine on täiesti võimatu”.²⁶⁰ Alates 1948. a karmistus usuühingute maksupoliitika ja sagenesid ka õigeusu koguduste kaebused kõrgete maksude üle. 3. juulil 1948 pöördus piiskop Issidor voliniku poole palvega kontrollida Kuremäe kloostri 1947. a ja 1948. a tulumaksu summat 58 575 rubla. Järelepärimisel selgus, et Virumaa finantsosakond ei eksinud arvestusega ning Kuremäe kloostri taotlus maksu vähendada heideti kõrvale.²⁶¹

Sarnaselt jäeti tähelepanuta ka teiste koguduste maksukaebuseid. Näiteks alustas 1. juulil 1948 Kohila valla TK kommunaalosakond igakuise hoonetemaksu sissenõudmisega Kohila kiriklalt. Koguduse kahekümnik pidas seda vääriritõlgendamiseks ja pöördus 12. augustil 1948 eesotsas preester M. Rauaga voliniku poole palvega selgitada olukorda. Koguduseliikmed ei tahtnud leppida sellega, et kirikuhoonelt, mis kuulus Harjumaa TSN TKga sõlmitud tüüplepingu alusel tasuta ja tähtajata kasutamiseks kogudusele, nõuti makse. 11. jaanuaril 1949 küsis kohalik TK volinikult, miliiseid kirikuvarasid Kohila õigeusu kogudus kasutab. 7. märtsil 1949 selgitas volinik N. Karsakov, et Kohila kirikla koos korteriga kuulus natsionaliseerimisele ja anti seejärel vaimulikule üürile.

Kirikupoliitika muutmine ja maksukoormuse tõus sundis õigeusuvaimulikke pöörduma ka ajakirjanduse poole. Näiteks 23. detsembril 1949 kirjutas Vara-Välgi koguduse preester A. Gukovski ajalehele “Nõukogude Eesti” koguduse valest maksustamisest Jõhvimaa TSN TK rahandusosakonna poolt. Kirjas märkis vaimulik, et Vara-Välgi koguduse tulud on nii väikesed, et ta toimetab kiriklikke talitusi tasuta ning et kogudusel puuduvad tulud, mida maksustada. Jõhvimaa TSN TK rahandusosakond oma kirjas volinikule (26. juulil 1950) andis A. Gukovski

²⁵⁹ ERA R-1961-1-8. Lk 56–60; ERA R-1961-1. Lk 69–76.

²⁶⁰ GARF R-6991-1-410, Lk 36.

²⁶¹ GARF R-6991-1-410. Lk 36.

kirjale karmi ja resoluutse hinnangu: “Rahandusosakond on kindlaks teinud A. Gukovski kuritahtliku maksudest kõrvalehoidmise ja võtab tarvitusele sundabinõud maksuvõlgade (märkus: hoonetemaks ja maarendis) sissenõudmiseks”.²⁶²

Siinjuures tuleb märkida, et Jõhvimaa TSN TK rahandusosakond valmistas peavalu ka teistele õigeusu kogudustele. Nt pöördus 30. märtsil 1950 Kuremäe kloostriülem iguumenja Rafaila volinik A. Tarassovi poole palvega vähendada 1949.–1950. a eest nõutud kõrget maa- ja hoonetemaksu 12 829 rubla, kuna 75% kloostrielanikest on vanad ja haiged inimesed ning Eesti NSV RSN 29. augusti 1945 otsuse nr 2215 kohaselt on kloostrid vabastatud maa- ja ehitismaksust. 1953. a tõusis Kuremäe kloostri riigimaksude kogusumma (tulu-, hoonete- ja teised maksud) 83 137 rublani, mis moodustas kloostri selle aasta kuludest 52,5%. Seega tuli kloostril kulutada riigimaksude maksmiseks rohkem kui pool 1953. a eelarvest.

Sarnased maksuprobleemid kerkisid alates 1950. a esile ka Jaama ja Mustvee Kolmainu kogudustes, mis palusid voliniku abi kõrgete maksude vähendamisel. Taolisi kaebusi esines ka väljaspool Kirde-Eestit. Näiteks 1950. a septembris pöördus Pärnu praost J. Meltsaar volinik A. Tarassovi poole kaebusega kohaliku inventariseerimisbüroo peale, mis hindas Pärnu Issandamuutmise koguduse vara 721 780 rublale. See tõstis koguduse maksukoormust eelnevate aastatega võrreldes 2 korda.²⁶³

Eesti NSV MNi 6. oktoobri 1951. a korraldusega nr 970-k kohustati kõiki kogudusi tellima enda hooneile hindamist riiklikelt inventariseerimisbüroodelt. See korraldus sundis kogudusi alates 1951. a pöörduma kaebustega piiskopi ja voliniku poole. Siinjuures võiks pikemalt peatuda Haapsalu Tehnilise Inventariseerimise Büroo tegevusel kirikuhoonete ümberhindamisel ja maksustamisel. Hiiumaal suleti büroo tegevuse tulemusel 3 õigeusu kogudust, millest oli täpsemalt juttu eespool. 1951. a tõsteti peaaegu kolmekordselt kindlustusmaks ka teistes Harju-Lääne praostkonna õigeusu kogudustes, näiteks Angerja-Kohilas ja Arukülas likvideeritud kogudused. Huvitav on siinjuures märkida, et Angerja-Kohila ja Aruküla koguduste kindlustusmaks oli 2 korda kõrgem võrreldes kohalike luteri kogudustega.

Kaebusi kõrgete kindlustusmaksude ümbervaatamiseks saadeti volinikule ka teistest rajoonidest. Näiteks pöördus 28. aprillil 1952 kirjalikult voliniku poole Mustjala ja Piila koguduste preester Emmanuel Kirss palvega vähendada koguduste 1952. a riigimakse, mis olid neljakordseks tõusnud pärast pühakoja ümberhindamist.²⁶⁴

Eesti NSV Rahandusministeeriumi 1952.–1953. a aruanne märkis maksuvõlgastena veel 9 Pärnumaa õigeusu kogudust: Tõhela-Murro, Kihnu, Kastna, Pootsi-Kõpu, Tõstamaa-Seli,

²⁶² ERA R-1961-1-21. Lk 92–93; ERA R-1961-1-25. Lk 78, 82; ERA R-1961-1-30. Lk 22–23; ERA R-1961-1-30. Lk 82; GARF R-6991-1-717. Lk 28.

²⁶³ ERA R-1961-1-31. Lk 7; ERA R-1961-1-50. Lk 83–84; ERA R-1961-1-45. Lk 47; GARF R-6991-1-717. Lk 157–158.

²⁶⁴ ERA R-1961-1-45. Lk 77.

Tahkuranna, Uruste, Jõõpre, Sindi. Hiljem loetletud kogudused said korduvaid meeldetuletusi, kuid jõudsid siiski oma võlad kustutada. Näiteks 9. novembril 1953 kirjutas piiskopi sekretär G. Aleksejev (kiri nr 474) volinik P. Kapitonovile, lubas teha järelepärimised koguduste eesnikele ja puudused kiiremas korras lahendada. Maksuvõlgnevusi aitas kogudustel osaliselt kustutada Moskva patriarhaadi abifond Eesti piiskopkonnale. Juba 9. novembril 1953 teatas Eesti piiskopkonna valitsus volinikule, et VÕKi keskfondi abirahadega suudeti katta 5 maakoguduse võlgnevus (Tõhela-Murru, Kihnu, Kastna, Pootsi-Kõpu, Sindi).²⁶⁵

Mõni piiskopkonna õigeusu kogudus aga loobus võitlusest maksude tasumise nimel ja eksistentsi eest. Üheks selliseks oli nt Kastolatsi hääbuv kogudus, mis suleti küll alles pärast 1953. a, kuid mille peale kaebas 1952. a Otepää rajooni TSN TK rahandusosakond volinikule juba alates 1950. a. Sellel väiksel kogudusel oli küll 1948. a registreeritud kahekümnik, kuid mis 1952. a oli juba maksujõuetu ja lagunenu. Kogudusel puudus ka vaimulik. Kolmandaks põhjustas Kastolatsi koguduse sulgemise asjaolu, et tema maa oli täielikult võõrandatud ning 1946. a maajagamise kampaania käigus jäi ta ilma majapidamismaata.

Voliniku abi kogudustele maksupoliitika karmistumise tingimustes oli tavaliselt teisejärguline ja üksnes edastas kaebused kontrollimiseks Eesti NSV Rahandusministeeriumile. Pärast 1951. a rahuldati selliseid kaebusi juba haruharva. Näiteks pöördusid 1953. a voliniku poole avaldustega ülejõukäivate maksude kustutamiseks või vähendamiseks Kergu, Kihnu, Tapa ja Räpina kogudused, kuid kõik kaebused jäeti rahuldamata. Olgu näitena toodud Vändra rajooni TSN TK rahandusosakonna lakoonilise vastuse Kergu kogudusele: “Maks on arvutatud õigesti ja maksu vähendamiseks puudub seaduslik alus”.²⁶⁶

Sageli avaldasid vaimulikud vastupanu ka passiivse hoiakuga, näiteks mitte ilmudes kokkusaamistele maksude valitsuse esindajatega, kelle ülesandeks oli teostada inventuuri. Näiteks 15. aprillil 1953 kurtis Eesti NSV Kommunaalministeerium volinikule, et Haapsalu ja Obinita koguduste vaimulikud ei andnud luba kirikutes ümberhindamist läbi viia. Mõned kogudused (Väike-Lähtru, Mäemõisa, Varnja, Kullamaa) hoidusid Kommunaalministeeriumi sõnul avalduste saatmisest ümberhindamistööde läbiviimiseks.²⁶⁷ Kuid enamasti olid kogudused lihtsalt teavitamata ja halvasti kursis järjekordsete maksuaktsioonidega.

Osa vaimulikke väljendas pahameelt ka omaenese sissetulekute kõrge maksustamise üle. Sarnase kirjaliku kaebusega pöördus voliniku poole näiteks Laiksaare koguduse eesnik ülempreester J. Tamm, kes teatas, et Kilingi-Nõmme rajooni TSN TK rahandusosakond arvestas tema 1952. a palgast ebaõiglaselt kõrgendatud tulumaksu.²⁶⁸

²⁶⁵ ERA R-1961-1-48. Lk 57; ERA R-1961-1-51. Lk 177; GARF R-6991-1-717. Lk 39.

²⁶⁶ ERA R-1961-1-51. Lk 81–134.

²⁶⁷ ERA R-1961-1-48. Lk 14.

²⁶⁸ ERA R-1961-1-45. Lk 108.

1953. a. 2. kvartalis moodustasid Eesti piiskopkonna koguduste maksualased kaebused voliniku aruandluses kuni 11,6% kõigist laekunud kaebustest (22 kaebust 189-st).²⁶⁹ Laiaulatuslik probleem see siiski veel ei olnud, nagu see juhtus 1960. aastatel, mil piiskopkond ei olnud enam võimeline kustutama väiksemate koguduste võlgnevusi oma rahast. Koguduste põhimureks 1953. a ei olnud enam rahumeelne tegevus, vaid vajalike rahasummade leidmine.

1950. a aruandes märkis volinik A. Tarassov rahuldustundega: “Sotsialismi uued võidud, kommunistliku teadlikkuse ja kultuuri tõus peegelduvad loomulikult õigeusu kiriku seisundis ja tegevuses. 1949. a ei tegutsenud 7 kogudust 137-st liikmete puudumisel üldse. Koguduste tulu on väga madal ning 40–45% neist ei suuda preestrit üleval pidada. /---/ Ligi 60% kõigist kogudustest on väga vaesed. /---/ Aastail 1947–1950 langes oluliselt kirikus käimine.”²⁷⁰

3. Peatüki kokkuvõte

Peatüki kokkuvõtteks võib öelda, et piiskop Romani asumisest Eesti piiskopkonna peaks kuni J. Stalini surmani halvenes Eesti õigeusu piiskopkonna üldkiriklik ja majanduslik olukord veelgi. Seda näitasid 3 põhisündmust Eesti piiskopkonnas: piiskopkonna degradeerimise katse, üle 10 koguduse likvideerimine ja maksupoliitika karmistumine. Aastail 1950–1951 tõusis piiskop Romani eestvedamisel päevakorrale Eesti piiskopkonna ja selle nõukogu degradeerimise küsimus. Piiskop Romani kahel esimesel valitsemise aastal likvideeriti 12 õigeusu kogudust. Eesti NSVs kehtestati uus maksuseadus, mille tulemusena koguduste maksukoormus tõusis kahe- ja kolmekordseks.

Piiskopkonna institutsionaalse degradeerimise katse, mida piiskop Roman üritas teostada aastail 1950–1953, tervikuna ebaõnnestus, kuid Eesti piiskopkonna nõukogu likvideeriti siiski 1950. a. 1951. a kolis piiskop Leningradi ja algas Eesti piiskopkonna valitsemine kaugjuhtimise teel – Eesti õigeusu piiskopkond jäi faktiliselt eestseisjata ja keskvalitsuseta. 1952. a sai suhtlemine volinikuga vaimulike G. Aleksejevi ja N. Kokla kohusteks.²⁷¹

1950. a. käivitas volinik A. Tarassov koguduste nimekirja puhastamise kampaania. 1951. a likvideeriti 5 õigeusu kogudust: Angerja-Kohila, Aruküla, Harju-Risti, Vormsi, Vändra. 1952. a likvideeriti 7 kogudust: Kõrgessaare-Puski, Kõpu, Pühalepa-Kuri, Rõngu-Tilga, Tiirimetsa, Tuhalaane, Uhmardu-Saare. See arv moodustas 75% kõigist aastail 1945–1953 ametlikult likvideeritud õigeusu kogudustest. 16 likvideeritud kogudusest 4 koguduse ehk 25% (Kikevere, Helme-Tõrva, Aruküla, Tiirimetsa) sulgemise põhjuseks oli kirikuhoone puudumine, mis ei võimaldanud kohapeal Jumalateenistusi toimetada. 6 koguduse ehk 37,5% (Vändra, Angerja-

²⁶⁹ ERA R-1961-1–47. Lk 9–13; ERA R-1961-1-42. Lk 1.

²⁷⁰ GARF R-6991-1-717. Lk 40.

²⁷¹ Eesti Piiskopkonna Teataja nr 2, 2. märtsil 1953.

Kohila, Harju-Risti, Uhmardu-Saare, Rõngu-Tilga, Tuhalaane) sulgemise tingis vähene koguduseliikmete arv, vaesus ja nõukogu lagunemine. Ülejäänud 6 kogudust ehk 37,5% (Tallinna Andrease, Mõnnuste, Kõpu, Kõrgessaare-Puski, Pühalepa-Kuri, Vormsi) sulgemise tingisid välised asjaolud: riigimaksude tõus (3 kogudust), voliniku ja kohalike võimuorganite soovimatus lubada avada kogudust (1), suurema linnakoguduse vajadus ruumide järele (1) ja sõjaväeosa lähedus (1).

3 pühakoja ehitamise juhtumid näitavad nõukogude kirikupoliitika karmistumist pärast 1949. a. Eesti piiskopkonna volinik püüdis igati piirata uute kirikute ehitamist ja registreerimist. Näiteks takistas volinik A. Tarassov Obinitsa uue kiriku valmimist ja venitas Agusalu koguduse pühakoja küsimuse lahendamist, mille tulemusena kogudus lakkas olemast.

1951. a riiklik ümberhindamisaktsioon ja maksude tõus aitas kaasa 5 õigeusu koguduse tegevuse lõpetamisele: 1951. a Angerja-Kohila ja Angerja, 1952. a Pühalepa-Kuri, Kõrgessaare-Puski ja Kõpu. Siiski makusalaste kaebuste arv ei olnud suur. Näiteks moodustas see 1953. a 2. kvartalis 11,6% kõigist laekunud kaebustest (22 kaebust 189-st).²⁷² Koguduste põhimureks oli endiselt varade võõrandamine. Koguduste maksuvõlgnevust aitas uuritaval ajavahemikul osaliselt kustutada ka Eesti piiskopkond selleks otstarbeks Moskva patriarhaadi eraldatud abirahadega.

²⁷² ERA R-1961-1-47. Lk 9-13; ERA R-1961-1-42. Lk 1.

VII. EESTI PIISKOPKONNA OIKUMEENILISED SUHTED, KOHUSTUSLIK
 OSALEMINE NÕUKOGUDE-PATRIOOTILISES TÖÖS NING
 KOOSTÖÖ JULGEOLEKUGA AASTAIL 1945–1953

1. Eesti õigeusu piiskopkonna uskkondadevahelised suhted aastail 1945–1953

Uuritaval ajavahemikul esines õigeusuvaimulikel ja -kogudustel mõningaid kokkupuuteid teiste uskkondadega, millel on huvitav lähemalt peatuda. Voliniku aruandluses ja kirjavahetuses aastail 1945–1953 leiame teateid õigeusuvaimulikelt mitmesugusest suhetest luterlaste ja teiste protestantlike uskkondadega ning vennastekogudusega ja rooma-katoliiklastega.

Õigeusuvaimulike kokkupuuted vennastekogudusega kajastuvad voliniku aruandluses juba alates 1946. a. 1946. a. suvel teatas Rõngu-Tilga preester M. Bleive kontaktidest Otepää vennastekogudusega. Juunis 1946 kutsusid Otepää koguduse hernhuutlased preestrit oma ruumidesse õigeusu Jumalateenistust toimetama. M. Bleive pöördus voliniku poole küsimusega, kas Jumalateenistuste toimetamiseks teiseusuliste palvelas on vaja eriluba või piisab vaimuliku registreerimistunnistusest. Jumalateenistus toimus voliniku vastust ära ootmata 23. juunil 1946. Preestri sõnul jättis teenistus vennastekoguduse liikmetele sügava mulje ja teda kutsuti ka edaspidi teenima.

8. juuli 1946 aruandes saatis volinik N. Karsakov VÕKNile põhjaliku ülevaate vennastekoguduste ajaloost Eestis 18.–19. saj ning küsis seisukohavõtmiseks juhiseid. VÕKNi vastust pole teada, kuid võib eeldada, et see oli positiivne, sest sellest ajavahemikust on teada julgeolekuorganite suurenenud huvi vennastekoguduste vastu. Päevakorral oli isegi vennastekoguduse ühendamine õigeusu piiskopkonnaga ja õigeusupreestrite kontaktid vennastekogusega olid igati teretulnud. Kontaktid vennastekogudusega kestsid 1948. aastani. Nt pöördus 3. jaanuaril 1948 preester M. Bleive kirjalikult voliniku poole, et saada luba toimetada veepühitsust algava Jumalailmumise püha puhul Otepää vennastekoguduse palvelas. Selle loa preester ka sai.²⁷³

Kontaktid õigeusuvaimulike ja rooma-katoliiklaste vahel toimusid seoses Kiviõli katoliku kiriku üleandmisega kohalikule õigeusu kogudusele. Kiviõlis elava poola kogukonna siirdumise järel Poolasse 1945. a anti Kiviõli rooma-katoliku kirik koguduse administraatori Henri Werlingu loal 29. juunil 1945 üle kohalikule õigeusu kogudusele tingimusel, et pühakoda lubatakse edaspidi kasutada Kiviõli linna jäänud rooma-katoliiklastel ja ka luterlastel. Administraatori otsus katoliku pühakoda õigeusklikele üle anda oli Kiviõli tolleaegsest

²⁷³ ERA R-1961-1-21. Lk 1. GARF R-6991-1-110. Lk 26.

usustatistikast lähtudes päris õige. Nt kohaliku preestri Nikolai Beljajevi sõnul elas seisuga 17. juuni 1948 Kiviõlis 339 luterlast, 23 rooma-katoliiklast ja umbes 900–1000 õigeusklikku.²⁷⁴

Nagu näitab kirjavahetus, ei olnud õigeusuvaimulike ja luteri pastorite kontaktid teinekord kuigi sõbralikud. Esines õigeusuvaimulikke, kes tihti kaebasid volinikule kohalike luteri pastorite peale ja süüdistasid neid nt 1949. a keelatud leeriõppe läbiviimises. Nt kirjutas Velise preester F. Remberg 29. aprillil 1948 volinikule kaebekirja Velise luteri pastori peale, et ta propageerib leeriõpetuse korraldamisega lääne kultuuri ja vaenu idakultuuri vastu. Umbes sarnase kirjaliku kaebusega pöördus voliniku poole 2. juulil 1950 Lihula koguduse eesnik Georgi Pärl, süüdistades Märjamaa luteriusu pastorit, kellel polnud samuti eriluba leeritundide ja usuõpetuse tundide pidamiseks 18 noorele.

Sageli arvasid õigeusuvaimulikud, et kohalikud omavalitsused tegid luteri pastoreile ja kogudustele kiriku vara võõrandamisel ja maksupoliitikas järeleandmisi. Apostlik-õigeusu vaimulikkond ei saanud sageli aru, miks teiste uskkondade esindajaid ei mobiliseeritud näiteks ühistöödele, kui samal ajal selleks kohustati kõiki õigeusuvaimulikke. Õigeusu vaimulikkonnas tekitas meelepaha 2 õigeusupreestri, Joann Vaheri ja Augustin Ruusi liitumine luteri usuga.²⁷⁵ 1940. aastate lõpus sagenes õigeusuliste eestlaste rekonversioon luteri kirikusse. Nt 1949. a ühines luteri kirikuga ametlikult 149 õigeuskliku eestlast, mis näitas Eesti õigeusu piiskopkonna positsioonide teatud nõrgenemist ühiskondlikul tasemel.

Suhted kõrgemal tasemel EELK Konsistooriumi ja Eesti piiskopkonna nõukogu vahel olid siiski sõbralikud ja korrektse iseloomuga. Nt piiskop Issidori valitsemise ajal püüti isegi luteri kirikut ja Eesti piiskopkonda ühendada. Seda sündmust vaatleb põhjalikult doktor R. Altnurme doktoritöö.²⁷⁶ Käesolev algatus, peamiselt Jaan Kiivit *sen* ja Evald Saagi juhtimisel ei leidnud siiski laiemat kõlapinda kummagi uskkonna vaimulike hulgas.

Luteri kiriku ja õigeusu kiriku suhted olid elavamad Lääne-Eestis. Peamiselt Saaremaal ja Pärnumaal esines juhtumeid, mil luteri pastori puudumisel pöördusid luterlased kohaliku õigeusuvaimuliku poole palvega toimetada nende matuse- või muid talitusi, milles neile tuldi ka vastu. Voliniku sõnul esines juhtumeid, kus õigeusuvaimulikul tuli toimetada isegi pastori matusetalitust. Ka mõned õigeusu kirikupühad, nagu Issanda ristimispuha, olid luterlaste seas väga populaarsed, eestkätt pühitsetud vee pärast, mida sooviti omandada.²⁷⁷

Õigeusuliste kontaktid baptistide ja adventistidega olid peamiselt poleemilist laadi. Õigeusuvaimulikud süüdistasid baptiste ja adventiste usulises agaruses ja nn lambavarguses. Nt 21. märtsil 1946 pöördus Luhamaa koguduse hooldaja munkpreester Laatsar voliniku poole

²⁷⁴ ERA R-1961-1-18. Lk 12–19; ERA R-1961-1-21. Lk 43; GARF R-6991-1-410. Lk 44.

²⁷⁵ ERA R-1961-1-21. Lk 27; ERA R-1961-1-33. Lk 79; GARF R-6991-1-717. Lk 183; Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 4, 15. juunil 1949.

²⁷⁶ ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli kirjastus, 2000. Lk 293–296; GARF R-6991-1-568. Lk 28–30.

²⁷⁷ GARF R-6991-1-410. Lk 14, 126.

kirjaga, milles kurtis baptistimisjonäride üle, kes tegutsesid aktiivselt Luhamaa ja Meeksi õigeusu koguduse piirkonnas. Preester süüdistas neid nõukogudevastases propagandas ja Lääne-Euroopa orientatsioonis. Volinik A. Tarassovi sõnul oli baptistide mõju õigeusu kirikule Setumaal ja Võrus tõesti äärmiselt negatiivne. Antsla õigeusu kogudusele valmistas peavalu aktiivselt tegutsev seitsmenda päeva adventistide kogudus, mille misjonäre süüdistati lambavarguses. 1950. a hakkasid Antsla õigeusu koguduse eakad liikmed meelsamini külastama adventistide palvemaja kaugel asuva õigeusu kiriku asemel.²⁷⁸

2. Eesti õigeusu piiskopkonna nõukogude-patriootiline töö 1945–53

Eesti piiskopkonnale pealesunnitud nõukogude-patriootiline tegevus uuritaval ajavahemikul jagunes kahte ajajärku. Esimene, aktiivsem periood oli aastatel 1945–1947, mil nõukogude võim, arvestades usuorganisatsioonide mõju ühiskonnale, kasutas õigeusu kirikut ja kohalikku piiskopkonda aktiivselt nõukogude-patriootilises töös ja propaganda eesmärkidel. Teine nõukogude-patriootilise tegevuse ajajärk, mida võib nimetada passiivsemaks, hõlmab aastaid 1948–1953, mil nõukogude võim piirdus Eesti piiskopkonna kasutamisega peamiselt rahuliikumises ja tuumasõjavastastes aktsioonides.

Esimene etapp Eesti piiskopkonnale kohustuslikus patriootilises töös oli küllaltki aktiivne. Nõukogudemeelse patriootilise tegevuse põhieestvedaja oli Eesti piiskopkonna nõukogu, mis kohustas vaimulikke oma juhtnööride ja läkitustega tegema agarat tööd. Nõukogude tähtpäevade auks trükkis piiskopkonna valitsus hulgaliselt läkitusi ja üleskutseid:

- 1) Eesti NSV 5. aastapäev 21. juulil 1945;
- 2) ENSV 6. aastapäev 21. juulil 1946;
- 3) NSVL Ülemnõukogu valimised 10. veebruaril 1946;
- 4) NSVL Võidupüha 9. mail 1946;
- 5) Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 29. aastapäev 7. novembril 1946;
- 6) Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeval 7. novembril 1947;
- 7) Eesti NSV Ülemnõukogu valimised 16. veebruaril 1947.

Näiteks 16. veebruaril 1947 toimuvateks Eesti NSV Ülemnõukogu valimisteks kutsus EPN paatoslikult üles täitma Eesti piiskopkonna õigeusulisi eestlasi oma kodanikukohust: “Sel päeval ka meie, õigeusklikud, kui oma isamaa õiged kodanikud, läheme valimiskastide juurde, et anda oma hääл rahvasaadikutele, kes lähevad vastutusrikkale ja austavale tööle, mis on suunatud kalli isamaa hüveks ja õitsenguks!”²⁷⁹

²⁷⁸ ERA R-1961-1-16. Lk 59–60; GARF R-6991-1-109. Lk 1–3. GARF R-6991-1-717. Lk 183.

²⁷⁹ ERA R-1961-1-17. Lk 6.

Piiskopkonna läkituste kõrval kasutati osavalt ringkirju ja isegi telegramme. Näiteks 5. jaanuaril 1948 juhiti ringkirjas nr 5 kõigile praostide tähelepanu Eesti NSV kohalike TS nõukogude valimistele, mis pidid toimuma 18. jaanuaril 1948. Vaimulikud pidid EPNi korraldusel oma vaimulikule karjale selgitama riikliku ürituse (valimiste) tähtsust, et õigeusulised teadlike riigikodanikena kasutaksid oma kodanikuõigust ja võtaksid valimistest 100%-liselt osa.²⁸⁰

Näiteks J. Stalini surmapäeval saatis piiskopkonna nõukogu esimees kõigile praostidele telegrammi kohustusega mälestada kirikutes surnud riigijuhti: “Piiskop Romani õnnistusel kõigis pühakodades teeme hingepalvet *uinunud vastlahkunu Nõukogude Liidu ülemjuhi Jossifi eest*”.

Ka praostid saatsid patriootilisi ringkirju. Nii näiteks 11. veebruaril 1946 pöördus Pärnu praost J. Ümarik ringkirjaga Pärnumaa koguduste vaimulike ja juhatuste poole ning kutsus kogu kirikuametit kaasa lööma metsaraiekampaanias.²⁸¹ Õigeusuvaimulike osalemist kolhoosi ühistöödel ja teistes kampaaniates vaatles võim aastail 1945–1947 patriootilise ilminguna, mis pidi õigeusu kirikule looma hea maine.

Riigi kasuks kasutati ka tänapalvusi ja isamaalisi jutlusi, mille ärakirju leidub voliniku aruandluses VÕKNi esimehele. Näiteks 8. juuli 1946 aruandes kirjutas volinik N. Karsakov VÕKNi esimees G. Karpovile, et Eesti NSV 5. aastapäeva auks peeti mitmes õigeusu kirikus Eestimaal pidulikke tänapalvusi ühes pikaepalve laulmisega “riigile, Juhile ja võidukale Punaväele”.²⁸² Jutlustajad kutsusid usklikke ohvrimeelsusele, täpsusele ja hoolsusele, ergutades seeläbi nende patriootilisi tundeid.

Kolmandaks riigipatriootilise tegevuse põhiabinõuks oli voliniku ja teiste nõukogude võimu esindajate selgitustöö õigeusuvaimulikega. Näiteks 21. detsembril 1945 korraldati piiskopkonna nõukogu eestvedamisel vaimulike koosolek, kuhu kutsuti stalinliku konstitutsiooni eeliste teemal esinema Tallinna Linnavalitsuse EK(b)P esimees sm Rebane. Koosolekul osales 89 inimest, sh ka luteri pastoreid.

Neljandaks, mõnevõrra erandlikuks propagandavahendiks oli õigeusu koguduste ja rahvamajade ühendkooride kaasalöömine riiklikel üritustel. Nt osalesid Saare- ja Muhumaa lauljad koos õigeusuvaimulikest koorijuhtidega 12. üldlaulupeol Tallinnas. Nt juhatas aastail 1946-1947 Saare- ja Muhumaa rahvamajade koore 6 praostkonna vaimulikku (V. Paivel, E. Tamm, F. Kadarik, A. Klaas, N. Järvesalu, Vassili Raavel). Kooridesse kuulus ka hulgaliselt õigeusu koguduste liikmed. Õigeusuvaimulike juhitud rahvamajade koorid allusid kultuuriosakondadele ning esinesid tihti riiklikel tähtpäevadel. 1947. a Kuressaares toimunud laulupäeva üldjuhiks valiti Lümanda ülempreester V. Paivel. Preestrile määrati selle ülesande

²⁸⁰ GARF R-6991-1-1-110. Lk 18.

²⁸¹ GARF R-6991-1-109. Lk 8; ERA R-1961-1-7. Lk 26.

²⁸² ERA R-1961-1-21. Lk 109–116.

täitmise eest rahaline preemia ning Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukiri. 1947. a Eesti NSV 12. üldlaulupeol valiti üheks paremaks kooriks Põide rahvamaja segakoor preester F. Kadariku juhtimisel. Selle töö eest sai preester Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirja “Suurte teenete eest 12. laulupeo ettevalmistamisel ja korraldamisel”. Peale laulupäevade esinesid koorid ka teistel riiklikel üritustel, nt esines valimistega seoses Muhu-Hellamaa rahvamaja koor preester E. Tamme juhtimisel 18. jaanuaril 1948 Muhu-Hellamaa valimisjaoskonnas rikkaliku repertuaariga.²⁸³

Võimu positiivne suhtumine õigeusu kirikusse Eesti NSVs peegeldus just vaimulike rohkes autasutamises. 14. jaanuaril 1947 autasustas volinik N. Karsakov Eesti piiskopkonna nõukogu kõiki liikmeid: G. Aleksejevit, A. Ossipovi, N. Koklat ja J. Meltsaart medaliga “Töövapruse eest Suures Isamaa sõjas 1941–1945”. Sama medali sai ka Virumaa ülempreester R. Tang 23. jaanuaril 1947.²⁸⁴

Positiivne suhtumine kajastus ka selles, et nõukogude sõjaväelased käisid aastail 1948–1949 sageli kirikus, sest õigeusk oli nende hulgas suhteliselt populaarne. Näiteks 3. aprillil 1948 teatas volinik VÕKNi esimehele G. Karpovile ülestõusmispühade tähistamise kohta: “Kõik kirikud olid rahvast täis. Kirikus oli näha ka nõukogude armee ja mereväe sõjaväelasi.”²⁸⁵

Kiriku ja riigi suhete jähnemise järel 1947. a algas Eesti piiskopkonna nõukogude-patriootilise tegevuse teine ehk passiivsem ajajärk. Voliniku aruandest 1. aprillil 1947 selgus, et Moskva patriarhaadi juhtnõõridele ja Ministrite Nõukogu 1947. a veebruari ettekirjutusele toetudes lõpetas Eesti piiskopkond ametlikult igasuguse avaliku heategevuse ning korjandused Punasele Ristile, sõjaorbude ja sõjaväeperede kasuks.²⁸⁶

Selle ajajärgu puhul võiks kõigepealt peatuda Eesti piiskopkonna osalemisel nõukogude rahuliikumises 1950. a. Rahuliikumine tekkis 1949. a Pariisis, kus alustas tegevust Ülemaailmne Rahukongress. Moskva patriarhaat võttis algusest peale liikumisest osa. Patriarhaadi esindaja Krutitsa metropoliit Nikolai valiti 1949. a kongressi alaliseks liikmeks. 1949. a augustis osalesid Vene õigeusu kiriku esindajad 1. üleliidulisel rahupooldajate konverentsil ning edaspidi ka rahupooldajate komitees ja rahupooldajate üritustel. Moskva patriarhaat andis suure panuse 1950. a Ülemaailmalise Rahupooldajate Kongressi alalise komitee Stockholmi üleskutse allkirjastamisele. Üleskutsega liitus enamik Vene õigeusu kiriku piiskopkondi, kaasaratud ka Eesti õigeusu piiskopkond. Üleskutse eesmärk oli tuumarelvade keelustamine. Juunis 1950 kiitis selle dokumendi heaks NSVL Ülemnõukogu.²⁸⁷

²⁸³ GARF R-6991-1-410. Lk 51, 77–79.

²⁸⁴ GARF R-6991-1-267. Lk 11.

²⁸⁵ GARF R-6991-1-410. Lk 32.

²⁸⁶ GARF R-6991-1-267. Lk 20.

²⁸⁷ CONQUEST, R. Religion in the USSR. London, The Bodley Head, 1968. Lk 41; KISCHKOWSKY, A. Die sowjetische Religionspolitik und die Russische Orthodoxe Kirche. München, Institut zur Erforschung der UdSSR, 1960. Lk 100–102.

Eesti piiskopkonna ettekirjutus kohustas kõiki vaimulikke 2. juulil 1950 pidama rahuteemalisi jutlusi, et populariseerida Stockholmi rahudeklaratsiooni ja õhutada igat kirikulist andma sellele dokumendile oma allkirja. Piiskopkonna nõukogu sekretäri preester N. Kokla jutlus Tallinna Issandamuutmise peakirikus sisaldas näiteks järgmisi mõtteid: “Andes oma allkirja sellele tähtsale ajaloolisele dokumendile, kutsun üles kõiki ülemhingekarjaseid, hingekarjaseid ja kõiki meie Püha Õigeusu kiriku ustavaid poegi ja tütreid ühendama oma hää l rahu kaitsmiseks allkirjade kaudu ja sellega tunnistama vankumata otsustavust ennastsalgavalt võidelda rahu eest!”²⁸⁸

6. juulil 1950 korraldati Tallinnas Eesti piiskopkonna valitsuse initsiatiivil Tallinna õigeusu koguduste kirikuametite ja Kuremäe Tallinna abikloostri nunnade ühiskoosolek. Koosolekul osales üle 30 inimese. Koosoleku põhieesmärk oli ülempreester G. Aleksejevi sõnul “ühineda selle grandioosse puhanguga, millega juba ühinesid meie suure rahuarmastava kodumaa miljonid elanikud – puhanguga seista rahu eest kogu maailmas Stockholmi üleskutse üksmeelse allakirjutamise kaudu”. Koosoleku juhataja, nõukogu esimees, ülempreester ja tulevane Eesti piiskop G. Aleksejev toonitas oma ettekande lõpus, et rahuvõitlust juhib kogu progressiivse elanikkonna juht, vankumatu ja ustav rahu eest võitleja – sm Stalin, sest kus on Stalin, seal on võit.²⁸⁹ Pärast tormilist aplodeerimist ja mõttevahetust G. Aleksejevi ettekande üle kirjutasiid kõik koosolekul viibijad ühiselt alla.

Seoses Korea sõja puhkemisega korraldas Eesti õigeusu piiskopkonna valitsus 9. septembril 1951 Tallinna õigeusuvaimulikele rahuliikumise ja tuumarelvade keelustamise koosoleku. Koosolekul valiti piiskop Roman ühel häälel vabariikliku rahupooldajate konverentsi saadikus. Tallinnas toimus 11. aprillil 1952 Tallinna kirikuametite ja -teenistujate ning piiskopkonna valitsuse ühiskoosolek piiskop Romani osalemisel. Koosolek kuulas ära ettekande Koreas ja Kirde-Hiinas kasutatava ameeriklaste bakterioloogilise relva kohta ja võttis ühel häälel vastu bakterioloogilise sõja vastase resolutsiooni, mis saadeti telegrammiga Moskva ja kogu Venemaa patriarhile.²⁹⁰

Kokkuvõttes tuleb märkida, et nõukogude võim kasutas piiskopkonna kaasalöömist rahuliikumises osavasti ära nii sise- kui välispoliitikas. Rahvusvahelisele üldsusele mõjus see märgatavalt paremini kui tavaline nõukogude propaganda.²⁹¹

²⁸⁸ ERA R-1961-1-33. Lk 69–70.

²⁸⁹ ERA R-1961-1-33. Lk 81–82.

²⁹⁰ ERA R-1961-1-33. Lk 68–75; ERA R-1961-1-35. Lk 67–68; Eesti Piiskopkonna Teataja nr 3, 25. aprillil 1952. Resolutsiooni sisu oli järgmine: “Kuulnud ära ettekanded, meie koosolejad eesotsas Tallinna ja Eesti piiskop Romaniga – esipreestrid, kirikuametite liikmed ja Tallinna õigeusu kirikute teenistujad, kes alati palume rahu kogu maailmale, ühendame oma hääle kogu maakera rahuarmastatava tahtega, inimeste häälega, kes mõistavad hukka bakterioloogilise sõja. Sellist sõda meie peame häbistavaks, alandavaks, inimesele ja inimsoole mittevääreks”.

²⁹¹ KISCHKOWSKY, A. Die sowjetische Religionspolitik und die Russische Orthodoxe Kirche. München, Institut zur Erforschung der UdSSR, 1960. Lk 98–100; ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Москва, Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. Lk 306–307.

3. Eesti õigeusu piiskopkond julgeoleku haardes aastail 1945–53

Peale otsese vaimulike represseerimise langes Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkond ka igakülgse tagakiusamise alla. Piiskopkond oli julgeolekuorganite pideva jälgimise all. Sellega tegelesid Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi (alates 1946. a ministeerium) 2. osakond ja O-osakond, mille ülemateks olid pikka aega alampolkovnik Nazarov ja major Mõrzin, hiljem Dubrovin. Nende osakondade põhiülesanne oli nn operatiiv-agentuurne töö õigeusu piiskopkonna vaimulike ja kirikuameti seas. See tähendas vaimulike võtmist operatiivarvele.²⁹²

- 1) agentuuris;
- 2) toimik-formularides;
- 3) arvestus-jälitustoimikutes (kahtluseliste isikute põhjalik uurimine ja jälitamine);
- 4) eelneva agenditöötuse tarbeks (agendiksvärbamiseks ettevalmistus);
- 5) reservis;
- 5) tagaotsitavana.

Kahjuks on julgeoleku arhiivis andmed Eesti piiskopkonna kohta säilinud vaid osaliselt, peamiselt õigeusuvaimulike ja kirikuametiga tehtud operatiivtöö kohta. Seega julgeoleku andmebaas ei võimalda vaimulike suhteid julgeolekuorganitega üksikasjalikumalt vaadelda ja põhjalikumaid järeldusi teha. Suurem osa Eesti NSV RJM O-osakonna 1946.–1950. a operatiivagentuuri materjalist (plaanid, kirjavahetus, aruandlus), ühtekokku 12 toimikut – hävitasid julgeolekuorganid ise järjekordsel puhastamisel 1957. a. Säilis vaid katkendlik aruandlus: 1946. a 1.–3. kvartal, 1947. a 1.–2. ja 4. kvartal, 1948. a 3.–4. kvartal, 1949. a 2. kvartal ja 1951. a 1. kvartal. See materjal võimaldab vaid osaliselt taastada ülevaadet julgeolekutööst Eesti piiskopkonna vaimulike ja kirikuameti hulgas.

Nagu selgub aruandlusest, kasvas agentide ja informaatorite võrk õigeusu kirikus pidevalt. Nt 1946. a alguses oli operatiivarvel 76 inimest, kellest õigeusu kirikus töötas 13 agent ja 31 informaatorit. 1. jaanuariks 1949 oli õigeusuvaimulikest ja kirikuametist operatiivarvel juba 88 isikut. Neist 55 isikut olid jälitatavad ehk pingsa nuhkimise all, 21 kohta olid loomisel süüdistavad toimikud, 8 isikut oli operatiiv-agentuurse töötlemise all ning 1 oli tagaotsitav. Teadaolevalt tegutses õigeusu kirikus selleks ajaks 1 agent ja 47 informaatorit.²⁹³ Õigeusuvaimulikke nimepidi pole nimetatud.²⁹⁴

²⁹² ALTNURME, R. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude Riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. Lk 55.

²⁹³ ERAF 131-1-211/II. Lk 260; ERAF 131-1-418. Lk 1–5.

²⁹⁴ ERAF 131-1-114. Lk 162. Selgitav märkus: Agent võis olla selline kaastööline, kes osales konkreetse töötlemise ja kasutas isikute usaldust. Erinevalt agendist informaatorit loeti salajaseks kaastöötajaks, kellel polnud

Jälitustegevus seadis eesmärgiks süüdistusmaterjali kogumise üksikisikute vastu, mida kasutati hiljem värbamisel või vahistamisel. Uuritaval ajavahemikul viisid julgeolekuorganid õigeusu kirikus teadaolevalt läbi 3 operatsiooni:

1. Õigeusu piiskopkonna puhastamine reaktsioonilis-valgekaartlaslikust elemendist;
2. Operatsioon „Ämblikuvõrk” – endise Vene Kristliku Üliõpilasliikumise (VKÜ) liikmete tuvastamine ja töötlemine piiskopkonnas;
3. Vennastekoguduste siirdamine õigeusku eesmärgiga tugevdada õigeusu kiriku positsioone Eestis.

Esimene operatsioon käivitati 1945. a, mil osakond „avastas”, et osa Eesti piiskopkonna vene rahvusest vaimulikke ja kirikuameti liikmeid olid I maailmasõja ajal seotud valgekaartlastega, täpsemalt Loodearmeeaga. Agent „Hallitus” märkis: „Eesti õigeusu kiriku aktiivi seas leidub endiste valgekaartlaste rühm, mis koondab enda ümber nõukogude võimule vaenulikke elemente ja saboteerib patriootilist tegevust õigeusuringkondades”.²⁹⁵ 1947. a näiteks võeti sellega seoses arvele mitu Tallinna kirikuvanemat (N. Longinov, I. Tšernov).

1945. a värvati julgeoleku agendiks nimega „Iskander” Eesti piiskopkonna nõukogu sekretär ja Tallinna Kaasani koguduse eesnik A. Ossipov.

Operatsiooni „Ämblikuvõrk” käivitas julgeolek 1946. a ja selle eesmärgiks oli kindlaks teha, kas 1924. a loodud üliõpilasorganisatsioon „Vene Kristlik Üliõpilasliikumine” jätkas veel tegevust. See organisatsioon oli 1940. a olnud üks suurematest vene noorsooühendustest Eestis. Tema taotluseks oli vene kultuuri, õigeusu ja isamaa-armastuse säilitamine. Liikumisel oli suur liikmeskond ka paguluses ja seetõttu olid Eestis elavad liikmed julgeoleku pideva jälgimise all. Organisatsiooni juhatuse liige S. Rosenberg oli värvatud informaatoreks varjunimega Barsova. Tal oli tuttavaid Kuremäe kloostri õdede seas ja ta omas häid suhteid vaimulikega, näiteks suhtles tihedalt Tartu praost R. Lozinskiga.²⁹⁶

1946. a käivitas julgeolek ka eesti hernhuutlaste ühendamise õigeusklikega. Selles aktsioonis kasutati värvatud kogudusevanemat Eugen Tannerit (agent „Fevralski”) ja EELK konsistooriumi liiget A. Horni (agent „Pravdin”). A. Horn väljendas kahtlust operatsiooni

töödeldavaga usalduslikku vahekorda, kuid nendega tööl või igapäevaelus kohtudes võis anda informatsiooni, mis võis pakkuda operatiivhuvi või alust kahtlustada kedagi vaenulikus tegevuses. Informaatoreid kasutati julgeoleku ja siseministeeriumi liinis nii kriminaalkuritegude väljaselgitamiseks kui teabe hankimiseks vanglas. Resident oli operatiivtöötaja, kes suhtles oma informaatoriga ja juhendas neid. Agendid olid operatiivtöötajatega isiklikes sidemes. (OHMANN, Valdur. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsioonaaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Tartu Ülikooli magistritöö. Trt, 2000. Lk 160.)

²⁹⁵ ERAF 131-1-211/I. Lk 44-47.

²⁹⁶ ERAF 131-1-211/I. Lk 6, 77–78; ИСАКОВ, С. Русские в Эстонии 1918–1940. Тарту, Компу, 1996. Lk 62–63.

teostatavuse suhtes, sest „määrivennad on lähedased luterlastele, mitte õigeusklikele”.²⁹⁷ Ka VÕKN oli toimuvaga kursis.

Aastatest 1946–1947 säilinud O-osakonna aruandlusest selgub, et Eesti piiskopkonna vaimulikest ja kirikuametist värvati 4 agenti ja 2 informaatorit. Teada on agendid “Artur” (ülempreester G. Aleksejev), “Parve” (P. Peterson), “Sprogis” (üpr C. Vink) ja “Nord” (üpr R. Tang).

Eesti piiskopkonna nõukogu esimees ja Tallinna Nikolai koguduse eesnik G. Aleksejev värvati 1946. a, kasutades survevahendina tema II maailmasõja eelset “nõukogude võimu vastasust”. Preestri ülesandeks sai aktiivne patriootiliste ürituste korraldamine ja kirikus nõukogudevastase elemendi tuvastamine.

EAÕKi Sinodi ilmikliige aastail 1924–1940 ja alates 1946. a Tallinna Issandamuutmise koguduse revisjonikomisjoni liige P. Peterson sai sarnased ülesanded G. Aleksejevga, kuid lisaks kohustati teda värbama ülempreester A. Angerjat.

Tallinna Siimeoni koguduse eesnikku üpr P. Kalinkinit kohustati tegema nõukogudemeelset patriootilist kihutustööd.

Kuremäe kloostri pidi julgeolekutööd tegema lisaks eelpoolmainitud J. Rosenbergile ka Juulia Vassiljeva. Klooster oli julgeoleku pideva järelvalve all, kuna just seal nähti kõige suuremat nõukogudevastase elemendi koondumist.

Julgeoleku surve Eesti piiskopkonnale tugevnes 1947. a seoses nõukogude kirikupoliitika karmistumisega. 1947. a plaan nägi teadaolevalt ette 2 uue agendi värbamist. Värvati endine Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia Sinodi liige aastail 1943–1945, ülempreester C. Vink. Selleks kasutati tema nõukogudvastaseid jutlusi ning EAÕKi kirikulõhes osalemist. C. Vingi ülesandeks sai nuhkimine ülempreestrite A. Angerja ja P. Kalinkini järel.

Jõhvi koguduse vaimulik R. Tang värvati samuti 1947. a. Julgeolekul olid teada tema suhted Virumaa pastorite ja preestritega.²⁹⁸

1948. a 3. ja 4. kvartali aruandlusest selgub, et julgeolek jätkas plaanipäraselt operatiiv-agentuurse võrgu laiendamist. Teadaolevalt värvati siis 2 isikut. Velise preester N. Bežanitski puhul kasutati survevahendina tema hoidumist nõukogude mobilisatsioonist II maailmasõja ajal ning hilisemat osalust omakaitstes. Teine uus agent oli ilmik Nadežda Vinogradova. Ka Kuremäe klooster võeti rangema jälgimise alla. Kahtluslusteks said nõukogude võimu vastu vaenulikult meelestatud kloostriülem iguumenja Rafaila (Migatševa) ja Judenitši armee minevikuga kloostripreester Sergei Romanov, lisaks veel mitu teist naiskuuletajat ja nunna.

Peale 1948. a võeti operatiivarvele veel 5 vaimulikku: preestrid N. Koger, A. Gukovski, M. Raud, Peeter Vainola ja B. Bežanitski. Juba 1941. aastal värvatud informaatore “Merinovi”

²⁹⁷ ERA R-1961-1-21. Lk 1.

²⁹⁸ ERAF 131-1-211/I. Lk 125-186; ERAF 131-1-114. Lk 1-162

(N. Koger) pühitseti vaimulikuks 1945. a. Tema teenimine aastail 1947–1948 Kohila-Angerja koguduses ja 1950. a Pärnu Issandamuutmise koguduses paistis silma lärmaka ja skandaalse iseloomuga. Julgeolekuorganite aruandlus märkis 1948. a N. Kogeri tegevust Angreja-Kohilas erilise rahuldustundega: „Tegeleb spekulatsiooniga, riidleb kahekümnikuga ähvardades neid Siberisse saata. Piiskop Issidor vabastas tema kirikuteenistusest”.²⁹⁹

Vara-Välgi koguduse eesnik A. Gukovski näitas julgeoleku andmeil oma vaenulikku suhtumist nõukogude võimusse sellega, et keeldus 1947. a toimetamast korteris usutalitust, kuna seal rippusid nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei juhtide pildid. Samal aastal keeldus A. Gukovski ka ilmalikust mälestustalitusest langenud nõukogude sõdurite mälestusmärgi juures, kuna selle otsas oli viisnurk.³⁰⁰

Preester M. Rauda süüdistati selles, et ta Venküla kooliõpetajana aastail 1940–1941 tegi revolutsioonivastast kihutustööd, abistas kohalikku omakaitset, 1944. a põgenes Soome, kust võimud ta tagasi saatsid.

Karksi-Nuia koguduse eesnik P. Vainola võeti Viljandimaa julgeolekuorganite poolt arvele, et selgitada tema seost tema tütre nõukogudevastase tegevusega. P. Vainola tütar vahistati 30. detsembril 1948 keskkooliõpilaste põrandaalusel kogunemisel, kus ta esines üleskutsega taastada Eestis kodanlik võim.

B. Bežanitski, keda julgeolek kavatses 1948. a agendiks värvata, valmistas peavalu sellega, et ta astus avalikult kollektiviseerimise vastu välja, väites: “Sellest hakatusest ei tule nõukogude valitsusel niikuinii midagi välja”.³⁰¹

M. Rauda ja B. Bežanitskit plaanitses julgeolek vahistada esialgu 1949. a, kuid muutis meelt ja üritas hoopis värvata.

1948. a korraldati ka läbiotsimised õigeusu vaimulike elamutes. Näiteks 21. augustil ja 3. septembril 1948 otsis julgeolek läbi preester Peeter Tamme elumaja.

1949. a säilinud aruandluse põhjal võib märkida, et just sel aastal viidi lõpule Eesti piiskopkonna tasalülitamine ja allutamine julgeolekule. Samal aastal vahistati 3 õigeusu vaimulikku: Kuremäe arhimandriit Alipi, Ilmjärve preester J. Värk ja Velise preester F. Remberg. Kokku represseeriti Eesti piiskopkonnas aastail 1945–1953 8 vaimulikku. Suurenes jälitusorganite töö nende vaimulike kallal, kes väljendasid avalikku vaenu märtsiküüditamise ja kollektiviseerimise vastu.

1949. a värvati agentideks 2 vaimulikku: Pärnu praost J. Ümarik (agent “Ring”) ning Karksi-Nuia ja Penuja preester P. Vainola (agent “Koger”). Agent “Ring” suunati kohalike

²⁹⁹ ERAF 131-1-211/I. Lk 187–218.

³⁰⁰ ERAF 131-1-211/I. Lk 121–222.

³⁰¹ ERAF 131-1-211/I, Lk 240.

preestrite P. Tamme ja K. Tintsi töötlemisele ning agent “Kogeri” ülesandeks sai Viljandi preester L. Hazovi nõukogudevaenuliku tegevuse tuvastamine.

Võimalike agendikandidaatidena vaadeldi 1949. a veel 2 õigeusuvaimulikku: Tallinna Aleksandri peakiriku diakonit J. Anikejevit ja preester N. Bežanitskit. J. Anikejevi värbamisel kasutati survevahendina tema pere sõjaväetausta, sest tema isa oli 1919. a Loodearmee 1. jalaväediviisi polkovnik. B. Bežanitski vastu kasutati tema koostööd omakaitsega ja kõrvalehoidmist nõukogude mobilisatsioonist 1941. a

1949. a võtsid julgeolekuorganid arvele preester F. Rembergi, kes töötas ametnikuna Velise kolhoosis. Preestrit määrati töötleva agendid “Mauser” ja “Koidik”. 2. augustil 1949 arreteeriti preester F. Remberg ja 4. oktoobril 1949 karistati teda Eesti NSV ülemkohtu otsusega VNFSV KrK (1926) §58–59 järgi 10-aastase vabadusekaotusega.

Operatiiv-agentuursele arvele võeti ka Hiiumaa preester P. Kärk, Laiksaare preester J. Tamm ja Lihula eesnik G. Pärl. Preester J. Tamm olevat märtsiküüditamise ajal ässitanud usklikke rahulolematusele. Eesnik G. Pärl olevat kord avalikult tunnistanud, et punakaartlased ei ole inimesed, vaid kuradid. „Kunagi tuleb aeg ja neile makstakse kätte kõige eest. Kui on vaja heina niita ja rukist lõigata – aetakse metsatöödele. Võim tahab, et rahvas oleks näljas.”³⁰²

Aastate 1951–1952 aruandlusest selgub, et organid jätkasid materjali kogumist õigeusuvaimlike kohta. Preester M. Rauda kavatseti lähiajal uuesti vahistada. Saaremaa preester A. Klaas oli julgeoleku andmeil veendunud kodanlik natsionalist ja kihutas koguduseliikmeid nõukogu võimu vastu.³⁰³

1951. a vahistati endine Tallinna Andrease koguduse kirikuvanem J. Keks osaluse eest valgekaartlaste poolel Loodearmees ja Eesti poolel vabadussõjas.

Torkab silma, et terves O-osakonna 1951. a aruandluses õigeusu kiriku kohta pole rohkem mainitud, kui et toimus preestrite M. Raua ja A. Klaasi töötlemine ning leidis aset Tallinna Andrease koguduse endise kirikuvanema J. Keksi vahistamine. M. Rauda kontrolliti jätkuvalt juba alates Soomest naasmisest. Julgeoleku pingsa järelvalve all olid tollal kõik repatriandid, sest neis nähti isikuid, kes võisid oma tegevusega kompromiteerida välismaal nõukogude võimu. M. Raud repatrieeriti Soome võimude poolt Eestisse 1945. a. Taoliste isikute sissekirjutamine Tallinnasse oli keelatud ENSV MNi 12. jaanuari 1948 korraldusega 02. See võis ajendada volinik A. Tarassovit keelama 1952. a M. Raua üleviimist Tallinna Aleksandri katedraali teise preestri kohale, nagu soovis Eesti piiskopkonna valitsuse sekretär G. Aleksejev.

1951. a aruandluse napolisõnalisus võis tuleneda ka julgeolekuorganite sisereformidest. 1952. a andis ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeerium välja käskkirja nr 0015, mille alusel julgeolekuorganite agentide ja informatorite koosseise koondati ning teenistusse värvati

³⁰² ERAF 131-219-1. Lk 245; ERAF 131-220-1. Lk 124, 137; GARF R-6991-1-835. Lk 90;

³⁰³ GARF R-6991-1-835. Lk 90.

edaspidi “kvalifitseeritud” isikuid, keda hakati nimetama eriagentideks. Vaatamata sellele otsusele eksisteeris tavaline agendivõrk kõrvuti uute eriagentidega kuni 1954. a, mil eriagendi amet likvideeriti.³⁰⁴

Agentideks värvatud õigeusvaimulikud jäid enamasti oma vanadele veendumustele truuks ja püüdsid agendikohustusi saboteerida. Selliseks tšekistide keelepruugis “ebasiiraks ja kahepalgeliseks” isikuks osutus näiteks agent “Ring” ehk Pärnu praost ja ülempreester J. Ümarik. Tema kohta kurtis julgeolek, et värbamise järel ta jätkas nõukogudevastaste arvamuste jagamist lähedaste ringis, hoidis endiselt kodus Eesti Vabariigi lippu ja pidas tihedat kirjavahetust vangistuses olevate kirikutegelastega.³⁰⁵ Sellest võib järeldada, et agent “Ringi” julgeolekutöö oli pigem negatiivse tulemusega. Näiteks ei andnud talle määratud vaimulike P. Tamme ja K. Tintsi töötlemine mingisugust tulemust. Novembris 1949. a konfiskeeris O-osakond J. Ümariku anonüümkirja 16. septembrist 1949 VÕKNi esimehele G. Karpovile ning Moskva ja kogu Venemaa patriarhile.³⁰⁶ Pärast anonüümkirja graafilist analüüsimist tehti kindlaks J. Ümariku käekiri ning preester vahistati 25. aprillil 1950 ja karistatakse 6. septembril 1950 NSVL SARKI erinõupidamise otsusega VNFSV KrK §58–10, 121 järgi 10-aastase vabadusekaotusega.³⁰⁷

Otseselt tagaotsitavad olid alates 1948. a 2 vaimulikku: preestrid Aleksander Jürisson ja Nikolai Pavski, kes mõlemad siirdusid 1944. a Saksamaale. Mitmeid preestrid kahtlustati ühenduse pidamises nende paguluses olevate vaimulikega – julgeolekutöötajatele saabus alarmeerivaid signaale salasidemete kohta. Endist Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia sekretäri, preester A. Jürissoni süüdistati šovinistlikus ja nõukogudevastases kihutustöös ning koostöös kodumaa reeturi Aleksandriga ehk EAÕKi Tallinna ja Eesti metropoliit A. Paulusega. A. Jürissoni kohta koguti andmeid tema Eestisse jäänud abikaasa kaudu.

Endist Tartu Uspenski peakiriku eesnikku N. Pavskit süüdistati valgekaartlikus minevikus (Pavski oli endine Loodearmee sõjaväevaimulik) ning koostöös VKÜ ja Saksa okupantidega (Pavskile andis Saksa võim õiguse külastada nõukogude sõjavange).³⁰⁸

Lähemalt tuleb vaadelda ka vahistatud õigeusvaimulike arreteerimis- ja karistuspõhjust. 1946. a vahistatud Lääne-Hiiu praosti J. Niinemetsa süüks pandi nõukogudevaenulikkus ja osalemine omakaitse moodustamises Kõue vallas 1941. a. „Kõue valla omakaitse staap asus

³⁰⁴ OHMANN, V. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Trt, Tartu Ülikooli magistr töö, 2000. Lk 60, 125.

³⁰⁵ ERAF 131-1-211/I. Lk 391.

³⁰⁶ ERAF 131-1-211/I. Lk 391. 16. sept 1949 kirjas kirjutab J. Ümarik: “Nõukogude võim jättis kogudused juriidilise isiku õigustest, mislähbi neist said õigusteta poolriiklikud ühingud, mis alluvad kohalikele linna- ja külanõukogudele. /---/ Nõukogude võim võttis kogudustelt ära kinnis- ja vallasvara. Säärast tagakiusamist ja õigusetust ei tunne meie usk kogu ajaloo vältel Läänemeremaades. Nüüd valitseb kiriku ja usu täielik rõhumine./---/ Viimasel ajal partei kasutab kõiki vahendeid ja kogu oma jõudu, et mustata oma vaikivat ohvrit. Vaimulikel pole õigust isegi tagasi lükata valet, mida partei oma laimavas kihutustöös esile tõstab.”

³⁰⁷ ERAF 131-1-211. Lk 274–313, 341.

³⁰⁸ ERAF 131-1-114. Lk 10–15, 80, 104; ERAF 131-1-115, Lk 2; ERAF 131-1-211/I. Lk 125–186.

tema taluaidas ning ta olevat isiklikult osalenud punaestlaste haarangus.”³⁰⁹ J. Niinemets arreteeriti 11. mail 1946 ja karistati 18. märtsil 1947 ENSV SARKI vägede sõjatribunali otsusega VNFSV KrK § 58–1/a ja 58–11 järgi 10-aastase vabaduskaotusega.

1947. a juulis kuulati üle Paadrema õigeuspreester M. Tapp. Teda süüdistati koostöös Saksa okupatsiooni käsilastega, sest 1941. a ta osales omakaitse loomisel Kihnus. Julgeoleku andmeil olevat M. Tapp tulistanud nõukogude luurajaid, kui nad tulid Sõrvest Kihnusse. M. Tapp vahistati 9. detsembril 1948 ja saadeti asumisele.

3. mail 1949 vahistati juba mitmendat korda Kuremäe tagavarapreester arhimandriit Alipi (Ivlev). Teda süüdistati Saksa režiimi pooldamises ja nõukogude võimu mustamises. Arhimandriiti karistati NSV Liidu erinõupidamise otsusega 24. septembrist 1949 VNFSV KrK (1926) §58–10 ja 58–11 järgi tähtajatu väljasaatmisega.

F. Remberigi vahistamise põhjusena toodi tema negatiivne suhtumine märtsiküüditamisse ja kollektiviseerimisse. F. Remberg kuulutas julgeoleku andmeil oma 6. aprilli 1949 jutluses avalikult järgmisi mõtteid: “Nüüd on meie jaoks alanud väga raske aeg. Meilt võetakse ja saadetakse ära omaksed ja lähedased /---/ me peame neid leinama. Inimesed on kurjad ja koputavad üksteise peale, kuna on lakanud uskumast Jumalat. Eesti rahvast on niigi vähe /---/ Tuleb uskuda Jumalat.” 24. juunil 1949 toimunud surnuaiapähal tunnistas F. Remberg lootusest, et nõukogude võim ei jää püsima: “Mu elu on halb ja võim, mis on, mulle ei meeldi /---/ ei ole korda, rahvast küüditakse ja vahistatakse mitte millegi eest. Kõik head sõbrad on saadetud Siberisse /---/ Jumal annab uue valitsuse ja siis hakkame kõik hästi elama.”³¹⁰

Kokkuvõttes tuleb nentida, et luureagentuur Eesti õigeusu piiskopkonnas oli sama hästi välja arendatud nagu luteriusu kirikus. Siiski esimestel sõjajärgseil aastail õigeusu piiskopkonda erilise intensiivsusega ei jälitatud, kuigi käivitati mitmeid aktsioone. Surve piiskopkonnale tugevnes nõukogude kirikupoliitika karmistumisega 1947. a. 1949. a lõpetati täielikult piiskopkonna tasalülitamine ja allutamine julgeolekule.

Statistiliselt on suhteliselt keeruline kindlaks määrata, kui palju õigeusuvaimulikke olid julgeoleku agendid, informaatidid ja SARKi residendid, sest sellest on säilinud teavet vaid fragmentaarselt. Täpselt on võimalik määratleda vaid represseeritud vaimulike arvu: julgeolek vahistas 8 vaimulikku, kellest osa pöördus Venemaa vangilaagritest tagasi alles pärast 1953. a.

Agentide värbamisel peeti silmas isiku positsiooni piiskopkonnas. Seepärast olid julgeolekuorganite erilise tähelepanu all piiskopkonna nõukogu liikmed, autoriteetsed vaimulikud ja praostid, kelle värbamisega tegeldi eriti hoolikalt. Teadaolevalt värvati agentideks preestrid A. Ossipov, G. Aleksejev, C. Vink, R. Tang, N. Bežanitski, N. Koger, P. Vainola, B.

³⁰⁹ ERAF 131-I-211/I. Lk 27–30, 79, 257, 313, 341–344, 361.

³¹⁰ ERAF 131-I-211/I. Lk 27–30, 79, 257, 313, 341–344, 361.

Bežanitski ja J. Ümarik. Agendiks värbamise eesmärgil töödeldi ülempreester A. Angerjat, praoste V. Lindi ja J. Niinemetsa ning preester Valeri Povedskit.

4. Peatüki kokkuvõte

Peatüki kokkuvõttena võib öelda, et käsitledes Eesti piiskopkonna uskkondadevahelisi suhteid, nõukogude-meelset patriootilist tegevust ja koostööd julgeolekuorganitega võib märkida järgmisi tulemusi. Uuritaval ajavahemikul suhtlesid õigeusu vaimulikud ja kogudused kõige rohkem luteri kiriku pastorite ja kogudustega. Kui kõrgemal tasemel olid suhted ametlikud, korrektsed ja sõbralikud, siis koguduste tasandil olid need rohkem poleemilised. Võrreldes Eesti luteri kirikuga, kaotas õigeusu piiskopkond palju rohkem: kogudusi likvideeriti rohkem ja preesterkond vähenes kiiremini.

Peale kontaktide luteri kirikuga suhtlesid õigeusu vaimulikud rooma-katoliiklaste, vennastekoguduse, baptistide ja adventistidega. Kokkupuuted tekkisid seoses teiseusuliste pühakoja kasutamisega (nt Kiviõli katoliku kirik), oikumeeniliste Jumalateenistuste toimetamisega (nt vennastekoguduse palvemajas Otepääl) või kaebustega üliagara protestantliku misjonitöö ja nn lambavarguse peale (näiteks Antslas, Luhamaal, Meeksis).

Eesti piiskopkonna nõukogude-patriootiline tegevus uuritaval ajavahemikul jagunes kaheks: aktiivsemaks ja passiivsemaks perioodiks. Esialgu arvestas nõukogude võim õigeusu kirikuga oma ühiskondlikus tegevuses, kuid hiljem piirdus vaid kiriku kasutamisega rahuliikumisel ja tuumasõjavastastes ettevõtmistes. Võimu esialgne positiivne suhtumine õigeusu kirikusse peegeldus õigeusu vaimulike rohkese autasutamises, läkituste ja ringkirjade levitamises ning heategevuslike korjanduste lubamises. Hiljem piirdus piiskopkonna roll osalemisega rahvusvahelises rahuliikumises.

Julgeolekuvõrgustik Eesti õigeusu piiskopkonna sees oli sama hästi arenenud, kui luteri kirikus. Esimestel sõjajärgseil aastail Eesti piiskopkonna kirikuametit palju ei jälitatud. Alates 1947. a intensiivistus julgeolekutöö õigeusu vaimulike kallal ja saavutas haripunkti 1949. a, mil piiskopkonna tasalülitamine ja allutamine viidi lõpule. Arhiiviallikate katkendlik iseloom ei võimalda statistikat teha, kui palju vaimulikke töötas uuritaval ajavahemikul agentidena, informaatoritena või residentidena. Käesoleval ajavahemikul pidas julgeolek värbamisel silmas tavaliselt vaimuliku kõrget positsiooni piiskopkonnas. Erilise julgeolekuorganite tähelepanu all olid ennekõike Eesti piiskopkonna nõukogu liikmed ja autoriteetsed praostid.

VIII. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKONNA VAIMULIKKOND AASTAIL 1945–1953

Järgnevas peatükis toodud analüüs tugineb antud magistritöö raames koostatud vaimulikke leksikonile (vt Lisa II). Leksikon kujutab endast süstematiseeritud biograafilist andmestiku kõigist uuritaval ajavahemikul Eesti piiskopkonnas teeninud vaimulikest. Käesoleva leksikoni esmaseks ning põhiallikaks oli Eesti ajalooarhiivi ja Vene Föderatsiooni riigiarhiivi dokumentatsioon, mis annab hea ülevaate kohaliku õigeusu piiskopkonna vaimulikkonnast ning selle muutustest uuritaval ajavahemikul. Leksikoni koostamisel oli samuti suureks abiks ülepreester August Kaljukoski käsikirjaline ja suuline andmestik, milles leiab palju väärtusliku materjali ja mis aitas omakorda täpsustada ja täiendada piiskopkonna vaimulikke eluloolisi andmeid.³¹¹ Oluliseks allikaks leksikoni koostamisel olid ka läbivaadatud õigeusu kiriku perioodilised väljaanded, nagu “Moskva patriarhaadi ajakiri” (Журнал Московской Патриархии), “Usk ja Elu” jt.

1. Vaimulikkonna üldandmed

Eesti piiskopkonna õigeusu kiriku vaimulikkond aastail 1945–1953 jagunes kahte rühma:

- 1) Must vaimulikkond ehk kloostrivaimulikkond
 - a) piiskopkonna vaimuliku võimu esindaja – piiskop;
 - b) munkpreestrid, arhimandriidid, iguumenid ja teised nais- või meeskloostriülemad.
- 2) Valge vaimulikkond ehk abielus ülepreestrid, preestrid, ülemdiakonid, diakonid.

Musta ja valge vaimulikkonna suuremaks erinevuseks oli, et kloostrivaimulikel puudus isiklik vara, tihedad tsiviilsidemed sugulastega ning kehtis kasinusevanne ehk tsölibaat. Musta vaimulikkonda kuulumine andis juba tsaariaja Vene õigeusu kirikus soodsamaid teenistuskäigu võimalusi, sest kõrgemad vaimulikud alates piiskopist võisid tulla üksnes mustast vaimulikkonnast.

Valge vaimulikkonna esindaja kõrgeimaks seisundiks teenistuskäigus oli praostiseisus või pääs Eesti piiskopkonna nõukogusse.

Teadaolevail andmeil teenis ajavahemikus 1945–1953 Eesti õigeusu piiskopkonnas 146 vaimulikku. Käesolevas peatükis käsitlen järgnevalt vaimulike nimekirjas vaimulikke, kes olid ametlikult kirikuteenistuses ja ka voliniku juures registreeritud piiskopkonna tegevvaikulikena.

³¹¹ KALJUKOSK, August, Õigeusu kogudustes teeninud vaimulikkude nimekiri. Tallinn, Käsikiri Eesti Ajaloo Arhiivis. 1975; KALJUKOSK, August. Suuline teade 26. VII. 2003.

Käsitlusest jätan välja tollal registreerimata eruvaimulikud: Dimitri Šamardin, Timotei Linna, Georgi Lend, Orest Reis, Andrei Mägi, Jaakob Viires, Matvei Tõnisberg, Aleksander Tihhomirov, Aleksander Mardi, Nikolai Leismann.

Põhiallikaks informatsiooni hankimisel vaimulikkonna kohta olid Vene õigeusu kiriku nõukogu Eesti NSV voliniku aruanded, milles mõnikord analüüsiti ka vaimulike eluloolisi andmeid, näiteks vanust, haridust, pühitsemise andmeid ja rahvust.³¹²

Õigeusu kirikuamet jagati voliniku aruandluses tavaliselt 2 rühma:³¹³

- 1) preestrid;
- 2) diakonid ja köstrid.

N. Kokla andmetel tegutses 1944. a EÕPi eesti kogudustes 109 ja segakogudustes 69 preestrit. 1954. a oli see arv aga kaks korda väiksem: 38 vaimulikku hooldasid 93 eesti ja segakogudust. Seega vähenes 10 aastaga EÕPi eestikeelne vaimulikkond 55% võrra.

Vaimulikkonna vähenemise põhjustena esitas N. Kokla:

- 1) surevus – 16 vaimulikku;
- 2) siirdumist teistesse piiskopkondadesse – 7 vaimulikku;
- 3) vahistamised ja väljasaatmised – 6 vaimulikku;
- 4) vaimlikuametist loobumine ja errumine – 4 vaimulikku;
- 5) üleminekut luteri usku – 2 vaimulikku.

Nendele andmetele tuleks lisada ka neil aastail õigeusu piiskopkonnas teeninud venekeelsed vaimulikud, keda preester N. Kokla ei arvestanud. Lisades venekeelse vaimulikkonna, saame vaimulike hulga vähenemisest järgmise pildi:

- 1) suri 9 vene vaimulikku: J. Anissimov, J. Bogojavlenski, V. Bõstrjakov, T. Dubkovski, G. Kotšerigin, A. Lebedev, S. Romanov, J. Stratonovitš, A. Troitski, N. Zadvinski;
- 2) mujale siirdus 11 vaimulikku: A. Arhangelski, V. Blagoveštšenski, J. Jahontov, F. Jefimov, P. Kudrjajtsev, B. Nikolajev, A. Ossipov, V. Poljakov, A. Rožkov, G. Selivanov, G. Titetkin;
- 3) vahistati ja asumisele saadeti 3 vaimulikku: A. Dubrovin, A. Ivlev, S. Uljanov;
- 4) vaimlikuametist loobus ja erru läks 5 vaimulikku: N. Bazanov, N. Beljajev, P. Natarov, A. Tihomirov, J. Šarin.

³¹² GARF R-6991-1-410. Lk 3–4.

³¹³ Eesti NSV volinik N. Karsakovi 22. märtsi 1948 aruanne VÕKNi esimehele: §4. Vaimulikud ja kirikuteenijad: Kultuse- ja kirikuteenijaid võib iseloomustada: Preestrid: vanuselt kuni 30 a – 4 isikut, 31–40 a – 20 isikut, 41–50 a – 17 isikut, 51 ja vanemaid – 52 isikut. Haridustasemelt (ilmalik): kõrgem – 3, kesk – 37, algharidus – 9. Usuteaduslik: kõrgem – 3, kesk – 41. Pühitsetud preestriseisusesse: enne 1940. a – 70 isikut, aastatel 1941–1944 – 16 isikut, 1945–1947 ja 1948. a 1. kvartalis – 2 isikut. Rahvuselt: 28 venelast ja 65 eestlast.

2. Vaimulikkonna päritolu, rahvus, sünnikoht ja keskmine vanus

Eesti piiskopkonna vaimulikest oli kohaliku päritolu 96 vaimulikku. Nad olid sündinud Liivi- ja Eestimaa kubermangudes või Eesti Vabariigi ajal. Selliste vaimulike arv moodustas 65,7% üldarvust. Siia hulka pole arvatud Venemaa teistes kubermangudes sündinud 10 eestlasest vaimulikku: T. Bleive, V. Hörberg, P. Katus, K. Kolon, J. Kuldmäe, V. Lind, V. Savin, A. Tarkmees, V. Täht, J. Vändre. Hulka on arvatud 16 kohaliku päritolu venelast: J. Anikejev, A. Dubkovski, L. Hazov, V. Ignaste, P. Kalinkin, V. Jakobs, G. Kotšerigin, P. Natarov, J. Nesterov, A. Ossipov, M. Ridiger, A. Sidorov, P. Sokolov, S. Uljanov, M. Voznesenski, J. Šarin. Vene rahvusest vaimulikd moodustasid 16,8% kohaliku päritolu vaimulikest.

Ülejäänud 50 vaimulikku pärinesid Venemaalt. Nende hulka on arvatud ka Venemaal sündinud eestlased, kes moodustasid 34,7% üldarvust (vt Tabel 1).

Kirikuteenija või vaimuliku peres (köster, diakon, preester, praost) on sündinud 27 vaimulikku, mis näib olevat oluline mõjutegur tulevase elukutse valiku juures. See arv moodustab 18,5% üldarvust.

Väga oluliseks tunnuseks vaimulike juures on rahvuslik koosseis. 146 vaimulikust olid 55 venelased (37,7%) ja 90 (61,6%) eestlased. Neile lisandus 1 (0,7%) isurlane, M. Raud (vt Tabel 8). Eestlastest vaimulike arv kahanes iga aastaga, mida kinnitavad N. Kokla statistilised koondandmed 1954. a.

Vaimulike keskmise vanuse väljaselgitamisel lähtutakse ainult Eesti NSV VÕKNI volinike aruannetest aastatest 1948 ja 1950, mis tõestavad vaimulikkonna suhteliselt kõrget iga. 1948. a oli preestrite põhivanuseks enam kui 50 aastat (üle ½ kogu preesterkonnast).³¹⁴ Volinik N. Karsakov jagas 1948. a 1. kvartali aruandes Eesti piiskopkonnas teeninud 93 preestrit 4 rühma:

- 1) kuni 30-aastased – 4 vaimulikku (4,3%);
- 2) 31- 40-aastased – 20 vaimuliku (21,5%);
- 3) 41-50-aastased – 17 vaimuliku (18,3%);
- 4) 51-aastased ja vanemad – 52 vaimuliku (55,9%).

Ka volinik A. Tarassov, kes jagas 1950. a 1. kvartali aruandes preestrid vanuse põhjal 4 rühma, jõudis samadele tulemustele. 85 preestrist 48 olid üle 51 aasta vanad ja see arv moodustas tollal 56,4% kogu vaimulikkonnast.³¹⁵

Seega võib kokkuvõtteks öelda, et Eesti õigeusu piiskopkonnas teeninud vaimulikkonna moodustasid suhteliselt eakad ja peamiselt enne II maailmasõda pühitsetud preestrid.

³¹⁴ GARF R-6991-1-410. Lk 3–4.

³¹⁵ GARF R-9661-1-717. Lk 149.

3. Vaimulikkonna keskmine haridustase, vaimulik seisus ja eesti keele oskus

Eesti piiskopkonna vaimuliku haridustaseme analüüsimisel torkavad silma järgmised asjaolud. Vaimulikkonna teoloogiline haridustase aja jooksul mitte ei kasvanud, vaid hoopis kahanes. Vaadeldaval perioodil pühitsetud vaimulikest moodustasid suurema osa algharidusega isikud, kellel oli heal juhul pikaajaline köstripraktika. Põhilisteks vaimuliku hariduse omandamise kohtadeks enne 1940. aastat olid Petseri Vaimulik Seminar ja Tartu Ülikooli usuteaduskonna õigeusu õppetool.

Üksikud kohaliku päritoluga vene vaimulikud – 2 vaimulikku ehk 3% – omandasid hariduse EAÕKi venekeelseil teoloogiakursustel Tallinnas 1938. a. Näiteks lõpetas need kursused M. Ridiger.

Venemaalt tulid Eestisse erinevate Venemaa vaimulike seminaride haridustega pagulasvaimulikud.

Kõrgema teoloogilise haridusega oli ühtekokku 10 Eesti piiskopkonna vaimulikku (6,8% koguarvust). 8 vaimulikku omandas kõrghariduse Sankt Peterburgis, hiljem Leningradis (G. Aleksejev, V. Blagoveštšenski, J. Bogojavlesnski, P. Dmitrovski, J. Envere, A. Ridiger, G. Selivanov, A. Tarkmees). 2 vaimulikul oli Tartu Ülikooli usuteaduskonna õigeusu õppetooli haridus (R. Lozinski ja A. Ossipov).

Vaimuliku keskhariduse omandas ühtekokku 67 vaimulikku, mis moodustab 45,9% vaimulike üldarvust. Põhilisteks vaimuliku keskhariduse omandamise kohtadeks olid Petseri Vaimulik Seminar, Riia Vaimulik Seminar, Sankt Peterburgi Vaimulik Seminar ja Pihkva Vaimulik Seminar.

Erialane vaimulik haridus puudus 69 vaimulikul (47,3%) (vt Tabel 3). 15-st vaimulikust, kes pühitseti II maailmasõja järel, ei omanud 13 vaimulikku mingit vaimulikku haridust. See asjaolu näitab, et sõja järel oli kandidaatide valik suhteliselt kesine.

Erandiks olid preestrid V. Jakobs, kes lõpetas kaugõppes Leningradi Vaimuliku Seminari ja A. Tarkmees, kes omandas 1952. a Leningradi Vaimulikus Akadeemias kandidaadikraadi.

Üldiselt siiski teoloogiaharidusega vaimulikkonna osakaal oluliselt kahanes ja vaid üksikutel õnnestus omandada vaimulik kesk- või kõrgharidus hiljem.

Enamik koguduste preestreid ja diakoneid olid maal elavad lihtvaimulikud. Teadaolevatel andmetel teenis Eesti piiskopkonnas uuritava ajavahemikul 3 piiskoppi (2% kogu vaimulikkonnast), 123 preestrit (84,2%), 16 eluaegset diakonit (11%) ning 4 musta vaimulikkonda kuuluvat vaimulikku (2,8%).

Seega enamik vaimulikest kuulus preestriseisusesse (vt Tabel 4). Mungaseisusesse kuulusid arhimandriit Alipi (Ivlev), munkpreester Benjamin (Titetkin), arhimandriit Feodosi (Jefimov) ja iguumen Laatsar (Sarv).

123 preestrist ülendati ülempreestri seisusesse 60 vaimulikku (48,8% kogu preesterkonnast) ja 16 diakonist ülemdiakoni seisusesse 8 isikut (50% kogu diakoniametist).

Teadaolevatel andmetel täitis kõigist Eesti piiskopkonnas teeninud vaimulikest praosti ehk ringkonna valvaja kohuseid 15 vaimulikku, mis moodustab 12% kogu preester- ja piiskopkonnast.

Märkimist väärib, et 146 Eesti õigeusu piiskopkonnas teeninud vaimulikust võrsus hiljem veel 2 piiskoppi ja üks patriarh – Eesti piiskop Joann (Aleksejev), praegune Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu kiriku metropoliit Korneli (Jakobs) ning Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksius II.

Uuritaval ajavahemikul teenis Eesti piiskopkonnas 55 vene soost vaimulikku. Eesti keele oskuse alusel võib neid jagada 4 rühma:

- 1) keeleoskus puudub (12,7%);
- 2) keeleoskus on kesine (20,0%);
- 3) keeleoskus on rahuldav (18,2%);
- 4) keeleoskus on hea (49,1%).

Vene vaimulikud, kes saabusid II maailmasõja käigus või pärast seda, ei rääkinud üldse eesti keelt või rääkisid suhteliselt vähe. Enamik kohaliku päritoluga vene vaimulikke, kas need, kes olid tulnud 1. emigratsioonilainega aastail 1918–1920 või siis need, kes pärinesid Peipsiäärsetest, Petserimaalt või Narvatagusest piirkonnast, valdasid eesti keelt paremini.

Vene õigeusuvaimulikke, kes ei osanud üldse eesti keelt, oli 7. See moodustab 12,7% kohalikust venekeelsest vaimulikkonnast. Need olid eelkõige vaimulikud, kes tulid Eesti NSVsse pärast sõda teistest piiskopkondadest ja teenisid ajutiselt Eesti õigeusu piiskopkonna peamiselt Tallinna venekeelsetes koguduses või Kuremäe kloostri (nt F. Jefimov, G. Titetkin, A. Ivlev, G. Selivanov, B. Nikolajev).

Vene vaimulikkonnast rääkis eesti keelt hästi siiski ligi $\frac{1}{2}$ – 27 vaimulikku (49% kogu venekeelsest vaimulikkonnast). Rahuldavalt rääkis eesti keelt 10 vaimulikku ehk 18,2% ning kesiselt – 11 vene vaimulikku ehk 20% (vt Tabel 3).³¹⁶

³¹⁶ KALJUKOSK, A. Suuline teade 26. juulist 2003.

4. Vaimulikkonna repressioonimine, siirdumine teistesse piiskopkondadesse ja ametist loobumine

Aastail 1945–1953 represseeriti 8 vaimulikku: M. Dubrovin, A. Ivlev, J. Niinemets, F. Remberg, M. Tapp, S. Uljanov, J. Värk, J. Ümarik. 6 represseeritud vaimulikku olid eestlased ja 2 venelased. Represseeritute arv moodustab 5,5% kogu vaimulikkonnast.

Vaadeldes repressioonide hulka aastate lõikes, saame järgmise pildi: 1946. a represseeriti J. Niinemets, 1948. a – M. Tapp, 1949. a – A. Ivlev, J. Värk ja F. Remberg, 1950. a – J. Ümarik, 1951. a – M. Dubrovin, 1953. a – S. Uljanov. Arvudest järeldub, et õigeusvaimulike repressioonide haripunktiks oli 1949. märtsiküüditamine ja kollektiviseerimine (vt Tabel 5). Represseeritutele pandi tavaliselt süüks VNFSV KrK (1926) § 58–10 ja §58–11, ehk nõukogudevastane tegevus. Kõik represseeritud vaimulikud kandsid karistust väljaspool Eestit ja 7 neist naases hiljem piiskopkonda.

Märkusena olgu öeldud, et represseeritute hulgas ei ole arvestatud EAÕKi Tartu ja Petseri piiskopit Peetrit (Pähkel), kelle piiskopipühitsust Moskva patriarhaat ei tunnustanud alates 13. aprillist 1945 ja kelle Moskva patriarhaadi eksarh Sergei pani keelu alla juba 1944. a. Piiskop Peetri vahistasid julgeolekuorganid 26. juunil 1945 ja ta ei kuulunudki ametlikult Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna koosseisu selle moodustamisest alates.

Kui võrrelda õigeusvaimulike repressioonide hulka luteri pastorite vahistamisega, siis võib öelda, et represseeritud luteri vaimulike arv samal ajal oli arvuliselt umbes 3 korda suurem. Näiteks vahistati aastail 1946–1948 EELKs 6 pastorit, Eesti piiskopkonnas aga teadaolevatelt 2 preestrit.³¹⁷ Protsentuaalselt ei ole need andmed võrreldavad, kuna Eesti õigeusu piiskopkonna ja EELK inimkoosseisu suurused on erinevad.

Suhteliselt loomulik nähtus Eesti õigeusu piiskopkonnas oli teenivate vaimulike väljarändamine ehk siirdumine teistesse piiskopkondadesse. Selle peamiseks põhjuseks oli Eesti piiskopkonna üha halvenev majanduslik olukord, maakoguduste vaesus ja suutmatus toita kohapeal vaimuliku.

Vene õigeusu kiriku teistesse piiskopkondadesse siirdus aastail 1945–1953 19 vaimulikku, mis moodustas 13,1% kogu vaimulikkonnast. Neist vaimulikest oli 11 vene ja 8 eesti rahvusest. 7 vaimulikku siirdus Leningradi metropooliasse, 6 vaimulikku Pihkva piiskopkonda ja 6 – teistesse Venemaa õigeusu piiskopkondadesse (vt Tabel 6).

³¹⁷ JÜRJO, I. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, Umara, 1996. Lk 156–157; Usk ja Elu. 1999, nr 2 (95). Lk 13–14.

Ümberasumise teiseks põhjuseks oli koha vahetamine seoses akadeemilise teenistuskäiguga. Nt 7. märtsil 1946 teatas volinik N. Karsakov Eesti piiskopkonna nõukogule vaimulik G. Aleksejevi üleviimisest Leningradi Vaimuliku Seminari rektoriks ja vaimulik A. Ossipovi määramisest Leningradi Vaimuliku Seminari alaliseks lektoriks. Kokku siirdus teoloogiliste õppeasutuste õppejõududeks 3 Eesti piiskopkonna vaimulikku: G. Aleksejev, V. Blagoveštšenski, A. Ossipov. Usuteadust läks õppima 2 vaimulikku: G. Selivanov ja G. Titetkin.

Väljaränne teistesse piiskopkondadesse jätkus ka pärast 1953. a. Nt asusid mujale M. Raud, P. Tamm, A. Tarkmees, A. Toompuu (vt Lisa II).

Vaimlikuametist loobumine ei olnud uuritaval ajajärgul kuigi massiline võrreldes nt 1940. a, mil ½ eesti õigeusu preesterkonast lahkus kirikuteenistusest, et väljendada soovimatust ühineda Moskva patriarhaadiga.

Aastail 1945–1953 loobus vaimlikuametist 10 vaimulikku, mis moodustas 6,9% kogu vaimulikkonnast (vt Tabel 7).³¹⁸

Paljud vaimulikud seati valiku ette, kas töötada tsiviilasutustes või teha kirikutööd. Põhipõhjuseks vaimlikuameti mahapanemisel saigi sobimatus riigitööga. Sel põhjusel loobus kirikuametist 7 vaimulikku: A. Angerjas, A. Anton, N. Bazanov, N. Beljajev, K. Kaus, A. Mardi, P. Natarov (Vt Tabel 7)

Tüüpiliseks võib pidada preester V. Olteri juhtumit, kes 22. septembril 1950 pöördus voliniku poole ja palus nõuannet, mida tuleb teha olukorras, kui Tõrva haigla, kus ta töötab raamatupidajana, nõuab temalt vaimlikuameti mahapanemist, ähvardades teda vastasel juhul koondada. Volinik A. Tarassov toetas Tõrva haigla soovi, selgitades preester V. Olterile, et haiglal oli õigus seada teda dilemma ette, kuna asutusele on vajalik “täisväärtuslik töötaja”.

Juba 1945. a oli volinik N. Karsakov saatnud VÕKNi esimehele järelepärimise, kas kõrgharidusega ning kooliõpetaja kutsega vaimulikud võivad töötada paralleelselt kirikus ja riigitööl. VÕKNi napolisõnaline otsus nr 4045 – 16. augustist 1945 taunis säärast nähtust otsesõnu.³¹⁹ Hiljem seatigi mitmed vaimulikud sundolukorda, kus nad pidid valima kahe ameti vahel.

Teiseks oluliseks vaimlikuametist loobumise põhjuseks oli kirikuvahetus. 1949. a siirdus EELKsse 2 õigeusuvaimulikku: A. Ruus ja J. Vaher.

Eelpool kirjeldatu näitab väga hästi, kuivõrd kiiresti Eesti õigeusu piiskopkonna vaimulikkond tollal vähenes. Pikapeale andis vaimulike puudus piiskopkonnas nii teravalt tunda, et ajendas piiskop Romani 1953. a pöörduma VÕKi patriarh Aleksius I poole palvega avada

³¹⁸ Sõtšov, A. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik 1940–1945. TÜ usuteaduskonna bakalaureusetöö. Trt, 2001. Lk 35–36.

³¹⁹ ERA R-1961-1-12. Lk 77.

Leningradi Vaimulikus Seminaris eestikeelne osakond.³²⁰ 12. aprillil 1954 kiideti see mõte heaks Eesti piiskopkonna nõukogu koosolekul.

25. juunil 1954 tõstatas preestrite vähesuse küsimuse piiskop Romani sekretäri abi eesti asjades preester N. Kokla oma kirjas Eesti NSV volinikule, kus ta kirjeldas drastilist olukorda.³²¹

Mõte avada Leningradi Vaimulikus Seminaris eestikeelne osakond leidis toetust ka Leningradi metropoliit Gregoorius Tšukovi silmis. Metropoliit põhjendas osakonna avamise vajadust luterluse ja erinevate sektide suureneva survega õigeusu kirikule Eestis, mis sunnib õigeusu kirikut oma vaimulikkonda paremini ette valmistama.³²²

Eestikeelse osakonna avamist Leningradi Vaimulikus Seminaris toetas ka Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksius I, kes oma kirjas VÕKNile avaldas lootust, et seksioon võiks anda mitte üksnes täiendkoolitust juba registreeritud EÕPi vaimulikele, vaid õpetaks ka piiskopkonna kõstreid ja koorijuhte, kes võiksid edaspidi vaimulikuks saada.

Eesti seksiooni avamise mõttele ei olnud vastu ka Eesti NSV volinik P. Kapitonov, kes kirjutas 17. juulil 1954. a VÕKNi esimees G. Karpovile, et see idee on mõistlik, kuid peaks olema mõeldud üksnes juba pühitsetud ja piiskopkonnas registreeritud vaimulikele. VÕKNi vastus 28. juulist 1954 patriarh Aleksius I-le, metropoliit Grigooriusale ja EÕPi taotlusele oli lühike ja napolisõnaline: “patriarhi taotlust mitte rahuldada”.³²³

5. Peatüki kokkuvõte.

Vaimulikkonna vähenemise põhjusteks ajavahemikul 1945–1953 olid:

- 1) surevus – 25 vaimulikku ehk 17,1% koguarvust;
- 2) siirdumine teistesse piiskopkondadesse – 19 vaimulikku ehk 13,0%;
- 3) repressioonid – 8 vaimulikku ehk 5,4%;
- 4) vaimulikust ametist loobumine või kirikuvahetus – 10 vaimulikku ehk 6,8%.

Vaimulike arvu langemise põhjuseid Eesti piiskopkonnas võib grupeerida ka järgnevalt:

- 1) 1949. a kollektiviseerimine ja küüditamine;
- 2) Eesti piiskopkonna majandusolukorra halvenemine ja koguduste kasvav kindlustamatus;
- 3) maksukoormuse kasv ja koguduste maade võõrandamine.

³²⁰ Seminarilaadse vaimuliku kooli avamist Eesti piiskopkonnas toetas 1946. a ülempiiskop Pavel. ERA R-1961-1-7. Lk 1.

³²¹ ERA R-1961-1-53. Lk 59–63. Kirjas kirjutas N. Kokla: “Eesti õigeusu kogudused on praegu tegelikult katastroofilises seisukorras. Alles on väga vähe preestreid ühtekokku 38, kellest suure osa moodustavad vanad raugad (nt J. Envere, V. Tammistu, V. Paivel, K. Antson, P. Kärk, G. Brantmann). Enamik vaimulikke ei oma mingit vaimulikku haridust. Paljud on (autori märkus: Saksa) okupatsiooni ajal pühitsetud (K. Kaus, J. Kuldmäe, F. Kadarik, E. Tamm, E. Allik). Ka need, kes on pühitsetud hiljem, ei oma vähimatki vaimulikku ettevalmistust (P. Kärk, E. Kirss, N. Järvesalu, J. Mõlter, J. Kiirats). Need 38 preestrit teenivad 93 eesti ja segakoguduse peal. /---/ Vaimulike hulga kiire langus põhjustab tulevikus sega- ja eesti koguduste arvu vähenemist”.

³²² ERA R-1691-1-53. Lk 56–57.

³²³ ERA R-1691-1-53. Lk 68.

Need asjaolud vähendasid Eesti õigeusu vaimulikkonda 1953. a 42,5% ehk 62 vaimuliku võrra. Kogu vaimulikkonna (piiskopid, preestrid ja diakonid) statistikat vaadeldes teenis 1947. a Eesti piiskopkonnas 108 vaimulikku, kuid 1950. a – 96 vaimulikku ja juba 1953. a – 81 vaimulikku.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö „Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945-1953“ tulemused näitavad, et erinevalt Eesti õigeusu kiriku allutamisest 1941. a teostati autonoomse Eesti Apostlik-Õigeusu Metropolia likvideerimine 1945. a oluliselt kiiremini ja põhjalikumalt. Märtsis 1945 likvideeriti autonoomse Eesti õigeusu kiriku sinod ning Tallinna ja Narva piiskopkonnad. Moodustati Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu piiskopkond ja nõukogu. Uue Eesti piiskopkonna peaks määrati Narva endine ülempiiskop Pavel. 1946. a lõppes piiskopkonna sise- ja välispiiride ümberkujundamine. Endised Tallinna ja Narva piiskopkonnad liideti. Eesti piiskopkond hakkas koosnema 138 kogudusest, mis moodustasid 11 praostkonda.

Aastad 1945–1948 olid Eesti õigeusu piiskopkonna ajaloos institutsionaalse väljakujunemise periood. Esimeseks Eesti piiskopkonna nõukogu aktsiooniks märtsis-juunis 1945 oli patukahetsusakti allakirjutamine endistes EAÕ Metropoolia kogudustes ning Moskva patriarhaadiga ühinemise sooviavalduste sissenõudmisega. Need said õigeusu koguduste ja vaimulike registreerimise eeltingimuseks VÕKNi Eesti NSV voliniku juures. Patukahetsusakti allkirjastamine lõppes suvel 1945 ning vaimulike ja koguduste registreerimine 1946. a.

1946. a kehtestati Eesti õigeusu piiskopkonnas uus kirikuseadus – Vene õigeusu kiriku 1945. a määrus. Esialgu kutsus see eesti vaimulikkonnas esile poleemikat. Aastail 1945–1946 algas Eesti õigeusu piiskopkonna seaduslik reguleerimine riigi poolt. Esialgu suhtus Nõukogude riik kirikusse küllaltki sallivalt.

Järgmiste aktsioonidena toimusid Eesti piiskopkonna koguduste ja vaimulike registreerimine, lepingute sõlmimine kirikuvarade kasutamiseks ja koguduste maksustamine. Registreerimine ja koguduste kahekümniku moodustamist viidi lõpule 1947. a ning tüüplepingute sõlmimine omavalitsustega 1948. a septembris

Piiskop Issidori valitsemisaja lõpp ja metropoliit Gregooriuse teine asevalitsemise aeg (1949–1950) kujutab endast Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna institutsionaalset väljakujunemist ja stagneerumist. Selle aja olulisemad probleemid olid soov minna tagasi vanale kalendrile, endisaegne kirikulõhe-temaatika, vaimuliku-seisuset väljaheitmine ja nn ümberpühitsemine.

Nõukogude kirikupoliitika karmistumine muutis Eesti piiskopkonnas 1949. a murranguliseks. Keelustati laste usuõpetus ja noorte leeriõpe, piirati avalikke Jumalateenistusi ja ristikäike. Kollektiviseerimine ja märtsiküüditamine halvendasid Eesti piiskopkonna majanduslikku külge, algas kirikumaade võõrandamine. Represseeriti 4 vaimulikku. Vähenesid

kohaliku kirikuameti õigused, mis sundis vaimulikke siirduma teistesse piiskopkondadesse või loobuma ametist.

1950. a sunniti kõiki Eesti NSV õigeusu kogudusi loobuma peaaegu kogu varast. Selgus, et 1947. a riigi poolt tähtajata ja tasuta kasutusele üleantud kirikuvara laies vaid kirikuhoonele, valvurimajale ja kultusvarale. Sissetulek kaotusega sattusid kogudused uue löögi alla, mis omakorda soodustas koguduse sulgemist aastail 1951–1953.

Õigeusu kogudustel tekkis palju probleeme tüüpelingute nõuete täitmise ja riigimaksude tasumisega. Moskva patriarhaadi rahaline toetus ei suutnud järjest halvenevat olukorda parandada. Aastast 1949 sagesid vaimulike kaebused omavalitsuste vastu, mis keskendusid nende rõhutatud seisundile ühiskonnas (nt ühistöödele mobiliseerimine) või kirikuvara võõrandamisele (nt kiriklatest väljatõstmised).

Piiskop Romani piiskopikssaamisest J. Stalini surmani (1951–1953) tõusis päevakorraile Eesti õigeusu piiskopkonna degradeerimine. Aastail 1950–1951 üritas piiskop Roman omal algatusel muuta iseseisvat Eesti piiskopkonda abipiiskopkonnaks. See ei õnnestunud, kuid 1950. a lõpetas piiskop piiskopkonna nõukogu tegevuse. 1951. a kolis piiskop Leningradi ja algas tema nn kaugjuhtimise ajajärk. 1952. a toimus juba kogu piiskopkonna asjaajamine Leningradi kaudu.

Aastail 1950–1951 kehtestati Eesti NSVs uued maksuseadused, mille tulemusena koguduste maksukoormus kahe- ja kolmekordistus. 1950. a likvideeriti 3 õigeusu kogudust: Mõnnuste, Kikevere ja Helme-Tõrva. Koguduste nimekirjade puhastamise kampaania tulemusena likvideeriti aastail 1951–1952 12 õigeusu kogudust.

Vaadeldes Eesti piiskopkonna uskkondadevahelisi suhteid, võib märkida, et kõige rohkem esines kontakte Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku praostkondade ja kogudustega. Õigeusu vaimulikel tuli korduvalt kogeda, et riik eelistas luteri pastoreid ja kogudusi, andes neile eeliseid kohalike omavalitsusorganite silmis kirikuvara võõrandamises, maksustamises, mobiliseerimises ühistöödele jm. Üksikkokkupuuteid oli rooma-katoliiklaste, vennastekoguduse ning protestantlike usuvooludega (nt baptism, adventism).

Eesti õigeusu piiskopkonna patriootiline tegevus uuritaval ajavahemikul jaguneb 2 ajajärku. Aastail 1945–1947 kasutas nõukogude võim aktiivselt piiskopkondi patriootilises töös. Aastaid 1948–1953, nn isamaalise kihutustöö aega võib nimetada passiivsemaks. Siis piirdus nõukogude võim piiskopkondade kasutamisega rahupooldajate ja tuumasõjavastases liikumises. Sel etapil piirati Eesti piiskopkondade avalikku isamaalist tegevust

Esimestel sõjajärgsetel aastatel riigi julgeolekuorganid Eesti piiskopkonna kirikuametit palju ei jälitavad. Piirduti enamasti õigeusu vaimulike kasutamisega patriootilises kihutustöös, sest SARKi ja EK(b)P juhtkonna käed olid seotud pakilisemate ülesannetega. Sellest ajast on teada julgeolekuorganite 3 operatsiooni, nt õigeusu piiskopkonna positsioonide kindlustamine

konkurents is luteri kirikuga, kirikuameti puhastamine reaktsioonilis-valgekaartlikust nõukogudevaenulikust elemendist. Alates 1947. a muutus julgeolekutöö õigeusu vaimulikkonna kallal intensiivsemaks ja saavutas haripunkti 1949. a, mil piiskopkonna tasalülitamine ja allutamine viidi täielikult lõpule.

Magistritöö sissejuhatuses esitatud küsimused leidsid töö kirjutamise käigus järgmised vastused:

- 1) Eesti õigeusu piiskopkonna ühiskondliku rolli vähenemist stalinliku totalitaarreeži ajal Eesti NSVs põhjustasid 2 asjaolu. Esimeseks põhjuseks oli karmistuv kirikupoliitika, mis muutis oluliselt elanikkonna suhtumist õigeusu kirikusse ja vaimulikkonda. Usulise aktiivsuse languse näitajateks piiskopkonnas olid probleemid kahekümne moodustamisega ja väiksemate õigeusu maakoguduse nn iselikvideerumine. Teiseks põhjuseks oli, et õigeusu juured Eesti ühiskonnas olid suhteliselt nõrgad. Seetõttu õigeusuliste eestlaste identiteet polnud kuigi tugev, mis põhjustas rahva toetuse langemise piiskopkonnale juba pärast 1949. a märtsiküüditamist ja kollektiviseerimist.
- 2) Võrreldes Venemaa õigeusu kirikuga oli Eesti õigeusu piiskopkond nn vaene ääreala. Väikese piiskopkonna majanduslikud ressursid ei võimaldanud säilitada oma positsiooni võrreldes sõjaeelse EAÕKi ajaga. Seepärast kaotas piiskopkond uuritava ajavahemikul palju rohkem nii kiriklikus kui majanduslikus mõttes võrreldes nt EELKga. Õigeusu vaimulikkond ja kogudused vähenesid aastatel 1945–1953 kiiremini võrreldes luteri kirikuga, millel oli suurem arvukus ja majanduslik kindlustatus ning millel õnnestus paremini oma seisundit säilitada ja teinekord isegi boikoteerida nõukogude võimu piiranguid.
- 3) Eesti piiskopkonna põhiprobleemid ja -muutused olid seotud kirikuvara võõrandamise ja maksupoliitika karmistumisega alates 1949. a. Riigi poliitika nõrgestas õigeusu vaimulike varalist ja õiguslikku seisundi, piiras nende avalikku tegevust ning aitas kaasa liikmeskonna aktiivsuse drastilisele langusele. Kui voliniku andmeil oli õigeusklikke kristlasi Eesti NSVs 1947. a 100 000, siis 1950. a see arv langes 60 000-le.

LISA I. ÕIGEUSU KIRIKU MÕISTETE SÕNASTIK

ABIKIRIK (kr *τό παρεκκλησιον*; ld *capella*; ven *приписная-вспомогательная церковь* v *часовня* v *молитвенный дом*; ingl *chapel of ease* v *subordinate church*; sks *die Beikirche* v *die Filialkirche*; sm *kappeli*, *tsasouna*, *hetkipalvelusten toimituspaika*) pea- või emakoguduse kaugemas piirikonnas või mõne ususündmusega seotud paigale asutatud väike kirik, kabel või palvela, kus tähtpäevadel toimetatakse Jumalateenistusi. Rahvapäraselt tuntud ka *kabeli* nimetuse all. Linnades kogudusteta kalmistukirik. Alates 1945. a tegutses Eesti õigeusu piiskopkonnas ametlikult 2 õigeusu abikirikut: Võõpsu ja Mehikoorma ning 4 kalmistukirikut: Haapsalu Aleksandri, Lohusuu Ristija Johannese, Tartu ja Võru Püha Vaimu.

ABIKLOOSTER (kr *τό μετόχιον*; ven *подворье*; ingl *podvorie*, *metokhion* v *monastery representation*; sks *der Hilfekloster*; sm *filiaaliluostari*) linnas või riigis asuv, mõnele nimekale kloostrile kuuluv, kirikust eraldi paiknev tulunduslik valdus, kuhu suunatakse peamiselt vaimulikke ja kloostri kuuletusvendi v -õdesid. Kõik abikloostri tulud ja annetused kuuluvad peakloostrile. Eestis asutati tsaariajal 19. saj lõpus Orenburgi Ilets'i kloostri Narva abiklooster ja Kuremäe kloostri Tallinna abiklooster (1898—1960).

ABIKOGUDUS (ven *приписной-вспомогательный приход*; sm *kappeliseurakunta*) pea- või emakoguduse kaugemasse piirkonda ehitatud, kiriku või kabeli juurde koondunud kogudus, mis allub peakogudusele ja omab sellega ühist majandust.

ABIPIISKOP (kr *βοηθός επίσκοπος*; ld *vicarius*; ven *викарный епископ* v *викарий*; ingl *vicar bishop* v *vicar* v *suffragan bishop*; sks *der Vicar* v *der Hilfsbischof*; sm *apulaispiispa*) õigeusu kirikus on abipiiskop piiskopkonna juhtimisel abiks patriarhidele (peapiiskoppidele) või mõnele eakale piiskopile tema nõrga tervise või vanuse tõttu, mõne suurlinna või maa-alalt suure piiskopkonna piiskopile (metropoliidile), kes teda juhendab. Juba 4. saj olid ristiusu kirikus nn koorpiiskopid (kr *ὁ χορεπίσκοπος*), kes omasid õigust seada ametisse alamdiakoneid, lugejaid ja lauljaid ning pühitseda diakoneid ja preestreid piiskopkonna juhtiva piiskopi või metropoliidi loal. Ka praegu omab mõni õigeusu kiriku abipiiskop sama õigust.

AUTOKEFAALIA (kr sõnadest *αυτος*- 'ise' ja *κεφαλή* 'pea' > *ή αυτοκεφαλή*- sõnasõnalt 'isepealisus, iseseisvus') õigeusu kirikus iseseisva ehk sõltumatu patriarhaadi või piiskopkonna ühtne nimetus, kus valitakse ja kinnitatakse ametisse enda poolt valitud patriarh või piiskopkonna pea (peapiiskop või metropoliit). Esimesed sõltumatud piiskopkonnad tekkisid

Rooma riigis ja ääremail, millest 4. saj kujunes 5 sõltumatut (autokefaalset) piiskopkonda: Rooma, Konstantinoopoli, Antiookia, Aleksandria ja Jeruusalemma. Hiljem eraldusid Antiookia piiskopkonnast Küprose ja Gruusia kirikud. Tänapäeval on maailmas 14 autokefaalset õigeusu kirikut: Konstantinoopoli, Aleksandria, Antiookia, Jeruusalemma, Moskva (Vene), Gruusia, Serbia, Rumeenia, Bulgaaria patriarhaadid ning Albaania, Poola ja Tšehhoslovakkia kirikud, mis moodustavad palvelis-kanoonilises osaduses ühe püha kogumaapealse apostliku õigeusu kiriku. Kohalik autokefaalne õigeusu kirik on iseend valitsev üksus, mida juhib kohalikest piiskoppidest koosnev Püha Sinod kiriku eestseisja-patriarhi, peapiiskopi või metropoliidi juhendamisel.

AUTONOOMIA (kr sõnadest *αυτος*- 'ise' ja *νομος* – 'seadus' > *ή αυτονομία* ehk sõnasõnalt – 'iseseaduslikkus', esineb ka teisi eestikeelseid väljendeid 'omavalitsuslikkus, isetoimiv, isemäärav, osaline iseseisvus') õigeusu kirikus iseseadusliku piiskopkonna ühtne nimetus, mis tähendab mõnest isepealisest (autokefaalsest) kirikust sõltuvat ning sisemise iseseisvusega õigeusu kirikut. Autonoomse kirikupea kinnitamine ja ülemkohus ning püha salvi ehk mürri jagamine kuulub emakiriku ehk patriarhaadi valdkonda, mis läbi autonoomne kirik erineb autokefaalsest kirikust. Autonoomia on üks kanooniline vaheaste kiriku täielikul iseseisvumisel ehk autokefaalseks piiskopkonnaks saamisel. Tänapäeva maailmas on kümme autonoomset õigeusu piiskopkonda: Konstantinoopoli patriarhaadi kanoonilises õigusalluvuses – Kreeta, Soome, Lääne-Euroopa Vene (koguduste) peapiiskopkonnad, Ukraina piiskopkond paguluses, Läti (nüüdseks lakanud) metropoolia ja Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik.

EESNIK (kr *ὁ προϊστάμενος*; ld *prior*; ven *настоятель*; ingl *father superior /of monastery/, rector /of parish/*; sks *die Vorsteher*; sm *kirkkoherra*) Varasemas eestikeelses õigeusukirjanduses *esinik*, ekslikult ka *eestseisja* ehk *vanempreester*. Eesnik on esimene vaimulik mitme vaimulikuga koguduses, olles selle kirikuameti ülem. Tema pädevusse kuulub Jumalateenistuse pidamise korra määramine, ta jälgib, et kõik kirikuameti liikmed oleksid omal kohal ning vaimulikud (diakonid ja preestrid) reastuksid pühitsuse vanuse kohaselt, täidaksid õigeaegselt oma karjaseliikme kohuseid. Hoolitseb korraliku lugemise ja kirikliku laulmise eest. Samuti tema kuulub pädevusse kuulub pühakoja korrashoiu juhtimine ja hoolekanne pühaduste, pühakujude (ikoonide), kiriklike päraldiste, teenistusriiete ja Jumalateenistusraamatute eest. Eesnik on ka kloostriülema nimetus.

EESTSEISJA (kr *ὁ προκαθήμενος*; ven *Предстоятель*; ingl *Primate*; sm *primaatti, päämies*) – üldiselt esimene kogu vaimulikkonnas ja kiriku kõrgeim vaimulik juht.

EKSARH (kr sõnadest *ἐξ* – 'väljas' ja *ἀρχος* 'algataja, pea, ülem, (ase)haldur, erakorraline juht' > *ὁ ἐξάρχος*; ven *экзарх*; ingl *exarch*; sks *der Exarche*; sm *eksarkki*) Rooma ja Bütsantsi haldusüksuse ülema nimetus, mis hiljem keiser Konstantinus Suure ajal kandus ka kristlikku tarvitusse. Algkirikus oli tähtsamate haldusalade iseseisvad esivaimulikud – eksarhid – umbes metropoliidi ja patriarhi vahepealse seisus. Hiljem patriarhi võimuesindaja ja lõpuks on jällegi tema tähtsus algkiriku-aegses seisundis. Kaasajal on eksarh patriarhi esindaja piirkonnas, kus ei ole piiskopkonda, ka hajevil oleva usklikkonna juht. Eestis esines Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ajal nimeliselt 1941–1944 nimetusega Leedu ja Vilniuse metropoliit ning Läti ja Eesti eksarh S. Voskressenski. Tänapäeval Vene õigeusu kirikus kasutusel ka selline huvitav tiitel, nagu "Kogu Valgevene Patriarhlik Eksarh", mis sisuliselt tähendab supervolitusega metropoliiti.

EKSARHAAT ehk haldusala – õigeusu kiriklikus käsitluses patriarhile alluv ning hajevil asuv kiriklik ringkond või haldusala, mille esivaimulik kannab eksarhi ehk asehalduri nimetust. Eesti esines Baltimaade eksarhaadi nime all 1941–1944, mis oli Moskva patriarhaadi õigusalluvuses Läti ja Eesti eksarh S. Voskressenski kaudu, mille alla kuulusid EAÕKist 1942. a lahku löönud Narva piiskopkonna vene kogudused eesotsas piiskop P. Dmitrovskiga.

ESIKARJANE (kr *ὁ ἀρχιποιμεν*; ld *princeps pastorum*; ven *архипастыр* v *пастыреначальник*; ingl *the Chief Sheperd*; sks *der Erzhirte*; sm *esimpaimen*) piiskopi kui oma vaimuliku karja pea ja vaimulike karjaste ülema epiteet.

ESIVAIMULIK (kr *ὁ ἀρχιερενς*; ld *princeps sacerdotum*; ven *архиперей* v *первосвященник*; ingl *Hierarch*; sks *der Hohepriester*) – vaimulike ülem pühakirjas, mis esineb eestikeelses piiblis saksa keele vahendusel ülempreestri nime all.

KATEDRAAL (kr *ὁ καθεδρικός ναός*; ld *ecclesia cathedralis*; ven *кафедральный собор*; ingl *cathedral*; sks *die Kathedralkirche*; sm *katedraali*) õigeusu kirikus piiskoplik peakirik ehk esinduskirik, mille aujärjetaguse seina juures leidub piiskopi jaoks mõeldud astmetega kõrgendik piiskopiistega (ld *cathedra*). Eestis oli 4 peakirikut – Narva Kreenholmi, Valga Issidori, Tartu Jumalasünnitaja Uinumise ja Tallinna Issandamuutmise ning 2 katedraali: Narva Issandamuutmise (kuni 1944) ja Tallinna Aleksandri katedraal.

KIRIKUAMET ehk kleeerus (kr *ὁ κλήρος* – sõnasõnalt 'liisk', ülekantud tähenduses 'kiriku pärisosa'; ld *clerus*; ven *κлер v причт*; ingl *clergy*; sks *Clerus*; sm *kleeerus, kirkonpalvelijat*) õigeusu kirikus on ühine mõiste, mis hõlmab nii koguduse vaimulikkonda kui kiriku madalamate seisuste liikmeid (lugeja, alamdiakon, laulja). Maakoguduse tasemel kirikuameti alla kuuluvad tavaliselt vaimulik (preester), salmilaulja (köster) ja lauljad. Suurema liikmeskonnaga koguduses või linnakoguduses moodustavad kirikuameti mitu vaimulikku, diakon, köstrid, lugejad ja lauljad. Kirikuameti liikmeid valitakse, mitte ei määrata ega müüda (Apostlite teod 8, 18, 20–21). Kleeeruse ehk kirikuameti all mõistetakse laiemas tähenduses kõiki kristlasi kui Jumala valitud pärisosa.

KLOOSTER ehk munkla (kr *τό μοναστήρι*; ld *claustrum* v *monasterium*; ven *монастырь v обитель*; ing Cloister, Monastery, Convent; sks das Kloster; sm luostari) õigeusu kirikus ühiskonnast eraldunud üksiklaste asula pühendunud üksikelu harrastajatele ja töotuse andunuile elada abielutult, kasinuses, kuulekuses ja vaesuses. Väliselt elulaadilt liigitatakse kloostreid ühis- või erielukloostriteks; paiksuselt ja arvukuselt koopa- ja suurlkloostriteks (kr *ή λανρα*), eraklaiks (kr *ή σκήτη*), kõrbklaiks (vn *пустынь*) ja abikloostriteks (kr *το μετόχιον*). Kirikupeale v patriarhile otsealluvusega kloostreid nimetatakse *stavropigiaalseteks* (kr *σταυροπηγιακος*) ehk sõnasõnalt *ristilähte kloostriteks*. Kloostriülem kannab õigeusu kirikus iguumeni (kr *ὁ ηγούμενος*) või arhimandriidi (kr *ὁ αρχιμανδρίτης*) nimetust. Eestis tegutseb Kuremäe Pühtitsa naisklooster (asutatud 1891), millel olid abikloostrid Tallinnas (1894–1960) ja Peterburis (1902–1930) ja erakla Ketsemanis (1894–1944). Petseri meesklooster (asutatud 1473) tegutses EAÕKi õigusalluvuses 1919–1941 ning alates 1945. a kuulub Moskva patriarhaadi Pihkva piiskopkonna koosseisu. Peale selle Eesti territooriumil tegutses veel Juurikovo (Mustiššovo) meesklooster (1921–1935) ning 19. saj lõpus asutatud Orenburgi Ilets'i kloostri Narva abiklooster, mis tegutses 1920–1944 iseseisva naiskloostriina.

KOGUDUS ehk kihelkond (kr *ή ένορία*; ld *parochia*; ven *npuxoð*; ingl *parish*; sks *die Gemeinde, das Kirchspiel*; sm *seurakunta*) õigeusklike kogu koos vaimulike, kirikuameti ja ilmalikega, kes elavad teatud piirkonnas ja koonduvad oma kiriku ehk pühakojaga juurde. Kogudus on õigeusu piiskopkonna allüksus, mis kuulub kanooniliselt piiskopile, kelle esindajaks kohapeal on tema poolt kinnitatud eesnik ehk esimene vaimulik. Koguduse otstarve on õigeusuliste ühendamine uss Kristusesse palvetes, salasustes ehk sakramentides, ristiusu õpetuses ja kirikuseadustes, mis avaldub koguduseliikmete hingehoolduses ja heategevuses ja

Jumalateenistuste pidamises. Algselt langesid koguduse piirid maal ühte kihelkondade, hiljem valdade piiridega. Linnas on koguduse vaimseks keskuseks kirik.

KUULETUSVEND, KUULETUSÕDE ehk kuuletuja (kr *δόκιμος* v *ή ύπακοή*; ld *novicius*; ven *послушник*; ingl *Novice, Lay-brother* v *Friar*; sks *der Klosterbrüder, die Klosterschwester* sm *kuuliaisuusveli*) kloostrikasvandik, kes valmistab end mungaeluks ja mungatöotuse vastuvõtmiseks.

MITRA (kr *ή mitra* sõnasõnalt 'side, (idamaa) peamähis'; ld *mitra, infula* v *tiara*; ven *mumpa*; ingl *Mitre*; sks *die Mitra; die Infel, die Bischofsmütze*) kumer, rikkalikult kaunistatud ja Jumalateenistustel kantav piiskopi peakate, mis tähistab õigeusu kirikus võrdkujuna taeva elupärga. Algselt oli pärjakujuline. Praeguse välimuse omandas õigeusu kirikus 18.–19. saj jooksul. 1705. a anti mitra kandmise õigus peale piiskoppide ka arhimandriitidele ning 1797. a praostidele ja kirikliku autasuna ka vanematele preestritele.

MUNK (kr sõnast *μονος* > *ό μοναχός* 'üksiklane'; ld *monachus*; ven *монах*; ingl *monk*; sks *Mönch*; sm *munkki*) usulistel põhjustel maailmast eraldunud kogukonnas (kloostri, eraklas, kõrblas) askeetlikke eluviise viljelev meesisik. Naisisiku puhul kasutatakse õigeusu kirikus nimetust *naismunk*. Naismunga vasteks on eesti keeles peetud saksa päritoluga, tihti halvustava tähendusega sõna *nunn* (sks *die Nonne*).

MUNGASTAMINE (kr *ή κουρά* või nimetusest *ή άκουλουθια α του Αγγελικου σχημάτος* sõnasõnalt 'jarjestus inglikujulise seisusesse'; ven *ноcmpуз*; ingl *taking the veil, habit* v *taking of monastic vows*; sm *munkiksi vihkeminen*). Eesti keeles tuntud ka *mungatöotuse andmise* ja *mungaks pühitsemise* nimetuste all. Õigeusu kirikus on mungaseisuse vastuvõtmise toiming, mida toimetab kloostriülem kloostrielus küllalt kogenud kuuletusvenna üle. Taotlejalt võetakse 3 korda vastu mungatöotus, pügatakse teda Isa, Poja ja Puha Vaimu nimel, omistatakse talle uus nimi, antakse mungatähis (kr *ή παραμάνδρας* – 'üle õlgade nõõridega kinniseotud ristike'), riietatakse mungakuube, kui ta pole juba eelnevalt olnud mungarüü kandja, võõtatakse ja pannakse jalga mungajalatsid. Mungastamise lõpus antakse vastsele mungale kätte põlev küünal ja jäetakse ta mõneks ajaks kirikusse.

PRAOST (ld sõnast *praepositus* 'juhataja' v 'ülem'; ven *благочинный*; ing *dean* v *provost*; sks *der Probst*; sm *piirivalvoja* v *valvoja*) saksa keele vahendusel luteri kirikust Eesti õigeusu kirikusse üle võetud sobimatu nimetus sündsust valvavale vanemvaimulikule, mille ametijuured

ulatuvad osalt 17. saj Venemaale. Venemaa õigeusu kiriku nn sinodaalajastul 18.–19. saj kandis praostiametit õigeusu piiskopkonna teatud ringkonda ehk praostkonda valvav vaimulik. Soome õigeusu kiriku *rovasti* on vanemale vaimulikule antav aunimetus. EAÕKi praost oli praostkonna ülem. Praostkonnad jagunesid aastail 1922–1940 maakonniti ja see põhimõte säilis ka nõukogude okupatsiooni ajal. Näiteks 1949. a Eesti jagunes õigeusu piiskopkond 10 praostkonnaks: Harju-Järva, Lääne-Hiiu, Pärnu, Saare-Muhu, Tallinna, Tartu, Valga, Viljandi, Viru ja Võru.

LISA II. EESTI ÕIGEUSU PIISKOPKONNAS AASTAIL 1945–1953
TEENINUD VAIMULIKE BIOGRAAFILINE LEKSIKON

1. **Aleksejev, Georgi** Mihhaili p (**piiskop Joann**). Sündis 8. jaan 1892 Gatšinas. Lõpetas Gatšina reaalkooli, hiljem siirdus Petrogradi VA-sse, mille lõpetas 1918. a kandidaadikraadiga. 1931. a pühitseti diakoniks ja preestriks, 1937. a ülempreestriks, a-il 1940 ja 1943–1950 Tallinna Nikolai kog preester ja alates 1946. a koguduse eesnik, a-il 1950–1955 Tallinna Aleksandri katedraali varahoidja ja eesnik, 1951. a Tallinna PNi esimees ja psk sekretär ning Tallinna õigeusu koguduste praost. 17. dets 1955 mungastati uue nimega Joann. 22. dets 1955 ülendati arhimandriidiks ning 25. dets pühitseti Tallinna ja Eesti piiskopiks asukohaga Tallinna Aleksandri katedraal. A-il 1958–1961 Läti õigeusu piiskopkonna ajutine asemik, 14. aug 1961 Gorki ja Arzamasi ülempiiskop. Suri 16. juunil 1966, maeti Tallinna Aleksandri kalmistule. (ЖМП 1956/2. Lk 24; 1966/9. Lk 9; Патриарх Алексей II 1999. Lk 439–440, 444).
2. **Allik, Ermil** Augustini p. Sündis 16. jaan 1917 Kaareperes. Lõpetas 1936. a Tartu Ühis-Kommertsgümnaasiumi. A-il 1937–1941 õppis Tartu Ülikoolis veterinaariat (matrikli nr 161290, lõpetamata). Astus 1938. a korporatsiooni *Frat. Tartuensise* tegevliikmeks. Sooritas 1943. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis Kaarepere koguduset, asetäitjana Kärkna-Lähte kogudust alates 24. maist 1945, Laiuse kogudust alates 20. märtsist 1951, Saduküla kogudust alates 8. märtsist 1955 ja Kolga-Jaani kogudust alates 1. maist 1975. Omas mitra kandmise õigust ja ülempreestri nimetust. 14. jaan 2003. a autasustati püha piiskopi Platoni III järgu ordeniga. Suri 22. apr 2003 ja maeti 26. aprillil 2003 Kaarepere kiriku kalmistule. (UjaE 1997/1. Lk 3–4; Vooremaa (8273) 5. aprill 2003; Fraternitas Tartuensis V. Lk 141)
3. **Alumäe, Vladimir** Georgi p (**1936-ni Janson**). Sündis 30. jaan 1890 Seli-Tõstamaa koguduses. Lõpetas RVS ja 1915. a pühitseti diakoniks ja preestriks, a-il 1915–1940 Tännassilma kog eesnik, 1939. a üpr nimetus, a-il 1941–1960 Tännassilma kog hooldaja, a-il 1945–1949 Viljandi kog hooldaja, a-il 1952–1972 Rakvere kog eesnik. Suri 3. sept 1972. a maeti Rakvere kalmistule. (ET 1939/5. Lk 56; ЖМП 1974/4. Lk 12)
4. **Andre, Elli** Eeli p (**1936-ni Verhoustinski**). Sündis 2. märtsil 1903 Liivimaal diakoni pojana. Lõpetas Petseri gümnaasiumi ja õppis a-il 1923–1934 Tartu Ülikoolis matemaatikat (matrikli nr 51004, lõpetamata). 1932. a sooritas vaimuliku kutseeksami ja pühitseti preestriks. A-il 1933–1940 ja 1941–1952 Tapa kog eesnik, a-il 1940–1941 ametivaba. 1942. a üpr nimetus, a-il 1943–1944 asetäitja Arukülas. 1946. a Tapa keskkooli õpetaja. A-il 1951–1981 Narva

- Kreenholmi peakiriku eesnik ja Narva ringkonna praost. Suri 27. nov 1981. a Narvas. Maeti Petserisse. (ERA 1961-1-8. Lk 58; Kaljukosk A. 1975. Lk 8, 75, 147)
5. **Angerjas, Anton** Adami p. Sündis 14. okt 1891 Antsla koguduses. Lõpetas RVS ning 1915. a pühitseti diakoniks ja preestriks. 1917. a õppis Tartu Ülikoolis õigusteadust (matrikli nr 281075, lõpetamata). A-il 1927–1928 Aruküla kog eesnik, a-il 1937–1940 Tallinna Aleksandri katedraali eesnik, 1940. a ametivaba ja kooliõpetaja, a-il 1942–1946 Angerja kog eesnik, a-il 1943–1944 Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia Sinodi liige, a-l 1944 Türi kog asetäitja, a-il 1945–1946 Juuru kog asetäitja, a-l 1946 Tallinna Andrease kog eesnik. Töötas samaaegselt 17. algkooli õpetajana Tallinnas. Julgeoleku survele sunniti valima kooli ja kiriku vahel. Alates 17. dets 1946 erus. Edasi töötas Tallinnas keskkooliõpetaja, kuid hiljem kõrvaldati koolitööst. Suri 30. mail 1964 ning maeti Tallinna Aleksandri siselinna kalmistule. (ERA 1961-1-8. Lk 58; UjaE 1937/11:74; ET 1939/8:98; Kaljukosk, A. 1975, Lk 7–8, 22, 128, 130)
 6. **Anikejev, Jevgeni** Jevgeni p. Sündis 16. juunil 1900 Tallinnas sõjaväelase peres. Lõpetas algkooli ja Tallinna Nikolai gümnaasiumi. A-il 1928–1941 Tallinna sadama elektriijaama töötaja, hiljem sealsamas vanemdispetšer. 1941. a mobiliseeriti nõukogude sõjaväkke. Kauaaegne Tallinna Nikolai kog ja Tallinna Kuremäe abikloostri koorilaulja. Pärast sõda asus tööle Tallinna sadama ekspediitorina. 1948. a pühitseti diakoniks. Teenis 1948. a diakonina Tallinna Aleksandri katedraalis ning a-il 1948, 1950–1954 oli Tallinna Nikolai koguduses. 1951. a ülemdiakoni nimetus. A-il 1956–1964 ülemdiakon Tallinna Aleksandri katedraalis, a-il 1964–1986 Tallinna Nikolai kirikus. Suri 9. nov 1986, maeti Tallinna Aleksandri siselinna kalmistule. (GARF R-6991-1-410. Lk 39; EÕPT 1. juulil 1948; EÕPT nr 4, 15. juuni 1951; EPT 2. märtsil 1953. Lk 2; Kaljukosk, A. 1975. Lk 130)
 7. **Anissimov, Joann** Zahari p. Sündis 7. sept 1892 Smolenski piiskopkonnas. Lõpetas Smolenski köstrite kooli. Jõudis 1919. a Loode sõjaväe koosseisus Narvasse. 1923. a pühitseti diakoniks Nizõ kog peale ja 1934. a preestriks Olga-Risti koguduse peale. A-il 1934–1940 Nizõ kog eesnik, a-il 1940–1944 Olga-Risti kog eesnik, a-il 1944–1946 Mustvee Nikolai kog eesnik. Suri 3. jaan 1946. Maeti Mustveesse. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 64, 79, 81)
 8. **Anton, Aleksander** Johannese p. Sündis 17. märtsil 1910 Mõniste-Ritsiku koguduses. Lõpetas PVS-i 1937. a pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1937–1953 Karula kog eesnik, a-il 1941–1953 Kaika ja Laanemetsa kog asetäitja. 1946. a kooliõpetaja. 31. jaan 1953 vabastati vaimuliku teenistusest. Asus tööle sovhoosi sepana. A-il 1958–1963 taas vaimulikus teenistuses Karula kog eesnikuna, 1962. a Kaika kog asetäitja. Suri 21. märtsil 1993, maeti Kaika kalmistule. (GARF R-6991-1-1098. Lk 28; Kaljukosk, A. 1975. Lk 25, 27)

9. **Antson, Konstantin** Matvei p. Sündis 17. aprillil 1873 Karksi-Nuias köstri pojana. Lõpetas RVSi ja 1898. a pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1898–1901 Laimjala kog eesnik, a-il 1901–1908 Märjamaa kog eesnik, a-il 1908–1955 Arusaare kog eesnik, a-l 1925 üpr nimetus. Suri 6. aprillil 1958, maeti Arusaare kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 9, 50, 70)
10. **Arhangelski, Aleksander** Joanni p. Sündis 13. märtsil 1896 Samaara piiskopkonnas köstri pojana. Õppis 4 klassi Penza vaimuliku seminaris. 1921. a pühitseti diakoniks ning hiljem ülendati ülemdiakoniks. Ülemdiakonina teenis Mogiljovis. Saabus 1947. a Eestisse. Teenis a-il 1947–1948 Tallinna Aleksandri katedraalis. 1. dets 1948 vabastati, kuna siirdus Venemaale teisse piiskopkonda. (EÕPT 16. dets 1948. a; Kaljukosk, A. 1975. Lk 130)
11. **Bazanov, Nikolai** Aleksandri p. Sündis 8. mail 1898 Sankt Peterburis. Lõpetas Kroonlinna gümnaasiumi. 1942. a pühitseti diakoniks. A-il 1942–1944 Narva-Jõesuu kog diakon, a-il 1944–1950 Rakvere kog diakon. 25. mail 1950 vabastati omal soovil kirikuteenistusest seoses üleminekuga tsiviiltööle. Alates 1950. a Tallinna Nikolai kog koorijuht. Suri 9. mail 1970, maeti Tallinna Aleksandri siselinna kalmistule. (ERA 1961-1-33. Lk 49; GARF R-6991-1-717. Lk 79; Kaljukosk, A. 1975. Lk 77, 106)
12. **Beljajev, Nikolai** Vassili p. Sündis 22. dets 1880 Luuga maakonnas preestri pojana. Lõpetas SPVSi ning 1906. a pühitseti diakoniks ja preestriks. 1919. a saabus Eestisse, asus teenistusse Maidla (Kiviõli) emigrantide kooliõpetajana. A-il 1923–1925 ja 1932–1946 Kiviõli kog eesnik. Ülendati ülempreestriks. 1946 ametivaba ning asus tööle kiviõlitööstusesse “Küttejõud”, hiljem koolidirektor. A-il 1947–1954 taas Kiviõli kog eesnik, a-il 1954–1956 Vasknarva kog eesnik. Suri 26. mail 1956, maeti Lüganeuse kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 33, 34, 165; Käsikiri Эстонская Епархия)
13. **Bežanitski, Boris** Vladimiri p. Sündis 17. aprillil 1885 Antsla kog preestri pojana. Lõpetas RVSi 4 klassi. Õppis Sankt Peterburi Ülikoolis ja Tartu Ülikoolis (matrikli nr 28370). 1900. a köster-kooliõpetaja. 1911. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1911–1913 Emmaste kog, a-il 1913–1920 Kullamaa kog, a-il 1920–1932 Jaagupi-Uduvere kog, a-il 1932–1935 (1940) Pankjavitsa vene ja 1935–1945 Pankjavitsa eesti koguduses. 1945. a ametivaba ja siirdus Eesti NSV-sse. 1949. a Obinitza ja a-il 1949–1951 Mõniste-Ritsiku koguduse eesnik. 1939. a üpr nimetus. Suri 6. juunil 1949, maeti Mõniste-Ristiku kalmistul. (UjaE 1935/4, Lk 76; Kaljukosk, A. 1975. Lk 10, 20, 41, 86–87)
14. **Bežanitski Nikolai** Borisi p. Sündis 30. sept 1913 Narvas eelmise preestri pojana. 1931. a lõpetas Tallinna vene gümnaasiumi ja hiljem PVS-i. 1939. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1939–1940 Velise kog, 1940. a ametivaba, a-il 1941–1948 uuesti Velise koguduses, a-il 1948–1951 Antsla koguduses, a-il 1951–1989 Pärnu Issanda muutmise

- koguduses, 1950. a Pärnu ringkonna praost. Suri 3. dets 1989, maeti Pärnu metsakalmistule. (ET 1937. Lk 106–119, Kaljukosk, A. 1975. Lk 8, 104, 167; ЖМП 1990/8. Lk 45)
15. **Blagoveštšenski, Vladimir** Aleksandri p. Sündis 3. aug 1882 Tsarskoje Selos preestri pojana. Lõpetas SPVS ja SPVA kandidaadikraadiga. Nižegorodi, Tauria ja Vologda vaimulike seminaride õppejõud. 1918. a ametivaba. 1920. a usuõpetaja Narvas. 1939. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1944–1945 Tallinna Kaasani koguduses, 1945. a kooliõpetajana Pärnus, a-il 1946–1947 Tallinna Aleksandri peakirikus, 1947. a õppejõuna Leningradi vaimulikus akadeemias, hiljem Pihkva katedraalis. Pihkva praostkonna praost. Üpr nimetus. Suri 9. okt 1968, maeti Pihkva Dimitri kalmistule. (ERA R-1961-1-7. Lk 64; ЖМП 1969/5. Lk 30; Kaljukosk, A. 1975. Lk 129, 139)
 16. **Bleive, Theodor** Mihhaili p. Sündis 28. jaan 1901 Riias preestri pojana. Õppis 1923–1926 Tartu Ülikoolis (matrikli nr 1648). 1927. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1927–1951 Rõngus, a-il 1931–1938 ja 1942–1944 Helme-Tõrvas, a-il 1946–1951 hooldaja Kastolatsi kog. Samaaegselt “Teedla” (Tartumaa) sovhoosi valitsuse brigadir. A-il 1947–1951 hooldaja Rannu ja Prangli-Maaritsa kog, a-il 1948–1951 hooldaja Elva ja Suislepa koguduses. 1948. a üpr nimetus. A-il 1951–1956 Satserinna ja a-il 1956–1962 Haapsalu kog eesnik. Suri 30. sept 1979 Haapsalus, maeti Tartu Ropka kalmistule. (Eesti Õigeusu Kalender 1939. Lk 33; Kaljukosk, A. 1975. Lk 13–14, 29, 99, 107, 112, 116, 122)
 17. **Bogojavlenski, Joann** Jakovi p (**psk Issidor**). Sündis 30. nov 1879 kõstri pojana Novõi Oskoli linnas Kurski piiskopkonnas. Lõpetas Kurski vaimuliku seminari ja SPVA kandidaadi, 1915. a magistri kraadiga. 1905. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1905–1908 Jamburgi peakirikus, a-il 1909–1912 Kroonlinna kalmistukirikus, a-il 1912–1919 Gatšina peakirikus. Üpr nimetus. 1919. a saabus Eestisse. Teenis a-il 1919–1936 Tallinna Aleksandri katedraalis. A-il 1924–1939 EAÕKi Sinodi ja a-il 1939–1940 EAÕKi Narva (vene) piiskopkonna nõukogu liige. Siirdus 1942. a Moskva patriarhaadi alluvusse. 1943. a mitra kandmise õigus. A-il 1936–1946 Tallinna Siimeoni kog eesnik. 1946. a suunati Leningradi vaimuliku seminari ja akadeemia rektoriks 12. juunil 1947 mungastati uue nimega Issidor 22. juunil 1947 pühitseti Tallinna ja Eesti piiskopiks. Suri 18. dets 1949, maeti Tallinna siselinnas kalmistule. (ЖМП 1947/7. Lk 22; 1950/1. Lk 19; EAÕ Kalender 1948. Lk 21; Kaljukosk, A. 1975, Lk 128, 140; Õigeusu hingekarjased Eestimaal 2002. Lk 51–54; Патриарх Алексей II 1999. Lk 431–433)
 18. **Brantmann, Georgi** Karli (Karpi) p. Sünd 27. mail 1874 Tahkuranna koguduses. Lõpetas RVSi 4 klassi. 1917. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1917–1921 Uue-Virtsu, a-il 1921–1932 Tori, a-il 1931–1932 Luhamaa, a-il 1932–1935 Suislepa, a-il 1937–1938 Varnja kogudustes. 1938. a erus. A-il 1944–1960 Kihnu kog eesnik. 1951. a üpr nimetus.

1960. a erus. Suri 7. jaan 1962, maeti Tahkuranna kalmistule. (UjaE 1932/6. Lk 5, ЖМП 1962/4. Lk 20; Kaljukosk, A. 1975. Lk 57, 122, 155, 160, 164)
19. **Bõstrjakov, Vladimir** Peetri p. Sündis 16. juulil 1871 Peterburi metropoolias. Lõpetas SPVSi. 1893. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Saabus 1919. a Eestisse. Teenis a-il 1925–1932 Kiviõli ja a-il 1932–1951 Lohusuu kogudustes. 1943. a mitra kandmise õigus. 1951. a vabastati omal soovil halva tervisliku seisundi ja kõrge vanuse tõttu. A-il 1952–1954 Tallinna Kaasani kog tagavaravaimulik. Suri 19. juulil 1954, maeti Tallinna Aleksandri siselinna kalmistule. (EÕPT 2. aprill 1951; GARF R-6991-1-835. Lk 18; ERA R-1961-1-42. Lk 72; Kaljukosk, A. 1975. Lk 33, 56, 135)
20. **Davidovitš, Peeter** Mihhaili p. Sündis 28. juunil 1884 Grodno abipiiskopkonnas. Lõpetas Vislotši õpetajate seminari näidiskooli. I maailmasõja põgenik. Töötas raudteel ja laulis kirikukooris. 1939. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1939–1945 Tallinna Nikolai koguduses, a-il 1945–1947 Tallinna Aleksandri katedraalis ja a-il 1947–1970 Tallinna Kaasani koguduses. Töötas 1946. a öövalvurina. 1962. a ülemdiakon. Suri 12. sept 1970, maeti Tallinna siselinna kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 130, 135, 139; ERA 1961-1-53. Lk 81)
21. **Dmitrijev, Anatoli** Valeriani p. Sündis 5. veebr 1885 Sankt Peterburis. Lõpetas SPVSi 4 klassi. 1911. a pühitseti diakoniks. Teenis Pihkvas. 1919. a saabus Eestisse. A-il 1919–1951 Tartu Jumalasünnitaja Uinumise peakiriku diakon. 1951. a ülemdiakon. Suri 14. mai 1951, maeti Tartu Uspenski kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 150)
22. **Dmitrovski, Pavel** Grigori p (**ülempiiskop Pavel**) Sündis 15. jaan 1872 Krimmis, Tauria piiskopkonnas. 1893. a lõpetas Tauria VS. 1896. a pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1908–1911 vabakuulaja SPVAs, kus lõpetas 4 kursust. 1915. a Balti laevastiku mereväepreester ja usuõpetaja. 1919. a saabus Eestisse. A-il 1919–1937 Narva Issandamuutmise katedraali eesnik ja Narva vene kooli usuõpetaja. 1926. a üpr nimetus. 3. okt 1937 pühitseti Narva ja Irboska piiskopiks. 1941. a allutati Moskva patriarhaadile ning 1942. a kuulus Balti eksarhaadi koosseisu väljudes seeläbi EAÕK-st. 1942. a ülempiiskop. 1942. a Moskva patriarhaadi kirikukohtu all, hiljem kahetses patriarh Sergei ees “koostööd Hitleri võimuga”. 1944. a pöördus ebaseaduslikult EÕAKi Metropoolia nime all üleskutsega ühineda Moskva patriarhaadiga. 16. apr 1945 määras Moskva patriarh teda vastmoodustatud MP Eesti ja Tallinna piiskopkonna ülempiiskopiks. Suri 1. veebr 1946 Tallinnas, maeti Tallinna Aleksandri siselinna kalmistule. (Православный Собеседник 1937/6. Lk 94, ET 1937/19. Lk 232; 1937/29. Lk 249; ЖМП 1945/9. Lk 45; 1946/7. Lk 4; Нарвский Архиепрей 1997. Lk 8; Патриарх Алексей II 1999. Lk 426)

23. **Dobryakov, Aleksei** Nikolai p. Sündis 14. veebr 1899 Sankt Peterburi metropoolias kõstri pojana. Omandas alghariduse. 1923. a köster Olga-Ristil, 1940. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1940–1944 Olga-Ristil. Segastel asjaoludel põgenes Leningradi metropooliasse. 1944. a pühitseti preestriks ja teenis Leningradi metropoolias. A-il 1945–1948 Narva Kreenholmi peakiriku eesnik, a-il 1945–1950 Vasknarva ja 1946. a Mustvee Nikolai kog hooldaja, a-il 1950–1984 Mustvee Nikolai kog eesnik. Suri 12. apr 1984, maeti Kuremäe kalmistule. (ERA R-1961-1-25. Lk 9; Kaljukosk, A. 1975. Lk 75, 81, 165)
24. **Dubkovski, Teodor** Theodori p. Sündis 8. apr 1874 Häädemeeste koguduses. Lõpetas 1896. a RVSi. Häädemeeste kog köster-kooliõpetaja. 1904. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1904–1905 Kuimetsa ja a-il 1905–1921 Kihnu kogudustes. 1921. a ametivaba ja kooliõpetaja Pärnus. A-il 1928–1949 Pärnu Issandamuutmise koguduse koorijuht ja 2. preester. Üpr nimetus. 1949. a erus. Suri 5. aug 1952, maeti Pärnusse. (ERA 1961-1-45. Lk 131; ERA f. R-1961-1-45. Lk 131; GARF R-6991-1-968. Lk 156; Kaljukosk, A. 1975. Lk 31, 40, 104)
25. **Dubravín, Mihhail** Vassili p. Sündis 2. okt. 1905 Kolpinos. Lõpetas 1935. a vabakuulajana PVS-i. Petseri 40 usukannataja koguduse ja alates 1935. a Satserinna eesti koguduse köster. 1942. a pühitseti diakoniks ja preestriks Leedu metropoliit Sergei poolt. Teenis a-il 1942–1951 Satserinna koguduses. 28. märtsil 1951 vahistati SARK-i poolt Saatses ja 15. juunil 1951 mõisteti süüdi Pihkva oblasti sõjatribunali otsusega VNFSV Krk §58–1a järgi 25-aastase vabadusekaotusega. Vabanes Irkutski vangilaagrist 1. jaan 1956 Leningradi sõjaväeringkonna sõjatribunali 17. sept 1955 määruse alusel seadluse §1,6 rakendamisega ühes karistuse kustutamisega. A-il 1956–1973 Satserinna kog eesnik. Üpr nimetus. Suri 9. aug 1975, maeti Satserinna kalmistule. (GARF R-6991-1-835. Lk 19; VFSM kiri 29. aug 1996. a nr 34/3/3-1520200000; Kaljukosk, A. 1975. Lk 116)
26. **Envere, Joann** Joanni p (**endine Entson**). Sündis 28. veebr 1874 Pootsi-Kõpu koguduses. Lõpetas RVS. 1898. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 189–1901 Kõrgessaare ja a-il 1901–1906 Suislepa kogudustes. 1906. a siirdus SPVA-sse, mille lõpetas 1910. Peterburi Aleksandri vennasteseltsi kog preester. Teenis a-il 1911–1915 Vilniuse kalmistukirikus ja a-il 1915–1918 välipreestrina sõjaväes. 1918. a üpr nimetus. A-il 1919–1920 Starõi Peterhofi kog preester. 1920. a ametivaba ja naases Eestisse. Teenis eesnikuna 1921. a Pärnu Issandamuutmise, a-il 1921–1928 Tartu Aleksandri, a-il 1921–1928 asetäitjana Kaarepere koguduses. 1933. a Tartu keskkooli õppejõud matemaatika ja keelte alal. A-il 1935–1938 Kilingi-Nõmme kog eesnik, a-il 1938–1940 Tailova kog eesnik ja PVS õppejõud. 1940. a Tartu praostkonna tagavaravaimulik ja hooldas Tartumaa väiksemaid kogudusi. Teenis a-il

- 1945–1948 Tartu Aleksandri kog ja a-il 1946–1947 asetäitja Nõos. 1949. a ametlikult erus. A-il 1951–1961 Elva kog eesnik, a-il 1951–1953 asetäitja Varnja kog. 1958. a mitra kandmise õigus. A-il 1959–1962 Tartu Jumalasünnitaja Uinumse peakiriku ning a-il 1962–1969 Nõo koguduste hooldaja. Suri 11. okt 1969, maeti Tartu Ropka kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 10, 24, 32, 46, 104, 122, 127, 148)
27. **Ervart, Joann** Jaakobi p. Sündis 18. mail 1878 Laiuse koguduses. Lõpetas Kaarepere kihelkonnakooli. 1898. a kooliõpetaja. Lõpetas 1917. a koorijuhi kursused ja sooritas 1933. a vaimuliku kutseeksami. Köster-kooliõpetaja Laiksaares a-il 1908–1910, Reius a-il 1910–1912, Suislepas a-il 1912–1916 ja alates 1916. a Laiusel. 1932. a pühiti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1931–1951 Harju-Ristil ja a-il 1938–1944 asetäitjana Kullamaal Suri 6. jaan 1951 Harju-Ristil. Maeti Harju-Risti kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975, L 4, 111; GARF R-6991-1-1098. Lk 56; EÕPT 2. apr 1951)
28. **Gukovski, Aleksander** Davidi p. Sündis 9. dets 1883 Sankt Peterburgis. Lõpetas 1912. a Sankt Peterburi Ülikooli. I maailmasõja põgenik. 1934. a pühitseti diakoniks ja 1936. a preestriks. Teenis a-il 1938–1940 Narva Issandamuutmise katedraalis, a-il 1940–1944 Skamja koguduses. 1944. a ametivaba. A-il 1945–1950 Vara-Välgi kog eesnik ja asetäitja Uhmardu-Saare koguduses, a-il 1950–1954 Jaama ja a-il 1954–1957 Alajõe koguduse eesnik. Suri 3. aug 1957, maeti Alajõe kirikus. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 5, 72, 121, 160, 163; Käsikiri Эстонская Епархия)
29. **Hazov, Leonid** Varfolomei p. Sündis 7. aug 1893 Kuremäe koguduses. Lõpetas 1911 Narva gümnaasiumi. 1943. a pühitseti kösterdiakoniks ja määrati Narva Vladimiri koguduse. 1944. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1944–1945 Paide koguduses, a-il 1945–1948 Viljandi koguduses, a-il 1948–1949 Suure-Jaani koguduses ja a-il 1949–1955 Viljandi koguduses asetäitjana Suure-Jaanis. Suri 23. juunil 1955 ja maeti Viljandis. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 77, 84, 122, 168; Käsikiri Эстонская Епархия)
30. **Herman, Aleskei** Vassili p. Sündis 18. nov 1913 Tartus. Omandas 8-klassilise hariduse. 1943. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1943–1947 Tartu Jüri koguduses. Töötas kirikutöö kõrval puusepa ja kirikuküünlade valmistajana. 1947. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1947–1948 Nõos, a-il 1948–1953 Tartu Aleksandri koguduses asetäitjana Nõos, a-il 1953–1982 Tartu Jüri koguduses asetäitjana Vara-Välgil. Suri 21. veebr 1982, maeti Tartu Uspenski kalmistule. (GARF 6991-1-267. Lk 89; Kaljukosk, A. 1975. Lk 80, 148, 151; Käsikiri Эстонская Епархия, ЖМП 1983/4. Lk 28)
31. **Hints, Sergei** Augusti p. Sündis 17. dets. 1917 Tallinnas. Lõpetas PVS-i ja 1939. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1939–1942 Mõniste-Ritsiku ja a-il 1942–1948 Tahkuranna kogudustes, 1948. a määrati Võru praostiks asukohaga Värskas. A-il 1948–1974 Värskas

- koguduse eesnik ja alates 1963. a asetäitja Mõniste-Ritsiku koguduses. 1953. a ülendati ülempreestriks. Suri 13. mail 1974, maeti Tallinna siselinna (Aleksandri) kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 68, 126, 175 ; Käsikiri Эстонская Епархия; ЖМП 1975/12. Lk 35)
32. **Hörberg, Viktor** Ivani p. Sündis 8. nov 1909 Petseris, lõpetas 1935 Petseri VSi. 1940. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis 1940. a Petseri Barbara kirikus, a-il 1940–1947 Värskas. Vabastati 1947. a EPNi otsusega majandusskandaali pärast Värskas eesniku kohalt. Teenis a-il 1947–1948 Antslas ja a-il 1948–1950 Laiusel. Siirdus 1950. a Pihkva piiskopkonda. Teenis a-il 1950–1952 Kolpinos ja a-il 1952–1955 Kuljes. Suri 20. juunil 1955. Maeti Kulje kalmistule. (ERA R-1961-1-16. Lk 87–96; GARF R-699-1-835. Lk 18; ET 1936)
33. **Ignaste, Vladimir** Adriani p (**endine Ignatjev**). Sündis 27. juulil 1926 Tallinnas, lõpetas Tallinna gümnaasiumi. Töötas laeva raadiooperaatorina, hiljem laevanduse raadiokeskuse kontrolörina. 1947. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1947–1948 Tallinna Issandamuutmise peakirikus. 1958. a pühitseti preestriks. 1948. a Kullamaa koguduse eesniku asetäitjana Vormsil, Võnnu-Kärša, Elva, Suislepa kogudustes. A-il 1948-1949 tagavarapreester Tallinna Aleksandri katedraalis. 1949. a erus ja Tartu Ülikoolis õigusteaduskonna vabakuulaja. 1954. a taas kirikuteenistuses Tallinna Kaasani koguduse tagavarapreestrina (1955–1956). Ülempreestri nimetus. Teenis a-il 1956–1967 Tallinna Alesksandri katedraalis, a-il 1967–1968 Maaailma Kirikute Nõukogu ametnik ja MP esindaja. Jäi 1968. a alaliselt elama Šveitsi ja asus Vene õigeusu pagulaskiriku teenistusse. (GARF 6991-1-267. Lk 89; Kaljukosk, A. 1975. Lk 10, 41, 122, 129, 134–135, 169, 170; ERA 1961-1-58. Lk 6)
34. **Ivlev, Aleksander** Ivani p. (**arhimandriit Alipi**) Sündis 1. aug 1877. a Tuula kubermangus. Teenis allohvitserina Vene keisririigi kaitseväes. Astus kuuletujana püha Sviiri Aleksandri meeskloostriisse Olonetsi piiskopkonnas. Siirdus hiljem Viiburi piiskopkonda. 1918. a viidi üle Petrogradi Sviiri Aleksandri abikloostriisse. Pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis Leksmujärvi koguduses Olonetsi piiskopkonnas, hiljem Leningradi Feodori abikloostri. Korduvalt vahistati ja saadeti välja (1932, 1942). Pärast vabanemist Vladimiri vangist 1947. a kutsuus piiskop Issidor tema kirikuteenistusse Eesti piiskopkonda. Teenis tagavarapreestrina a-il 1948-1949 Kuremäe naiskloostri. Vahistati taas 3. mail 1949. a ja karistati NSV Liidu Erinõupidamisotsusega 24. sept 1949. a VNFSV KrK (1926) §58–10 ja §58–11 järgi tähtajatu väljasaatmisega. Karistuse kandmisel suri 29. jaan 1950 Novosibirski oblastis. (GARF R-6991-1-568. Lk 20; ERA SM-130-9801; Kaljukosk, A. 1975. Lk 43)
35. **Jahontov, Jevgeni** Aleksandri p. Sündis 1. jaan 1884 Pihkva piiskopkonnas. Lõpetas Pihkva vaimuliku seminari, kus töötas hiljem õppejõuna. 1915. a pühitseti diakoniks ja preestriks ning teenis Pihkva piiskopkonna kogudustes. 1919. a siirdus Eestisse. Teenis köster-preestrina a-il 1920–1923 Jõhvi ja a-il 1923–1925 Narva Vladimiri kogudustes. Hiljem teenis preestrina

a-il 1927–1936 Narva-Jõesuu ja a-il 1937–1941 Sillamäe kogudustes. 1938. a ülempreestri nimetus. A-il 1941–1944 Narva Jumalaema Tähise koguduse eesnik. 1944. a ametivaba. A-il 1944–1945 Tallinna Siimeoni koguduse tagavarapreester ja a-il 1944–1946 Tallinna Nõmme koguduse eesnik. 1946. a siirdus Pihkva piiskopkonda. Suri 21. jaan 1956. Maeti Morino küla kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 23, 74, 77, 120, 140, 143)

36. **Jakobs, Vjatšeslav** Vassili p (**metropoliit Korneli**). Sündis 19. juunil 1924 Tallinnas. Lõpetas Tallinna vene gümnaasiumi ja Leningradi vaimuliku seminari kaugõppes. A-il 1943–1944 Tallinna Kaasani koguduse köstri kohusetäitja. 1945. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1945–1947 Tallinna Kaasani koguduses. 1948. a pühitseti preestriks. A-il 1948–1951 Haapsalu koguduse eesnik ja asetäitja Väike-Lähtru, Vormsi ja Mäemõisa kogudustes. Siirdus 1951. a Pihkva, hiljem Vologda piiskopkonda. 1957. a vahisti ja mõisteti 10-aastase vabadusekaotus. 1960. a vabanes vangilaagrist ja naasis Eestisse. Teenis a-il 1960–1960 Tallinna Nõmme koguduses. 1990. a pühitseti abipiiskopiks. 1992. a ülendati Eesti piiskopkonna piiskopiks, 1995. a ülempiiskopiks ja 2000. a metropoliidiks. Praegune Moskva patriarhaadi Eesti õigeusu kirikupea. (GARF 6991-1-410, Lk 9–10; Kaljukosk, A. 1975. Lk 13, 135, 143; ЖМП 1991/1. Lk 14; 1991/8, l 18; Õigeusu kiriku kalender 1991. Lk 28)
37. **Jefimov, Feodor** Kuzma p (**arhimandriit Feodosi**). Sündis 7. juulil 1913 Smolenski piiskopkonnas. Roslavi munkla kuuletusvend. Mungastati Smolenski piiskop Stefan (Sevbo) poolt. 1942. a pühitseti munkdiakoniks. 1943. a Valgunde munkla (Läti) majandaja. 1944. a Petseri meeskloostri. 1948. a pühitseti munkpreestriks. Teenis Pihkva piiskopkonnas Luukomas, Krapnos, Belskis. 1953. a Kuremäe Pühtitsa kloostri, asetäitjana Kuremäe Tallinna abimunklas. 1954. a Pihkva piiskopkonnas Rvõs, Zajanjes. 1957. a keelu all. A-il 1957–1960 kösterpreester Slantsõs, 1960. a Sajanjes. (Kaljukosk, A 1975. Lk 43)
38. **Järvesalu, Nikolai** Tihhoni p (**endine Jupaševski**). Sündis 18. okt. 1912 Muhu-Rinsi koguduses köstri pojana. 6-klassiline algharidus ja lõpetamata keskharidus. Teenis a-il 1934–1935 Eesti kaitseväes. Töötas a-il 1935–1938 saeveskis töölisena. 1938. a Tornimäe koguduse köster. A-il 1940–1944 Paide valla rahandusosakonna maksuametnik. Saksa okupatsiooni ajal mobiliseeriti sõjaväkke. Pärast vaimuliku kutseeksami sooritamist 1948. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1948–1951 Levalas ja a-il 1951–1991 Öörikul, jäädes asetäitjaks Levala kogudusse. 1954. a lesestus. A-il 1961–1962 asetäitja Metsküla koguduses ja a-il 1970–1972 Emmaste koguduses. 1968. a ülendati ülempreestriks. Suri 23. märtsil 1991 Kingisepas. Maeti Ööriku kalmistule. (GARF 6991-1-410. Lk 10; Kaljukosk, A. 1975. Lk 51, 176; Käsikiri Эстонская Епархия; UjaE 1991/2. Lk 22–23)
39. **Järvits, Miron**. Sündis 5. sept 1875 Karulas. Lõpetas Karula kihelkonnakooli ja teenis Priipalu, Ilmjärve ja Tartu Jüri koguduste köstrina. 1922. a Tõrvandi algkooli juhata. Pühitseti

- diakoniks ja preestriks 1927. a ja määrati Võnnu-Kärsa koguduse eesnikuks. 1927. a ametivaba. A-il 1929–1932 Elva koguduse vaimulik. 1932. a ametivaba. A-il 1933–1934 Tartu Aleksandri koguduse vaimulik. Alates 1934. a Tartu praostkonna tagavaravaimulik. A-il 1937–1939 Kärkna-Lähte koguduse eesnik ja a-il 1937–1938 asetäitja Saduküla koguduses. 1939. a erus. A-l 1943/44 (?) taas teenistuses. Teenis kuni 1946. a Prangli-Maaritsa, a-il 1946–1947 Tartu Aleksandri ja 1947. a Nõo koguduses. 1947. a erus. Suri 16. jaan 1951 Tartus. Maeti Ropka kalmistule. (UjaE 22. märts 1935. Lk 48; Kaljukosk, A. 1975. Lk 10, 48, 80, 99, 113, 148, 170)
40. **Kadak, Augustin** Tooma p. Sündis 5. jaan 1902 Emmaste koguduses. Algharidus. 1937. a vabakuulaja Petseri vaimulikus seminaris. 1938. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1938–1940 Mõla ja a-il 1940–1946 Laatre koguduses. Suri 3. märtsil 1946 Tallinnas. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 67, 49).
41. **Kadarik, Feliks** Joanni p. Sündis 24. apr 1923 Laimjala koguduses köstri pojana. Lõpetas Saaremaa alggümnaasiumi ja 1941. a pedagoogiumi ning õppis Tallinna konservatooriumis. 16. apr 1941 pühitseti diakoniks ja 13. veebr 1944 preestriks. Teenis a-il 1944–1948 Levala koguduses. Alates 1948. a Tornimäe koguduse eesnik asetäitja Laimjalas. Alates 1954. a Kuressaare (Kingisepa) eesnik ja asetäitja Tornimäel (1. juuni 1954), Metskülas (1. märts 1962), Reomäel (1971), Muhu-Hellamaal (1971–1972, 1974–1994, 1996). Saare- ja Muhumaa praost alates 1952. a. 1974. a mitra kandmise õigus. 18. maist 1990 kuni 1993. a Eesti piiskopkonna valituse liige. 14. jaan 2003. a Autasustati Püha Piiskop Platoni III järgu ordeniga. (Kaljukosk, A. 1984, 9-10, UjaE 2003/1. Lk 7–8)
42. **Kalinkin, Pavel** Peetri p. Sündis 25. jaan 1880 Lohusuu koguduses. Lõpetas Tartu Õpetajate Seminari. Pärast vaimuliku kutseeksami läbimist SPVS-s köster-kooliõpetaja Narvas. 1904. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1904–1908 Narva Vladimiri kirikus. 1908. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1908–1918 Narva Vladimiri koguduses. 1918. a siirdus Venemaale. 1920. a naaseb tagasi Eestisse. 1920. a ülempreestri nimetus. 1921. a lesestus. Teenis a-il 1920–1942 Narva Vladimiri koguduses. 1938. a Narva Issandamuutmise katedraali 2. preester. A-il 1942–1944 Narva Kolmainu Koguduse eesnik ja asetäitja Narva Kreenholmis EAÕ Metropoolia õigusalluvuses. 1944. a Tallinna Aleksandri katedraali eesnik. 29. okt. 1944 vahistati, kuid vabastati. 1945. a Tallinna Siimeoni koguduse 2. preester ja a-il 1946–1950 sama koguduse eesnik. 13. juulil 1948 vaimulik seisus kaotati. 5. aug 1948 vaimulik seisus taastati patriarhi otsusega, kuid teenimiskeelu all kuni patukahetsuseni. Avastati, et sõja ajal oli pandud 30. aug 1943 Moskva patriarhaadi eksarh Sergei poolt keelu alla, kuna jäi EAÕKi metropoliit Aleksandri õigusalluvusse. Aprillis 1949 tegi patukahetsuse EPN-ile EAÕKi kirikulõhes osalemise eest, mille järel sai taas teenimisõigused Eesti

- piiskopkonnas. A-il 1950–1952 Tallinna Nikolai koguduse eesnik. 1952. a vanuse ja tervise tõttu ametivaba. 1952. a Tallinna Aleksandri katedraali varahoidja. A-il 1956–1959 Tallinna Kopli koguduse eesnik. 1958. a erus. Suri 4. juunil 1961. Maeti Tallinna Sitsi kalmistule. (ERA R-1961-1-42. Lk 62, 71; ERA R-1961-1-7. Lk 54; ERAF 131-1-114. Lk 10; Kaljukosk, A. 1975. Lk 75, 77, 129, 138, 140, 142)
43. **Katus, Jakob** Dionissi p. Sündis 6. aug 1885 Gatšinas köstriperes. Algharidus. Lõpetas 1908. a SPVSi 2 klassi. Teenis Vene keisririigi sõjaväes. 1913. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis Sankt Peterburi metropoolias. Hiljem naases Eestisse. Teenis kõstrina a-il 1920-1923 Helme-Tõrvas. Alates 1923. a kooliõpetaja Petserimaal. Läks 1944. a pensionile ja siirdus taas kirikuteenistusse. 5. okt 1947 pühitseti diakoniks ja 22. okt 1948 preestriks. Teenis 1948. a Elvas. 25. aug 1948 vabastati omal soovil vaimuliku teenistusest. Suri 31. juulil 1949. Maeti Elva kalmistule. (GARF R-6991-1-410. Lk 39, 75; EÕPT 1. juulil 1948; Kaljukosk, A. 1975. Lk 10; Käsikiri Эстонская Епархия)
44. **Kaus, Konstantin** Theodori p. Sündis 17. okt 1919 Võrus. Algharidus. Lõpetas 1937. a vabakuulajana PVS-i ja õppis 1938–1940 Tallinna konservatooriumis. 1940. a mobiliseeriti nõukogude sõjaväkke. Vangistati Saksa vägede poolt. 1941. a vabastati vanglast ja pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis 1941. a Angerjas, a-il 1941–1942 Juurus, a-il 1944–1944 Torgus, a-il 1944–1947 Öörikul, 1947. a Türil ja Uduveres. 1948. a ametivaba ja asus riigitööl. 1950. a uuesti kirikuteenistuses. 1951. a ametivaba, siis riigitööl Jaagupi-Uduvere kooperatiivi, seejärel a-il 1950–1954 Uduvere koguduse eesnik, a-il 1951–1954 asetäitjana Kergus Velisel ja 1952. a asetäitjana Toril. Pärast seda teenis a-il 1954–1959 Põltsamaal, a-il 1954–1959 asetäitja Kolga-Jaanis, a-il 1954–1955 Sadukülas, a-il 1954–1959 Arusaares ja a-il 1958–1959 Suure-Jaanis. 1959. a ametivaba. 1961. a taas teenistuses Arusaare koguduse eesnikuna ja 1962. a asetäitjana Sindis. 1963. a ülendati ülempreestriks. A-il 1964–1966 Haapsalu koguduse hooldaja. 1969. a ametivaba. 1970. a uuesti kirikuteenistuses Lelle koguduse eesnikuna. Teenis a-il 1970–1972 Lelles, 1972. a Rakveres, a-il 1972–1977 asetäitjana Lelles, a-il 1972–1974 Kohtla-Järvel ja 1979. a Tapal. 1972. a paalitsa kandmise õigus. 1979. a taas ametivaba. 1981. a uuesti vaimulikuna teenistuses. Teenis a-il 1981–1982 Mõniste-Ritsikul, 1982. a Tartu Jüri koguduses, asetäitjana Mõniste-Ritsikul. 1982. a Mõniste-Ritsiku eesnik ja a-il 1982–1983 asetäitja Antslas. 1983. a vabasti teenistusest. Suri 26. okt 1994 Võõpsus. Maeti Hageri kalmistule. (ERA 1961-1-29. Lk 9; GARF R-6991-1-717. Lk 106; Kaljukosk, A. 1975. Lk 7, 9, 12, 20, 22, 30, 35-36, 53, 67, 101, 113, 120, 123, 154, 159, 167; UjaE 1995/1. Lk 41–42)
45. **Kiirats, Jakob** Jakobi p. Sündis 10. vebr 1887 Kalli koguduses. Lõpetas Pärnu kommertsgümnaasiumi. Töötas a-il 1911–1914 Tallinna kaubandusseltsi ametnikuna. Pärast

seda teenis a-il 1918–1918 Vene keisririigi sõjaväe intendanditeenistuses, hiljem kuni 1922. a Eesti kaitseväes. A-il 1922–1941 töötas põllumajanduses. 14. juunil 1940 küüditati ja saadeti 5 aastaks “Sevural” laagrisse Novosibirski obl. Pärast vabastamist naases 1946. a Eestisse. 1948. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis 1948. a Luhamaal ja a-il 1948–1969 Lelles, asetäitjana Vändras (1949–1951), Sindis (1951–1952), Valgas (1951–1954), Uduveres (1954–1955), Kergus (1954–1955). Suri 9. okt 1969 Lelles. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. (GARF 6991-1-410. Lk 10; Kaljukosk, A. 1975. Lk 20, 31, 57, 53, 120, 161, 174; Käsikiri Эстонская Епархия)

46. **Kirss, Eduard (Emmanuel)** Joanni p. Sündis 21. juulil 1923 Tornimäe koguduses. Algharidus. A-il 1941–1943 Põide vallavalitsuse ametnik. 1943. a mobiliseeriti Saksa sõjaväkke. Teenis a-il 1944–1947 nõukogude sõjaväes. Sooritas 1948. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1948–1957 Piilas, asetäitjana Mustjalas (1948–1957), Mõnnustes (1949–1950). Alates 1957. a Uduvere koguduse eesnik ja asetäitja Velises, Kergus (1957–1986), Märjamaal (1963–1970), Haapsalus (1975–1991). 1983. a Tallinna Issandamuutmise peakiriku eesnik ja asetäitja Uduveres (alates 1983), Emmastes (1984–1995), Lelles (1991–1993). 1964. a ülendati ülempreestriks. 1987. a mitra kandmise õigus. A-il 1991–1993 Eesti piiskopkonna valituse liige. 1991. a Pärnumaa praost. Taotles 1993. a EAÕKi pagulaskiriku volitusel EAÕKi viimist Konstantinoopoli patriarhi õigusalluvuse, mille eest Tallinna piiskop Korneli pani ta 1993. a kirikukeelu alla, sest ta registreeris EAÕKi EV Siseministeeriumi Usuasjade Talituses 11. aug 1993. 14. jaan 2003 autasustati Püha Piiskop Platoni III järgu ordeniga. (GARF R-6991-1-410. Lk 118; Kaljukosk, A. 1975. Lk 20, 96; 12–13)
47. **Klaas, Andrei** Aleksandri p. Sündis 9. jaan 1908 Tornimäe koguduses preestri peres. Lõpetas 1929. a Saaremaa ühisgümnaasiumi ja sooritas 1942. a vaimuliku kutseeksami. Täiendas end a-il 1955–1958 kaugõppes Leningradi Vaimulikus Seminaris. 1932. a algkooliõpetaja Kuressaares, 1938. a Laadjalas. 1940. a Kuressaare algkooli juhataja ajutine asetäitja. 1941. a kutsuti sõjaväkke. 10. okt 1941. a vangistati. Pärast vabanemist 1942. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis 1942. a ülemääralisena Tornimäel, a-il 1942–1947 Muhu-Rinsis, asetäitjana Muhu-Hellamaal (1945–1947). A-il 1945–1947 Muhu praost. A-il 1947–1948 Tartu Jüri koguduse eesnik ja asetäitja Võnnu-Kärsal. A-il 1948–1952 Muhu-Rinsi koguduse eesnik ja asetäitja Kuressaares (Kingisepas). 1952. a Saare-Muhu praost. 1952. a siirdus Pihkva piiskopkonda, kus teenis Grišina-Goras ja Põtalovas. 1953. a Simferoopoli piiskopkonnas Bahtšisarai Partisanskoje koguduses. A-il 1955–1956 Nina koguduse eesnik, samaaegselt asetäitja Varnjas. 1956. a Simferoopoli piiskopkonnas. 1961. a ülendati ülempreestriks. 1962. a ametivaba. 1972. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il

- 1972–1974 Muhu-Hellamaal, samaaegselt asetäitjana Muhu-Rinsis ja Värskas, a-il 1975–1982 Värskas, samaaegselt asetäitjana Muhu-Rinsis. A-il 1982–1987 taas Muhu-Rinsis kog eesnik. Suri 21. apr 1987. Maeti Tornimäe kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 62–63, 156; Kaljukosk, A. 1984. Lk 14–15; UjaE 1935/9. Lk 160; UjaE 1984/3, Lk 5)
48. **Koger, Nikolai** Mihhaili p. Sündis 6. okt 1909 Tartus. Lõpetas Tartu Vene Gümnaasiumi. Õppis a-il 1932–1933 Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas ja 1938. a venekeelsetel vaimulike kursustel Tallinnas. 1940. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1940–1941 Tallinna Aleksandri katedraalis. A-il 1941–1945 osales II maailmasõjas nõukogude poolel. 1945. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1945–1947 Tartu Jüri koguduses, samaaegselt asetäitjana Võnnu-Kärsas, a-il 1947–1948 Angerjas, asetäitjana Paides (1945–1948) ja Türil (1948). 1948. a siirdus Pihkva piiskopkonda. 1950. a naases Eestisse ja teenis Pärnu Issandamuutmise kirikus. A-il 1950–1951 Võru kog eesnik. 1951. a siirdus Vologda, hiljem Pensa piiskopkonda. 1956. a taas Eestis. Suri 7. jaan 1989 Tallinnas. Maeti Liiva kalmistule. (GARF R-6991–1–835. Lk 18; GARF R-6991–1–717. Lk 80–81; Kaljukosk, A. 1975. Lk 7, 84, 104, 130, 151, 159, 172)
49. **Kokla, Konstantin** Juhani p. Sündis 21. okt 1878 Hiiumaal Pühalepa kihelkonnas. 1885. a ühines õigeusuga. Lõpetas 1895. a Haapsalu Nikolai kihelkonnakooli ja teenis kooliõpetajana Rannaküla abikoolis. 1900. a RVSi kursustel. Teenis köster-kooliõpetajana Uue-Virtsus. 1906. a ametivaba ja tagaotsitav surmamõistetud. 1906. a Märjamaa ja 1909. a Riia Peeter-Pauli kiriku köster-kooliõpetaja, samaaegselt ajakirja *Usk ja Elu* kaastööline. 1911. a sooritas vaimuliku kutseeksami. 1912. a pühitseti diakoniks ja asus teenima Tallinna Issandamuutmise peakirikus. 1913. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1913–1915 Kõrgessaares, a-il 1915–1916 Võnnu-Kärsal, a-il 1916–1919 Tartu Aleksandri ja a-il 1919–1944 Tartu Jüri koguduses, asetäitjana Kaareperes (1917–1919 ja 1933–1943), Võnnu-Kärsal (1918–1921, 1922–1926 ja 1934–1942), Kärkna-Lähtel (1921–1923, 1940), Prangli-Maaritsas (1930–1936) ja Uhmardu-Saarel (1940). 1928. a ülempreestri nimetus ja a-il 1927–1944 Tartu praost. 1944. a tagavaravaimulik Tallinna Issandamuutmise peakirikus. Teenis a-il 1944–1945 Tallinna Aleksandri peakirikus ja a-il 1945–1946 Tallinna Andrease koguduses, samaaegselt Arukülas. Suri 11. jaan 1946 Tallinnas. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. (ET 1938 1938/4. Lk 47; Kaljukosk, A. 1975. Lk 128, 130, 148, 151; UjE 1938/12. Lk 187, 1971/1. Lk 1–5, 1971/2. Lk 5–8, 1971/3 –4. Lk 9–12, 1972/1. Lk 13–16)
50. **Kokla, Nikolai** Konstantini p. Sündis 18. dets 1912 diakoni peres Tallinnas. Õppis Tartu Ülikooli usuteaduskonnas a-il 1933–1940. 1936. a pühitseti diakoniks ja preestriks. 1936. a Tartu Jüri koguduse tagavaravaimulik. Teenis a-il 1936–1940 Laates, a-il 1940–1983 Tallinna Issandamuutmise peakirikus. A-il 1940–1944 Tallinna-Harju praost. A-il 1942–1943

- Eesti Apostlik-Õigeusu Metropoolia Sinodi sekretär. A-il 1945–1983 Harju-Lääne praost. A-il 1946–1983 Tallinna piiskopkonna valituse sekretär. 12. jaan 1951 piiskop Romani sekretäri asetäitja eesti asjades. Teenis asetäitjana Angerjas (1946–1947), Arukülas (1946–1951), Mäemõisas ja Väike-Lähtus (1950–1951). 1952. a ülempreestri nimetus. Suri 2. juunil. 1983. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. (EÕPT 29. jaanuar 1951; UjE 1983/3. Lk 29–30; Kaljukosk, A. 1975. Lk 7, 9, 49, 69, 151; ЖМПИ 1965/9. Lk 4; ЖМПИ 1983/14. Lk 23).
51. **Kolon, Konon** Pauli p. Sündis 1. jaan 1894 ülemdiakoni peres Riias. Õppis Tallinna Aleksandri gümnaasiumis a-il 1913–1915 ja vabakuulajana RVS-s. Osales I maailmasõjas ja Vabadussõjas langedes vangi. 1930. a naases Eestisse. 1934. a Mõniste-Ritsiku kog köster. 1935. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1935–1940 Angerja kogudust. Alates 10. dets 1940 ametivaba. Teenis 1948. a tagavarapreestrina Angerjas, a-il 1948–1955 Paides, asetäitjana Juurus (1952–1955), Türil (1948–1955), Tallinna Sitsi koguduses (1951–1952). Suri 10. juunil 1955 Angerjas. Maeti Angerja kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 7, 22, 83, 143; UjaE 1934/8. Lk 1, UjaE 1935/3. Lk 51)
52. **Kotšerigin, Grigori** Johanni p. Sündis 19. jaan. 1874 Mustvees. Lõpetas Riia vaimuliku kooli. Köster-kooliõpetaja Sankt Peterburi metropoolias. Hiljem Mustvee kog köster. 1929. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1929–1943 Mustvee Nikolai koguduses. 15. veebr 1943 pühitseti preestriks. Teenis a-il 1943–1954 Mustvee Kolmainu (ühisusuliste) koguduses. Suri 5. jaan 1954 Mustvees. Maeti Mustvee kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 64–65; ERA 1961-1-53. Lk 2)
53. **Kudrjajtsev, Peeter** Mihhaili p. Sündis 9. juunil 1884 Pihkvas diakoni peres. Lõpetas Pihkva vaimuliku kooli ja asus köstrina Pihkvas kirikuteenistusse. 1905. a sooritas vaimuliku kutseeksami ja asus väliköstrina sõjaväeteenistusse. I maailmasõja põgenik. 1921. a pühitseti diakoniks. A-il 1921–1941 teenis diakonina Salesjes. 1941. a vahistati ja saadeti asumisele. 1945. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1945–1946 Alma-Ata koguduses Taškendi piiskopkonnas. 1. juunil 1946 naases Eestisse. Teenis a-il 1946–1947 Mustvee Nikolai koguduses. Suri 28. dets 1947. Maet Petseri kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 64, 126; ERA 1961-1-21. Lk 17)
54. **Kuldmäe, Joann** Vassili p. Sündis 3. juulil 1912 Pankjavitsa koguduses. Algharidus. Õppis a-il 1939–1940 vabakuulajana PVS-is. A-il 1941–1942 Pankjavitsa kog köster. 1942. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis 1942. a Satserinna eesti koguduses, a-il 1942–1951 Mõla eesti koguduses, a-il 1951–1965 Luhamaal, asetäitjana Meeksis (1951–1964). Meeksi kiriku ehituse eestvedaja a-il 1951–1952. 1961. a ülendati ülempreestriks. Suri 21. jaan 1965. Maeti Luhamaa kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 58, 60, 67, 117)

55. **Kümmel, Konstantin** Peetri p. Sündis 5. juunil 1888 Tuhalaane koguduses köstri peres. Lõpetas RVS-i. Teenis köstrina Heinastes ja Viljandis. Kauaaegne kooliõpetaja. 1939. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1939–1940 Kohtla-Järvel. 1940. a ametivaba. 1941. a taas kirikuteenistuses. A-il 1941–1968 Kohtla-Järve kog eesnik. 1951. a ülendati ülempreestriks. 8. apr 1952 erus. Suri 9. aug 1968. Maeti Kuremäe kalmistule. (GARF R-6991-1-968. Lk 103; Kaljukosk, A. 1975. Lk 35; ERA 1961-1-52. Lk 40; ЖМП 1969/1. Lk 32; Käsikiri Эстонская Епархия).
56. **Kärk, Peeter** Joanni p. Sündis 11. apr 1878 Karksi-Nuia koguduses. Lõpetas 1906 Vilniuse õpetajate instituudi, mille järel töötas kuni 1938. a kooliõpetajana. A-il 1938–1944 pensionil. Töötas põlumajanduses. 1948. a pühitseti diakoniks ja preestriks ja määrati hooldama Hiiumaa kogudusi: Emmaste-Kuriste, Kõrgessaare-Puski, Pühalepa-Kuri, Kõpu. A-il 1948–1956 Emmaste-Kuriste kog eesnik, asetäitja kuni 1951. a Kõpus, Pühalepa-Kuris ja Kõrgessaare-Puskil. 17. juunist 1956 erus. Suri 28. mail 1961. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. (GARF 6991-1-410. Lk 10; Kaljukosk, A. 1975. Lk 10; EÕPT 19. apr. 1948)
57. **Laredei, Kosma** Antoni p. Sündis 9. veebr 1880 Tuhalaane koguduses. Sooritas 1908. a vaimuliku kutseeksami. Õppis Balti Õpetajate Seminari kursustel. Köster-kooliõpetaja Heinastes, Kihnus ja Tartu Jüri koguduses. 1961. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1916–1941 Kõrgessaares, asetäitjana Emmastes (1933), 1933. a ja 1938. a Pühalepas. 1941. a ametivaba. A-il 1942–1944 Emmaste kog eesnik, asetäitjana Kõrgessaares (1942–1943). 1944. a erus. A-il 1947–1948 tagavaraTuhalaanes. 1948. a vabastatud. A-il 1949–1952 Penuja kog eesnik ja a-il 1952–1953 Tuhalaane kog eesnik. 1952. a ülendati ülempreestriks, millest loobus. 1. juulist 1953 erus. Suri 25. mail 1954 Tallinnas. Maeti Tallinnasse. (EÕPT 10. apr 1952; EPT 25. apr 1952; GARF R-6991-1-1098. Lk 104; Kaljukosk, A. 1975. Lk 10, 46, 88, 106, 157)
58. **Lebedev, Arkadi** Aleksandri p. Sündis 17. mail 1872 Turus (Åbo) preestri pojana. Lõpetas 1894. a SPVSi. Köster-kooliõpetaja lätikeelsetes koolides. 1896. a Tallinna Issandamuutmise kog köster. 1899. a köster Riias. 1900. a pühitseti diakoniks. Riia ülempiiskopi alamdiakon. 1901. a pühitseti preestriks. Teenis Lätis, a-il 1906–1910 Piirisaarel, a-il 1910–1916 Jaamas. A-il 1916–1918 välipreester. A-il 1918–1949 Jaama kog eesnik. 1929. a ülempreester. Asetäitja Ninas (1944) ja Varnjas (1944). Suri 30. nov 1949 Jaamas. Maeti Jaama kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 19, 78, 97; EÕPT 26. apr 1949)
59. **Leets, Aleksander** Martini p. Sündis 1870 Seli-Tõstamaa koguduses. Lõpetas 1891. a RVSi. Köster-kooliõpetaja Pootsi-Kõpus. 1895. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1895–1999 Kullamaal, a-il 1899–1905 Paadremal, a-il 1905–1914 Pootsi-Kõpus, a-il 1914–1921

- Tuhalaanes, a-il 1921–1923 Piirisaarel. 1923. a ametivaba. A-il 1926–1934 Venküla ja a-il 1934–1940 Rakvere kog eesnik. 1930. a ülempreester. 1940. a ametivaba. A-il 1940–1953 Rakvere kog eesnik. 1953. a erus. Suri 21. sept 1961 Rakvere.s (ERA 1961-1-48. Lk 58; ET 1938/18. Lk 204; GARF R-6991-1-1098. Lk 104; Kaljukosk, A. 1975. Lk 41, 83, 98, 97, 106, 157, 166; ЖМП 1962/4. Lk 20)
60. **Lellep, Nikolai** Jaani p (**hiljem Vaabo**). Sündis 4. veebr 1913 Priipalu koguduses. Algharidus. Lõpetas Tartu H. Treffneri täiendusklassi. Teenis a-il 1934–1936 Eesti kaitseväes. Hiljem töötas kuni 1942. a puusepana Tartu õlletehases. Tartu Jüri kog köster. Sooritas 1948. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1948–1952 Tartu Aleksandri koguduses, a-il 1952–1958 Tartu Jüri koguduses, a-il 1958–1962 Tartu Aleksandri koguduses, a-il 1962–1966 Nõos. 1966. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1966–1996 Meeksis ja Luhamaal. 1978. a ülempreester. Suri 27. nov 1996 Tartus. Maeti Tartu Ropka kalmistule (GARF 6991-1-410. Lk 11; Kaljukosk, A. 1975. Lk 58, 60, 80, 148, 151; EPT 20. märtsil 1952. Lk 2)
61. **Lett, Nikolai** Hansu p. Sündis 28. veebr 1875 Priipalu koguduses. Lõpetas 1894. a Riia VSis I klassi. Kooliõpetaja 1895. a Kabli abikoolis, 1900. a köster-kooliõpetaja Sindis. 1934. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1937–1947 kösterdiakonina Sindis. Alates 1. apr 1947 erus vanuse ja nõrga tervise tõttu. Abistas koorijuhtimisel surmani. Suri 26. sept 1956. Maeti Sindi kalmistule. (UjaE 1934/8. Lk 1; EPNT 25. mail 1947)
62. **Lind, Viktor** Simeoni p. Sündis 9. sept 1912 Petseris. Vabakutseline ajakirjanik. 1940. a vabakuulaja PVS-is. 1940. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1940–1944 Põltsamaal, asetäitjana Kolga-Jaanis (1940–1942), Kikeveres (1940–1944), Tännassilmas (1940–1941), Sadukülas (1941–1942). Kuna kaldus omapärasele usutõdede tõlgendamisele, viidi üle Kuressaarde, kus teenis a-il 1944–1952, asetäitjana Lümandas (1944) ja Mõnnustes (1945–1950). 1946. a Saare-Muhumaa praost. A-il 1952–1992 Karksi-Nuia kog eesnik, asetäitjana Kilingi-Nõmmel (1953), Mõisakülas (1952–1992), Penujas (1953–1964), Arusaares (1969–1992), Kihnus ja Suure-Jaanis (1969–1992). 1961. a ülempreester. 1980. a mitra kandmise õigus. Suri 18. nov 1992. Maeti Karksi-Nuias. (ET 1940/10. Lk 115; Kaljukosk, A. 1975. Lk 9, 27, 32–33, 36, 45, 58, 66, 101, 113, 158; Toon 1997. Lk 41; UjaE 1993/1. Lk 16)
63. **Longinov, Joosep** Longini p. Sündis 19. nov 1878 Sankt Peterburgi metropoolias. Algharidus. Sooritas 1916. a vaimuliku kutseeksami SPVS-i juures. 1917. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1920–1936 Tallinna Aleksandri katedraalis, a-il 1936–1956 Tallinna Siimeoni koguduses. 1942. a ülendati ülemdiakoniks. 1956. a erus. Suri 3. juunil 1959. Maeti Tallinna metsakalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 129, 140)

64. **Lozinski, Rostislav** Romani p. Sündis 27. veebr 1912 Pihkvas. 1936. a Tartu Ülikooli usuteaduse magister. 1960. a kaitses uuesti magistrikraadi Moskva VA-s. Pühitseti 1934. a diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1934–1942 Narva Kolmainu, a-il 1942–1944 Tallinna Aleksandri kalmistukoguduses, a-il 1944–1957 Tartu Jumalasünnitaja Uinumise peakirikus. A-il 1944–1957 Tartumaa praost. 1947. a ülendati ülempreestriks, hiljem mitrakandjaks. 1957. a siirdus Ivanovi, hiljem Tuula piiskopkonda. 1982. a erus. Suri 7. apr 1994 Tuulas. Maeti Tuula 12 apostli kirikusse. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 75, 136, 149; ЖМП 1962/2. Lk 26; EÕPT 29. jaan 1951)
65. **Maidre, Leo** Antoni p (**kuni 1936 Mihkelson**). Sündis 10. jan 1915 Valgas. Lõpetas PVS-i ja Tallinna Pedagoogiumi. 1938. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1938–1940 Helme-Tõrvas, asetäitjana Suislepa (1939–1940). 1940. a ametivaba. Kooliõpetaja. 1942. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1942–1944 Helme-Tõrvas, a-il 1944–1953 Põltsamaal, asetäitjana Kikeveres (1944–1950) ja Kolga-Jaanis (1950–1953). Töötas haigla raamatupidajana kuni 1950. Suri 18. dets 1953. Maeti Põltsamaa kalmistule. (ERA 1961-1-30. Lk 36; Kaljukosk, A. 1975. Lk 14, 32, 36, 101, 122)
66. **Mardi, Aleksander** Mihhaili p. 23. sept 1911 Tahkuranna koguduses. Algharidus. 1942. a köster Tahkurannas. 1943. a pühitseti diakoniks. 1948. a ametivaba. 28. sept 1951 vabastati omal soovil Tahkuranna köstri kohustustest ja asus tööle propagandateenistusse Tahkuranna külanõukogu poliitkooli. Tegeles ärialal Tahkurannas. Suri 1998. Maeti Tahkuranna kalmistule. (ERA 1961–38. Lk 49; ERA 196-1-27. Lk 40; GARF 6991 R-6991-1-835. Lk 73; Kaljukosk, A. 1975. Lk 127)
67. **Maripuu, Aleksander** Joanni p. Sündis 5. juunil 1885 Emmaste koguduses. Lõpetas 1899. a Emmaste kihelkonnakooli ja 1933. a sooritas vaimuliku kutseeksami. 1934. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1934–1936 Vormsil, samaaegselt asetäitjana Mäemõisas, a-il 1936–1940 Juurus, a-il 1940–1948 Lelles, asetäitja Juurus (1940–1942), Vändras (1940–1944), Türil (1942, 1944–1947), Paides (1942, 1945). 1948. a erus. Suri 26. apr 1948. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. (ET 1937/10. Lk 130; EÕPT 15. mail 1948. Lk 2; EÕPT 19. apr 1948; Kaljukosk, A. 1975. Lk 22, 53, 159, 169; Kaljukosk, A. 1984. Lk 57–58)
68. **Melts, Joann** Evfimi p. Sündis 21. dets 1878 Ilmjärve koguduses. Lõpetas 1895 Tallinna Aleksandri kooli. Kooliõpetaja Tuhalaanes, Karulas. Köster-kooliõpetaja Tännassilmas, Räpinas, Kuremäe kloostri. 1910. a pühitseti diakoniks. Teenis kösterdiakonina a-il 1911–1916 Kuressaares. Sooritas 1916. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti preestriks. Teenis a-il 1916–1919 Juurus, 1919. a Antslas, a-il 1919–1923 Valga Nikolai ja a-il 1923–1940 Valga Issidori kogudustes. 1923. a ülendati ülempreestriks. A-il 1940–1941 ametivaba. 1941. a tagasi kirikuteenistuses. Teenis a-il 1941–1942 Valgas, 1942. a Antslas, a-il 1942–1944

Laanemetsas, a-il 1944–1951 Valgas. 1951. a Valga praost. Üks piiskopikandidaat 1950. a. Suri 1. okt 1951 Valgas. Maeti Valgas. (ERA 1961-1-35. Lk 72; ET 1939/1. Lk 7; EÕPT 29. jaan 1951; Kaljukosk, A. 1975. Lk 7–8, 22, 48, 161–162)

69. **Meltsaar, Joann** Saamueli p (**kuni 1935 Miltop**). Sündis 15. aug 1893 Tallinnas. Lõpetas Jaroslavli Lütseumi, hiljem Jaroslavli Vaimuliku Seminari. 1921. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1921–1923 Pankjavitšas, a-il 1923–1933 Värskas. 1933. a vabastati. Tallinna Issandamuutmise Peakiriku tagavarapreester ja Tallinna piiskopkonna misjonär. Kaldus uniaatlusesse. A-il 1935–1936 Paide ja a-il 1936–1940 Põltsamaa kog eesnik. 1. apr 1940 vabastati EAÕKi teenistusest, kuna pooldas Moskva patriarhaati. A-il 1941–1946 Tallinna Kaasani venekeelse kog eesnik. 1942. a ülempreester. A-il 1946–1948 Haapsalu kog eesnik, asetäitjana Väike-Lähtus (1946–1950), Vormsil (1946–1947), Mäemõisas (1946–1950). Töötas samaaegselt kooperatiivettevõtte majapidajana. 5. apr 1948 Tallinna Aleksandri katedraali tagavarapreester. A-il 1950–1953 Pärnu Katarina, a-il 1966–1973 Tallinna Aleksandri katedraali ja 1973–1978 Tallinna Kaasani kog eesnik. Suri 23. mail 1978 Tallinnas. Maeti Tallinna Rahumäe kalmistule. (EÕPT 19. apr 1948. Lk 2; Kaljukosk, A. 1975. Lk 12, 69, 83, 86, 101, 103, 129, 135, 169, 175; Käsikiri Эстонская Епархия)
70. **Must, Arkadi** Andrei p. Sündis 22. sept 1908 Rõngu koguduses. Algharidus. Köster Rõngus, Jaagupi-Uduveres (1935–1936) ja Ilmjärvel (1936–1943). Sooritas 1943. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks ning preestriks. Teenis a-il 1943–1946 Nõos, a-il 1946–1973 Laatres, asetäitjana Ilmjärvel (1949–1973). 1947. a autasustati puusapõllega (nadbedrenik). Suri 12. dets 1973 Laatres. Maeti Ilmjärve kalmistule. (EPNT 17. veebr 1947; EÕPT 26. apr 1949; Kaljukosk, A. 1975. Lk 49, 80; Käsikiri Эстонская Епархия)
71. **Männik, Aleksander** Martini p. Sündis 15. veebr 1868 Vändra koguduses. Lõpetas Balti õpetajate seminari. Köster-kooliõpetaja Kuremäel. 1893. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1893–1896 Kuremäel, 1896. a Paldiskis, a-il 1896–1908 Kuressaares. Sooritas 1908. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti preestriks. Teenis a-il 1908–1915 Kaareperes, a-il 1915–1918 Jõhvis. 1918. a Venemaal. A-il 1920–1949 Jõhvi kog eesnik. 1923. a ülempreester. 1951. a Virumaa praost. Suri 29. apr 1949. Maeti Jõhvi kalmistule. (ERA 1961-1-27. Lk 19; EÕPT 20. mail 1949; Kaljukosk, A. 1975. Lk 23–24, 43, 45, 85).
72. **Mölter, Jakob** Joanni p. Sündis 6. mail 1903 Kolga-Jaani koguduses. Algharidus. 1933. a köster Penujas, 1937. a Põltsamaal, hiljem Väike-Lähtus. Sooritas 1951. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks ning seejärel preestriks. Teenis a-il 1951–1957 Antslas, samaaegselt asetäitjana Mõniste-Ritiskul, Kaikas ja Laanemetsas, a-il 1957–1959 Juurus, a-il 1959–1960 Väike-Lähtus, asetäitjana Märjamaal (1959–1960) ja Mäemõisal (1958–1963), a-il 1959–1970 Priipalus, asetäitjana Rannus (1961–1962), Karulas (1964–1966), Luhamaal

- (1965–1966), Kolga-Jaanis (1961–1970). 1970. a erus. Suri 16. nov 1971. Maeti Muhu-Hellamaale. (EÕPT 2. aprill 1951. a; Kaljukosk, A. 1975. Lk 8, 22, 25, 27, 49, 58, 68, 70, 100, 107, 173; Käsikiri Эстонская Епархия)
73. **Natarov, Peeter** Vassili p. Sündis 2. juunil 1892 Narvas. Algharidus. Narva Kreenholmi statistika-ametnik ja peakiriku köster. Sooritas 1928. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1928–1944 Narva Kreenholmi peakirikus. 1944. a ametivaba. A-il 1945–1948 Tallinn-Nõmme kog diakon. Lõpetas 8. juunil 1945 diakonikohustuste täitmise Tallinn-Nõmme koguduses ning siirdus 1. märtsil 1948 ilmalikule tööle (manufaktuuri jagamise keskvalitsusse). Surmaaeg teadmata. Maet Narva Jaanilinna kalmistule. (ERA 1961-1-21. Lk 75; Kaljukosk, A. 1975. Lk 76, 143)
74. **Nesterov, Joann** Peetri p. Sündis 3. märtsil 1915 Jaama külas. Algharidus. Töötas kingsepana. 1941. a Jaama kog köster. 1948. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1948–1982 Narva Kreenholmi peakirikus. 1966. a ülemdiakon. Suri 4. jaan 1982 Jaamas. Maeti Jaama kalmistule. (GARF R-6991-1-410. Lk 118; Kaljukosk, A. 1975. Lk 76)
75. **Niinemets, Juulius** Hansu p (**endine Niirman**). Sündis 4. veebr 1911 Harjumaal Kolga külas. Lõpetas Gustav Adolfi Gümnaasiumi ja 1936. a Tartu Ülikooli õigusteaduskonna. Õppis 1940. a Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas. A-il 1940–1941 “Teras” ametiühingu juhatuse esimees ning NSV Li põhiseaduse ja ateismi õpetaja koolis. II maailmasõja ajal Kõo valla ja Läänemaa omakaitse ülem. Sooritas 1944. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks ning preestriks. Teenis 1944. a Arukülas, a-il 1944–1946 Haapsalus, asetäitjana Väike-Lähtus (1944–1945), Mäemõisas (1944–1946) ja Vormsil (1944–1946). Läänemaa praosti asetäitja. Arreteeriti 11. mail 1946 ja karistati ENSV SARKi vägede sõjatribunali 18. märtsi 1947 otsusega VNFSV KrK § 58–1/a ja 58–11 järgi 10-aastase vabaduskaotusega. Karistust kandis 1954. a septembrini Kasahhi NSV Karaganda oblastis. Pärast vabanemist jäeti eriasumisele. 1956. a vabastati ja naases Eestisse. Teenis a-il 1956–1981 Räpinas, samaaegselt asetäitjana Võõpsus, Mehikoormas ja Võnnu-Kärsas (1956–1964). 1964. a ülempreester. 1977. a erus. Suri 23. juunil 1981 Räpinas. Maeti Räpina Liivamäe kalmistule. (SM 129–232; Kaljukosk, A. 1975. Lk 9, 12, 69, 169, 173; ЖМП 1982/12. Lk 74)
76. **Nikolajev, Boris** Nikolai p. Sündis 29. apr 1898 Peterburis. Kaubanduse eriharidus. Sooritas 1943. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks. Saabus pärast II maailmasõda Eesti NSV-sse. Teenis a-il 1946–1947 Kohtla-Järvel. 1947. a siirdus Leningradi metropooliasse. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 35)
77. **Olter, Vladimir** Vassili p. Sündis 15. juulil 1898 Karula koguduses preestri pojana. Lõpetas Peterburi gümnaasiumi ja omandas sidealase keskerihariduse. Kooliõpetaja kuni 1922. a. A-il 1922–1949 postiametnik. Sooritas 1933. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti preestriks.

Teenis a-il 1933–1938 Helme-Tõrva koguduses. 1938. a eratööl tagasi. 1944. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1944–1950 Helme-Tõrvas, samaaegselt riigitööl Tõrva sideosakonnas. 1. juunil 1947 määrati tema palvel ja Pärnu praosti esitusel Seli-Tõstamaa kog eesnikuks, samaaegselt asetäitjaks Kastnas ja Helme-Tõrvas. A-il 1947–1950 taas Helme-Tõrvas. Samaaegselt Tõrva haigla raamatupidaja. 1950. a erus. Asus riigitööle, kuna kogudus suleti. Suri 19. aug 1951 Tõrvas. Maeti Tõrva kalmistule. (EÕNT 15. juulil 1947; GARF R-6991-1-717. Lk 105–106, 111. 154–155; Kaljukosk, A. 1975. Lk 14, 28, 118)

78. **Ossipov, Aleksander** Aleksandri p. Sündis 10. nov 1911 Tallinnas. Lõpetas Tallinna Vene Gümnaasiumi ja 1935. a Tartu Ülikooli usuteaduskonda magistrikraadiga. 1935. a pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1935–1938 Tartu Jumalasünnitaja Uinumise Peakiriku tagavarapreester. 1938. a Tallinna Issandamuutmise peakiriku asetäitja preester. A-il 1939–1941 Tallinna Kaasani kog eesnik. 1941. a kutsuti nõukogude sõjaväkke. 1944. a tagasi kirikuteenistuses. Teenis a-il 1944–1946 Tallinna Kaasani koguduses. A-il 1945–1946 Eesti PN sekretär. 24. sept 1946 Leningradi metropoliidi resolutsiooniga nr 2154 viidi üle Leningradi VA inspektori kohale. 1948. a ülempreester. 1950. a Leningradi VA rektor. 1956. a kaotati vaimulik pühitsus. 2. dets 1959 kuulutas end ajakirjanduses jumalatuks (ateistiks). 20. dets 1959 heideti kirikuosadusest välja. Suri 25. okt 1967 Leningradis. Maeti Leningradis. (ERA 1961-1-7. Lk 72; JA 1960/3. Lk 29; Kaljukosk, A. 1975. Lk 132, 135, 149)
79. **Paivel, Vladimir** Aleksander p. Sündis 7. aprillil 1874 Mustjala koguduses. Lõpetas 1897. a Riia VSi. 1897. a köster-kooliõpetaja Tiirimetsas. 1897. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1898–1900 Tiirimetsas, a-il 1900–1913 Piilas, a-il 1913–1948 Tiirimetsas, asetäitjana Lūmandas a-il 1940–1944. 1926. a ülempreester. 1945. a ametivaba. 1945. a taas kirikuteenistuses. A-il 1945–1957 Lūmanda kog eesnik. 1957. a erus. Suri 15. juunil 1960. Maet Lūmanda kalmistul (Kaljukosk, A. 1975. Lk 98, 153; UjaE 1989/3. Lk 26–37; Käsikiri Эстонская Епархия)
80. **Pikkat, Joann** Karli (Karpi) p. Sündis 29. veebr 1888 Vastse-Kuustes. Lõpetas RVS. Köster-kooliõpetaja Prangli-Maaritsas. 1918. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1918–1951 Priipalus. 1942. a ülempreester. Suri 17. nov 1951. Maeti Tartu Ropka kalmistule. (ERA 1961-1-7. Lk 48; Kaljukosk, A. 1975. Lk 100)
81. **Platovski(h), Vladimir** Aleksei p. Sündis 11. mail 1886 Vjatkas. Lõpetas 4-klassilise linnakooli. II maailmasõja põgenik. Köster Jõhvi koguduses. 1943. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1943–1945 Kohtla-Järve koguduses. Kuna Moskva patriarhaat ei tunnistanud tema diakonipühitsust, mida toimetas 1943. a EAÕKi Tartu ja Petseri piiskop Peeter, siis pühitses 8. okt 1947 piiskop Issidor tema teistkordselt diakoniks. Teenis a-il 1947–1948 Kohtla-Järvel,

- a-il 1948–1951 Jõhvis, a-il 1951–1952 Tallinna Nikolai, a-il 1952–1954 Tartu Jumalasünnitaja Uinumise Peakirikus ja a-il 1954–1955 Tallinna Nikolai koguduses. 1955. a erus. Suri 30. juunil 1978. (EÕPT 30. jaan 1948; EÕPT 19. apr 1948. Lk 2; EPT 20. märtsil 1952. a. Lk 2; Kaljukosk, A. 1975. Lk 23, 35, 150).
82. **Podekrat, Sergei** Joanni p. Sündis 19. juunil 1910 Saduküla koguduses preestri pojana. Lõpetas 1930. a Põltsamaa gümnaasiumi. Teenis 1931. a Eesti kaitseväes. Õppis a-il 1932–1934 Tartu Ülikoolis veterinaariat ja a-il 1934–1939 metsandust. Köster Tallinna Aleksandri katedraalis. 1940. a ametivaba. Asus tööle Narva muusikakooli õpetajana. Õppis 1941. a Tallinna Konservatooriumis. 1941. a mobiliseeriti nõukogude sõjaväkke. 1945. a teater “Vanemuine” ooperilaulja, hiljem Eesti Riikliku Filharmoonia laulja. 1948. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1948–1949 Tallinna Issandamuutmise Peakirikus. 1949. a ametivaba ja asus ilmalikule tööle. 1952. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1952–1956 Tallinna Aleksandri katedraalis. 1956. a ametivaba, a-il 1957–1961 taas kirikuteenistuses Tallinna Aleksandri katedraali diakonina. 1961. a eraelus. 1964. a ülendati ülemdiakoniks. Teenis a-il 1964–1969 Tallinna Aleksandri katedraalis, a-il 1969–1979 Kuremäe kloostri. 1979. a tervislikel põhjustel erus. A-il 1979–1981 Tallinna Kaasani kog ülemdiakon. Suri 28. jaan 1984 Tallinnas. Maeti Tallinna Kaarli siselinna kalmistule. (GARF R-6991-1-410. Lk 73; EÕPT 23. septembril 1948. a; EÕPT 5. juulil 1952; Kaljukosk, A. 1975. Lk 44, 130, 134; ЖМII 1984/3. Lk 10).
83. **Poljakov, Vassili** Vassili p. Sündis 1910 Tuula piiskopkonnas diakoni pojana. Erihariduseta. Teenis a-il 1932–1935 nõukogude sõjaväes. Hiljem töötas ehituse alal Leningradis ja majanduse alal Kirovis. 1939. a mobiliseeriti nõukogude sõjaväkke. Osales Talvesõjas nõukogude poolel. 1943. a reservis. Saabus 1945. a Eestisse. 1946. a köster Jõhvis, 1948. a Narvas, 1949. a Mustvees. 1950. a pühitseti diakoniks. Teenis 14. märtsist 25. detsembrini 1950 Tallinna Aleksandri katedraalis. Siirdus 1950 Venemaale Kašira linna (Moskva obl), kus 1951. a teda pühitseti preestriks. Teenis Ivanovo piiskopkonnas, kus teda ülendati ülempreestriks. 1971. a naases Eestisse. Teenis a-il 1971–1974 Tapal. 1974. a erus. Suri 2. dets 1975 Tapal. Maeti Valga kalmistule. (GARF R-6991-1-717. Lk 35; Kaljukosk, A. 1975. Lk 130, 147)
84. **Poola, Augustin** Joanni p. Sündis 7. nov 1919 Valgas. Keskharidus. Õppis PVS-s. Sooritas 1942. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1942–1950 Kolga-Jaanis, asetäitjana Põltsamaal (1944). Töötas 1946. a samaaegselt riigitöötajana Kolga-Jaanis. Suri 26. märtsil 1953. Maeti Valga kalmistule. (ERA 1961-1-51. Lk 92; GARF R-6991-1-1098. Lk 29; Kaljukosk, A. 1975. Lk 36, 101)

85. **Pops, Artemi** Mihhaili p. Sündis 1. nov 1906 Pühalepa koguduses köstri pojana. Lõpetas Läänemaa ühisgümnaasiumi ja õppis Tartu Ülikoolis usuteaduskonnas, mis jäi lõpetamata. Köster Seli-Tõstamaal, Kastnas. 1931. a sõjaväes. Osales 1932. a vaimulikukandidaatide kursusel Tallinnas ja sooritas samal aastal vaimuliku kutseeksami. Pühitseti 1933. a diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1933–1934 Mäemõisas, a-il 1934–1938 Lelles, asetäitjana Mäemõisas (1934–1935) ja Paides (1934–1938). 1938. a ametivaba ning kooliõpetaja. A-il 1943–1945 Kõrgessaare koguduse eesnik. 1944. a sai haavata ja 1945. a ametivaba. 1946. a taas teenistuses. Teenis a-il 1946–1947 Kullamaal, a-il 1947–1963 Kallis, samaaegselt asetäitjana Tõhela-Murros, Paadremal (1949–1963), Seli-Tõstamaal (1954–1958) ja Kastnas (1954–1963). 1960 ülempreestri nimetus. 23. mail 1963 erus. Suri 2. juunil 1963. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 26, 28, 41, 47, 53, 69, 83, 118, 152)
86. **Povedski, Valeri** Vladimiri p. Sündis 16. okt 1901 Tveri piiskopkonnas praosti peres. Lõpetas 1919. a keskkooli, 1926. a Jegorjevski Elektromehaanika Tehnikumi, 1929. a Moskva Sõjaväe Tehnoloogia Kooli. 1938. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis 1942. a Poslovo külas (Orlovi oblast). 1943. a jõudis sõjapõgenikuna Eestisse. Teenis a-il 1943–1944 tagavarapreestrina Tallinna Nikolai ja a-il 1944–1947 Tallinn-Sitsi koguduses, a-il 1947–1959 Tallinna Kuremäe abikloostri, asetäitjana Tallinn-Sitsis (1947–1949), a-il 1959–1973 taas Tallinna Nikolai koguduses. 1958. a ülempreestri nimetus. Suri 13. märtsil 1973 Tallinnas. Maeti Tallinna siselinnas kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 136, 138, 143; MII 2001/10. Lk 3)
87. **Prooses, Joann** Kirilli p. Sündis 7. mail 1868 Ööriku koguduses ehitustöölise peres. Lõpetas 1886. a Tartu Õpetajate Seminaris 1 klassi. Osales 1932. a Tallinnas vaimulike kursustel. Kooliõpetaja 1886. a Rannakülas ja 1891. a Tagaveres. Köster-kooliõpetaja 1897. a Tornimäel, 1902. a Kolga-Jaanis. 1917. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1917–1918 Tallinna Issandamuutmise Peakirikus. 1918. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1918–1922 Emmastes, a-il 1922–1924 Mäemõisas, a-il 1924–1947 Laimjalas, asetäitjana Tornimäel (1935). 1940. a ülempreestri nimetus. Suri 14. juunil 1947 Laimjalas, maeti sealsamas. (ERA 1961-1-12. Lk 25; Kaljukosk, A. 1975. Lk 11, 50, 69, 156; Kaljukosk, A. 1984. Lk 25–26)
88. **Pärl, Georgi** Karpi p. Sündis 26. veebr 1880 Arusaare koguduses. Algharidus. Õppis 3 aastat Tallinna Aleksandrikoolis. Lõpetas Võru linnakooli. Köster-kooliõpetaja. Sooritas 1915. a vaimuliku kutseeksami. 1921. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1921–1937 Kihnus, a-il 1937–1957 Lihulas, asetäitjana Uue-Virtsus (1941–1942), Kullamaal (1947–1948), Märjamaal (?–1956), Velisel (1949–1951). 1940. a ülendati ülempreestriks. Suri 2. juulil 1957. Maeti Lihula kalmistule. (EÕPT 17. aug 1948. Lk 2; Kaljukosk, A. 1975. Lk 31, 41, 54, 70, 161, 167).

89. **Raavel, Vassili** Martini p. Sündis 20. aug 1895 Ööriku koguduses. Lõpetas Sankt Peterburgi Eesti Kihelkonnakooli ja 1920. a Haapsalu Õpetajate Seminari kursused. A-il 1913–1915 köster-kooliõpetaja Kõrgesaares. 1915. a rindel. 1920. a Taaliku algkooli juhataja ja köster Öörikul. 1924. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1924–1940 Muhu-Rinsis, asetäitjana Muhu-Hellamaal (1930). 1940. a ametivaba. 1942. a Piila kog eesnik. 1942. a vabastatud. 1944. a Torgu kog eesnik. 1944. a septembris viidi Saksamaale. 1945. a naases Eestisse. Teenis a-il 1945–1948 Piilas. 1946. a Saare-Muhu praost. Suri 29. aug 1948 Loona vallas. Maeti Muhu-Rinsi kalmistule. (ERA 1961-21-21. Lk 111; Kaljukosk, A. 1975. Lk 62–63, 96; Kaljukosk, A. 1984. Lk 28–29, UjaE 1983/3. Lk 8)
90. **Rahmanin, Peeter** Aleksandri p. Sündis 16. märtsil 1893 Tveri piiskopkonnas. Lõpetas Tveri VS. Osales 1914. a leitnandina I maailmasõjas. Saabiohvitsar Haapsalus. 1919. a jäi Eestisse. Laulukooride juhataja. Köster Tallinna Kaasani ja Vask-Narva kogudustes. 1937. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1937–1940 Mustvee Nikolai koguduses. 1940. a ametivaba. 1941. a tagavarapreester Tallinna Aleksandri katedraalis. 1942. a sõjavangide hooldaja vaimulik. 1945. a eraelus. 1946. a tagasi kirikuteenistuses. Teenis 1946. a Mustvee Nikolai koguduses. 1954. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1954–1962 Tallinna Aleksandri katedraalis. A-il 1955–1956 praost. 1959. a ülempreestri nimetus. Suri 13. juulil 1975 Tallinnas. Maeti Tallinna siselinna kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 64, 129; ЖМП 1984/3. Lk 10)
91. **Raid, Maritin** Martini p (**1936-ni Preimann**). Sündis 4. aug 1884. Algharidus. Köster-kooliõpetaja Märjamaal. 30. jaan 1921 pühitseti diakoniks. Teenis 1921. a Märjamaal. 6. dets 1921 pühitseti preestriks. Teenis a-il 1921–1925 Märjamaal, asetäitjana Velisel (1921–1922), 1925–1926 Seli-Tõstamaal, asetäitjana Märjamaal (1925–1930). 1930. a kooliõpetaja. 1932. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1932–1937 Karulas, asetäitjana Kaikal (1933–1934) ja Laanemetsas (1934–1935). 1937. a ametivaba. A-il 1938–1940 Penuja kog eesnik. 1940. a ametivaba. A-il 1943–1944 Türi kog eesnik. 1944. a erus. 1946. a Suislepa koguduse eesnik. Suri 12. nov 1949. Maeti Haapsalu kalmistule. (ERA 1961–1–7. Lk 53; ET 1936/41. Lk 8; Kaljukosk, A. 1975. Lk 25, 27, 48, 70, 88, 117, 159, 167; UjaE 1934/8. Lk 137)
92. **Raidla, Viktor (Vahto)** Peetri p (**enne 1936 Fjodorov**). Sündis 10. jaan 1912 Antsla koguduses. Lõpetas 1935. a PVS ja 1937. a Tallinna Pedagoogiumi. 1938. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1938–1940 Kilingi-Nõmmes. 1940. a ametivaba, kooliõpetaja. 1943. a taas kirikuteenistuses. Teenis A-il 1943–1946 Timmo koguduses. Hiljem kooliõpetaja. Suri 18. veebr 1962. Maeti Võru kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 33)
93. **Randvere, Joann** Emeliani p (**endine Rõbakov**). Sündis 23. juunil 1887 Räpina koguduses. Lõpetas 1904. a Tartu Õpetajate Seminaris ühe klassi, hiljem 1907. a sooritas kaugõppes

täiskursuse eksami. Abikooli-, hiljem kooliõpetaja. 1908. a Kuremäe kloostri köster. Sooritas 1914. a vaimuliku kutseeksami. 1916. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1916–1921 Võrus. 1921. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1921–1940 Võrus, asetäitjana Haanja-Plaanil (1921–1928), Antslas (1928–1932). 1932. a ülendati ülempreestriks. 1927–1948 Võrumaa praost. 1940. a ametivaba. Kooliõpetaja. 1941. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1941–1944 Võrus, asetäitjana Timmos (1942–1943) ja Juurus (1944), a-il 1944–1951 Võrus, 1948. a Obinitsas, a-il 1950–1951 Pärnu Issandamuutmise koguduses. 16. nov 1951 Valga kog eesnik ja Valgamaa praost. Asetäitja Mõniste-Ritiskul (1949, 1957–1958) ja Timmos (1949–1951). 1976. a erus. Suri 20. det 1976 Võrus. Maeti Võru kalmistule. (ERA 1961-1-38. Lk 62; EPNT 25. mail 1947; EÕPT 23. sept 1948, 16. det 1948, 20. mail 1949, 2. apr 1951; 20. märtsil 1952; Kaljukosk, A. 1975. Lk 8, 11–12, 22, 68, 104, 154, 171–172; Võru Praostkonna Album 1931. Lk 7)

94. **Raud, Mihhail** Simeoni p (**endine Reškin**). Sündis 30. det 1900 Venkūlas. Algharidus. Köster Venkūlas. Lõpetas 1935. a vabakuulajana PVS-i ja pühitseti diakoniks ning preestriks. Teenis a-il 1935–1944 Venkūlas, asetäitjana Narva Jumalasünnitaja (1939–1940) ja Narva Nikolai (1942–1944) kogudustes, 1944. a Arukūlas. 1944. a ametivaba. A-il 1944–1945 Hanko sõjaväepõgenike laagri vaimulik Soomes. Repatrieeritakse 1945. a Soome võimudega Eestisse. Teenis a-il 1946–1951 Juurus, asetäitjana Uue-Virtsus (1946–1951), Angerjas (1947) ja Tallinna Sitsi (1949–1952) kogudustes. 1952. a vabaks. A-il 1952–1959 Tallinna Nikolai kog eesnik. 1952. a ülendati ülempreestriks ja määrati Eesti piiskopkonna 2. sekretäriks. Hiljem Tallinna praost. Siirdus 1959. a Omski piiskopkonda. 1960. a taas Eesti piiskopkonna teenistuses. Köstri ametkohal Tallinn Sitsi (1960–1967) koguduses. A-il 1967–1985 Jõhvi kog eesnik. Suri 19. juunil 1985 Tallinnas. Maeti Tallinna siselinnas kalmistule. (EÕPT 20. märtsil 1952; GARF R-6991-1-835. Lk 90; Kaljukosk, A. 1975. Lk 7–8, 23, 74, 76, 143, 161, 166; Käsikiri Эстонская Епархия)

95. **Remberg, Feliks** Joanni p. Sündis 11. nov 1889 Tartus. Lõpetas Tartu Treffneri Gümnaasiumi. A-il 1921–1922 Tartu Ülikooli filosoofia ja teoloogia loengute vabakuulaja. Sooritas 1932. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1932–1933 tagavaradiakonina Tartu Jüri koguduses. 1933. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1933–1936 Juurus, a-il 1936–1942 Mäemõisas, a-il 1942–1948 Laiusel. 1948. a ametivaba. 1949. a taas kirikuteenistuses Jaagupi-Uduvere eesnikuna, samaaegselt hooldaja Velisel ja Märjamaal. Töötas samuti Velise kolhoosi ametnikuna. 2. aug 1949 arreteeriti ja karistati Eesti NSV Ülemkohtu otsusega 4. okt 1949 VNFSV KrK (1926) §58–59 järgi 10-aastase vabaduskaotusega. Karistust kandis Vasalemma vangilaagris. 1949. a vabastati ja siirdus taas kirikuteenistusse. Teenis a-il 1949–1950 Jaagupi-Uduvere koguduses, a-il 1966–1974

- Haapsalus, asetäitjana Väike-Lähtus (1966–1969). 1967. a ülempreestri nimetus. 1974. a erus. Suri 17. märtsil 1975 Tartus. Maeti Tartu Uspenski kalmistule. (ERA 1961-1-7. Lk 53; Kaljukosk, A. 1975. Lk 13, 20, 22, 51, 69, 151, 173; SM 130-6147)
96. **Ridiger, Aleksei** Mihhaili p (**patriarh Aleksius II**). Sündis 23. veebr 1926 Tallinnas. Lõpetas Tallinna Vene Gümnaasiumi. 1946. a köster Tallinna Siimeoni ja 1947. a Tallinna Kaasani koguduses. Lõpetas 1949. a Leningradi VSi ja 1953. a Leningradi Vaimuliku Akadeemia usuteaduse kandidaadina. 1950. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1950–1958 Jõhvis, asetäitjana Jaamas (1956–1959), a-il 1957–1961 Tartu Uspenski peakirikus Tartumaa praostina. 1958. a ülendati ülempreestriks. A-il 1959–1961 Tartu- ja Viljandimaa praost. Mungastati 3. märtsil 1961 ja pühitseti 3. sept 1961 Tallinna ja Eesti piiskopiks. 1964. a ülempiiskop, 1968. a metropoliit, 1984. a usuteaduse doktor, 1986. a Leningradi-Novgorodi metropoliit. 1990. a valiti Moskva ja kogu Venemaa patriarhiks. (GARF R-6991-1-717. Lk 80; Kaljukosk, A. 1975. Lk 19, 23; Tallinna ja Eesti metropoliidi Aleksius 50. sünnipäev. Lk 3; Патриарх Алексей II 1999. Lk 444–454; ЖМП 1961/10. Lk 13, 1984/10. Lk 10, 1990/9. Lk 40, 1994/2. Lk 41, 1984/7. Lk 7)
97. **Ridiger, Mihhail** Aleksandri p. Sündis 28. mail 1902 Sankt Peterburis. I maailmasõja põgenik. Lõpetas Haapsalu emigrantide gümnaasiumi. Läbis 1938. a vaimulike kursused Tallinnas. 1940. a pühitseti diakoniks. Teenis a-il 1941–1942 Tallinna Siimeoni koguduses. 1942. a siirdus Moskva patriarhaadi alluvusse. 1942. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1942–1945 Tallinna Siimeoni koguduses, a-il 1945–1946 Tallinna Aleksandri katedraalis, a-il 1946–1962 Tallinna Kaasani koguduses. 1958. a ülempreestri nimetus. Suri 9. mail 1962 Tallinnas. Maeti Tallinna siselinnas kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 129, 140–141; ЖМП 1962/7. Lk 41)
98. **Riisik, Aleksander** Peetri p. Sündis 20. jaan 1905 Reomäe koguduses. Lõpetas 1940. a Tallinna Õhtukolledži. Sooritas 1942. a vaimuliku kutseeksami ning pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis 1942. a ülemääralsena preestrina Tallinna Issandamuutmise peakirikus, a-il 1942–1956 Leisis, samaaegselt asetäitjana Metskülas, Öörikul (1943–1944, 1947–1948), 1956–1971 Muhu-Hellamaal, samaaegselt asetäitjana Muhu-Rinsis, Reomäel (1955–1971). 1960. a ülempreestri nimetus. Suri 4. aug 1971. Maeti Reomäe kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 53, 62–63, 133; Kaljukosk, A. 1984. Lk 30; UjaE 1983/3. Lk 8)
99. **Ristkokk, Andrei** Mihhaili p. Sündis 23. jaan 1881 Muhu-Hellamaa koguduses. Lõpetas 1900. a Riia VS 1 klassi. Köster-kooliõpetaja 1902. a Kabalas, 1905. a Valga Nikolai kirikus, 1907. a Muhu-Hellamaal, 1908. a ametivaba, 1909. a Valga Nikolai kirikus, 1912. a Karulas, 1913. a Haapsalus, 1916. a sõjaväes, 1918. a Valgamaa asjaajaja, hiljem kooliõpetaja. 1927. a erus. 1930. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1930–1932 Paides, a-il 1932–1939

- Viljandis, asetäitjana Paides (1932–1933), Suure-Jaanis (1933–1938), 1939. a Kallis, asetäitjana Paadremal (1939–1940), 1940. a ametivaba. 1941. a Pärnu Katarina kiriku kohusetäitja, hiljem 1942–1950 eesnik sealsamas, asetäitjana Sindis (1941–1942). 1944. a ülempreester. Suri 15. märtsil 1950 Pärnus. Maeti Pärnu Alevi kalmistule. (ERA 1961-1-29. Lk 8; ERA 1961-1-33. Lk 32; GARF R-6991-1-717. Lk 32; Kaljukosk, A. 1975. Lk 83, 168; Kaljukosk, A. 1984. Lk 31; UjaE 1983/3. Lk 8)
100. **Romanov, Sergei** Siso p. Sündis 13. juulil 1885 Pihkvas. Lõpetas Pihkva VS 3 klassi. Köster Pihkvas ja Kuljes. 1925. a Petseri kaupluse juhataja. 1942. a pühitseti diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1942–1943 Varnjas, samaaegselt asetäitjana Piirisaarel, a-il 1943–1944 Narva Issandamuutmise katedraalis, a-il 1944–1947 Tallinna Nikolai koguduses, a-il 1948–1951 Kuremäe kloostriks, a-il 1951–1954 Lohusuus. Suri 10. märtsil 1954. Maeti Tartu Uspenski kalmistule. (ERA 1961-1-53. Lk 38; Kaljukosk, A. 1975. Lk 43, 56, 72, 97, 138, 164)
101. **Rožkov, Aleksander** Nikita p. Sündis 1893. a Tomski piiskopkonnas. Lõpetas 1903. a algkooli, hiljem Tomski reaalkooli. 1916. a sõjaväes vaimuliku orkestri kapellmeister. 1917. a reservis. Lõpetas 1921. a Siberi Rahvakonservatooriumi. A-il 1936–1942 Leningradi muusikakooli töötaja. 1942. a sõjaväes Punaarmee ansambli kunstilise juhina. 1944. a reservis, asus tööle õpetajana. 1950. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis 2. preestrina a-il 1950–1952 Kuremäe kloostriks. Siirdus 1952. a Leningradi piiskopkonda. (GARF R-6991-1-717. Lk 32–33; GARF R-6991-1-968. Lk 103; ERA 1961-1-29. Lk 3; ERA 1961-1-33. Lk 8; 1961-1.42. Lk 35)
102. **Rotkovski, Andrei** Nikolai p. Sündis 27. aug 1887 Sankt Peterburis diakoni pojana. Lõpetas SPVS 3 klassi. Köster. Pühitseti 1916. a diakoniks ja 1917. a preestriks. Teenis Sankt Peterburgi metropoolias. Jõudis I maailmasõja põgenikuna Eestisse. Teenis a-il 1920–1938 Olga-Ristil, a-il 1938–1952 Alajõel ja a-il 1952–1960 Tallinna Sitsi koguduses. Suri 2. veebr 1960. a Tallinnas. Maeti Tallinna siselinna kalmistule. (EPT 2. märtsil 1953. Lk 2; Kaljukosk, A. 1975. Lk 5, 81, 143)
103. **Ruus, Augustin** Peetri p. Sündis 11. veebr 1900 Alulinnas (Aluksne). Lõpetas Pihkva Gümnaasiumi. Õppis 1 aasta Pihkva VS. Sooritas 1940. a vaimuliku kutseeksami ning pühitseti diakoniks ja seejärel preestriks. Teenis a-il 1940–1943 Öörikus, asetäitjana Levalas (1941–1942) ja Tornimäel (1941–1942), a-il 1943–1946 Mõniste-Ritsikul, a-il 1946–1947 Antslas, 1947. a Pühalepas, samaaegselt asetäitjana Emmastes ja Kõrgessaares, seejärel Haapsalus, samaaegselt asetäitjana Vormsil ja Väike-Lähtus, a-il 1947–1949 Kilingi-Nõmmel, samaaegselt asetäitjana Mõisakülas. Loobus 1949. a vaimulikuseisusest ja läks üle

luteri kirikusse. Tegutses luteri vaimulikuna. Suri 20. nov 1967, maeti Tartu Jüri kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 8, 32–33, 54, 68, 106, 156, 176)

104. **Saharov, Aleksander** Aleksandri p. Sündis 24. juulil 1873 Kaluga piiskopkonnas preestri peres. Lõpetas Kaluga VSi 3 klassi. Pühitseti 1896. a diakoniks. Teenis diakonina Kaluga ja Pihkva piiskopkondades. 1910. a ülendati ülemdiakoniks. I maailmasõja keerises saabus Eestisse. Teenis a-il 1920–1950 Tallinna Nikolai koguduses. 1953. a erus nõrga tervise ja vanuse tõttu. Suri 16. märtsil 1956 Tallinnas, maeti Tallinna siselinna kalmistule. (ERA 1961-1-48. Lk 72; Kaljukosk, A. 1975. Lk 139)
105. **Samon, Dionissi** Kosma p. Sündis 30. sept 1871 Vändras köstri peres. Lõpetas Riia VS-i. Köster-kooliõpetaja Sadukülas. Pühitseti 1896 diakoniks ja seejärel preestriks. Teenis a-il 1896–1897 Sadukülas, a-il 1897–1919 Leisis. Siirdus 1919. a riigiteenistusse. Eesti piiskopkonna nõukogu sekretär ja a-il 1920–1940 EAÕKi Sinodi sekretär. 1921. a ülempreester. A-il 1921–1938 Tallinn-Kopli kog eesnik. 1938. a erus. A-il 1944–1947 Tallinn-Nõmme koguduse ülemäärane vaimulik. 1947. a Tallinna Andrease koguduse eesnik. A-il 1947–1950 Tallinna Issandamuutmise Peakiriku ülemäärane vaimulik. Suri 22. juulil 1950 Tallinnas, maeti Tallinna siselinna kalmistule. (ET 1936/24–25. Lk 5; Kaljukosk, A. 1975. Lk 52, 113, 142–143; UjaE 1931/8. Lk 4)
106. **Sarv, Jakob** Peetri p (**iguumen Laatsar**). Sündis 24. apr 1907 Tännassilma koguduses. Keskhariidus. Köster Tännassilmas ja Penujas. 1931. a Tartu Ülikooli usuteaduskonna vabakuulaja. Sooritas 1931. a vaimuliku kutseeksami. 1932. a pühitseti diakoniks ja seejärel preestriks. 1934. a mungarüü kandja, 1936. a kuuletusvend Petseri kloostriks. Teenis a-il 1936–1937 Mõlas, a-il 1937–1941 Märjamaal. 1941. a mungastati ja pühitseti diakoniks. Teenis munkpreestrina a-il 1941–1942 Mõlas, a-il 1942–1944 Paides, asetäitjana Juurus ja a-il 1942–1943 Türis, 1944–1951 Luhamaal, seejärel Kastnas, a-il 1947–1948 Värskas, asetäitjana Meeksis (1949–1951). Siirdus 1951. a Pihkva piiskopkonda, astus Petseri kloostri vennaskonda. 1951. a tagasi Ilmjärvel, samaaegselt asetäitjana Kastolatsis, Prangli-Maaritsas, Rannus, Rõngus, Suislepas, Valgas, Haanja-Plaanis ja Timmos, a-il 1951–1952 Mõisakülas, samaaegselt asetäitjana Toris, 1952. a Tallinna Aleksandri katedraalis, asetäitjana Sindis (1952–1954). 1952. a iguumen. Teenis 1952. a Tapal ja Juurus, a-il 1952–1953 Kuremäe kloostriks, a-il 1953–1954 Tartu Aleksandri koguduses, a-il 1954–1955 Räpinas, samaaegselt asetäitjana Võnnu-Kärsas. 1955. a siirdus Pihkva piiskopkonda. Teenis a-il 1955–1960 Kolpinos. 1960. a naases Eesti piiskopkonda. Teenis a-il 1960–1961 Tännassilmas, samaaegselt asetäitjana Kolga-Jaanis, 1961. a Alajõel, a-il 1962–1969 Vasknarvas, asetäitjana Türil (1968). Suri 8. juulil 1969, maeti Märjamaa kalmistule. (GARF R-6991-1-835. Lk 18;

- Kaljuskosk, A. 1975. Lk 5, 15, 22, 29, 36, 38, 43, 57, 60, 66–67, 70, 84, 99, 107, 112–113, 120, 122, 129, 147–148, 154, 158–159, 170, 175)
107. **Savin, Valentin**, Vassili p. Sündis 2. sept 1913 Peterburi metropoolias kõstri pojana. Pärast gümnaasiumihariduse omandamist lõpetas 1937. a Petseri VS-i. 1940. a pühitseti diakoniks ja seejärel preestriks. Teenis 1940. a Satserinnas. 1940. a ametivaba. 1943. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1943–1944 Lisjes, 1944. a Möla Onufri ja a-il 1944–1945 Petseri 40 Usukannataja kirikus. A-il 1945–1954 Räpinas, samaaegselt asetäitjana Võõpsus ja Mehikoormas ning Piirisaarel (1954) ja Võnnu-Kärsal (1954), a-il 1954–1994 Valga peakirikus, asetäitjana Laanemetsas (1957–1966), Suislepas (1959), Priipalus (1970–1978 ja 1981–1994), Ilmjärvel (1973–1994) ja Laatres (1973–1978 ja 1981–1983). 1960. a ülempreester. 1981. a mitrakandmise õigus. 1993. a siirdus EAÕKi. Suri 29. apr 1994, maeti Valga kalmistule. (UjaE 1996/2. Lk 42–44)
108. **Selivanov, Grigori** Dmitri p. Sündis 13. veebr 1902 Venemaal. Lõpetas Leningradi Ülikooli. II maailmasõja põgenik. 1943. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks ja ülempreestriks. Teenis Tallinna Siimeoni kirikus, a-il 1945–1946 Tallinna Aleksandri katedraalis. Siirdus 1946. a õppima LVAsse, mille lõpetas 1950. a kandidaadikraadiga. Teenis Leningradi metropoolias (Bargolovos). 1960. a erus. Suri 10. apr. 1984 Leningradis. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 129)
109. **Sidorov, Aleksander** Nikolai p. Sündis 8. aug 1900 Narvas. Algharidus. A-il 1913–1928 Narva Grigorjevi trükikoja töötaja ja a-il 1928–1944 kalur. 1944. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina 1944. a Narva Issandamuutmise katedraalis ja Tallinna kalmistu koguduses, a-il 1944–1948 Narva Kreenholmi peakirikus. 1948. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1948–1979 Narva-Jõesuus. 1959. a ülempreester. Suri 10. okt 1979 Narva-Jõesuus. Maeti Narva-Jõesuu kalmistule. (GARF R-6991-1-410. Lk 73; Kaljukosk, A. 1975. Lk 76, 136)
110. **Sokolov, Pavel** Joosepi p. Sündis 21. dets 1899 Tartus kõstri pojana. Keskharidus. Piirisaare kog kõster. Sooritas 1933. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1933–1935 Märjamaal, samaaegselt asetäitjana Velisel, a-il 1935–1936 Antslas, samaaegselt asetäitjana Kaikal, a-il 1936–1949 Pootsi-Kõpus, asetäitjana Kihnus (1937–1938), a-il 1940–1944 Jõõpres, a-il 1942–1951 Sindis, asetäitjana Toris (1947–1951), a-il 1951–1954 Vask-Narvas, a-il 1958–1965 Jõhvis, asetäitjana Vasknarvas (1956–1962). 1964. a erus. A-il 1968–1971 Kohtla-Järve kog eesnik. Suri 23. okt 1971. Maeti Kuremäe kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 8, 23–25, 32, 70, 98, 120, 155, 165, 167)
111. **Stratonovitš, Joann** Nikolai p. Sündis 19. juulil 1872 Mogiljovi piiskopkonnas preestri peres. Lõpetas Mogiljovi VS ja asus kõstrina kirikuteenistusse. 1897. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis Mogiljovis. 1907. a sõjaväevaimulik. 1912. a Jamburgis. Saabus

- I maailmasõja põgenikuna Eestisse. Teenis a-il 1919–1922 Tallinna Koplis. Ülempreester. 1922. a tagavaravaimulik. A-il 1926–1940 Tallinna Sitsi kog ja a-il 1940–1946 Tallinna Nikolai kog eesnik, asetäitjana Tallinn-Nõmmel (1941–1942). 1946. a mitra kandmise õigus. A-il 1946–1950 Tallinna Aleksandri katedraali vanempreester ja 1950. a Narva Kreenholmi peakiriku eesnik. Suri 15. dets 1950, maeti Petseri kloostri koobastikku. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 75, 129, 138, 142–143)
112. **Šarin Joann** Andrei p. Sünd 12. apr 1903 Lohusuu koguduses. Algharidus. Köster Alajõel, hiljem Lohusuus. 1948. a pühitseti diakoniks. Teenis kösterdiakonina a-il 1947–1952 Lohusuus ja a-il 1952–1953 Tallinna Siimeoni koguduses. 1953. a ametivaba. A-il 1971–1975 Tallinna Kaasani diakon. Suri 30. mail 1975. Maeti Tallinna Pärnamäe kalmistule (GARF 6991-1-410. Lk 11; Kaljukosk, A. 1975. Lk 56, 141).
113. **Zadvinski, Nikolai** Vassili p. Sündis 3. mail 1890 Pihkva piiskopkonnas. Lõpetas 1908. a Pihkva kõstrite kooli. Köster Pihkva piiskopkonnas. Sooritas 1911. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks. I maailmasõja põgenik. 1920. a Krivasoo (Kriuša) kog diakon. Hiljem ametivaba. A-il 192–1944 Narva Kolmainu ja a-il 1944–1953 Pärnu Katarina koguduse kösterdiakon. Suri 22. jaan 1953. Maeti Pärnu Alevi kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 75, 103)
114. **Zahharov, Aleksander** Filippi p. Sündis 11. sept 1883 Pihkva piiskopkonnas. Algharidus. Köster Pihkva piiskopkonnas. 1911. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina Pihkva Varlaami koguduses. Hiljem ülendati ülemdiakoniks. A-il 1920–1940 Narva Jaanlinna kog ülemdiakon. 1940. a ametivaba. 1941. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1941–1944 Narva naiskloostri, a-il 1945–1947 Kuremäe kloostri, a-il 1947–1948 Mustvee Nikolai koguduses. Agusalu kabeli taastamise eestvedaja ja vaimulik a-il 1948–1951. A-il 1951–1952 Kuremäe naiskloostri hooldaja-vaimulik ja a-il 1952–1953 Nina kog eesnik. 1953. a erus. Hiljem taas kirikuteenistuses. Teenis Kuremäe kloostri hooldaja-vaimulikuna. 1963. a ülempreester. Suri 24. veebr 1975. Maeti Kuremäe kalmistule. (GARF R-6991-1-1098. Lk 29; Kaljukosk, A. 1975. Lk 5, 43, 74–75)
115. **Talomees, William (Vilemon)** Jaani p. Sündis 28. mail 1903 Kähris. Lõpetas Tartus gümnaasiumi ja kuulas Tartu Ülikooli usuteaduskonna loenguid. Pühitseti 1929. a diakoniks, seejärel preestrik. Vaimuliku kutseeksami sooritas 1932. a. Teenis a-il 1929–1935 Kergus, asetäitjana Jaagupi-Uduveres (1932–1933), a-il 1935–1938 Tornimäel, a-il 1938–1940 Jõõpres, a-il 1940–1949 Kähris, asetäitjana Prangli-Maaritsas (1940), Timmos (1945–1949), Haanja-Plaanil (1943–1949), Võnnu-Kärsal (1943–1944), a-il 1949–1989 Obinitsas. Obinitsa uue kirikuhoone ehituse (1949–1951) eestvedaja. 1949. a ülempreester. 1954. a mitra kandmise õigus. Võru praost. Suri 2. okt 1989 Võrus. Maeti Tallinna siselinna kalmistule.

- (Kaljukosk, A. 1975. Lk 12, 20, 24, 31, 47, 99, 154, 156, 170; ЖМII 1989/6. Lk 45; ЖМII 1990/6. Lk 38)
116. **Tamm, Eugen** Martini p. Sündis 15. märtsil 1917 Valgas. Lõpetas 1940. a PVS-i. 1942. a pühitseti diakoniks. Ülemdiakon. 1942. a Tallinna Aleksandri katedraalis. Teenis diakonina ja pühitseti preestriks. Teenis a-il 1942–1947 Suure-Jaanis, samaaegselt asetäitjana Kaansoos. Samaaegselt Suure-Jaani TK kommunaalosakonna raamatupidaja. A-il 1947–1956 Muhu-Hellamaal, asetäitjana Muhu-Rinsis (1947–1948) ja Uue-Virstus (1951–1956). 1956. a läks üle metodistikirikusse ja samal aastal patriarh Aleksius I kaotas tema vaimulikupühitsuse. Suri 1993. a Põltsamaal. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 24, 62–63, 123, 130)
117. **Tamm, Joann** Martini p. Sündis 2. märtsil 1893 Laiuse kihelkonnas. Lõpetas Riia vaimuliku kooli 3 klassi ja Narva Gümnaasiumi. Köster Surjus. A-il 1914–1917 sõjaväes. Osales Vabadussõjas. Sooritas 1920. a vaimuliku kutseeksami ja 1921. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1921–1932 Paadremal, asetäitjana Kallis ja Kastnas (1931–1932) ning Uue-Virtsus (1931), a-il 1932–1935 Kallis, a-il 1935–1940 Laiksaares. 1940. a ametivaba. A-il 1941–1952 Laiksaare kog eesnik, asetäitja Häädemeestes (1945–1947), Kilingi-Nõmmes (1949–1952), Treimanis (1945–1952). Siirdus 1952. a Leningradi metropooliasse. Teenis Petrozavodskis. Suri 5. mail 1972 Pärnus. Maeti Paadrema kalmistule. (GARF R-6991-1-1098. Lk 28; Kaljukosk, A. 1975. Lk 15, 26, 28, 33, 50, 83)
118. **Tamm, Peeter** Aleksei p (**endine Veretinski**). Sündis 25. jaan 1901 Obinitsa koguduses Veretina külas. Lõpetas 1918. a Pihkva VSi 2 klassi. 1919. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina Tallinna Kopli koguduses. 1932. a pühitseti preestriks. Teenis 1932–1938 Haanja-Plaanil, asetäitjana Luhamaal (1932–1936), a-il 1938–1940 Kähris, asetäitjana Haanja-Plaanil (1938–1940) ja Luhamaal (1943–1944), hooldaja-vaimulikuna Petseris ja Võrus (1940–1941), a-il 1941–1948 Obinitsas, asetäitjana Meeksis (1945–1948), Võrus (1947). 1947. a lühikest aega Värskas kog ja 1948. a Võru kog eesnik. Samal aastal Laimjala kogu eesnik, asetäitjana Mustjalas ja Piilas. A-il 1948–1958 Tahkurannas, asetäitjana Surjus, Jõõpres (1951–1956), Sindis (1956). 1958. a ülempreester. Siirdus 1958. a Pihkva piiskopkonda. Mitra kandmise õigus. Suri 19. sept 1971 Valgas. Maeti Obinitsas. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 12, 47, 57, 80, 175, ЖМII 1972/7. Lk 35, UjE 1973/1. Lk 22)
119. **Tammistu, Vassili** Konstantini p (**endine Russ**). Sündis 7. okt 1873 Ööriku koguduses. Lõpetas 1895. a Riia VS 4 klassi. Köster-kooliõpetaja 1895. a Nursi abikoolis, 1896. a Sadukülas, 1897. a Ninal, 1899. a Piirisaarel, 1902. a Seli-Tõstamaal. 1906. a Nina kihelkonnakooli õpetaja. 1911. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1911–1913 Levalas, a-il 1913–1921 Laimjalas, asetäitjana Reomäel (1915–1818), a-il 1921–1940 Torgus. 1940. a ametivaba. 1942. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1942–1945 Mustjalas,

- a-il 1945–1955 Reomäel, asetäitjana Kuressaares (1952–1954) Ülempreester. Suri 3. apr 1955. Maeti Kingissepa ehk Kuressaare kalmistule. (Kaljukosk, A. 1984. Lk 40).
120. **Tang, Roman** Joanni p (**piiskop Roman**). Sünd 3. okt 1893 Kuressaares. Lõpetas 1909. a Kuressaare Linnakooli ja omandas 1916. a Moskvas keskhariduse. Töötass a-il 1927–1931 Jõhvi kohtuameti sekretärina. Sooritas 1931. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti abielutult diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1931–1933 tagavaravaimulikuna Jõhvis, asetäitjana Orul (1931–1933), a-il 1933–1940 Kuremäe kloostriks, 1940. a Petseri kloostriks, a-il 1940–1950 Jõhvis, asetäitjana Kohtla-Järvel (1941). 1943. a ülempreester. Töötas 1946. a Jõhvi kalaartelli raamatupidajana. 1949. a Viru-Jõhvi ringkonna valvaja. Mungastati 17. märtsil 1950 patriarh Aleksius I määruse kohaselt. Ülendati 15. apr 1950 arhimandriidiks ning sama aasta 15. apr nimetati piiskopiks. 16. apr 1950 pühitseti Leningradi metropoolia Tallinna piiskopiks. A-il 1951–1955 Tallinna ja Eesti piiskop, a-il 1955–1956 Leningradi metropoolia Luuga piiskop, a-il 1956–1958 Ivanovo ja Kinešma piiskop, a-il 1958–1959 Kurski ja Belgorodi piiskop, a-il 1959–1963 Vilniuse ja Leedu ülempiiskop ning Vilniuse Pühavaimu kloostri pühitseja arhimandriit. Suri 18. juulil 1963. Maeti Vilniuse Pühavaimu kloostri peakirikusse. (GARF 6991-1-110. Lk 36; Kaljukosk, A. 1984, Lk 40–41; ЖМП 1950/5. Lk 14; 1963/9, Lk 25; В Псково-Печерском монастыре 1998. Lk 123)
121. **Tapp, Mihhail** Joanni p. Sündis 25. märtsil 1904 Kihnus kapteni peres. Lõpetas 1918. a kihelkonnakooli. Sooritas 1932. a vaimuliku kutseeksami. Köster 1921. a Kihnus. 1925. a ametivaba. 1928. a köster Pootsi-Kõpus. 1933. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1933–1935 Pootsi-Kõpus, asetäitjana Seli-Tõstamaal (1934–1935), a-il 1935–1938 Laanemetsas, asetäitjana Antslas (1935), Karulas (1935), a-il 1938–1943 Kihnus, a-il 1943–1948 Paadremal, asetäitjana Tõhela-Murros (1943), Kallis (1944–1947), Kastnas (1947–1948). Vahistatakse 9. dets 1948 ja saadeti asumisele. Karistust kandis Arhangeliski ja Kuibõševi oblastite vangilaagrites. Vabastati 1955. a haiguse tõttu. Teenis a-il 1956–1978 Uue-Virtsus, asetäitjana Lihulas (1957–1962), Kallis (1963–1985), Kastnas (1963–1985), 1963–1989 Paadremal. 1963. a ülempreester. 1989. a erus. Suri 18. veebr 1990 Paadremal. Maeti Paadrema kalmistule. (Kaljukosk, A. 1984. Lk 63, UjE 1990/1, 46; ЖМП 1990/8. Lk 45)
122. **Tarkmees, Aleksander** Aado p. Sündis 21. märtsil 1911 Vilniuses. Teenis a-il 1933–1934 Eesti kaitseväes. Hiljem töötas a-il 1933–1946 Eesti raudteel. Lõpetas 1948. a Leningradi VSi ja 1952. a Leningradi VA kandidaadikraadiga. 1947. a pühitseti diakoniks ja 1948. a preestriks. Teenis a-il 1948–1941 Õorikul, asetäitjana Pühalepas (1949–1950), a-il 1951–1956 Haapsalus, asetäitjana samaaegselt Mäemõisas ja Väike-Lähtrus, Sindis (1954), Velisel (1954–1955), Toris (1956), Märjamaal (1954–1956). Siirdus 1956. a Taškendi piiskopkonda.

1959. a. ülempreester. 1961. a. Narva Kreenholmi peakiriku vaimulik, asetäitjana Alajõel (1962–1963). A-il 1978–1979 Tapa kog. eesnik, asetäitjana Laatra ja Priipalus (1978–1981). 1981. a. erus. Suri 3. nov 1984 Narvas. Maeti Kuremäe kalmistule. (GARF 6991-1-410. Lk 10; Kaljukosk, A. 1984. Lk 61; Kaljukosk, A. 1975. Lk 13, 176)
123. **Tihomirov, Aleksander**. Sündis 1. aug 1878 Novgorodi piiskopkonnas preestri pojana. Lõpetas 1902 Peterburi VSi. 1906. a. pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis Peterburi metropoolias. Saabub I maailmasõja põgenikuna Eestisse. 1920. a. kooliõpetaja Narvas. 1924. a. Narva piiskopkonna ja Võru praostkonna käsundusvaimulik. Ülempreester. Teenis a-il 1924–1928 Narva-Jõesuus, 1929–? Sillamäel. 1937. a. ametivaba. 1945. a. erus. A-il 1946–1947 Kiviõli kog. eesnik. Hiljem Kiviõli vabriku väravavaht. Suri 1952. a. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 77, 120).
124. **Timofejev, Jakov** Timofei p. Sündis 14. okt 1887 Pihkva piiskopkonnas. Algharidus. Petseri kloostri kuuletuja ja alamdiakon. 1919. a. Eestis. Köster Orul. 1920. a. köster Narva naiskloostri, 1925. a. Narva Jaanlinna ja 1926. a. Narva Vladimiri koguduses. 1926. a. pühitseti diakoniks. Teenis Narva Issandamuutmise katedraalis. 1943. a. ülemdiakon. 1944. a. pühitseti preestriks. Oli Narva Kolmainu koguduse vaimulik ja osales elavalt koguduse taastamisel. Teenis a-il 1945–1961 Narva Kreenholmi peakirikus, asetäitjana Narva-Jõesuus. 1950. a. Narva Kreenholmi peakiriku 2. preester. 1958. a. ülempreester. Suri 23. nov 1961. Maeti Narva Jaanilinnas. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 75).
125. **Tints, Karp** Toomase p. Sündis 4. märtsil 1890 Häädemeeste koguduses. Lõpetas RVSi. 1912. a. pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1912–1915 Tännassilmas, a-il 1915–1921 Mõnnustes, a-il 1921–1927 Laiksaares. 1927. a. ametivaba. A-il 1931–1940 Petseri Barbara kog. eesnik. 1935. a. ülempreester. 1940. a. ametivaba. A-il 1942–1944 Valga Issidori peakiriku eesnik. 1944. a. ametivaba. 1946. a. taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1946–1951 Urustel, samaaegselt asetäitjana Jõõpres. Siirdus 1951. a. Vologda piiskopkonda. Naases 1960. a. Eesti piiskopkonda. Teenis a-il 1960–1973 Kiviõlis. 1962. a. mitra kandmise õigus. 1973. a. erus. Suri 8. märtsil 1975. Maeti Lüganuse kalmistule. (ET 1937/23. Lk 297; ET 1940/5. Lk 70; Kaljukosk, A. 1975. Lk 50, 69, 94, 158, 161).
126. **Titetkin, Georgi** Ilja p (**munkpreester Benjamin**). Sündis 22. aug 1917 Rjazani piiskopkonnas. Algharidus. Teenis a-il 1941–1944 nõukogude sõjaväes. Lõpetas 1948. a. Moskva VSi. 1948. a. mungastati ja pühitseti preestriks. Teenis Jaroslavli piiskopkonnas. 1949. a. Petseri kloostri ja Loositsa segakoguduses. 1951. a. Eesti piiskopkonnas. Teenis a-il 1951–1952 Tallinna Nikolai koguduses. Siirdus 1952. a. Leningradi VA-sse. Suri 1966. a. (GARF R-6991-1-835. Lk 101; Kaljukosk, A. 1975. Lk 138)

127. **Toompuu, Aleksander** Karli p (**ka Toom**). Sündis 6. dets 1887 Muhus. Lõpetas Kuressaare Kihelkonnakooli. A-il 1906–1910 kooliõpetaja Panga abikoolis. Köster-kooliõpetaja a-il 1914–1918 Öörikul. 1918. a kooliõpetaja. 1923. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1923–1930 Uue-Virtsus. 1930. a kaotati tema vaimulik seisus. Tegutses eraelus turbatööstuse töölisena, hiljem a-il 1937–1939 Kiviõli ehituse alal. 1941. a vahistati Saksa võimude poolt. Vangis kuni 1942. a. Hiljem töötas jahuveski juhatajana. 1948. a ennistati vaimulikuseisusse. Teenis a-il 1948–1951 Seli-Tõstamaal, samaaegselt Kastnas. 1950. a vali noomitus, 1951. a ametivaba. Siirdus 1954. a Läti piiskopkonda. Teenis Alulinnas (Aluksnes), samaaegselt Vana-Laitsnas (Veclaicenes). Hiljem erus. Suri 11 veebr 1961. Maeti Türi kalmistule. (GARF R-6991-1-410. Lk 74; ERA 1961-1-29. Lk 6; Kaljukosk, A. 1975. Lk 118; Kaljukosk, A. 1984. L 42–43; UjaE 1984/3. Lk 10)
128. **Troitski, Aleksander** Aleksei p. Sündis 2. apr 1871 Peterburis. Lõpetas RVSi. Köster Riias ja Vasknarvas. 1896. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis 1896. a Piirisaarel, a-il 1896–1899 Varnjal, a-il 1899–1912 Alajõel, 1912. a Piirisaarel. 1912. a ametivaba. 1913. a mereväe laevastiku kaplan. 1918. a tagasi Eestis. Kooliõpetaja Alajõel. A-il 1924–1947 Tallinna Kuremäe abikloostri vaimulik. 1926. a ülempreester. Suri 14. juulil 1947. Maeti Tallinna siselinnas kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 97, 164)
129. **Täht, Vitali** Augustini p. Sündis 3. dets 1898 Peterburis. 1912. a gümnaasiumiharidus. Köster Petrogradis. Saabus 1920. a sõjapõgenikuna Eestisse. Kuulas Tartu Ülikooli usuteaduskonna loenguid. Köster Laatres. 1934. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1934–1936 Laatres. 1936. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1936–1939 Kärkna-Lähtes, samaaegselt asetäitjana Sadukülas, a-il 1937–1940 Vasknarvas, a-il 1940–1948 Tartu Uspenski peakirikus, a-il 1948–1950 Mustvee Nikolai ja a-il 1950–1963 Tallinna Siimeoni koguduses. 1963. a erus. A-il 1970–1973 Tallinna Kaasani kog vaimulik. 1973. a erus. Suri 23. aug 1973. Maeti Tartu Uspenski kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 48–49, 64, 113, 140, 149, 165; UjaE 1934/2. Lk 28)
130. **Uibokand, Joann** Joanni p (**endine Beztsennõi**). Sündis 1880. a Võrumaal. Algharidus. Raudteetöötaja, samaaegselt köster Vändras. 1943. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1943–1949 Vändras, a-il 1950–1951 Paadremal, a-il 1951–1954 Seli-Tõstamaal, samaaegselt asetäitjana Kastnas. Suri 4. veebr 1954. Maeti Seli-Tõstamaa kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 83, 118, 174)
131. **Uljanov, Serafim** Mihhaili p. Sündis 2. veebr 1906 Narvas. Lõpetas Tallinna I gümnaasiumi. Õppis Pariisi Ülikoolis ehitust, mis jäi haiguse tõttu lõpetamata. Sooritas 1953. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis asetäitjana Kuremäe Tallinna abikloostri. Vahistati 12. märtsil 1953 ja karistati 30. mail 1953 VNFSV

- Novgorodi oblastikohtu otsusega KrK (1926) §58–10 järgi 25-aastase vabaduskaotusega. Karistust vähendati 6 aastani. Karistust kandis Novgorodi oblasti Borovitši vangilaagris. Vabastati ennetähtaegselt 1955. a haiguse tõttu. Suri 8. okt 1955. Maeti Tallinna Rahumäe kalmistule. (VNFSM kiri 29. aug 1996. a nr 34/3/3-1520200000; UjaE)
132. **Uudelepp, Aleksander** Aleksandri p. (**endine Beztseñnõi**). Sündis 6. juulil 1883 Tallinnas. Lõpetas 1900. a Tallinna gümnaasiumi. Köster Piirisaarel, Tapal, Rakveres. 1911. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1911–1916 Narva Kreenholmi peakirikus, a-il 1916–1918 Tallinna Aleksandri katedraalis, a-il 1918–1924 Tallinna Issandamuutmise peakirikus. 1924. a ametivaba. A-il 1927–1933 köster-diakon Tallinn-Kopli koguduses. 1933. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1933–1936 Tallinn-Kopli koguduses, asetäitjana Märjamaal, a-il 1938–1940 Lelles, samaaegselt asetäitjana Paides. 1940. a ametivaba. A-il 1942–1957 Pootsi-Kõpus, asetäitjana Kihnus, Kastnas, Seli-Tõstamaal, Sindis. 1952. a ülempreester. 1957. a erus. Suri 21. juunil 1958. Maeti Tallinna siselinna kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 76, 129, 142)
133. **Vaher, Joann** Joanni p. Sündis 22. mail 1905 Ilmjärve koguduses. Keskhariidus. Tartu Ülikooli usuteaduskonna õigeusu õppetooli loengute vabakuulja. Köster Ilmjärvel. 1932. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1932–1934 Seli-Tõstamaal, asetäitjana Kastnas, a-il 1934–1940 Tartu Aleksandri koguduses, asetäitjana Prangli-Maaritsas (1939–1940). 1940. a ametivaba ja asetäitja Antslas ning Mõniste-Ritsikus. A-il 1943–1946 Jaagupi-Uduvere kog eesnik, asetäitja Kergus. Õppis 1946. a Leningradi VA-s, jättis pooleli. A-il 1947–1949 Petseri Barbara kog eesnik. Mitrakandmise õigus. 1949. a ametivaba ja läks üle luteri usku. Suri 3. jaan 1974. Maeti Ilmjärve kalmistule. (GARF 6991-1-835. Lk 58; Kaljukosk, A. 1975. Lk 28, 99, 18, 148)
134. **Vainola, Peeter** Martini p (**1931-ni Andreson**). Sündis 28. okt 1902 Kergu koguduses. Omandas a-il 1921–1922 kooliõpetaja kutse. Sooritas 1924. a vaimuliku kutseeksami. 1925. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1925–1929 Prangli-Maaritsas, asetäitjana Võnnu-Kärsal (1928–1929), a-il 1929–1938 Jõõpres, a-il 1938–1940 Karksi-Nuias, asetäitjana Penujas (1940). 1940. a ametivaba (?). Teenis a-il 1941–1949 Karksi-Nuias, samaaegselt asetäitjana Penujas, a-il 1949–1953 Tartu Jüri koguduses, samaaegselt asetäitjana Võnnu-Kärsal. Siirdus 1953. a Pihkva piiskopkonda. Teenis a-il 1953–1974 Petseri Barbara koguduses. 1948. a ülempreester ja 1963. a mitrakandmise õigus. Suri 29. dets 1974. Maeti Petseri kalmistule. (Ajakiri *Hüüdja Hääl* 1926, nr 1. Lk 2; Kaljukosk, A. 1975. Lk 27, 94, 99, 170; ЖМП 1976/1. Lk 31)
135. **Vapper, Arseni** Mihhaili p. Sündis 2. juulil 1911 Väike-Lähtru koguduses köster-kooliõpetaja peres. Lõpetas 1935. a PVS-i ja 1937. a Tallinna Pedagoogiumi. 1938. a pühitseti

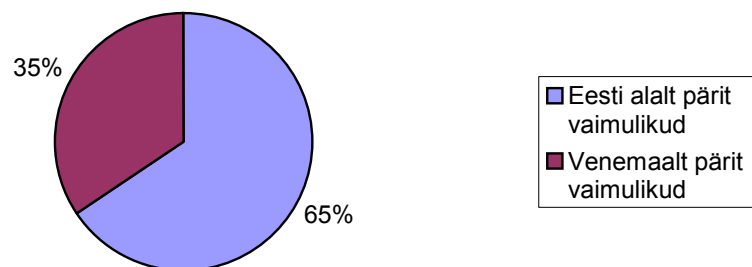
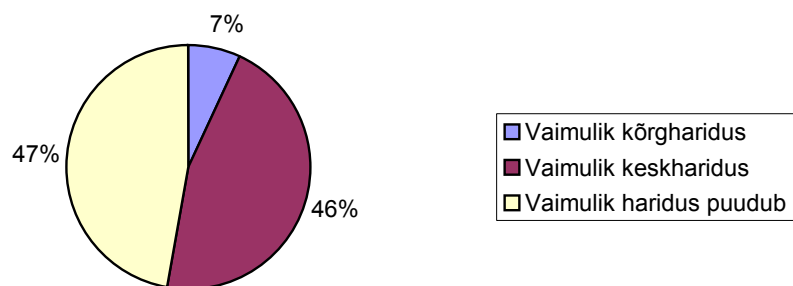
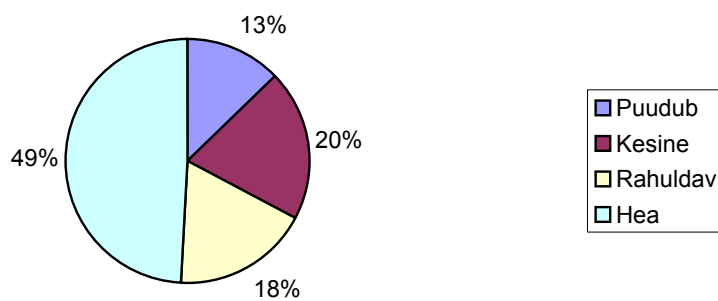
- diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1938–1940 Kikeveres. 194. a kooliõpetaja. A-il 1942–1944 Sadukülas, a-il 1944–1950 Kergus, asetäitjana Jaagupi-Uduveres (1949). Suri 4. mail 1951. Maeti Karksi-Nuia kalmistule. (Kaljukosk, A. 1984. Lk 48; UjaE 1984/3. Lk 11)
136. **Vapper, Mihhail** Matvei p. Sündis 29. juunil 1878 Muhu-Rinsi koguduses. Lõpetas 1896. a Kuressaare kihelkonnakooli. Kooliõpetaja 1898. a Nõmmkülas abikoolis ja 1900. a Kiideva abikoolis. Köster-kooliõpetaja 1903. a Muhu-Rinsis ja Väike-Lähtus, 1911. a Mustjalas, 1913. a Leisis, 1921. a Mustjalas. 1923. a pühitsetakse diakoniks. Teenis diakonina a-il 1923–1924 Mustjalas. 1924. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1924–1940 Mustjalas. 1940. a ametivaba. 1941. a taas kirikuteenistuses Mustjala kog eesnikuna. 1941. a keelu all. 1945. a taas kirikuteenistuses Mustjala kog eesnikuna. Suri 27. apr 1947. Maeti Mustjala kalmistule. (ET 1939/14. Lk 167; UjaE 1984/3. Lk 12; Kaljukosk, A. 1984. Lk 49)
137. **Venesaar, Martin** Antoni p Sündis 20. märtsil 1877 Saduküla koguduses. Lõpetas 1886. a Tallinna Aleksandrikooli. Kooliõpetaja, hiljem köster-kooliõpetaja Sadukülas, Seli-Tõstamaal, Laiusel ja Tartu Aleksandri koguduses. 1922. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis köster-preestrina a-il 1922–1924 Tartu Aleksandri koguduses, hiljem eesnikuna a-il 1924–1938 Kärkna-Lähtes, asetäitjana Sadukülas (1928–1936), a-il 1938–1940 Sadukülas. 1940. a erus. A-il 1944–1954 Saduküla kog eesnik. 1948. a ülempreester. Suri 16. veebr 1954. Maeti Saduküla kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 113; UjaE 1937/5. Lk 78)
138. **Verjovkin, Vassili** Vassili p. Sündis 28. dets 1892 Orlovi piiskopkonnas. Lõpetas Orlovi VSi. 1914. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis Orlovi piiskopkonnas Bolohovi linnas. Ülendati ülempreestriks. Vahistati ja represseeriti korduvalt (1931, 1933, 1937). Saabus 1943. a sõjapõgenikuna Eestisse ja määrati 1944. a ajutiseks asetäitjaks Tallinna Siimeoni kogudusse. Põldküla vangilaagri hooldaja-vaimulik. A-il 1944–1956 Tallinn-Kopli kog eesnik. 1946. a vahistati, kuid peagi vabaneb. 1956. a erus. Suri 9. okt 1956. Maeti Tallinna siselinna kalmistule. (ERAF 131-1-114. Lk 20; GARF R-6991-1-410, GARF R-6991-1-717. Lk 28, 45, 151; Kaljukosk, A. 1975, Lk 142; ЖМПИ 1958/12. Lk 10)
139. **Villemson, Theodor** Jakobi p. Sündis 17. veebr 1879 Räpina koguduses. Kodune algharidus. Lõpetas Peterburi õhtugümnaasiumi. Tegutses ärialal. 1941. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1941–1945 Uhmardu-Saares, samaaegselt asetäitjana Kärkna-Lähtes, a-il 1945–1946 Väike-Lähtus, asetäitjana Kullamaal, a-il 1946–1947 Emmastes, asetäitjana Kõrgessaares, Kõpus ja Pühalepal. Suri 27. aug 1947. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 48, 159)
140. **Vink, Christofor** Joanni p. Sündis 1878 Laatre koguduses. Lõpetas Riia VSi. Köster-kooliõpetaja Narva Kreenholmis. 1908. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il

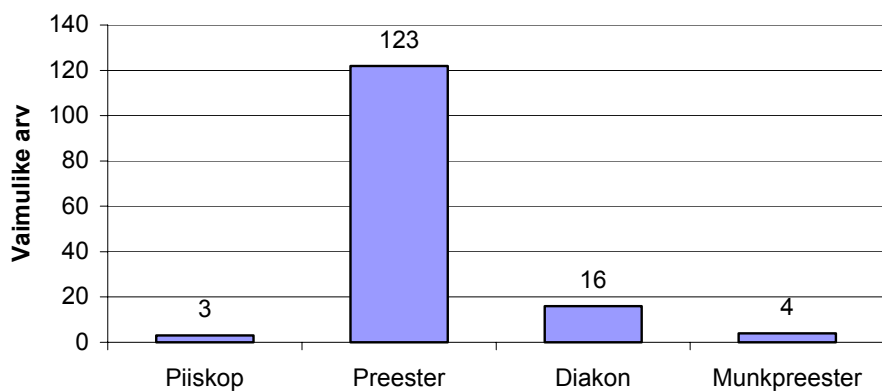
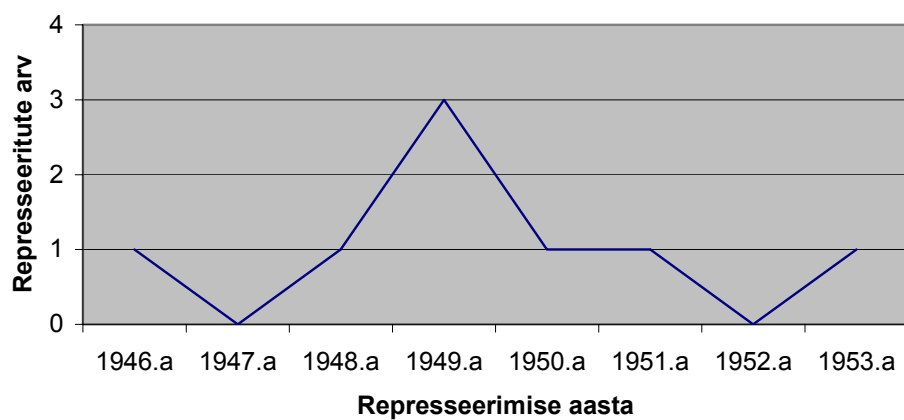
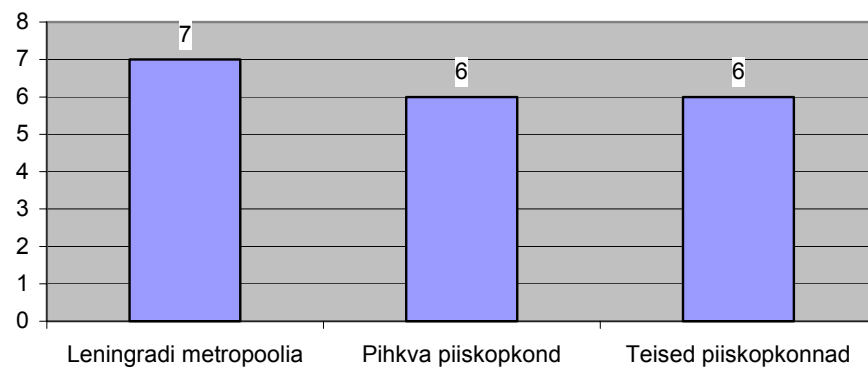
- 1908–1911 Uue-Virtsul, a-il 1911–1918 Kuremäe kloostri. Siirdus 1918. a Venemaale. 1919. a Jaroslavli pagulaste hooldaja-vaimulik. 1921. a Eestis tagasi. Teenis a-il 1921–1922 Kuremäe kloostri. 1922. a ametivaba. 1922. a taas kirikuteenistuses. 1927. a ülempreester. Teenis a-il 1922–1940 Tallinn-Nõmmel. A-il 1932–1937 EAÕKi Sinodi esimees. 1940. a ametivaba. Tallinna konservatooriumi õppejõud. 1941. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1941–1942 Tallinna kalmistu koguduses, a-il 1942–1960 Tallinn-Nõmmel. A-il 1942–1945 Eesti Õigeusu Metropoolia esimees. 1945. a esitas EAÕKi nimel kahetsuse kirikulõhe pärast Moskva patriarhaadiga. 1952. a mitrakandmise õigus. 1960. a erus. Suri 4. apr 1972. Maeti Tallinna siselinn kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 42–43, 136, 143; ЖМП 1968/11. Lk 31; 1972/7. Lk 32).
141. **Voznesenski, Mihhail** Jakovi p. Sündis 4. mail 1905 Kulje koguduses köstri peres. Õppis a-il 1917–1918 Pihkva majanduskoolis. Lõpetas Petseri Gümnaasiumi. 1922. a köster Rannus. Sooritas 1930. a vaimuliku kutseeksami ja pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1930–1935 Rannus, a-il 1935–1955 Kavildas, asetäitjana Rannus (1952–1961), Varnjas (1954–1955), Uhmardu-Saarel (1950–1952), Ninal (1954–1955) ja Vara-Välgis (1950–1952). 1951. a ülempreester. A-il 1955–1975 Viljandi kog. eesnik. 1970. a mitrakandmise õigus. 1975. a erus. Suri 26. dets 1975. Maeti Rannu kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 30, 78, 107, 160, 164)
142. **Väinloo, Vassili** Antoni p (**endine Veltsvebel**). Sündis 12. dets 1910 Reomäe koguduses. Lõpetas 1930. a Saaremaa Ühisgümnaasiumi, 1935. a Petseri VSi, 1937. a Tallinna Pedagoogiumi. 1937. a köster Kergus. 1937. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1937–1940 Sindis. 1940. a kooliõpetaja. 1941. a taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1941–1947 Kilingi-Nõmmel, samaaegselt asetäitjana Mõisakülas. 1946. a Kilingi-Nõmme põhikooli õpetaja. Teenis vaimulikuna a-il 1947–1987 Häädemeestel, asetäitjana Kilingi-Nõmmel (1947, 1954–1957), Treimanis (1952–1987), Laiksaarel (1953–1987), Seli-Tõstamaal (1961–1966), Pootsi-Kõpus (1962–1966), Tõhela-Murros (1963–1964) ja Tahkurannas (1966–1987). 1954. a ülempreester. 1976. a mitrakandmise õigus. Suri 16. nov 1987. Maeti Häädemeeste kalmistule. (Eesti õigeusu kalender 1989. Lk 37; Kaljukosk, A. 1984. Lk 52–53; Kaljukosk, A. 1975. Lk 15, 33, 120; ЖМП 1988/1. Lk 2; 1989/1. Lk 35; UjaE 1984/3. Lk 12)
143. **Vändre, Jakob** Joanni p (**endine Voznesenski**). Sündis 24. nov 1880 Pihkva piiskopkonnas diakoni pojana. Lõpetas Pihkva VSi 1 klassi. Köster Kuljes ja Värskas. 1925. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1925–1946 Värskas koguduses. Suri 22. märtsil 1946. Maeti Värskas kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975, Lk 176)
144. **Värk, Joann** Joanni p. Sündis 3. aug 1904 Ilmjärve koguduses. Lõpetas 1925. a Valga ühisgümnaasiumi ja 1935. a PVS-i. 1935. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il

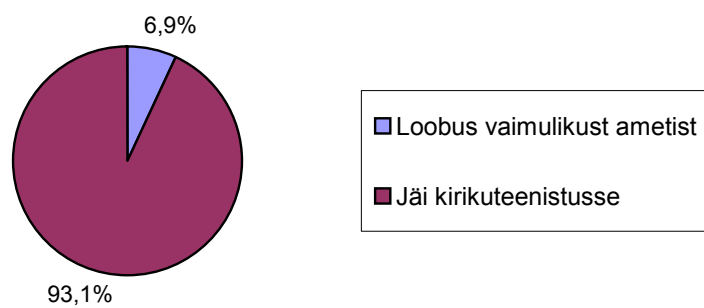
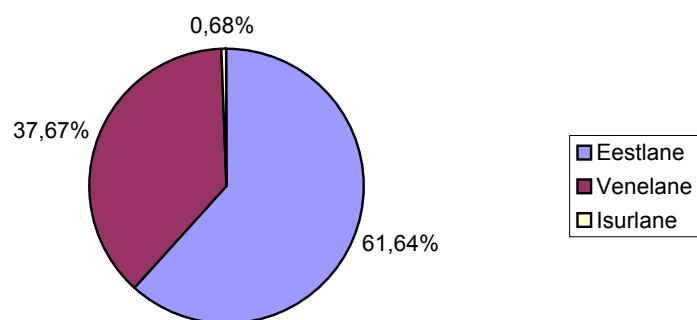
1935–1937 Velisel, a-il 1937–1949 Ilmjärvel, asetäitjana Kastolatsis (1945–1946). Vahistati 25. märtsil 1949 ja saadeti kohtuväliselt Eesti NSV Tartumaa Ilmjärve külast asumisele Omski oblasti Kormiljovski rajooni. Suri 20. mail 1952. Matusepaik teadmata. (ERA SM 3-1342; Kaljukosk, A. 1975. Lk 15, 29, 167; UjaE 1935/9. Lk 163)

145. **Ümarik, Joann** Joanni p. Sündis 13. märtsil 1888 Karksi-Nuia koguduses. Lõpetas Tuhalaane kihelkonnakooli. Köster-kooliõpetaja Arukülas. Sooritas 1909. a kooliõpetaja kutseeksami. 1910. a ametivaba. 1911. a köster Laiksaares ja hiljem Tuhalaanes. 1915. a köster Riia Peeter-Pauli kirikus. Sooritas 1915. a vaimuliku kutseeksami. 1918. a pühitseti diakoniks. Teenis diakonina a-il 1918–1919 Tallinna Issandamuutmise Peakirikus, a-il 1919–1921 Juurus. 1921. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1921–1933 Juurus, täitis Harju praosti kohuseid, a-il 1933–1934 Tallinna kalmistu koguduses, asetäitjana Tapal (1932–1933), a-il 1934–1950 Pärnu Issandamuutmise koguduses, asetäitjana Sindis (1940–1941) ja Jõõpres (1945–1946). A-il 1942–1945 Eesti Õigeusu Metropoolia Sinodi liige. 1945. a ei kahetsenud kirikulõhe pattu ja ei andnud patukahetsusaktile allkirja, mis sai talle saatuslikuks. Vahistati 25. apr 1950 ja karistati 6. sept 1950 NSVL SARKI-i erinõupidamise otsusega VNFSV KrK §58–10, 121 järgi 10-aastase vabadusekaotusega. Karistust kandis töölaagris, kuni vabastamiseni 26. aug 1956. A-il 1954–1962 Tartu Aleksandri kog eesnik, asetäitjana Elvas (1961–1962) ja Nõos (1954–1952). 1962. a mitrakandmise õigus. 1962. a Tartu Aleksandri kog vanempreester. Suri 1. juunil 1984. Maeti Tallinna siselinna kalmistule. (Kaljukosk, A. 1975. Lk 10, 22, 24, 80, 120, 134, 147–148; UjaE 1985/1. Lk 27–28; ЖМП 1985/2. Lk 41; Õigeusu Kiriklik Kalender 1989. Lk 37–38)

LISA III. TABELID 1–8

Tabel 1. Päritolu**Tabel 2. Vaimulik haridus****Tabel 3. Vene vaimulike eesti keele oskus**

Tabel 4. Vaimulik seisus**Tabel 5. Repressioonid****Tabel 6. Siirdumine teistesse piiskopkondadesse**

Tabel 7. Vaimulikuametist loobumine**Tabel 8. Vaimulike rahvus**

LISA IV. EESTI PIISKOPKONNA EESTSEISJAD JA EESTI PIISKOPKONNA NÕUKOGU KOOSSEISUD AASTAIL 1945–1955					
	1945–1946	1946–1947	1947–1949	1949–1950	1950–1955
EP eestseisjad	PAVEL	GREGOORIUS	ISSIDOR	GREGOORIUS	ROMAN
Nimetus	Tallinna ja Eesti ülempiiskop	Leningradi ja Novgorodi metropoliit, EP hooldaja	Tallinna ja Eesti piiskop	Leningradi ja Novgorodi metropoliit, EP ajutine hooldaja	Tallinna ja Eesti piiskop
Eesti abipiiskopid				Roman, Tallinna abipiiskop	
EP Nõukogu					
Nõukogu esimees:	üpr J. Bogojavlenski	üpr G. Aleksejev	üpr G. Aleksejev	üpr G. Aleksejev	üpr G. Aleksejev
Nõukogu sekretär:	pr A. Ossipov	pr A. Ossipov	pr N. Kokla	pr N. Kokla	pr N. Kokla
Nõukogu liikmed:	pr N. Kokla	üpr J. Bogojavlenski	üpr J. Stratonovitš	üpr J. Stratonovitš	
	pr A. Angerjas	üpr A. Angerjas	üpr J. Meltsaar	üpr J. Meltsaar	
		üpr J. Meltsaar			
		pr N. Kokla			

Märkused. Seoses ülempiiskop Paveli tervise halvenemisega anti 10. dets 1944 MP otsusega nr 2074 Eesti piiskopkonna valitsemine ajutiselt vastmoodustatud Eesti piiskopkonna nõukogule üpr J. Bogojavlenski juhtimisel. See olukord kehtis sisuliselt kuni piiskop Paveli surmani 2. veebr 1946. 1946. a suunati J. Bogojavlenski Leningradi Vaimuliku Seminari ja Akadeemia rektoriks. Metropoliit Gregooriuse otsusega nr 425 – 13. sept 1946 vähendati EPNi liikmete arvu 4 isikuni. Esimeheks määrati üpr G. Aleksejev, sekretäriks N. Kokla, liikmeiks üpr A. Angerjas ja pr M. Ridiger, kes loobus omal soovil liikmeseisusest. Tema asemele kinnitati üpr J. Meltsaar. Leningradi metropoliidi otsusega nr 2154 24. sept 1946 määrati Leningradi VA inspektori kohale EPNi sekretär pr mag A. Ossipov. Tema asemele omakorda kinnitati 28. sept 1946 ülempreester J. Stratonovitš. Piiskop Issidori valitsemise ajal a-il 1947–1949 EPN sisuliselt ei tegutsenud piiskopi kollegiaalse organina. Üpr J. Meltsaar vabastati liikmekohustustest 26. mail 1950. Üpr J. Stratonovitš suri 15. dets 1950. Piiskop Romani ettepanekul ja metropoliit Gregoorius otsusega nr 51 12. jaan 1951 saadeti EPN laiali. Endine esimees G. Aleksejev määrati Tallinna piiskopi sekretäriks ja endine sekretär pr N. Kokla – piiskopi sekretäri asetäitjaks eesti asjades

LISA V. AASTAIL 1945–1953 AMETLIKULT LIKVIDEERITUD ÕIGEUSU KOGUDUSTE
NIMEKIRI

<u>Likvideeritud koguduse nimi</u>	<u>Registreeritud</u>	<u>VÕKNi poolt ametlikult suletud</u>
1. Angerja-Kohila	19. nov 1946	22. nov 1951
2. Aruküla	nov 1946	22. nov 1951
3. Harju-Risti	märts 1948	4. mai 1951
4. Helme-Tõrva	28. veebr 1947	10. dets 1950
5. Kikivere	1947	2. dets 1950
6. Kõrgessaare	13. juuni 1945	14. aug 1952
7. Kõpu	1945	18. juuni 1952
8. Mõnnuste	21. märts 48	7. juuni 1950
9. Pühalepa-Kuri	27. nov 1945	26. juuli 1952
10. Rõngu-Tilga	12. nov 1945	12. märts 1952
11. Tallinna Andrease	1946	1. okt 1950
12. Tiirimetsa	25. mai 1945	26. juuni 1952
13. Tuhalaane	4. aug 1945	13. juuni 1952
14. UhmarduSaare	18. märts 1946	12. märts 1952
15. Vormsi	veebr 1947	22. nov 1951
16. Vändra	mai 1947	11. juuli 1951

TEKSTIS JA LISADES KASUTATUD LÜHENDID

EAÕK	Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik
EELK	Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik
EK(b)P	Eesti Kommunistlik Partei
EP	Eesti piiskopkond
EPN	Eesti Piiskopkonna Nõukogu
EPNT	Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja
EPT	Eesti Piiskopkonna Teataja
ERA	Eesti Rahvusarhiiv
ERAF	Eesti Rahvusarhiivi riigiarhiiv (endine Parteiarhiiv)
ET	Elu Tõde
EÕPT	Eesti Õigeusu Piiskopkonna teataja
GARF	Vene Föderatsiooni Riiklik Arhiiv
KK	Keskkomitee
kr	kreeka keel
KrK	Kriminaalkodeks
kog	kogudus
ld	ladina keel
MN	Ministrite Nõukogu
MII	Ajaleht “Мир Православия”
PN	Piiskopkonna Nõukogu
psk	piiskop
pr	preester
PVS	Petseri Vaimulik Seminar
RVS	Riia Vaimulik Seminar
SARK	(NSVL) Siseasjade Rahvakomissariaat (NKVD)
sm	soome keel
SM	Rahvusraamatukogus leiduv Siseministeeriumi arhiiv
SMA	Siseministeeriumi arhiiv
SPVA	Sankt Peterburi Vaimulik Akadeemia
SPVS	Sankt Peterburi Vaimulik Seminar
t	toimik
TK	Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee

VA	vaimulik akadeemia
ven	vene keel
VFSM	Vene Föderatsiooni siseministeerium
VS	vaimulik seminar
VÕKN	Vene õigeusu kiriku nõukogu
UjaE	Usk ja Elu
üpr	ülempreester
ЖМП	Ajakiri “Журнал Московской Патриархии”

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

I. Kasutatud arhiivimaterjalid

Eesti Rahvusarhiiv, Tartu (ERA)

Fond 1655- Rižskaja duhovnaja konsistorija 1845–1918; Eesti piiskopkonna ajutine nõukogu 1919 – 1920; Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Sinod 1920 – 1945; Eesti Õigeusu Piiskopkond 1945- 1954

Eesti Rahvusarhiivi riigiarhiiv (endine Parteiarhiiv), Tallinn (ERAF)

Fond 131 - ENSV Riikliku Julgeolekuministeeriumi 2. ja O-osakonna aruanded NSVL Riiklikule Julgeolekuministeeriumile.

Siseministeeriumi Arhiiv, Tallinn (SMA)

- Toimik nr 4a EAÕK Tallinna Andrease kogudus
- Toimik nr 11 EAÕK Aruküla kogudus
- Toimik nr 13 EAÕK Angerja–Kohila kogudus
- Toimik nr 32 EAÕK Haapsalu kalmistukiriku kogudus
- Toimik nr 33 EAÕK Kullamaa–Silla kogudus
- Toimik nr 35 EAÕK Kõrgessaare–Puski kogudus
- Toimik nr 38 EAÕK Pühalepa – Kuri kogudus
- Toimik nr 39 EAÕK Harju-Risti kogudus
- Toimik nr 41 EAÕK Vormsi kogudus
- Toimik nr 65 EAÕK Vändra kogudus
- Toimik nr 75 EAÕK Mõnnuste kogudus
- Toimik nr 79 EAÕK Tiirimetsa kogudus
- Toimik nr 88 EAÕK Kastolatsi kogudus
- Toimik nr 84 EAÕK Prangli–Maaritsa kogudus
- Toimik nr 94 EAÕK Rõngu–Tilga kogudus
- Toimik nr 95 EAÕK Mehikoorma kogudus
- Toimik nr 102 EAÕK Uhmardu–Saare kogudus
- Toimik nr 109 EAÕK Helme – Tõrva kogudus

Toimik nr 111 EAÕK Kikevere kogudus
 Toimik nr 117 EAÕK Tuhalaane kogudus
 Toimik nr 127 EAÕK Meeksi kogudus
 Toimik nr 135 EAÕK Võõpsu (palvemaja) kogudus

Vene Föderatsiooni Riiklik Arhiiv (GARF)

Fond 6991 – NSVL Ministrite Nõukogu juures asuv Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu (1943–1965)

II. Kasutatud käsikirjalised allikad

KALJUKOSK, August. Eesti Apostlik-Õigeusu koguduste ajaloolised andmed. Tln, alates 1967. Käsikiri August Kaljukose isiklikus arhiivis.

KALJUKOSK, August. Oskussõnade teatmik. Alates 1974. Käsikiri August Kaljukose isiklikus arhiivis.

KALJUKOSK, August. Õigeusu kogudustes teeninud vaimulikkude nimekiri. Tallinn, 1975. Käsikiri Eesti Ajaloo Arhiivis.

KALJUKOSK, August. Saaremaalt ja Muhust pärit õigeusu vaimulikud. David Pappi artikli täiendatud ja parandatud nimistu (Usk ja Elu 1984: 3. Lk 1–24). Tln, 1985. Käsikiri August Kaljukose isiklikus arhiivis.

KALJUKOSK, August. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Aleksandri “Otsuste raamatu” alusel Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku teenistusest omal soovil 1940–1941. aastail loobunud vaimulikud. Vahistatud vaimulikud. Tapetud vaimulikud. Tln, 1997. Käsikiri August Kaljukose isiklikus arhiivis.

KALJUKOSK, August. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Eesti Piiskopkonna Nõukogu ja Sinod (Kirikuvalitsus) ajavahemikul 1919.–1982. a. Tln, 1998. Käsikiri August Kaljukose isiklikus arhiivis.

KLAAS, Urmas. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917. Halduskorraldus ja preesterkond. Tartu Ülikooli filosoofia teaduskonna ajaloo osakonna Eesti ajaloo õppetooli magistritöö, 1998.

OHMANN, Valdur. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsioonaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Tartu Ülikooli magistritöö. Trt, 2000.

Положение об управлении Русской Православной Церкви. Käsikiri Andrei Sõtšovi isiklikus arhiivis.

SÕTŠOV, Andrei. Eesti Apostlik Õigeusu Saare- ja Muhumaa praostkond 1847–1917: halduskorraldus ja preesterkond. Tartu Teoloogia Akadeemia diplomitöö. Trt, 1999.

SÕTŠOV, Andrei. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik 1940–1945. Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureusetöö. Trt, 2001.

Эстонская Епархия. Dateerimata anonüümne käsikiri. Käsikiri Andrei Sõtšovi isiklikus arhiivis.

III. Trükis ilmunud raamatud

ALTNURME, Riho. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Trt, Tartu Ülikooli kirjastus, 2001.

Архимандритъ Иоакимъ и Владимиръ Плисъ. Высокопреосвященный Арсений, архиепископъ Рижскій и Митавскій и десятилетнее управление его Рижской епархией. Рига, 1897.

БЕЛЯЕВ, И. Судьбы православія в Прибалтийскомъ краѣ. Историко-этнографический очеркъ Прот. І. Бѣяева. Санкт-Петербургъ, Изданіе П. С. Сойкина, 1901.

BOCIURKIW, Bohdan. Church-State Relations in the USSR. Religion and the Soviet State: A Dilemma of Power. London, Poll Mall Press, 1969.

CONQUEST, Robert. Religion in the USSR. London, The Bodley Head, 1968.

CORLEY, Felix. Religion in the Soviet Union. An Archival Reader. London, McMillan Press, 1996.

DAVIES, Nathaniel. A Long Walk to Church. A Contemporary History of Russian Orthodoxy. Boulder-Oxford, Westview Press, 1995.

FREYMUTH, Otto. Tartu linn ordu ajal. Koguteos "Tartu". Trt, Postimees, 1927.

ГАВРИЛИН, А. Очерки истории Рижской епархии 19 век. Рига, Filokalia, 1999.

ИСАКОВ, С. Русские в Эстонии 1918–1940. Тарту, Компу, 1996.

Изъ архива князя С. В. Шаховского. Матеріалы для исторіи недавняго прошлаго Прибалтійской окраины (1885–1894 гг.). Томъ I–III. Санкт-Петербургъ, Типография В. М. Эриксъ, 1909/1910.

JÜRJO, Indrek. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, Umara, 1996.

KAHLE, Wilhelm. Die Orthodoxie im baltischen Raum. Kirche im Osten. Bd 21/22. 1978/79.

KALJUNDI, Jevgeni. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade. Tln, Sõnasepp, 2000.

КАРТАШЕВ, А. Очерки по истории Русской церкви II. Париж, YMCA-Press, 1959.

KISCHKOWSKY, Alexander. Die sowjetische Religionspolitik und die Russische Orthodoxe Kirche. München, Institut zur Erforschung der UdSSR, 1960.

KRUUS, Hans. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Trt, Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1930.

KRUUS, Hans. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel. 60–80-ndad aastad. Tln, Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

LAATSI, Theophil. Die Estnische Orthodoxe Kirche in der Heimat und im Exil. Acta Baltica Bd VI. 1966.

LEISMAN, Nikolai. Õigeusu ajalugu Baltimaal uemal ajal. Riia, Schankenburg, 1907.

NELSON, Ivan. Vagaduse varjus. Tln, Eesti Raamat, 1965.

OTTO, Richard. Zur Ortsbeschreibung und Entstehungsgeschichte von Burg und Stadt Dorpat. Aus Dorpats Vergangenheit. Dorpat, Laakmann, 1918.

Очерки истории Санкт-Петербургской епархии. Редактор-составитель—митрополит Санкт-Петербургский и Ладожский Иоанн (Снычев). Санкт-Петербург, Андреев и сыновья, 1994.

ПАССИТЬ, Г. Из истории православия в прибалтийском крае. К 25-летию Рижского Петропавловского Православного Братства. Рига, М. Якобсон, 1892.

Патриарх Алексий. Православие в Эстонии. Москва, Православная Энциклопедия, 1999.

ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. Русская православная церковь в XX веке. Москва. Республика, 1995.

POSKA, Jüri. Piiskop Platoni martüürium. Tln, 1994.

ПРЕКУП, Игорь. Православие в Эстонии. Tln, Trükis, 1998.

PURMONEN, Veikko. Arkkipiispa Hermanin elämä. Ortodoksisen kirkon vaiheita Viroissa ja Suomessa. Ortodoksisten Pappien Liito, Pieksämäki 1986.

RAUDSEPP, Anu. Riia vaimulik seminar 1846–1918. Trt, Eesti Kirjandusmuuseum, 1998.

RISCH, Helmut. Die estnische apostolisch-rechtgläubige Kirche. Kyros, Bd 2. 1937.

SALO, Vello. Riik ja Kirikud 1940–1974. Rooma, Marjamaa, 1974.

SILD, Olaf, SALO, Vello. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, 1995.

SIMON, Gerard. Church, State and Opposition in the U.S.S.R. London, C. Hurst and Co, 1974.

СУВОРОВА, И. Отношения между православной церковью Латвии и государством в 50–60-е годы XX столетия. Православие в Латвии 1. Рига, Балто-славянское общество культурного развития и сотрудничества, 1993.

TARVEL, Enn. Tartu ajalugu. Tln, Eesti Raamat, 1980.

TARVEL, Enn. Henrik ja tema aeg. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Tln, Eesti Raamat, 1987.

TOON, Martin. EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu. Tln, Terbo, 1997.

VANTRE, Sulev. Eesti ajalugu. Tln, Olion, 1994.

ЦЫПИН, Владислав. История Русской Церкви 1917–1997. Москва, Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997.

ЧУМАЧЕНКО, Т. Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг. Москва, АИРО-XX, 1999.

ШКАРОВСКИЙ, М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах. Москва, Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999.

IV. Publikatsioonid

Alandlik palve Jumala armust Eesti ja Tallinna Ülempiiskop Hingekarjastele ja kõigile Eesti Piiskopkonna õigeusulistele usklikele. Tln, Kommunist, 1945.

Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917–1943. Москва, Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт, 1994.

Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1947. aastaks. Eesti Piiskopkonna Valitsuse väljaanne. Tln, 1946.

Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1948. aastaks. Tln, Rakendustrükiste kirjastus, 1947.

Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1949. aastaks. Tln, Rakendustrükiste kirjastus, 1949.

Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1950. aastaks. Tln, Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.

Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1951. aastaks. Tln, Eesti Piiskopkonna Valitsus, 1950.

Apostlik-õigeusuliste eestlaste kalender 1952. aastaks. Tln, Eesti Piiskopkonna Valitsus, 1952.

В Псково-Печерском монастыре. Воспоминания насельников. Москва, Отчий дом, 1998.

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Põhimäärus. Kirikute ja usuühingute seadus. Riigi Teataja 107, 1934.

Fraternitas Tartuensis V MCMXXIX – MCMXCII. Fraternitas scholasticorum et alumnorum estonorum in tempore rei republicae propriae in exsilio et post recuperationem liberatis. Toronto, Canada, MCMXCII.

Harjumaa Ap.-Õigeusu praostkonna ALBUM ülestõusmise pühadeks 1933. Tln, B. Beilinsoni trükkikoda, 1933.

Историко-статистическое описание церквей и приходов Рижской епархии. Выпускъ II-й. Часть I-я. Рига, Типо-литографія Л. Бланкенштейна, 1895.

Историко-статистическое описание церквей и приходов Рижской епархии. Выпускъ II-й. Часть II-я. Рига, Типографія Л. Бланкенштейна, 1898.

KALJUKOSK, August. Metropoliit Aleksander. – Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku 1995 Päevastik. Tallinn, 1994.

KALJUKOSK, August. Piiskop Joann. Piiskop Jüri.- Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku 1996 Päevastik (Kalender). Tallinn, Jarvi, 1995.

KOGER, Nikolai. Tartu Püha Georgi (Jüri) kiriku 100. a juubeliks. Trt, Noor-Eesti, 1945.

Ко дню 150-лѣтія Успенскаго Собора в г. Тарту. Тарту, Изданіе Приходскаго Совѣта Успенскаго Собора, 1935.

КУМЫШ, Владислав. Жизнеописание священномученика Платона, епископа Ревельскаго /1869-1919/. Журнал “Нева”. Санкт-Петербург, 1999.

КУМЫШ, Владислав. Священномученики Эстонской Церкви в Юрьеве пострадавшие. Журнал “Нева”. Санкт-Петербург, 2000.

Нарвский Архирей. Материалы к биографии епископа Нарвскаго и Изборскаго Павла (Дмитровскаго), впоследствии Ахриепископа Таллиннскаго и Эстонскаго. Составитель сборника Е. Ашихмин. Narva, Inforekt, 1997.

ORLOV, Nikolai. Liturgika ehk õpetus jumalateenistusest. Kuressare Nädalaleht. 1896.

ОСИПОВ, Александр. 225-лѣтіе Таллинской Казанской церкви. Тln, Бланкоиздательство. 1946.

Остезейский вопрос и православие. s.l.e.a. Raamat leidub Eesti Kirjandusmuuseumis. (Ilma ilmumisandmeteta).

Патриарх Сергій и его духовное наследство. Москва, Издание Московской Патриархии, 1947.

Политика оккупационных властей в Латвии 1939–1991. Riga, Государственный архив Латвии, 1999.

Полное Собраніе Законовъ Россійской Имперіи. Собраніе II, томъ XXV, отдѣленіе I. Санкт-Петербургъ, Типографія II Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1850.

Полное Собраніе Законовъ Россійской Имперіи. Собраніе III, томъ XXV, отдѣленіе I. Санкт-Петербургъ, Государственная Типографія. 1905.

Православный календарь на 1948 год. Таллин, Бланкоиздательство, 1948.

SÕTŠOV, Andrei. Achievements of and Fight for Independence of the Orthodox Church of Estonia in 1940–1945. – The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L'Église autonome orthodoxe d'Estonie (Approche historique et nomocanonique). Bibliothèque Nomocanonique No 11. Thessaloniki, Epektasis, 2002.

Tallinna ja Eesti metropoliidi Aleksiusse 50. sünnipäev. Tln, Eesti piiskopkonna valitsus, 1980.

Õigeusu hingekarjased Eestimaal. Tln, Püha Issidori õigeusu kirjastuselts, 2002.

WAHT, K. Tallinna Issandamuutmise (Kloostri) kiriku ajalugu 200. aasta juubeli pühitsemise puhul. Tln, W. Ehrenpreisi trükk, 1916.

Энциклопедический словарь. Томъ XXV (книга 49). Санкт-Петербургъ, Типо-Литография И. А. Ефрона, 1898.

V. Perioodika

Eesti ap. õigeusu kiriku iseseisvus. – Uus Elu. Eesti Apostliku-õigeusu koguduse häälekandja 1923. Nr 6. Lk 1–2.

Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja, nr 1, 8. dets. 1946.

Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja nr 1, 1 juunil 1947.

Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja nr 1, 29 jaan. 1951.

Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja nr 4, 15 juunil 1951.

Eesti Piiskopkonna Teataja nr 3, 25 aprillil 1952.

Eesti Piiskopkonna Teataja nr 2, 2 märtsil 1953.

Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 1, 15 augustil 1947.

Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 1, 30 jaan 1948.

Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 2, 26 aprillil 1949.

Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 3, 20 mail 1949.

Eesti Õigeusu Piiskopkonna Teataja nr 4, 15 juunil 1949.

ГАВРИЛИН, А. Политика царского самодержавия в прибалтийском крае и классовая борьба латышского и эстонского крестьянства в 1845–1848 гг. – Latvijas PSR. Žinatnu Akademijas Vestis, No 4. 1988. Lk 60–72.

KAGGE, Rasmus. Arnold Meri: ülesanne oli mulle ebameeldiv. – Eesti Postimees. 10. oktoober 2003. Nr 234 (3904). Lk 4.

KALJUKOSK, August. Ülempiiskop Nikolai. – Usk ja Elu. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku väljaanne, Stockholm. Nr 90, 1997: 2. Lk 35 – 36.

KALJUKOSK, August. Piiskop Peeter. – Usk ja Elu. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku väljaanne, Stockholm Nr 95, 1999:2. Lk 11 – 14.

KANGUR, M. Teadaanne. – Õhtuleht. 10 jaanuar 1946. Nr 8 (374) Lk 4.

KÕPP, Johan. Vene Õigeusk Läänemeremaal. – Postimees, nr 140–144, 153–164, 169, 171–182, 1905.

LÕUNA, Kalle. Usuküsimus Petserimaal 1920.–30. aastatel ja kloostrisõda. – Ajalooline Ajakiri 3/4 (106/107). Trt, Kleio, 1999. Lk 57–62.

МЯННИК, Сергей. Архиепископ Роман 40 лет со дня кончины. – Мир Православия. Ежемесячник. No 6 (63) июнь 2003, Lk 9.

МЯННИК, Сергей. Митрополит Григорий. – Мир Православия. Ежемесячник. No 11 (68) ноябрь 2003. Lk 7.

PLAAT, Jaanus. Vormsi usk: usuliikumised Vormsi rootslaste ja eestlaste seas 1740.–1940. aastail. Akadeemia nr 2, 1999. Lk 291–293

SILD, Olaf. Kas hommiku poolt tuli ristiusulisi mõjusid paganausuliste eestlastele? – Usuteadusline Ajakiri. IV aastakäik 1931/1932, nr 3/4. Tartu, Tartu Ülikooli Usuteaduskonna Väljaanne. 1931/1932. Lk 103–107. 110–111.

Stockholmi Eesti ajaleht. Oktoober- November 1945 (?). Ajaleheväljalõige Eesti Ajalooarhiivi asub valmivas Eesti Apostlik-Õigeusu Pagulaskiriku fondis.

Stockholms Tidningen (No. 57) 28. II. 1948. Ajaleheväljalõige Eesti Ajalooarhiivi asub valmivas Eesti Apostlik-Õigeusu Pagulaskiriku fondis.

Usüühingute tegevuse korralduse ajutine juhend. – Eesti NSV Teataja. nr 28, 13. augustil 1945.
Eesti NSV RKN asjadevalitsus. Tallinn. Lk 451–452.

Журнал Московской Патриархии 1947/ 6, Lk 11.

Журнал Московской Патриархии 1947/7, Lk 22.

Журнал Московской Патриархии 1950/5, Lk 14.

VI. Suulised allikad

KADARIK, Felix. Suuline teade 23. XI. 2003.

KALJUKOSK, August. Suuline teade 26. VII. 2003.

KIRSS, Faina. Suuline teade 21. XII. 2003.

ADMINISTRATION AND CLERGY OF THE ESTONIAN ORTHODOX EPARCHY 1945–1953

Summary

The theme *Administration and Clergy of the Estonian Orthodox Eparchy 1945–1953* of the present thesis has been my choice because there has not been done any thorough research concerning the history of the Estonian Orthodox Church since 1945, when the Soviet Army reoccupied the Estonian territory and the Estonian Apostolic Orthodox Church was suppressed by force. The second reason was the social necessity to have an objective overview about this period of the church history: up to now this period has brought about many misunderstandings and misinterpretations between two Orthodox communities, the autonomous Estonian Apostolic Orthodox Church and the Estonian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate in Estonia. *E.g.* several brochures and newspaper articles have been published that are ignorant on the given subject and do not give a thorough analysis.

The methodological starting point of this master's thesis is to observe the activities of the new Eparchy of the Moscow Patriarchate founded in 1945 from all the possible aspects. The historical method has been used to examine the events that shook the Estonian Orthodox Eparchy of the Moscow Patriarchate from 1945 to 1953.

The present thesis has for its aim to give a historical overview of the Estonian Orthodox Eparchy under the Stalin's totalitarian regime from 1945 to 1953, analyzing the relationship of the eparchy with the state and how the Church was adjusted to the state, how the administration worked and what happened to the clergy. In the beginning of the period under discussion the Soviet Union occupied for the second time the Estonian territory, ended the activity of the Estonian Apostolic Orthodox Church and founded a new institution – the Estonian Orthodox Eparchy of the Moscow Patriarchate. The activities of the Estonian Orthodox Eparchy of the Moscow Patriarchate are studied until the death of J. Stalin.

The Estonian Historical Archives, State Archives of the Russian Federation, branch offices of the Estonian State Archives, Archives of the Communist Party and the Archives of the Estonian Ministry of the Internal Affairs provided the main sources for this thesis.

Since there has been done very little research on the history of the Estonian Orthodox Church in Estonia as well as abroad, the written sources are scarce. The materials used in this thesis are the works written by Patriarch Alexy II and Dr Mihail Schkarovskij, Dr Dmitri Pospelovskij and Dr Tatjana Cumatschenko. The thesis *Orthodox Church History in Estonia* by Patriarch Alexy (Ridiger) does not say much about the period under investigation and focuses

mainly on the biographical data of the two Estonian Archbishops: Roman (Tang) and Joann (Alekseev).

The doctoral thesis *The Estonian Evangelical Lutheran Church and the Soviet State 1944–1949* by Riho Altnurme is also somehow connected to the subject of the present thesis, it offers a good possibility to compare the situation of the Estonian Orthodox Church to that of the Estonian Lutheran church, and enables to have a broader understanding of the relationship between the church and state.

The Orthodox literature published in Estonian just after the war is very limited. This material can be divided into four parts:

- 1) letters by the Eparchy's Counsel or by bishop;
- 2) calendars of the Orthodox Church;
- 3) newspaper published by the Estonian Eparchy's Counsel;
- 4) other brochures or books.

The articles and literature published nowadays are important as well. There exists a thorough research by A. Kaljukosk in the form of a manuscript. Quite an interesting point of view in order to understand the general situation is given in the memories of Jevgeni Pelešev, a novice in the Petseri monastery. Also the documents published in *Акты Святейшего Патриарха Тихона* and *The Autonomous Orthodox Church in Estonia* helped to check the factual data.

A huge book *История Русской Церкви 1917–1997* about the history of the Russian Orthodox Church in 11 volumes is also worth mentioning.

There arose several objective obstacles when writing this thesis. It is very difficult to describe all the nuances of the events that happened in the Estonian Eparchy at that time. Thus this thesis rather guides to some starting points and signs that help to understand better the daily problems of the Eparchy and clergy under the Stalin's totalitarian regime.

The master's thesis consists of 8 chapters, 5 appendices, conclusion, list of sources and summary in English.

As a result of the study it came clear that unlike the process of submission of the Estonian Apostolic Orthodox Church to the Russian Orthodox Church in 1941, the suppression of the autonomous Estonian Apostolic Orthodox Metropolis in 1945 was much easier and more complete. In March 1945 were liquidated the Synod of the autonomous Estonian Apostolic Orthodox Church as well as the Episcopacies of Tallinn and Narva. Instead there were formed Eparchy and Counsel of the Estonian Eparchy of the Moscow Patriarchate. Paul (Pavel), the ex-archbishop of Narva, was appointed to the head of this new episcopacy. The new inner and outer borders of the Estonian Eparchy of the Moscow Patriarchate were fixed by 1946. The previous

districts of Tallinn and Narva were united by a new system of deanery, so that there were 138 parishes and 11 deaneries in the Estonian Eparchy at that time.

The new institutional development of the Estonian Orthodox Eparchy took place from 1945 to 1948. By 1946 a new ecclesiastical law was enforced upon the Estonian Orthodox Eparchy – the decree of the Russian Orthodox Church from 1945 – that brought about a lot of polemics and that served as a basis to the administration of the new unit. The state started to command legally the Estonian Orthodox Church in 1945–1946. At first the Soviet Powers were quite tolerant in their relations with the Church.

The next actions, undertaken by the Soviet authorities, were the following: registering all the parishes and clergy; making contracts for using the church property; and imposing the taxes on the parishes. Registration and making up the twenty-member counsels was ended by 1947 and concluding contracts between the Soviet local governments and the Orthodox parishes by September 1948.

The end of the rule of Bishop Isidore and the time of the rule of Metropolitan Gregory from 1949 to 1950 was the period when the Estonian Eparchy of the Moscow Patriarchate took its institutional form and started to stagnate. The most remarkable problems of that time were an attempt to introduce the old Julian calendar, and secondly, drawing attention to the previous “schism” – some of the Orthodox clergymen were accused in participating in the “schism”, and again, some clergymen were dismissed, and some were re-ordained.

The year 1949 was decisive for the Estonian Eparchy: religious education being officially prohibited for children and youth, there were new restrictions prescribed for the public church services and processions. In the same year the forced collectivization and the deportation that was carried out in March aggravated even more the economical situation of the Estonian Eparchy, because it brought about the secularization of the church landed properties. 1949–1950 four Orthodox clergymen were repressed. Also the general rights and security of the clergy decreased, so that the clergymen had to leave for the other episcopacies or quit their work in the church. By 1950 the Orthodox parishes in the Estonian SSR were legally obliged to give up almost all of the church properties. Thus the governmental decree of the year 1947 that asserted an unlimited and free of charge use of church properties did not extend to the church property as a whole, but only to the church buildings, the watchman’s house and the sacred utensils. Having lost their only income – the houses and land that were handed over for free of charge use during an unlimited period of time – the country parishes were in great difficulties that resulted in closing the twelve country parishes from 1951 to 1953.

From this time forward the Orthodox parishes also had difficulties in performing the contracts concluded between the Soviet county governments and the Orthodox parishes, and in

paying taxes. The financial support received from the Moscow Patriarchate did not improve the overall degradation of the economical situation. Since 1949 the clergymen presented more and more complaints against the local authorities, because of their oppressed social situation (a demand to participate in collective “voluntary” work) or restrictions connected to the secularization of the church property (*e.g.* evictions from the church buildings). This was the beginning of the new course of the Soviet church policy that took place in the Estonian Eparchy and that would result in secularizing the church properties.

Since Bishop Roman became the head of the Estonian Eparchy until death of J. Stalin (1951–1953), there arose new problems: it was questioned, whether to degrade the Estonian Orthodox Eparchy, whereas the activity of the Eparchial Council was ended, so that the ecclesiastic and economical situation of the Orthodox parishes in the Estonian SSR was becoming worse and worse. 1950–1951 Bishop Roman made an attempt to change the status of the independent Estonian Eparchy into an auxiliary Eparchy. He did not manage to achieve it, yet he did close the Eparchial Council as an institution. By 1951 the Estonian Orthodox Eparchy was left without its Primate and a local well-functioning central administration. Since 1952 the Estonian Orthodox Eparchy was administrated from Leningrad.

In 1950–1951 there were new taxation laws imposed in Estonia, due to which the tax the parishes had to pay was two or three times higher. In 1950 three Orthodox parishes were liquidated: Mõnnuste, Kikivere and Helme-Tõrva. There was a campaign to “purify” the lists of the parishes that resulted in closing 12 Orthodox parishes.

Considering the interconfessional relations of the Estonian Eparchy, Soviet-minded patriotic activities and co-operation with the security services, it is possible to draw the following conclusions. The main contacts between the clergy of the Estonian Orthodox Church with its parishes and the clergy of the Estonian Evangelical Lutheran Church with its parishes were rather polemical in the given period, because the Orthodox clergy saw that the Lutheran Church often had a privileged situation in the eyes of the local Soviet authorities. Their privileges can be observed in secularizing the church properties, imposing the taxes, and in other fields. Besides the meetings with the Lutheran Church there were some contacts with Roman Catholics and with the representatives of the Moravian Brethren, and of other protestant denominations (Baptism and Adventism).

The “patriotic activity” of the Estonian Eparchy can be divided into two periods. The first period was from 1945 to 1947 when the Soviet government used the local Eparchy in the “patriotic work”. The second period from 1948 to 1953 was more passive, the Soviet government would then use the Estonian Eparchy mainly in the peace movements and in the

movements against the nuclear war. During this period the public patriotic activity of the Estonian Eparchy was being restricted.

During the first years after the war the security services did not follow very close the activities of the administration of the Estonian Eparchy. The Estonian Eparchy was mainly used in the patriotic propaganda, since the governing board of the NKVD and ECP was busy with other more important tasks. From that time there are known at least three operations of the security services, *e.g.* consolidating the positions of the Orthodox Eparchy comparing to the situation of the Lutheran Church, and cleansing the clergy from the reactionary and hostile element. Since 1947 the security services paid more intensive attention to the Orthodox clergy and this culminated in 1949 when the Orthodox Church was completely submitted.

The questions posed in the beginning of the master's thesis found the following answers:

1) The decrease of the social role of the Estonian Orthodox Eparchy under the Soviet totalitarian regime in the Estonian SSR was due to two facts. The first cause was the harshening church policy that completely changed the attitude of the population to the Orthodox Church and its clergy. This can be observed in the number of the active church members that had decreased, so that there were difficulties in forming the parishes with 20 members; and the smallest parishes in the country just ceased to exist.

The second cause was the weakness of the Orthodox tradition in the Estonian society. The Orthodox Church was a very young institution in Estonia, and the weak Orthodox identity of the members was also one of the causes for the diminishing popular support already after the deportation in March and the following collectivization.

2) Comparing to the Russian Orthodox Church in Russia, the Estonian Orthodox Eparchy was but a "poor fringe area" that did not have enough economic resources and size to maintain its pre-war positions. Also for the same reason the Estonian Orthodox Eparchy lost more of its clergy and parishes than did the Estonian Lutheran Church that due to its better economical status and greater membership managed to maintain its position under the totalitarian powers.

3) The main problems and changes in the Estonian Eparchy were connected to the secularization of the church properties and imposition of the higher taxes on the parishes since 1949. Thus the new state policy weakened the economical situation and limited the legal rights

of the local Orthodox clergy, restricted their public activity and caused the diminution in the activity of membership. For example, according to the data of the Council representative in the Estonian SSR there were 100 000 Orthodox Christians in the Estonian SSR in 1947, and there remained only 60 000 by 1950.